ISTORIE - OPERE FUNDAMENTALE

Şerban
PAPACOSTEA

Geneza statului în Evul Mediu românesc

CORINT

Redactor: Flavia Filip

Tehnoredactare computerizată: Dan Manta

Coperta: Walter Riess

Toate drepturile asupra acestei ediţii
sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973 - 9413 - 63 -3

Pe copertă:
Frescă din biserica Sf. Maria Orlea
(jud. Hunedoara), sec. XIV

ISTORIE – OPERE FUNDAMENTALE

ŞERBAN PAPACOSTEA

GENEZA STATULUI ÎN EVUL MEDIU ROMÂNESC

– STUDII CRITICE –
Ediţie adăugită

CORINT
Bucureşti, 1999

CUPRINS

Cuvânt înainte 6
Geneza statelor româneşti: schiţă istoriografică şi istorică 8
Triumful luptei pentru neatârnare: întemeierea Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti 35
O întregire documentară la istoria întemeierii Moldovei 70
Întemeierea Ţării Româneşti şi a Moldovei şi românii din Transilvania: un nou izvor 81
La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut 104
Domni români şi regi angevini: înfruntarea finală (1370–1382) 122
Statul românesc în secolele XIV–XVI. Rolul său în consolidarea entităţii poporului român 141
Începuturile politicii comerciale a Ţării Româneşti şi Moldovei (secolele XIV–XVI). Drum şi stat 163
Întregiri la cunoaşterea vieţii bisericeşti a românilor în evul mediu (secolul XIV) 221
Conştiinţa romanităţii la români în evul mediu 239
Romania, Ţara Românească, Valahia: un nume de ţară 249
Relaţiile internaţionale în răsăritul şi sud-estul Europei în secolele XIV–XV 254
Întemeierea Mitropoliei Moldovei: implicaţii central şi est-europene 278

CUVÂNT ÎNAINTE

Editura Corint a luat inițiativa reeditării volumului pe care cu zece ani în urmă l-am consacrat apariției statului în evoluția societății românești medievale. Am acceptat această ofertă generoasă cu speranța că lucrarea, epuizată la scurt timp după apariția primei ei ediții la Editura Dacia, poate servi ca punct de reazem istoricilor care vor continua în anii și deceniile următoare investigarea acestei etape esențiale a istoriei noastre.

Cercetarea genezei statului în evoluția societății românești medievale se lovește de o dublă dificultate: complexitatea proceselor din înmănunchierea cărora a rezultat statul de sine stătător și fragilitatea documentației pe care se reazemă reconstituirea lor.

Complexitatea proceselor în primul rând. Astăzi, după mai bine de un secol de cercetare de către istoriografia română modernă, constituirea Țării Românești și a Moldovei apare ca rezultat al împletirii unor factori din domeniile cele mai variate: politic, economic, social, spiritual-cultural, bisericesc. Inițiativa politică sau faptul militar de care era legată în chip tradițional „întemeierea" celor două state au devenit, în viziunea mai recentă, doar momentele culminante ale unor tensiuni generate de valurile adânci ale istoriei. Cercetarea acestora în varietatea și întrepătrunderea lor a lărgit considerabil orizontul istoriografic în problema genezei statelor românești; ea impune însă, totodată, investigații laborioase și complexe, pe măsura complexității materiei cercetate.

Cu cât mai larg e perceput procesul constituirii statelor în istoria noastră, cu atât mai greu sunt resimțite lipsurile documentației disponibile. Rămâne una din sarcinile cele mai de seamă ale medievisticii noastre să recupereze din bibliotecile și arhivele europene știrile încă necunoscute referitoare la îndelungatul răstimp al gestației și formării statelor românești. Apariția unor noi documente însemnate în deceniile din urmă cu privire la

vremea întemeierii e dovada cea mai sigură că izvorul reînnoirilor documentare nu e secătuit.

Pionierii istoriografiei în limba română au resimțit puternic și au exprimat corespunzător imperativul investigațiilor înnoitoare și i s-au conformat: Miron Costin, care a înțeles cât de primejdios este pentru o colectivitate să-și lase cufundat trecutul în „întunericul neștiinței", Constantin Cantacuzino, care s-a identificat cu efortul de a scoate acest trecut din „prăpastia uitării", Dimitrie Cantemir, care a pus în acțiune toate resursele erudiției vremii sale pentru a risipi „ceața imensă" (ingens caligo) care îl învăluia. La vremea lor, ctitorii istoriografiei române au smuls informației erudite tot ce se putea ști cu privire la trecutul mai îndepărtat al poporului român și la întemeierea statelor sale. E un exemplu pe care istoriografia contemporană nu ar trebui să-l dea uitării.

Pe lângă reînnoirea documentară, înțelegerea mai cuprinzătoare a realităților românești din vremea întemeierii vine din cercetarea lor în conexiunile de istorie generală cărora le aparțin și din desprinderea corelațiilor între destinele diverselor fragmente politice ale poporului român în procesul constituirii Țării Românești și Moldovei. M-am străduit să urmez ambele direcții având în față exemplul celor mai iluștri predecesori în acest domeniu de cercetare.

Ca și trecutul pe care îl cercetează, știința istorică e o permanentă devenire; orice nouă descoperire, orice adaus documentar impune reinterpretarea faptelor, iar aceasta, la rândul ei, atrage reînnoirea interpretărilor. Constatarea explică deosebirile de interpretare sau nuanțările diferite de la un studiu la altul în unele aspecte speciale. Armonizarea lor se va realiza, sper, într-o lucrare de ansamblu consacrată chestiunii înscrise în titlul lucrării de față.

Studiile cuprinse în volumul de față urmăresc în dezvoltarea lor istorică unele dintre realitățile politice, economice și spiritual-culturale consolidate în vremea constituirii statelor și cadrul de istorie generală al istoriei românești în secolele XIV–XV. Un studiu înfățișează succint procesul însuși al genezei statelor românești și marile etape ale interpretării sale de către gândirea istorică românească.

La materialul cuprins în precedenta ediție am adăugat un studiu consacrat întemeierii Mitropoliei Moldovei apărut ulterior.

ȘERBAN PAPACOSTEA

București, 6 decembrie 1998

GENEZA STATELOR ROMÂNEŞTI: SCHIŢĂ ISTORIOGRAFICĂ ŞI ISTORICĂ*

Întemeierea unor state proprii de către români în evul mediu, printr-un excepţional efort de despresurare de sub dominaţiile străine, a fost faptul decisiv al istoriei naţionale, care a salvat însăşi existenţa poporului român. Însemnătatea istorică a procesului explică şi atracţia pe care a exercitat-o asupra unora din reprezentanţii cei mai de seamă ai istoriografiei române moderne. Bogdan Petriceicu Hasdeu, Alexandru D. Xenopol, Dimitre Onciul, Nicolae Iorga, Gheorghe I. Brătianu sunt doar numele cele mai ilustre dintr-o pleiadă de istorici care, în ultimele decenii ale secolului trecut şi în cursul secolului nostru, şi-au închinat eforturile încercării anevoioase de a aşeza pe baze cât mai solide înţelegerea genezei statului în istoria românească, în dubla sa întruchipare: Ţara Românească şi Moldova. Datorită cercetărilor lor laborioase, interpretarea acestei complicate chestiuni a istoriei româneşti a trecut din sfera înţelesurilor medievale în cea a ştiinţei moderne.

Istoriografia română modernă nu a făcut însă în această privinţă decât să dezvolte interesul puternic manifestat pentru geneza statelor româneşti de scrisul istoric românesc din a doua jumătate a secolului XVII şi din primele decenii ale secolului XVIII. Avântul istoriografic românesc din această vreme, purtat de puternica aspiraţie de emancipare naţională de sub dominaţia otomană, s-a îndreptat firesc spre problema începuturilor, cele ale neamului şi cele ale statului, cu convingerea că, pe temelia sigură a trecutului, restaurat în demnitatea sa, se va putea rezema viitorul de libertate al neamului.

---

* Studiul de faţă prezintă, foarte succint, unele din rezultatele cercetărilor proprii cu privire la istoria românească în secolele XIII şi XIV, care vor fi cuprinse în două lucrări de mai mare întindere: cea dintâi, consacrată premizelor constituirii statelor în secolul XIII, cea de a doua desăvârşirii procesului însuşi.

Am restrâns în paginile care urmează la strictul necesar trimiterile bibliografice. Bibliografia de bază referitoare la istoria românească în vremea gestaţiei şi constituirii statelor româneşti va figura în lucrările amintite.

Din această idee călăuzitoare s-a inspirat întregul curent istoriografic boieresc. Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Constantin Cantacuzino şi Dimitrie Cantemir au fost reprezentanţii de frunte ai acestei direcţii istoriografice pe care avea să o sugrume regimul fanariot odată cu aspiraţia din care s-a alimentat.

Oricât de însemnată însă pentru dezbaterea originilor statului, contribuţia scrisului istoric românesc din epoca numită a cronicarilor nu a fost, la rândul ei, decât rodul dezvoltării unor rădăcini mai vechi, din vremea chiar a constituirii Ţării Româneşti şi Moldovei în secolul XIV şi a afirmării lor în secolele XV şi XVI. În însăşi contemporaneitatea alcătuirii Ţării Româneşti şi Moldovei şi în cursul secolului următor s-a întrupat şi tradiţia cu privire la apariţia celor două state, viziunea istorică primă asupra genezei lor, care avea să constituie materia de bază a dezbaterii istoriografice până în zilele noastre.

Evoluţia înţelegerii constituirii statelor româneşti medievale a parcurs, esenţial, trei etape: cea a tradiţiei medievale, care a pus în centrul „întemeierii" tema *descălecatului*; cea a şcolii pozitiviste, care a redus considerabil rolul descălecatului, fără a-l nega cu totul, deplasând centrul de greutate al cercetării de la eveniment la *procesul istoric*; în sfârşit, cea a sintezei dintre cele două tendinţe, care *a integrat descălecatul în evoluţia anterioară a societăţii româneşti*, descoperind sensul adânc al tradiţiei medievale.

Prima etapă, a tradiţiei, care coincide cu îndelungatul interval al apariţiei Ţării Româneşti şi a Moldovei şi al existenţei lor ca state separate, a cunoscut două stadii: cea a gândirii istorice exprimate în veşmânt slavon – vremea slavonismului cultural – până în secolul XVII – şi cea a scrisului istoric în limba română, în secolele XVII şi XVIII. Cea dintâi, cea mai puţin explorată, e şi cea mai greu de reconstituit, dat fiind caracterul lacunar şi vag al informaţiei pe care ne-a transmis-o; viziunea epocii slavonismului cultural trebuie reconstituită din elemente puţine şi totodată foarte disparate.

Aşadar, cum au înţeles contemporanii şi generaţiile din următoarele două secole „întemeierea" Ţării Româneşti şi a Moldovei ?

Pentru membrii restrânsei elite intelectuale a societăţii româneşti din epoca slavonismului cultural, întemeierea statelor nu era decât un element al unui complex de idei istorico-politice şi anume un element derivat. Oricât de însemnat s-a reflectat în mintea lor, statul-„ţară" era înţeles ca produs al unui popor, anume al poporului român. Problema primordială în gândirea vremii, în concordanţă cu întreaga mentalitate arhaic medievală, era cea a entităţii etnice aflată la temelia statului şi anume cea a originii ei („origo gentis"). Formată dintr-un sistem de idei teoretice din care, firește, cea de evoluţie lipsea, gândirea istorică medievală atribuia originii rolul decisiv în destinul

colectivităţilor ca şi al indivizilor. Pentru românii nord-dunăreni, ca de altfel şi pentru reprezentanţii sud-dunăreni ai romanităţii, ideea istorică fundamentală a fost, din această primă etapă culturală identificabilă, cea a originii romane, explicată prin cucerirea şi colonizarea romană.

În trecerea sa prin Târgovişte în 1532, italianul Francesco della Valle a aflat de la interlocutorii săi români că veniseră din vremuri străvechi de la Roma, pentru a se aşeza în această ţară. Adăugând o referinţă cronologică la această afirmaţie, călugării ortodocşi de la mănăstirea Dealul – îşi continuă italianul relatarea –, „ne-au povestit toată istoria aşezării locuitorilor din această ţară, după cum urmează: precum că împăratul Traian, învingând şi cucerind această ţară, a împărţit-o între soldaţii săi şi a prefăcut-o în colonie romană, încât aceştia, după cum se spune, trăgându-se din vechii colonişti, păstrează numele de romani"[1].

Aproape două decenii mai devreme, prelatul polon Jan Laski înregistrase o tradiţie similară, venită însă din Moldova: „căci ei [moldovenii] spun că sunt ostaşii de odinioară ai romanilor, trimişi aici pentru apărarea Panoniei împotriva sciţilor..."[2]. Tradiţie simplă şi clară, care înlesneşte decriptarea uneia mult mai confuze, datorită unui aport savant, cea anume cuprinsă în varianta moldo-rusă a letopiseţelor moldoveneşti.

Nu altfel îşi explicau românii din Transilvania prezenţa lor pe aceste meleaguri. Un condotier italian aflat în slujba curţii princiare transilvane, în a doua jumătate a secolului XVI, Giovanandrea Gromo, a înregistrat afirmaţia românilor transilvani care susţineau şi ei că „se trag dintr-o colonie romană, care a fost adusă mai întâi de Tiberiu [greşit în loc de Traian] contra regelui Decebal, apoi lăsată de împăratul Adrian ca pază a acestei provincii..."[3].

Descendenţa din Roma şi coloniştii ei era argumentată de români prin cea mai puternică mărturie pe care o puteau invoca, *limba*, cheagul cultural cel mai solid al oricărei colectivităţi etnice, şi îndeosebi prin elementul ei cel mai elocvent, numele poporului şi denumirea mijlocului de comunicaţie principal între membrii săi: „ei îşi zic în limba lor romani – continuă Francesco della Valle notaţiile sale privitoare la Ţara Românească –... şi dacă vreunul întreabă dacă ştie careva să vorbească în limba lor valahă, ei spun în felul acesta: ştii românește (sti rominesti), adică ştii să vorbeşti limba romană, din cauză

[1] *Călători străini despre ţările române*, I, volum îngrijit de M. Holban, Bucureşti, 1968, p. 322–323.

[2] N. Iorga, *Dovezi despre conştiinţa originii românilor*, în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., s. III, t. XVII, 1935–1936, p. 261.

[3] *Călători străini despre ţările române*, II, volum îngrijit de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi P. Cernovodeanu, Bucureşti, 1970, p. 337.

că limba lor s-a stricat"[4] „Acest neam – scrie un anonim italian despre Moldova spre sfârşitul secolului XVI – deşi e de rit grec, e totuşi prieten al numelui roman, atât datorită limbii [sale] coruptă din latină, cât şi datorită părerii pe care o au că descind din romani şi cu numele de romani se numesc între ei [pe ei înşişi]"[5] Câţiva ani mai târziu un alt italian a surprins în Ţara Românească repulsia localnicilor faţă de etniconul valah: „Socotesc de ocară numele de valah, nevoind să fie numiţi cu alt cuvânt decât Romanischi, mândrindu-se că se trag din romani..."[6].

Ideea originii romane la români a fost socotită cândva a fi un produs târziu al influenţelor umanismului european, dar interpretarea ei e categoric contrazisă de surse care o atestă cu mult timp înaintea acestor eventuale influenţe. Un secol şi mai bine înaintea mărturiilor invocate, un prelat catolic la curtea lui Matia Corvin, Nicolae, episcop de Modrusa, făcea aceeaşi constatare: „valahii aduc ca argument al originii lor faptul că, deşi se folosesc cu toţii de limba moesică, care e ilirică [e vorba de slavonă], totuşi vorbesc de la origine o limbă populară, anume latina, al cărei uz nu l-au părăsit deloc; şi când se întâlnesc cu străini cu care încearcă să intre în vorbă îi întreabă dacă ştiu să vorbească romana"[7].

Cam în aceeaşi vreme, un cărturar italian, Antonio Bonfini, instalat la curtea aceluiaşi Matia Corvin, făcea constatarea că românii, despre care afirma că sunt descendenţi ai coloniştilor romani, preţuiau mai mult decât propria existenţă „păstrarea neatinsă" a limbii lor pe care o salvaseră în ciuda faptului că de-a lungul timpurilor fuseseră covârşiţi de „valul de barbari"[8]. Afirmaţia lui Bonfini e în acelaşi timp o constatare a înţelegerii de către românii vremii lui a funcţiei salvatoare pe plan etnic a limbii lor şi o recunoaştere, de la curtea ungară, a continuităţii româneşti în vremea migraţiei popoarelor.

Temeinicia observaţiei lui Bonfini se constată în lumina unor texte mai vechi, imune la suspiciunea de a se afla sub influenţa umanismului. Un secol înainte de vremea în care îşi făcea observaţiile Bonfini, un alt italian, franciscanul Angelo de Spoleto, misionar într-unul din teritoriile româneşti extra-

---

[4] *Călători străini despre ţările române*, I, p. 322.

[5] I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, *Documente politice, 1526–1788*, Bucureşti, 1914, p. 45.

[6] *Călători străini despre ţările române*, III, volum îngrijit de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi P. Cernovodeanu, Bucureşti, 1971, p. 674.

[7] G. Mercati, *Notizie varie sopra Niccolò Modrusiense*, în *Opere minori*, IV, Città del Vaticano, 1937, p. 247.

[8] *Călători străini despre ţările române*, I, p. 483.

carpatice, anume în zona de legătură între Transilvania şi gurile Dunării, intrată de câtva timp sub controlul regatului ungar, avusese prilejul să constate refuzul fragmentului din „mulţimea naţiunii românilor" („certa pars multitudinis nationis Wlachonum") din teritoriul misiunii sale de a accepta păstori spirituali unguri, străini de limba lor. Informat despre această stare de lucruri, papa Grigore XI i-a cerut regelui Ludovic de Anjou să accepte crearea unei episcopii catolice pentru românii din această arie, în frunte cu misionarul italian, care se zice „că ştie limba zisei naţii" („qui linguam dicte nationis scire asseritur"), ceea ce, afirma papa, asigurase succesele însemnate înregistrate de misiunea sa[9]. Şi nu alt motiv îl determinase pe predecesorul omonim al papei Grigore XI, cu aproape un secol şi jumătate mai devreme, anume papa Grigore IX, să numească un episcop pentru românii din aceeaşi arie geografică, „potrivit cu acea naţiune..." („illi nationi conformem")[10]. În 1234 ca şi în 1374 şi ca şi în vremea lui Bonfini, a cărui afirmaţie se adevereşte deplin, limba proprie constituia, în mintea românilor, pavăza cea mai sigură a identităţii lor etnice.

Textul papal din 1234 care surprinde primul act cunoscut de rezistenţă a românilor nord-dunăreni împotriva prozelitismului confesional în haină străină e posterior cu numai trei decenii faţă de afirmarea răspicată de către căpeteniile vlahilor nord-balcanici a originii lor romane în cadrul intensului dialog susţinut cu papa Inocenţiu III. Sensul larg al acestei afirmări, doar sintetic exprimată în corespondenţa dintre Inocenţiu III şi Ioniţă (Caloian), apare în relatarea altui misionar şi prelat catolic, arhiepiscopul Ioan de Sultanieh, despre romanitatea din Macedonia, la care tradiţia colonizării romane şi afirmarea romanităţii se îmbina puternic cu demonstrarea acesteia prin limbă: „ei au o limbă a lor şi aproape latină şi după cum se povesteşte se trag din romani, căci atunci când un împărat roman a pus stăpânire pe acele ţări – adică pe Macedonia – , unele grupuri dintre romani văzând că ţara e mănoasă şi însurându-se acolo au rămas pe loc. De aceea sunt numiţi vulgari, de la limba romană vulgară. De aceea ei se fălesc că sunt romani şi lucrul se vădeşte în limba lor, căci ei vorbesc ca romanii..."[11]. Tradiţia „descălecatului" roman era aşadar la fel de puternică la sudul ca şi la nordul Dunării.

Urmaşii coloniştilor romani care păstrau atât de viu în memoria lor colectivă aşezarea „strămoşilor" în spaţiul carpato-balcanic au „întemeiat" cândva în nordul Dunării un stat de sine stătător. Creaţie a „descendenţilor Romei", ţara a luat spontan numele înfăptuitorilor ei, „Ţara Românească", nume care figurează încă de la început în actele de cancelarie şi pe care de altminteri îl

[9] Hurmuzaki, I, 2, p. 217.

[10] Hurmuzaki, I, 1, p.132.

[11] *Călători străini despre ţările române*, I, p. 38–39.

purtaseră toate autonomiile teritoriale ale romanității răsăritene de la nordul sau sudul Dunării, în forma originală sau în traducere germană, slavă sau bizantină („Walachenland", „Vlașca Zemlja", „Vlahia"). Însemnătatea istorică a noi creații statale a fost, bineînțeles, sesizată și recunoscută de înfăptuitorii ei, de fruntașii lor în primul rând, care au atribuit, cu drept cuvânt, faptului o semnificație majoră. Și, din această înțelegere s-a întrupat cea de a doua mare tradiție politică a românilor în evul mediu, cea a *întemeierii* țării, a constituirii statului de sine stătător.

Tradiția primă asupra genezei Țării Românești, ale cărei vagi ecouri ne parvin din documentele cancelariei domnești ale secolului XVI, a consacrat amintirea unui act de „întemeiere" și a unui „întemeietor". Cel dintâi termen apare prima oară într-un document din 1517 prin care Neagoe Basarab întărește stăpânilor lor câteva sate de pe Teleajen despre care domnul afirmă că le aparținuseră de la „întemeierea țării" („ot sezdanie zemlev")[12]. În diverse variante, formula revine în actele de cancelarie în secolele XVI și XVII.

Referința la întemeiere în actele de cancelarie ca reper cronologic pentru stăpânirile de pământ e un indiciu limpede că pentru oamenii timpului și, în primul rând, pentru pătura dominantă „întemeierea" țării era un fapt istoric însemnat. Cum însă „întemeierea" nu putea fi și nu a fost un concept abstract – o știm din viziunea desfășurată a tradiției cuprinse în cronicile în limba română din secolul următor –, rezultă că la începutul secolului XVI, cel mai târziu, exista o versiune recunoscută de domnie a constituirii Țării Românești. Și cum, pe de altă parte, apare cu totul improbabil ca această înțelegere asupra originilor statului să fie produsul unei elaborări savante de la începutul secolului XVI, concluzia cea mai plauzibilă este că a existat o *tradiție* a întemeierii care, nu mai târziu de acest moment, a căpătat o sancțiune oficială. Fluxul subteran al tradiției a ieșit așadar la lumina documentației în al doilea deceniu al secolului XVI prin mijlocirea unui act de cancelarie. Nu foarte departe în timp, dacă nu chiar în aceeași vreme, tradiția a fost integrată în primul letopiseț al țării[13].

---

[12] D.R.H., B. II *(1501–1525)*, p. 300–301.

[13] Opiniile istoricilor diferă în privința vremii când a fost întocmită prima „ediție" a letopisețului Țării Românești în cursul secolului XVI; v. în această privință, mai recent, Șt. Andreescu, *Considérations sur la date de la première chronique de Valachie*, în „Revue roumaine d'histoire", XII, 1973, 2, p. 361–373 și S. Iosipescu, *Letopisețul cantacuzinesc și tradiția istorică a originilor principatului Țării Românești,* în „Revista de istorie", 33, 1980, 10, p. 1875–1890.

Cum cel mai târziu o dată cu apariția termenului de întemeiere în actele de cancelarie trebuie admis că „tradiția" era închegată în această privință și omologată de domnie, pare probabilă concluzia că, în aceeași vreme – domnia lui Neagoe Basarab –, ea a fost înregistrată și închegată în letopisețul în limba slavă.

Act de fundare, de ctitorie, „întemeierea" sau „zidirea" ţării trebuia neapărat să aibă un ctitor sau „întemeietor". Nu a trecut mult timp după înregistrarea scrisă a „întemeierii" când şi-a făcut apariţia, tot în actele cancelariei domneşti, şi „întemeietorul", în înfăţişarea unui personaj al cărui anonimat se ascunde sub pseudonimul Negru Vodă. În 1549, o confirmare de stăpânire de pământ de către Mircea Ciobanul a trecut din lumea amintirii colective în cea a tradiţiei scrise pe Negru Vodă[14]. Douăzeci de ani mai târziu, „întemeiere" şi „întemeietor" apar laolaltă în alt act al cancelariei domneşti: la 8 ianuarie, domnia întăreşte mănăstirii Govora două sate despre care afirmă că le stăpânea „de la întemeierea Ţării Româneşti, întâi de Negrul Voievod"[15].

Aşadar, două din elementele tradiţiei cu privire la geneza Ţării Româneşti, „întemeierea" şi persoana „întemeietorului", Negru Vodă, îşi fac apariţia în documente în cursul secolului XVI, elementar, fără detalii lămuritoare, tot astfel cum, în titulatura domnilor ţării apăruse, încă din secolul XIV, primul element al tradiţiei politice, cel al originii romane, implicit în *numele ţării,* fără alte amănunte, care însă ne-au parvenit datorită consemnării lor în alte categorii de izvoare, îndeosebi în mărturiile călătorilor străini.

Încă din 1549 – actul amintit al lui Mircea Ciobanul –, contaminarea dintre Negru Vodă şi Radu din care s-a născut „fantasma Radu Negru" (Nicolae Iorga) era fapt împlinit. Peste stratul prim, originar, al tradiţiei s-a aşternut un al doilea, rezultat din îmbinarea „întemeietorului" cu Radu, ctitorul Tismanei. Contaminarea dintre cele două personaje s-a produs între însăşi vremea lui Radu – ultimul sfert al secolului XIV – şi începutul secolului XVI. Cum însă de numele lui Radu Negru tradiţia mai târzie a legat actul descălecatului şi cum ideea însăşi apare în scrierea raguzanului Giacomo di Pietro Luccari, prin indicaţia de proveniență „Negro voevoda di natione ungaro", e evident că şi această componentă a tradiţiei întemeierii Ţării Româneşti se afla în circulaţie în societatea munteană la sfârşitul secolului XVI, când a fost înregistrată. Teza lui Dimitre Onciul, a plăsmuirii descălecatului în vremea lui Matei Basarab, după modelul tradiţiei moldovene, e dezminţită de izvoare. Înţelegând această imposibilitate, deşi împărtăşea atitudinea negativă a lui D. Onciul faţă de tradiţie, N. Iorga a reţinut ipoteza imitaţiei după tradiţia moldoveană, dar a deplasat adoptarea în prima jumătate a secolului XVI[16].

---

[14] A. Busuioceanu, *Două documente inedite din Ţara Românească din secolul al XVI-lea,* în „Studii şi materiale de istorie medie", IX, 1978, p. 167–169

[15] D.I.R., B, III *(1551–1570)*, p. 303.

[16] N. Iorga, *Inscripţiile din bisericile României*, I, Bucureşti, 1905, p. 130–132.

Aşadar, în prima jumătate a secolului XVI, cel mai târziu, elementele principale ale tradiţiei constituirii Ţării Româneşti – *întemeierea, Negru Vodă*, asimilat cu *Radu* în personajul fictiv *Radu Negru,* şi *descălecatul* – sunt prezente în conştiinţa contemporanilor. Dar aceste elemente apar, în secolul XVI, amalgamate, ceea ce presupune un răstimp de realizare a procesului de amalgamare. Când a început procesul de amalgamare şi în ce fel s-a produs e imposibil de stabilit cu mijloacele aflate la îndemâna cercetării; un spor de lumină aduce în această privinţă tradiţia ulterioară. Sigur se poate afirma însă pe temeiul informaţiei rămase din vremea de dinainte de apariţia cronicilor în limba română că tradiţia descălecatului este anterioară secolului XVII şi că este independentă de cea a descălecatului Moldovei. În Ţara Românească, la fel ca şi în Moldova, nu cronica a creat tradiţia ci tradiţia s-a aflat la baza reconstituirii genezei statului de către cronică.

Mult mai simplă şi mai clară decât tradiţia originară despre întemeierea Ţării Româneşti e cea privitoare la începuturile Moldovei ca stat; pe deasupra, ea poate fi parţial confruntată cu un şir de date documentare contemporane sigure.

Tradiţia moldovenească înregistrată de letopiseţele moldo-slave *(Letopiseţul de la Bistriţa* sau, în denumirea lui P. P. Panaitescu, *Letopiseţul anonim al Moldovei, Cronica scurtă a Moldovei, Letopiseţul de la Putna, Cronica moldo-polonă, Cronica sârbo-moldovenească)*[17] a reţinut şi ea un act originar, de întemeiere a ţării, anume un „descălecat" şi pe înfăptuitorul lui, anume voievodul maramureşan Dragoş, care a trecut munţii în 1359 (variantele greşite indică anii 1352 şi 1354); fapt originar, creator de stat, învăluit în legenda de tip arhaic a rătăcirii eroului întemeietor în urmărirea unui bour. „De atunci, cu voia lui Dumnezeu, s-a început ţara Moldovei", constată una din variantele *Letopiseţului de la Putna*[18].

O variantă dezvoltată, cea cuprinsă în *Cronica moldo-rusă,* adaus la cronica rusă *Voskresenskaja Letopis,* introduce descălecatul lui Dragoş, mai pe larg povestit, într-o relatare istorică cuprinzătoare ale cărei elemente principale sunt: originea romană a românilor, subliniată şi prin numele eroilor eponimi creatori ai neamului, Roman şi Vlahata, apartenenţa lor la ortodoxia răsăriteană din vremea papei Formosus, participarea lor la luptele ungurilor împotriva tătarilor în zilele „craiului Vladislav", a cărui identitate istorică e lesne de stabilit întrucât faptele la care se referă povestirea s-au petrecut în

[17] *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan,* ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.

[18] Ibidem, p. 55, 60

zilele regelui Ladislau Cumanul (1272–1290), ostilitatea catolicilor faţă de români, în sfârşit aşezarea acestora în Maramureş.

Fără alte precizări cronologice directe, amalgamând într-o expunere istorică continuă fapte şi situaţii despărţite de decenii şi de secole, *Cronica moldo-rusă* relatează în continuare trecerea munţilor de către Dragoş şi ceata, „drujina", sa în urmărirea unui bour pe care l-a ucis lângă un râu, descoperirea „frumuseţii ţării", înapoierea în Maramureş de unde au revenit „cu femeile şi cu copiii", nu fără a fi cerut în prealabil îngăduinţă de la „craiul Vladislav", noua cercetare a locului, „pentru că era pustiu şi la marginea ţinutului unde rătăcesc tătarii"; ales „domn şi voievod" de către însoţitorii săi, Dragoş „a întemeiat" în cursul unei domnii de numai doi ani oraşul Baia şi alte oraşe[19].

Aşadar, la începutul secolului XVI, şi în Moldova tradiţia descălecatului şi a întemeierii intrase în circuitul scris.

Întâlnirea dintre tradiţia originii poporului şi cea a întemeierii Ţării Româneşti şi a Moldovei a dat naştere unei a treia componente a gândirii politice româneşti a vremii, cea a *raportului special dintre cele două state româneşti*, încă din secolul XIV, de când au coexistat; idee constatată atât la români cât şi la străini.

De la prima ei înregistrare în sistemul internaţional, anume de cancelaria papală în 1370, Moldova apare ca fragment al „naţiunii Vlahiei"; tot în actele papale, apoi însă în cele polone şi ungare, Moldova e denumită şi „Valahia Minor", „Ţara Românească cea Mică" spre deosebire de „Valahia Major", „Ţara Românească cea Mare"[20], care revendică aşadar întâietatea în cadrul unităţii pe temeiul etnic. La rândul ei, şi Patriarhia constantinopolitană a înregistrat şi recunoscut identitatea de origine a bazei etnice a celor două state şi deosebirea de fiinţă statală denumindu-le Ungro*vlahia* şi Rosso*vlahia* sau Moldo*vlahia*[21]. Şi dominicanul Ioan de Sultanieh, la începutul secolului XV, se face ecoul acestor constatări, când, descriind „Valahia", despre care afirmă că e „o ţară mare", adaugă: „Valahia e numită cea Mare şi cea Mică"[22]. La mijlocul secolului XV, bizantinul Laonic Chalkokondyl observa, la rândul lui, că românii „sunt împărţiţi în două domnii, în Bogdania [Moldova] şi în ţara aceasta de la Istru [Ţara Românească]..."[23]. Pentru italianul

[19] Ibidem, p. 154–161

[20] Hurmuzaki, I, 2, p. 160; *Acta Gregorii P.P. XI (1370–1378)*, ed. Al. L. Tăutu, Roma, 1966, p. 493–494.

[21] Hurmuzaki, XIV, 1, p. 1–3, 16–36.

[22] *Călători străini despre ţările române*, I, p. 39.

[23] Laonic Chalkokondyl, *Expuneri istorice*, trad. V. Grecu, Bucureşti, 1958, p. 63.

Filippo Buonaccorsi Callimachus de asemenea românii sunt „un neam împărţit în două", referire la cele două state româneşti[24]. Cât de puternică era conştiinţa acestei legături la români se poate constata şi din faptul că încă din secolul XIV a început rivalitatea pentru întâietate în cadrul acestui raport. După faza iniţială a existenţei ei ca stat de sine stătător, când a recunoscut şi acceptat întâietatea Ţării Româneşti, Moldova a încercat în vremea lui Roman I să asume la rândul ei prioritatea; tendinţa s-a manifestat limpede în titlul asumat de Roman, „voievod al Moldovei şi moştenitor al întregii Ţări Româneşti", replică evidentă la titlul mai vechi cu câteva decenii al colegilor săi întru domnie din ţara vecină, care se intitulau domni „ai întregii Ungrovlahii"[25]. Dar abia în secolul XVI, după modificarea raportului dintre cele două ţări în urma domniei lui Ştefan cel Mare, Moldova a obţinut întâietatea şi, odată cu ea, titlul de „Ţara Românească cea Mare".

Alte două aspecte ale realităţii politico-culturale româneşti au fost integrate în sistemul de idei al tradiţiei originare: *apartenenţa românilor la confesiunea răsăriteană*, puternic exprimată de *Cronica moldo-rusă* – care evocă adeziunea lor la ortodoxia greacă după ruptura celor două biserici, persistenţa lor în această credinţă în ciuda prigoanei suferite din partea „latinilor" – şi, realitate derivată din aceasta, *adoptarea slavonei ca limbă de cult şi cancelarie*, aşadar pentru uzul păturilor suprapuse; fără însă ca limba proprie, „populară", de origine latină, despre care interlocutorul român al lui Nicolae de Modrusa îl informase că românii o vorbesc „de la origine", să fi ieşit din uzul colectivităţii româneşti.

Redus la datele sale principale, sistemul de idei istorico-politice ale românilor în primele secole după constituirea statelor proprii, în vremea slavonismului cultural, atât cât se poate reconstitui din puţinele informaţii care ne-au parvenit, e alcătuit din următoarele elemente: *originea romană* a românilor, urmare a cuceririi şi colonizării romane; crearea statelor de sine stătătoare în urma *descălecatului* lui Negru Vodă (sau Radu Negru) şi Dragoş, urmaşi ai coloniştilor romani; *legătura pe bază etnică între aceste state*; apartenenţa românilor la *confesiunea ortodoxă* şi folosirea de către ei a *limbii slave* ca limbă cultă.

Eliberată într-un târziu de haina străină şi alienatoare a limbii slave, gândirea istorică românească, puternic propulsată de aspiraţia emancipării politice, şi-a îndreptat pasionat privirile spre originile poporului şi ale statelor

[24] Philippi Callimachi, *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio*, ed. I. Lichonska şi Th. Kowalewski, Varsoviae, 1964, p. 50.

[25] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 607–608; D.R.H., B. I *(1247–1500)* passim.

române. Faţă cu asaltul tezelor negatoare ale unor curente de interpretare istorică străine, ea asumă acum, hotărât, rolul de apărare a istoriei naţionale, urmând însă fidel tradiţia moştenită din epoca anterioară. Istoricii români ai acestei vremi şi-au sporit considerabil erudiţia în contact cu ştiinţa europeană, ei au adăugat cunoştinţe noi şi numeroase cu privire la problemele de căpetenie ale istoriei româneşti, argumentaţia lor s-a îmbogăţit şi s-a articulat mai cuprinzător, dar tematica şi interpretarea istorico-politică au rămas esenţial nemodificate în raport cu viziunea epocii slavonismului cultural, al culturii române în tipar lingvistic slavon.

Ca şi tradiţia anterioară, dar mai explicit decât ea, istoriografia română a secolelor XVII şi XVIII a subsumat întemeierea statelor române originii poporului. Ea a elaborat sau sistematizat concepţia, implicită şi în viziunea tradiţiei, a celor doi timpi ai constituirii poporului român şi a statelor sale, anume cucerirea şi colonizarea romană sub Traian, apoi trecerea munţilor din Transilvania de către românii din Ţara Oltului şi Maramureş şi întemeierea consecutivă a Ţării Româneşti de către Radu Negru şi a Moldovei de către Dragoş. Direct sau indirect, vag sau explicit, tema celor două impulsuri, cel care a dat naştere poporului român şi cel care se află la originea statelor sale medievale, apare în scrierile tuturor reprezentanţilor de frunte ai istoriografiei renaşterii spiritului naţional românesc de expresie boierească. În istoriografia moldoveană, ideea s-a întrupat sub forma celor două „descălecări" sau „descălecaturi".

Ideea şi formula au început să-şi croiască drum cu *Letopiseţul Ţării Moldovei* al lui Grigore Ureche, care leagă constatarea romanităţii de „răsipirea ţării dentâi" şi apoi de „descălecatul ţării al doilea rând"[26]. Mult mai limpede şi mai răspicat formulată apare tema celor doi timpi decisivi ai devenirii poporului şi statelor româneşti în operele lui Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, care, spre deosebire de Grigore Ureche, încearcă să înţeleagă unitar „descălecatul ţărilor cel dintâi de Traian împăratul Râmului" şi „discălicatul cel al doilea".

Faptul prim, deschizător de istorie nouă, a fost „descălecatul dintâi" din care a rezultat poporul român. Laconic, Grigore Ureche constată în letopiseţul său: „de la Râm ne tragem"[27]. Teza devine argument central în opera lui Miron Costin: „Iară acesta Traian împărat pre aicea au venit şi au încungiurat aceasta parte de lume, cum s-au pomenit, şi el au descălecat neamul, se-

[26] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ed. a II-a, îngrijită de P. P. Panaitescu, Bucureşti, [1958], p. 67, 69.

[27] Ibidem, p. 67.

minţia, limba, care trăieşte până acmu în Moldova, în Ţara Muntenească şi cât norod este în Ardeal cu acest nume român"[28]. Revenind la colonizarea romană, într-una din scrierile lui în limba polonă, istoricul adaugă: „Şi de atunci acel popor a rămas în aceste locuri pentru apărarea romanilor împotriva tătarilor"[29]; afirmaţie care pare a o prelua pe cea înregistrată la începutul secolului XVI de Jan Laski, potrivit căruia moldovenii susţineau că sunt vechii coloni romani, „trimişi aici pentru apărarea Panoniei împotriva sciţilor".

Fără elemente erudite, cronicile muntene deapănă şi ele firul istoriei româneşti „de când au descălecat pravoslavnicii creştini, însă dentâi izvodindu-se de rumânii carii s-au despărţit de la romani şi au pribegit spre miazănoapte..."[30], sau, „de la moşii strămoşii rumânilor carii venise de la Roma, în zilele lui Traian împăratul Romei"[31]. Pe alt temei de cunoştinţe şi cu alt orizont, format la lectura istoricilor apuseni, stolnicul Constantin Cantacuzino dezbate şi el chestiunea originii romane: „Iară noi, într-alt chip de ai noştri şi de toţi câţi sunt rumâni ţinem şi credem, adeverindu-ne den mai aleşii şi mai adeveriţii bătrâni istorici şi de alţii mai încoace, că valahii, cum le zic ei, iară noi, rumânii, suntem adevăraţi romani şi aleşi romani, în credinţă şi în bărbăţie, den carii Ulpie Traian i-au aşezat aici în urma lui Decheval, dupre ce de tot l-au supus şi l-au pierdut; şi apoi şi alalt tot şireagul împăraţilor aşa i-au ţinut şi i-au lăsat aşezaţi aici şi dintr-acelora rămăşiţă se trag până astăzi rumânii aceştea"[32]. Mai pasional decât toţi, Dimitrie Cantemir face din demonstarea romanităţii şi continuităţii româneşti un adevărat program istoriografic: „De aicea şi înnainte puind noi socoteala şi tot ţenchiul ostenineţi noastre, pentru ca nu numai, precum arătăm, că Dachia noastră au fost de Traian Marile cu boiari cetăţeni şi slujitori romani descălecată şi lăcuită; ce încă aceloraşi romani în trânsa aşezaţi, de atuncea şi până în dzua de astă zi, săminţii, şi a nepoţi, strănepoţi, întracelaş nerupt trai şi necurmată sălăşuire să dovedim..."[33].

---

[28] Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce ţară au eşit strămoşii lor*, ed. C. Giurescu, Bucureşti, 1914, p. 43.

[29] Miron Costin, *Istorie în versuri despre Moldova şi Ţara Românească*, în Opere, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 222.

[30] *Istoria Ţării Româneşti 1290–1690, Letopiseţul cantacuzinesc*, ed. critică de C. Grecescu şi D. Simionescu, Bucureşti, 1960, p. 1.

[31] *Istoriile domnilor Ţării Româneşti de Radu Popescu vornicul*, ed. Const. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 3.

[32] Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Ţării Româneşti*, ed. N. Cartojan şi D. Simionescu, Craiova, (f.a.), p. 70.

[33] Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a Romano-moldovlahilor*, ed. Gr. C. Tocilescu, Bucureşti, 1901, p. 181.

Argumentul principal al romanității, dovada ei cea mai sigură, era și pentru istoricii secolelor XVII–XVIII limba românească. După afirmarea mai timidă a lui Grigore Ureche, care pune, e drept, în rândul întâi limba latină, dar lasă un loc însemnat și sincretismului lingvistic[34], urmează cea categorică a lui Miron Costin: „Înțelege-vei și din capul care se va scrie de graiul acestor țări, că și limba este dovadă, că în graiul nostru până astăzi sunt cuvintele unele lătinești iară altele italienești. Se miră un istoric anume Cavație zicând: «De mirat este că limba moldovenilor și a muntenilor mai multe cuvinte are în sine râmlenești decât a italianilor», măcar că-i italianul tot pe un loc cu râmlenii"[35].

Și pentru istoricii moldoveni și munteni din secolele XVII–XVIII ca și pentru tradiția epocii anterioare, cel mai sigur argument lingvistic e numele însuși al poporului – cel pe care și-l dă singur, nu cel pe care i-l atribuie străinii – și denumirea limbii: „Așea și neamul acesta, de care scriem, a țărilor acestora numele derept și mai vechi este român, adecă râmlean, de la Roma. Acest nume de la descălecatul lor de Traian și cât au trăit până la pustiirea lor de pre aceste locuri și cât au trăit în munți, în Maramorăș și pe Olt, tot acest nume au ținut și țin până astăzi [...]. Stă dară numele cel vechi ca un temei neclătit, deși adaog, ori vremile îndelungate ori streinii adaog și alte nume, iară cela dela rădăcină nu se mută. Și așea este acestor țări și țării noastre Moldovei și Țării Muntenești, numele cel direpț de moșie este român, cum se răspund și acmu toți aceia din țările ungurești lăcuitorii și muntenii țara lor și scriu și răspund cu graiul: Țara Românească"[36]. „În al doilea rând – scrie Dimitrie Cantemir –, moldovenii nu s-au numit niciodată pe ei înșiși italieni, care nume în vremile următoare a început să înlocuiască numele romanilor, ci totdeauna au păstrat numirea de romani, care din vremea când la Roma se afla capitala lumii întregi, era comun tuturor locuitorilor Italiei"[37].

Constatarea originii romane comune a devenit argumentul cel mai puternic al unității originare și actuale a românilor din Moldova, Țara Românească și Ardeal. Enunțul simplu și reticent al lui Grigore Ureche cu privire la comunitatea de origine a moldovenilor și muntenilor – „măcară că s-au tras de la un izvod" –, devine o afirmație categorică la Miron Costin: „Începutul țărilor acestora și a neamului moldovenesc și muntenesc și câți sunt în țările ungurești cu acest nume români până astăzi, de unde sunt și din ce seminție, de când și cum au descălecat aceste părți de pământ a scrie multă vreme la cumpănă au stătut cugetul nostru"[38]; sau, nu mai puțin răspicat în alt text:

---

[34] Grigore Ureche, *Letopisețul*, p. 67.

[35] Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, p. 15–16.

[36] Ibidem, p. 47–48.

[37] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Guțu, București, 1973, p. 362–363.

[38] Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, p. 3.

„Cânt ţara-mi înlăcrămată şi pe bieţii locuitori ai ţării Moldovei. Aceştia au colonizat odinioară amândouă Daciile de la valurile lui Traian, până ce vremea îndelungată i-a împărţit în trei. Cei dintâi au venit cei de sub unguri în Ţara celor Şapte Cetăţi, unde, aduşi de Traian, trăiseră împreună cu dacii. Iar moltanii, care îşi trag numele de la Olt, sau montani, de la munţi, s-au aşezat după al doilea descălecat, cel dintâi fiind al lui Traian. A treia parte este Moldova, numită aşa de la râul Moldova, descălecată din peşterile maramureşene spre malurile joase ale mării. Atât aceştia cât şi ceilalţi poartă numele de rumâni. Deci nimeni să nu se îndoiască că se trag de la Roma"[39]. Cu aceeaşi forţă, tema unităţii de nume şi origine e susţinută şi în Ţara Românească de Constantin Cantacuzino: „Însă rumânii înţeleg nu numai ceştea de aici, ce şi den Ardeal, carii încă şi mai neaoşi sunt şi moldovenii şi toţi câţi şi într-altă parte să afle şi au aceeaşi limbă, măcară fie şi cevaşi osebită în nişte cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, iară tot unii sunt. Ce dară pe aceştia, cum zic, tot Romani îi ţinem, că toţi aceştia dintr-o fântână au izvorât şi cură"[40].

Fapt nou şi însemnat pentru cum era înţeleasă originea poporului român, unii din reprezentanţii istoriografiei în limba română la începuturile ei au recunoscut raportul dintre romanitatea nord-dunăreană şi cea sud-dunăreană şi au înţeles, fie şi numai foarte vag, rolul substratului dacic.

Potrivit viziunii istoricilor români din secolele XVII şi XVIII, terenul câştigat de primul descălecat a fost în parte pierdut în urma invaziei barbarilor, identificaţi cel mai adesea cu ultimul lor val, cel al tătarilor, care i-au silit pe colonii romani să se retragă în Transilvania, în Maramureş şi în ţara Oltului. De aici, ei aveau însă să „descalece" la sud şi la răsărit de Carpaţi sub conducerea lui Radu Negru şi a lui Dragoş şi să întemeieze Ţara Românească şi Moldova, fapt care la unii dintre istoricii vremii poartă denumirea de „al doilea descălecat".

Cronicile muntene – *Istoria Ţării Româneşti (Letopiseţul cantacuzinesc)* şi *Istoria domnilor Ţării Româneşti* (varianta Radu Popescu) pun la baza întemeierii Ţării Româneşti descălecatul lui Radu Negru din Făgăraş, în 1290, sau, într-una din variante, „mutarea" scaunului său la sud de Carpaţi. Potrivit *Istoriei Ţării Româneşti*, Radu Negru a trecut munţii cu „mulţime de noroade: rumâni, papistaşi, saşi, de tot feliul de oameni..."[41]. Odată „descălecat" – „în zilele lui Andreiaş craiul" – adaugă o variantă, Radu Negru, al cărui descălecat e pus în legătură cu un nou conflict cu ungurii şi saşii – „să se fie

[39] Miron Costin, *Istorie în versuri polone*, p. 220.

[40] Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Ţării Româneşti*, p. 70.

[41] *Istoria Ţării Româneşti*, p. 2.

învrăjbit domnul rumânilor cu domnii ungurilor şi ai saşilor de niscaiva pricini şi de aceea să se fi mutat dencoace" – a desfăşurat o intensă activitate ctitoricească în cele două reşedinţe succesive ale sale, Câmpulung şi Argeş, unde a ridicat biserici şi curţi domneşti. Între timp, ţara s-a întins până la Dunăre şi Siret, iar Radu Negru a „tocmit-o", adică a organizat-o, instituind „judeţe", „judecători" şi „altele ce era de folosul domniei şi a ţării"[42]. Potrivit uneia dintre cronici, în urma iniţiativei sale, Radu Negru şi-a pierdut stăpânirile din Transilvania în vreme ce autoritatea regatului ungar a încetat la sud de Carpaţi: „că, după ce au trecut domnul dencoace, n-au mai avut stăpânire peste rumânii din Ardeal, iar nici pă dânsul să-l stăpânească cineva n-au fost, ci den plai încolo stăpânea ungurii şi den plai încoace stăpânea domnul, până la Dunăre"[43].

Unele versiuni relatează şi episodul pe care îl consideră final al constituirii ţării, anume închinarea Olteniei, „descălecată" mult mai timpuriu „de rumânii carii s-au despărţit de la romani" şi guvernată „de un neam ce le zice Basarabi": „Atunce şi Basărăbeştii cu toată boierimea ce era mai nainte preste Olt, s-au sculat cu toţii de au venit la Radul Vodă, închinându-se să fie supt porunca lui şi numai el să fie preste toţi" . Şi adaugă cronica: „de atunce s-au numit de-i zic Ţara Rumânească...". Expresie a noii realităţi politice de sine stătătoare e „tituluşul" , titlul asumat de „Radu Negru Voievod"[44].

Un rol încă şi mai însemnat, chiar exclusiv, revine descălecatului în tradiţia, mult mai bogată în această privinţă, a istoriografiei moldovene de expresie românească cu privire la constituirea sau, în terminologia vremii, „începeputul" ţării.

În 1359, Dragoş vodă din Maramureş cu ceata sa de câteva sute de războinici trece munţii şi, îndrumat de căţeaua Molda, urmăreşte un zimbru pe care reuşeşte să-l ucidă în dreptul unei ape în care însă câinele călăuză se îneacă. De atunci râul a luat numele câinelui şi e numit Moldova, de unde şi-a tras denumirea atât ţara întemeiată de Dragoş cât şi poporul care o locuia.

Din punctul de sosire, pe valea Moldovei, Dragoş explorează şi îşi supune restul teritoriului ţării, înaintând mai întâi spre nord, pe valea Sucevei, unde găseşte un prisăcar pe nume Iaţco, pe care îl convinge să-şi aducă „toate neamurile" din Pocuţia, apoi spre sud, pe valea Bistriţei, pentru ca, în sfârşit, să cuprindă „în câţiva ani", teritoriul ţării până la Nistru, Dunăre şi Marea Neagră[45].

---

[42] *Istoriile domnilor Ţării Româneşti de Radu Popescu Vornicul*, p. 5.

[43] Ibidem, p. 5.

[44] *Istoria Ţării Româneşti*, p. 1–2.

[45] Miron Costin, *Istorie în versuri polone*, p. 228–235, Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 50–53.

În unele scrieri ale istoriografiei moldovene, gesta vânătorească a lui Dragoş şi a însoţitorilor săi e înlocuită printr-un descălecat păstoresc, la care se adaugă colonizarea de către Dragoş a unor elemente ungureşti şi săseşti[46]. Analogia cu „mulţimea de noroade" aduse de Radu Negru din Ardeal în Ţara Românească e evidentă. Şi, din nou, ca în istoriografia munteană, dar cu un sens sensibil diferit, se produce şi în tradiţia istoriografică a Moldovei o contaminare de persoane în persoana descălecătorului. În vreme ce în Ţara Românească Negru Vodă a devenit Radu Negru, cel mai târziu în secolul XVI, în Moldova Dragoş devine fiul lui Bogdan, cel mai târziu în secolul XVII[47].

Ca şi tradiţia anterioară, şi istoriografia în limba română a celor două ţări a fost preocupată de raportul dintre ele. Invocând surse cărturăreşti străine, Constantin Cantacuzino constată că acestea numeau ambele ţări Vlahia, dintre care Moldova era *cea Mare*, iar Ţara Românească *cea Mică*[48]. Potrivit lui Cantemir, „domnia Valahiei" a fost împărţită în două principate, cel al Moldovei şi cel al Munteniei, în urma descălecării ţărilor de către Dragoş şi Radu Negru: „căci, precum am zis, mai de nainte, acesta doao ţări supt un nume a Vlahii cuprinzându-să şi până când iară supt o stăpânire şi supt un domn, numai cu însămnarea Valahii mari şi mici, să dăspărţiia; iară după ce s-au despărţit pre vremile lui Dragoş Vodă Moldova şi pre a lui Radu Vodă Negrul Muntenia; Moldova ş-au schimbat şi numele şi de pe apa Moldovei sau de pe cel mai vechi nume Molisdavia s-au numit Moldavia"[49]. În spirit mai particularist, Grigore Ureche evidenţiază tendinţa muntenilor de a trata drept o unitate cele două ţări: „că ei nu vor să disparţă, să facă doao ţări, ci scriu că au fost tot un loc şi o ţară şi noi aflăm că Moldova s-au discălicat mai pe urmă iar muntenii mai dintâi..."[50]. În virtutea acestei constatări, el respinge numele de Vlahia atribuit Moldovei, deşi afirmă şi el categoric originea comună a locuitorilor celor două ţări.

Alte elemente însemnate dezbătute de ambele istoriografii – cea a Ţării Româneşti şi a Moldovei – sunt: încadrarea românilor în ortodoxia răsăriteană şi folosirea slavonei în cancelarie şi biserică şi în activitatea cărturărească în general. Slavonismul cultural e explicat corect, deşi vag, prin marea extin-

---

[46] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 69–71; Miron Costin, *Istorie în versuri polone*, p. 233.

[47] Miron Costin, *De neamul Moldovenilor*, p. 38; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 50–51, 134–135.

[48] Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriia Ţării Rumâneşti*, p. 30–31.

[49] Dimitrie Cantemir, *Hronicul*, p. 305.

[50] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 66.

dere a stăpânirii slave în Europa răsăriteană şi sud-estică[51] şi prin adeziunea românilor la credinţa răsăriteană prin filiera slavă[52].

Pe planul relaţiilor internaţionale, gândirea politică a istoriografiei secolelor XVII–XVIII a consolidat, prin Dimitrie Cantemir, tema autonomiei statelor în raport cu puterile străine, anume statutul obţinut din partea Imperiului otoman şi încorporat în *capitulaţii*.

Identitatea temelor majore şi a interpretărilor e dovada sigură a continuităţii între cele două stadii ale tradiţiei istorico-politice româneşti în evul mediu, cea a scrisului în limba slavă şi cea a istoriografiei în limba română, care nu a făcut decât să îmbogăţească şi să fundamenteze erudit moştenirea ideologică a trecutului. Se poate presupune chiar că noutatea unora din elementele dezbătute de istoriografia în limba română e numai aparentă şi că aparenţa se datorează transmisiei foarte lacunare a tradiţiei originare din care nu ne-au parvenit decât date disparate.

Viziunea tradiţiei medievale în problema genezei statelor a dominat istoriografia română până în a doua jumătate a secolului XIX, când gândirea modernă a pus în termeni noi şi acest domeniu al cercetării.

Istoriografia română modernă, ca şi tradiţia medievală, a înfăţişat constituirea statelor româneşti pe fundalul formării poporului român, înţelească mult mai larg, ca produs al simbiozei daco-romane, al aportului migratorilor şi în cadrul evoluţiei ansamblului romanităţii răsăritene.

În chestiunea însăşi a constituirii Ţării Româneşti şi a Moldovei, reînnoirea gândirii istorice româneşti începând cu a doua jumătate a secolului XIX s-a manifestat, într-o primă etapă, prin distanţarea netă de tradiţia medievală a descălecatului şi apoi, într-un al doilea timp, prin revenirea la tradiţie. Exponenţii principali ai celor două atitudini faţă de tradiţia medievală din împletirea cărora a rezultat o considerabilă extindere a orizontului cercetării şi adâncire a înţelegerii procesului constituirii statelor româneşti au fost Dimitre Onciul şi Gheorghe I. Brătianu.

Trăsătura principală a demersului istoriografic novator în problema constituirii Ţării Româneşti şi Moldovei întruchipat de D. Onciul a fost deplasarea centrului de greutate al investigaţiei de la descălecat, negat cu desăvârşire în cazul Ţării Româneşti, scăzut ca semnificaţie în cazul Moldovei, la realităţile locale premergătoare apariţiei statului de sine stătător[53]. Evenimentul

---

[51] Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriia Ţării Rumâneşti*, p. 44.

[52] Miron Costin, *Cronica ţărilor Moldovei şi Munteniei (Cronica polonă)* în *Opere*, p. 209 şi 214; o explicaţie diferită la Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 370–373.

[53] D. Onciul, *Dragoş şi Bogdan fondatorii Principatului moldovenesc*, în *Scrieri istorice*, I, ed. A. Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1968, p. 89–130; idem, *Radul Negru şi originile Principatului Ţării Româneşti*, *ibidem*, p. 328–428, idem, *Originile Principatelor Române*, *ibidem*, p. 560–715.

creator de realitate nouă, fapta „descălecătorilor", în viziunea tradiției, se estompează sau dispare, în primul caz, în concepția lui D. Onciul, pentru a face loc procesului istoric de gestație statală urmărit în aspectele sale etnice și politice. Noua înțelegere adusă de D. Onciul în problema genezei statelor române a fost rezultatul cercetării sistematice a izvoarelor istorice în spiritul pozitivismului, la școala căruia s-a format concepția istoricului român.

Cotitura decisivă imprimată cercetării originilor statale românești de D. Onciul, în ciuda rezistențelor întâmpinate de concepția și metoda sa, a deschis larg poarta înnoirilor succesive în investigarea acestei chestiuni de către istoriografia română a generațiilor următoare, până azi. Prin lămuririle însemnate pe care le-a adus la cunoașterea constituirii statelor medievale românești și prin considerabila lărgire de orizont pe care a prilejuit-o, mai mult chiar decât prin declasarea tradiției descălecatului – aspect derivat al investigației sale, oricâtă însemnătate i s-a atribuit –, D. Onciul a contribuit hotărâtor la reînnoirea înțelegerii apariției statului în istoria românească. Pe urmele acestei înțelegeri noi, în care procesul de lungă durată s-a substituit progresiv evenimentului, medievistica română a descoperit rând pe rând componentele sociale, economice, instituționale, bisericești, spiritual-culturale și politice ale constituirii Țării Românești și Moldovei.

Și totuși, într-un stadiu avansat al evoluției istoriografice în direcția imprimată de D. Onciul, istoriografia română a revenit, prin opera unuia din reprezentanții săi cei mai de seamă, Gh. I. Brătianu, la tradiția descălecatului de care s-a apropiat într-un spirit de înțelegere superioară în contrast cu modul de gândire al școlii pozitiviste[54]. Împărtășindu-se din rezultatele investigației erei postpozitiviste, care a sondat în adâncime universul mentalităților colective, al celor arhaice îndeosebi, Gh. I. Brătianu, fără a renunța la sporul de cunoștințe și înțelegere pe care l-a adus aplicarea metodei lui D. Onciul, a redescoperit rolul istoric al descălecatului a cărui realitate a admis-o și în cazul Țării Românești.

Dar însemnătatea principală a afirmației lui Gh. I. Brătianu, ca și a negației lui D. Onciul, în problema descălecatului, se află, mult mai mult decât în ea însăși, în lărgirea viziunii istorice și a demersului istoriografic. Pătrunzând semnificația tradiției medievale, Gh. I. Brătianu a descifrat mesajul principal al temei descălecatului, anume legătura strânsă dintre procesele istorice din Transilvania, care au creat o situație nouă românilor din provincie, și cele de la sudul și răsăritul Carpaților. Adâncirea acestei interpretări, care a întâmpi-

[54] Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945.

nat şi ea, ca şi cea a lui D. Onciul, rezistenţe puternice, presupune noi eforturi de descifrare a „tehnicii" sau a sistemului de interpretare a gândirii istorice medievale româneşti la începuturile ei.

Reducând la formulele ei esenţiale această tehnică, a cărei înfăţişare mai amănunţită necesită o investigaţie aparte, se pot desprinde trei trăsături principale ale tratării realităţii istorice de către gândirea medievală în etapa ei elementară: *amalgamarea* proceselor istorice succesive într-o unică desfăşurare, fără distincţie între diferitele straturi, ca în ruinele unei clădiri distruse de seism în care componentele diverselor etaje cu greu mai pot fi distinse unele de altele; *personalizarea* acestor procese, reduse la acţiunea decisivă a unui erou-ctitor care îşi realizează opera pe un teren virgin şi ale cărui fapte sunt eventual învăluite într-o ţesătură de miracol şi fabulos; *integrarea* realităţii actuale în trecut, cu concursul mitului explicativ, tendinţă care sporeşte considerabil confuzia cronologică în înfăţişarea procesului istoric.

În condiţiile create de împletirea acestor tendinţe, istoricului care se avântă în încercarea de a desface firele încâlcite la extrem ale tradiţiei medievale nu-i stă la îndemână decât o singură soluţie, anume confruntarea acesteia cu realitatea istorică, reconstituită cât mai fidel cu putinţă pe temeiul documentaţiei sigure. Din suprapunerea celor două planuri, cel al tradiţiei şi cel al datelor istorice certe, se va desprinde, măcar parţial, raportul dintre realitate şi ficţiune în tradiţia medievală, chiar dacă succesiunile cronologice vor rămâne în anumită măsură cufundate în ceaţa confuziei de planuri caracteristică formulei arhaice de tratare a faptului istoric.

Alcătuirea Ţării Româneşti şi a Moldovei a însemnat, sub raport politic intern, trecerea societăţii româneşti de la formele arhaice de organizare – *cnezatele* şi *voievodatele*, organisme politice de întinderi diferite, relativ reduse şi dependente de puterile hegemonice în spaţiul est şi central-european – la *statele* proprii, operă înfăptuită în ambele cazuri de câte un centru unificator. Această mutaţie majoră în societatea românească presupune însă înlăturarea dominaţiilor străine de pe teritoriul celor două state în curs de formare; evoluţie care s-a produs efectiv în urma unui şir de eforturi, încununate în cele din urmă de succes, de alungare din teritoriile româneşti extracarpatice a puterilor care revendicau concurent controlul asupra acestui spaţiu: regatul ungar şi puterile stepei – „imperiul" cuman mai întâi, apoi statul mongol al Hoardei de Aur –, iar în cazul Moldovei şi cnezatul rus de Halici-Volhinia.

La începutul secolului XIII, regatul ungar, care reuşise în prealabil să cuprindă sub dominaţia sa şi sudul Transilvaniei, a depăşit la miazăzi şi la

răsărit linia Carpaţilor, cu concursul cavalerilor teutoni şi cu mijloace proprii, pătrunzând, cam în acelaşi timp – anii 1211–1213 – în aria de dominaţie şi hegemonie cumană.

Românii din Transilvania au participat cu contingentele lor la expediţiile militare la sud de Carpaţi: cei din zona Sibiului la acţiunea trupelor transilvane trimise la Vidin în ajutorul ţarului Boril, între 1211 şi 1213, fapt documentat; cei din Ţara Oltului în „Cumania Neagră", care se întindea de la Olt spre răsărit, spre gurile Dunării şi Marea Neagră, fie alături de cavalerii teutoni, fie, mai degrabă, alături de oştile regatului, după 1225. Participarea celor din urmă nu e atestată documentar, dar ea nu putea lipsi, dată fiind încadrarea, în vremea aceasta, a Ţării Oltului în sistemul politic al regatului.

„Descălecatului" militar dinlăuntrul arcului carpatic în teritoriile sud- şi estcarpatice supuse anterior dominaţiei cumane şi locuite de o populaţie românească numeroasă, organizată politic şi ecleziastic, i-a urmat migraţia sau „descălecatul" oamenilor de rând, români, unguri şi saşi. Prezenţa alogenilor printre românii din teritoriul „episcopiei cumane" e semnalată de un act papal din 1234 în cuprinsul căruia papa Grigore IX îşi manifestă îngrijorarea pentru puritatea vieţii spirituale a germanilor şi ungurilor aflaţi în contact cu românii şi ameninţaţi din acest motiv să fie atraşi la ritul oriental. Tendinţa de emigrare spre teritoriile extracarpatice smulse dominaţiei cumane e înregistrată şi de diploma acordată cavalerilor ioaniţi de regele Bela IV în 1247, care, printre altele, le interzice să atragă colonişti germani sau de altă naţionalitate.

Dispariţia dominaţiei cumane la sud şi răsărit de Carpaţi a adus la suprafaţa istoriei un şir de organisme politice româneşti: în stânga Oltului, voievodatul lui Seneslau, iar în dreapta râului, cnezatele lui Ioan şi Farcaş şi cnezatul voievodal al lui Litovoi. În răsăritul Munteniei şi în sudul viitoarei ţări a Moldovei, regatul şi-a constituit o largă zonă de dominaţie directă căreia, din punct de vedere ecleziastic, îi corespundea recent înfiinţata episcopie a cumanilor; centură de protecţie a trecătorilor curburii Carpaţilor şi zonă de legătură cu regiunea gurilor Dunării şi cu Marea Neagră. În Oltenia, din 1232–1233, regatul a înfiinţat banatul de Severin, în scopul supravegherii atât a organismelor politice româneşti din regiune cât şi a ţaratului lui Ioan Asan II.

Presiunea confesională, virulentă în regatul ungar după 1204, anul cuceririi Constantinopolului de latini, îmbinată cu tendinţa regatului de expansiune şi acaparare teritorială, a ameninţat însăşi existenţa organismelor politice româneşti: cele din Transilvania – câte mai supravieţuiseră asalturilor anterioare – încadrate în sistemul de guvernare al regalităţii – inclusiv Ţara

Oltului – şi cele din afara arcului carpatic, supuse fie direct, fie indirect, regalităţii arpadiene.

Marea invazie tătară din 1241 şi, îndeosebi, instalarea durabilă a dominaţiei tătare la gurile Dunării după 1260 a spulberat hegemonia regatului ungar în cea mai mare parte a teritoriilor extracarpatice. După eşecul încercărilor de restaurare cu concursul cavalerilor ioaniţi, regatul nu a mai păstrat sub suzeranitatea sa decât Oltenia, cuprinsă în cea mai mare parte în voievodatul lui Litovoi. Tentativa voievodului oltean de a se elibera de sub tutela regatului la începutul domniei lui Ladislau Cumanul a eşuat. Spaţiul românesc extracarpatic a rămas în această vreme împărţit între aria de hegemonie a Hoardei de Aur – teritoriile de la răsărit de Olt, inclusiv sudul Moldovei, unde cumanii, sedentarizaţi, se integrează în societatea românească – şi cea a regatului ungar – teritoriile de la apus de Olt.

Echilibrul instaurat după 1260 s-a modificat în ultimul deceniu al secolului XIII. Destrămarea puterii regale în timpul lui Ladislau Cumanul, tras în direcţii opuse de presiunile contradictorii ale forţelor social-politice interne şi ale puterilor din afară – papalitatea şi Imperiul mongol –, a avut repercusiuni însemnate atât în politica internă cât şi asupra poziţiei internaţionale a regatului.

Asasinarea regelui în 1290, într-un context politic care îl adusese în conflict cu românii şi cumanii, a precipitat modificările politice care caracterizează ultimul deceniu al secolului XIII.

Sub noul rege, Andrei III (1290–1301), valul de intoleranţă confesională în regat, mult slăbit dacă nu chiar disparent după marea invazie tătară din 1241, recapătă intensitate. Românii din Transilvania, care evoluau, ca şi celelalte „naţionalităţi", spre statutul de stare privilegiată, au fost excluşi din congregaţia ţării; în acelaşi timp, ei pierd din nou controlul, restaurat după 1241, asupra Ţării Oltului, unde regalitatea îşi reafirmă autoritatea prin intermediul unuia din nobilii regatului, Ugrinus. Confirmând stăpânirile lui Ugrinus de la Sâmbăta şi Făgăraş, unde curând avea să fie construită o cetate, regalitatea l-a aşezat în fruntea comunităţilor rurale ale ţării, suprimând existenţa ei autonomă.

În aceeaşi vreme, antagonismul dintre regatul ungar şi Hoarda de Aur redevine acut ca urmare a noii evoluţii a politicii ungare sub influenţa papalităţii şi a spiritului cruciatei. Sub conducerea „hanului" Nogai, care instalase cu mai bine de un sfert de secol în urmă centrul puterii sale la gurile Dunării, tătarii îşi extind controlul asupra cursului fluviului până la Porţile de Fier. Consecutiv acestei extinderi de putere, influenţa regatului ungar slăbeşte considerabil la sud de Carpaţi şi în nordul Peninsulei Balcanice, care intră în

aria de hegemonie a Hoardei de Aur. Din 1291, odată cu dispariţia banilor de Severin din lista demnitarilor regatului, a încetat şi dependenţa voievodatului lui Litovoi de coroana regală.

În această constelaţie modificată s-a consolidat şi puterea voievodatului românesc de la răsărit de Olt, din Cumania Neagră, în procesul simbiozei româno-cumane, al cărui exponent a fost Basarabă, numele propriu sau de funcţie al „întemeietorului" ţării sau mai degrabă al succesorului său, dacă se admite că „Negru Vodă" i-a precedat lui Basarab. Sub protecţia hegemoniei tătare, voievodatul muntean se extinde spre răsărit, cuprinzând sub puterea sa elementul românesc şi româno-cuman din fosta episcopie cumană, în răsăritul Munteniei şi în sudul Moldovei, de-a lungul Carpaţilor. La rândul său, voievodatul oltean, emancipat de sub hegemonia ungară în urma dispariţiei banatului de Severin, recunoaşte autoritatea superioară a voievodatului din stânga Oltului căruia i se închină pentru a se asigura împotriva unei inevitabile reveniri ofensive a regatului, păstrând însă o parte importantă a prerogativelor sale statale, întruchipate până târziu în instituţia *băniei* oltene. În urma acestui şir de însemnate modificări, bazele teritoriale ale Ţării Româneşti erau puse; voievodul muntean, devenit „mare voievod" prin închinarea voievozilor şi cnezilor de la sud şi răsărit de Carpaţi, grupase un teritoriu întins şi o masă umană însemnată sub autoritatea sa. Poziţia de putere dobândită în scurt răstimp a dat ţării posibilitatea de a juca de acum înainte un rol autonom în raporturile internaţionale din răsăritul şi sud-estul Europei.

Timp de aproximativ un sfert de secol, Ţara Românească, a cărei stăpânire s-a întins, în împrejurări necunoscute, şi în teritoriile din nordul gurilor Dunării, care aveau să păstreze în numele lor amintirea lui Basarab, s-a menţinut în constelaţia de puteri aflată sub hegemonia Hoardei de Aur. În raporturi de cooperare cu tătarii, sârbii şi bulgarii, Basarab a înfruntat oştile regatului ungar până în 1324 când a intervenit o importantă modificare a politicii sale.

Forţa noului stat a obţinut curând o dublă consacrare – politică şi militară –, şi una şi cealaltă în raport cu statul ungar şi cu noul său rege, Carol Robert. Restaurator al puterii regale, după două decenii de luptă împotriva forţelor centrifugale interne şi a puterilor externe care le sprijineau, Carol Robert a fost nevoit să-şi fixeze atitudinea faţă de Ţara Românească după ce a reuşit, într-un târziu, să readucă şi Transilvania sub ascultarea sa. În această situaţie şi în faţa hotărârii de a acţiona sau nu pentru a restaura dominaţia regatului său asupra teritoriilor transcarpatice pe care le stăpânise odinioară şi care acum se aflau sub puterea lui Basarab, Carol Robert a încheiat pace cu cel care era acum „marele voievod" al Ţării Româneşti, recunoscând noua realitate stata-

lă odată cu stăpânirile ei teritoriale. Concesia era gravă pentru regat şi a fost resimţită ca atare de către cercurile sale conducătoare. Şase ani mai târziu, în 1330, dând curs curentului de reacţie împotriva concesiilor făcute lui Basarab, Carol Robert a venit în Ţara Românească în fruntea unei puternice armate pentru a o anihila şi pentru a readuce teritoriile transcarpatice sub controlul direct al regatului. Înfrângerea catastrofală suferită de oastea regală şi renunţarea de către rege la noi încercări de desfacere a Ţării Româneşti exprimă fidel forţa noului stat şi recunoaşterea ei de către principalul ei antagonist.

În 1343/1344, Alexandru, fiul lui Basarab – care mai era încă în viaţă – se reconciliază cu fiul lui Carol Robert, Ludovic de Anjou, şi se angajează în acţiunea antitătară, emancipând definitiv Ţara Românească de dependenţa de Hoarda de Aur a cărei stăpânire a fost refulată mult spre răsărit. Înţelegerea avea însă să fie de scurtă durată. Înlăturarea hegemoniei mongole din regiune a reaprins rivalitatea dintre regatul ungar şi Ţara Românească al cărei obiect principal au devenit acum teritoriile din sudul Moldovei şi răsăritul Munteniei, adică legătura cu gurile Dunării. Intenţia lui Ludovic de a restaura dominaţia regatului asupra acestor teritorii s-a manifestat în 1347 prin înfiinţarea episcopiei Milcoviei, ediţie modernă a vechii episcopii cumane şi, mai ales, în 1358, prin crearea unui coridor de imunitate vamală în folosul braşovenilor, între râurile Ialomiţa şi Siret. Respingând pretenţiile regelui şi decis să rupă legăturile de dependenţă cu regatul ungar, marele voievod al Ţării Româneşti proclamă în 1359 neatârnarea sa şi a ţării sale, asumă titlul de *domn, autocrat* sau *singur stăpânitor*, pe temeiul acordului încheiat cu Patriarhia constantinopolitană de unde a obţinut un scaun mitropolitan şi, odată cu acesta, mijlocul propriu de legitimare a puterii. În urma acestei iniţiative, Ţara Românească s-a înzestrat cu instituţiile laice şi bisericeşti ale neatârnării.

În strânsă legătură cu evoluţia raporturilor dintre regatul ungar şi Ţara Românească şi, în general, cu modificarea situaţiei politice la răsărit de Carpaţi s-au aflat şi evenimentele care au dus la „descălecarea" Moldovei.

După succesele obţinute împotriva tătarilor, Ludovic de Anjou a creat o marcă a regatului cu centrul în valea râului Moldova, cu intenţia de a-şi asigura o parte cât mai largă din aria de hegemonie a fostului cnezat halician, pentru a cărui moştenire începe să se manifeste acum, în plină alianţă, rivalitatea polono-ungară. Încercarea regelui Ungariei de a reconstitui o zonă de dominaţie directă a regatului său la răsărit de Carpaţi s-a manifestat atât spre sud cât şi spre nord. În sud, efortul lui Ludovic de a impune dominaţia regatului său asupra teritoriului cuprins în episcopia Milcoviei urmărea între altele să separe Ţara Românească de marca moldoveană, „terra nostra mol-

dovana" în propria sa formulare, şi de a împiedica astfel stabilirea unor legături firești între ele.

În câțiva ani, marca moldoveană, la înființarea şi consolidarea căreia au participat neîndoielnic şi elemente nobiliare maramureşene, s-a întins mult spre nord, în teritorii unde, încă din a doua jumătate a secolului XIII, sunt semnalate forme de organizare politică românească. Dar în 1358–1359, localnicii s-au răsculat împotriva dominației ungare. Răscoala a fost dominată cu concursul unora dintre românii maramureşeni în frunte cu Dragoş din Giuleşti, căruia regele îi încredințează conducerea voievodatului moldovenesc, recunoscând astfel conținutul etnic al noii realități politice în curs de constituire la răsărit de Carpați. În aceeaşi vreme, în legătură directă cu extinderea spre nord a Moldovei, s-a petrecut şi prima manifestare militară a concurenței de interese dintre Polonia şi Ungaria în această arie.

Formula nouă încercată de Ludovic, guvernarea Moldovei printr-un român, dar de strictă obedienţă faţă de regat, a eşuat şi ea după numai câțiva ani. În 1365, țara era din nou răsculată şi şi-a găsit un nou conducător în persoana lui Bogdan, maramureşan şi el, dar din gruparea ostilă regalității ungare. Sub el şi sub fiul său Lațcu, țara îşi consolidează pozițiile câştigate în nord – centrul politic se deplasează în oraşul Siret – şi se extinde spre răsărit, pe Prut şi Nistru, regiuni smulse dominației tătare.

În acest stadiu, Lațcu încearcă şi reuşeşte, cu ajutorul Poloniei, să obțină consacrarea internațională pentru statul său din partea papalității care, în schimbul conversiunii la catolicism, acordă „ducelui" Moldovei sau Valahiei Mici un scaun episcopal direct dependent de curia papală. La rândul ei, Moldova evolua spre formula statului de sine stătător.

Evoluția a fost oprită, pentru un scurt timp însă, de instaurarea dominației ungare în cnezatul Halici, în 1377/1378, fapt ce a readus Moldova sub suzeranitatea regelui angevin. Odată cu revenirea cnezatului vecin în stăpânirea Poloniei, Moldova îmbină alianța cu regatul din nord, sub a cărui suzeranitate intră în 1387, cu orientarea spiritual-bisericească spre Bizanț de unde obține în aceeaşi vreme un scaun mitropolitan, aşadar un mijloc propriu de legitimare a puterii domneşti. Drumul spre proclamarea autocrației, a independenței, era astfel deschis. Conflictul deschis cu Patriarhia ecumenică, declanşat de problema desemnării titularului mitropoliei Moldovei, a împiedicat până la începutul domniei lui Alexandru cel Bun ocuparea canonică a noului scaun.

Între timp, fie la sfârşitul domniei lui Petru I, fie la începutul celei a lui Roman I, Moldova s-a întregit teritorial prin cuprinderea litoralului pontic, „parathalasia", şi a unei părți din dispăruta episcopie a Milcoviei, fapt care a

generat o îndelungată dispută teritorială cu Ţara Românească. În urma acestor desfăşurări, Moldova a devenit la rândul ei stat de sine stătător în limitele ei teritoriale istorice şi cu instituţiile politice şi ecleziastice ale neatârnării.

Cercetată în funcţie de propriile ei reguli, tradiţia medievală a genezei statelor române se dovedeşte larg concordantă cu realitatea istorică pe care o exprimă şi chiar cu înţelegerea acesteia de către istoriografia modernă.

În viziunea tradiţiei medievale, cele două state româneşti, Ţara Românească şi Moldova, au fost produsul acţiunii a două personalităţi, Negru Vodă sau Radu Negru şi Dragoş, descălecător din Ţara Oltului cel dintâi, din Maramureş, al doilea; din zona descălecatului, nordul Munteniei şi, respectiv, valea Moldovei, ei şi-au întins stăpânirea asupra întregului teritoriu cuprins în limitele istorice ale celor două ţări; constituirea Ţării Româneşti s-a împlinit din punct de vedere teritorial prin închinarea căpeteniilor oltene lui Negru Vodă.

Potrivit unuia din firele tradiţiei muntene, „descălecatul" lui Negru Vodă din Făgăraş a fost urmarea conflictului său cu „domnii ungurilor şi cu ai saşilor".

„Descălecările" nobiliare au fost însoţite sau urmate de alte „descălecări", „populare", cu participarea şi a unor elemente alogene.

„Descălecarea" s-a produs pe teren virgin sau pustiu, astfel încât, potrivit tradiţiei, ţările au fost „întemeiate" de la „început" până la închegarea lor integrală de către cei doi „descălecători", eroi-ctitori de ţară, de oraşe, de biserici şi mănăstiri.

Luptele de consolidare a independenţei, cele ale lui Basarab şi cele ale lui Bogdan, decisive în optica istoriografiei moderne, ca şi construcţia statală propriu-zisă şi confirmarea internaţională a autocraţiei, adică a caracterului de sine stătător al statelor, sunt fie ignorate de tradiţie, fie tratate ca elemente subsidiare.

Puternic reprezentată în tradiţie e, în schimb, tema originii romane a neamului descălecătorilor şi apartenenţa lor la confesiunea răsăriteană.

Deosebirea majoră între tradiţia medievală şi istoriografia modernă în înţelegerea constituirii statelor constă însă nu atât în selecţia elementelor istorice considerate constitutive şi decisive, cât în optica diferită prin care le-au receptat. În vreme ce pentru tradiţie, primordial e *evenimentul personificat* care concentrează o întreagă desfăşurare istorică într-un act, *descălecatul*, şi în persoana *descălecătorului*, istoriografia modernă subordonează faptul *procesului istoric*, înţeles ca rezultantă a unei multitudini de factori.

Cât priveşte controversata problemă specială a descălecatului Ţării Româneşti din Ţara Oltului, există suficiente elemente certe în tradiţia „întemeierii" pentru a îndreptăţi acceptarea realităţii ei într-o formă sau alta. Participarea românilor din sudul Transilvaniei la expediţiile sud-carpatice ale regatului ungar în primele două decenii ale secolului XIII, migraţiile documentar atestate din Transilvania la sud de Carpaţi, instalarea unei căpetenii ungare în Ţara Oltului în 1291, dată care corespunde îndeaproape cu „mutarea scaunului" lui „Negru Vodă" de la nord la sud de Carpaţi, unificarea celor două voievodate româneşti sud-carpatice, cel din Muntenia şi cel din Oltenia, sub conducerea voievodului din „ţara neagră" (Cumania neagră), ruperea legăturilor dintre Ţara Românească şi regatul ungar în ultimul deceniu al secolului XIII şi pierderea controlului de către acesta din urmă asupra ultimelor sale poziţii transcarpatice astfel încât, „den plai încolo stăpânea ungurii şi den plai încoace stăpânea Domnul, până la Dunăre...", sunt tot atâtea împrejurări şi fapte istorice reale care coincid cu tradiţia întemeierii şi exprimă şi tema ei principală, aceea a descălecatului.

Realitatea corelaţiei dintre împrejurările din Transilvania şi cele de la sud de Carpaţi, percepută şi transmisă de tradiţia descălecării lui Negru Vodă, pare astăzi incontestabilă; dar desemnarea cu precizie a faptului istoric care corespunde anume „descălecatului" lui Negru Vodă e imposibilă la nivelul documentaţiei disponibile.

Constatarea acestei corelaţii ne introduce însă în aspectul cel mai general al procesului de constituire a statelor române, aşa cum l-a înţeles istoriografia română modernă prin interpreţii ei cei mai iluştri şi cum, în felul ei specific, l-a înţeles şi tradiţia medievală.

Au trecut mai bine de şaptezeci de ani de când Nicolae Iorga a întrevăzut sensul *naţional* al întemeierii Ţării Româneşti: „Când părţile oltene şi argeşene se unire, după înfrângerea lui Litovoi de către unguri, pe la 1300, ţara cea nouă se formează *după o concepţie originală, avându-şi rădăcinile numai în tradiţia proprie.* E un caz de cristalizare politică spontanee. Domnia e «a toată Ţara Românească» – şi pentru întâia oară apare în răsărit astfel o concepţie naţională echivalentă cu concepţia teritorială, bază modernă pentru statele din apusul Europei"[55]. În numele ţării, N. Iorga vedea, cu drept cuvânt, înscrisă chemarea primului stat românesc de a unifica „toată Ţara Românească", aşadar întregul teritoriu locuit de români. Apărută cea dintâi, organic dezvoltată prin reunirea „ţărilor" arhaice ameninţate în existenţa lor de

[55] N. Iorga, *Sârbi, bulgari şi români în peninsula Balcanică în evul mediu,* în *Studii asupra evului mediu românesc,* ed. îngrijită de Ş. Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 60–61.

expansionismul cu stindard confesional al regilor arpadieni şi angevini, Ţara Românească a întruchipat rezistenţa nu numai a unor entităţi teritorial-politice dar şi a unei naţiuni în devenire. Progresiv dislocată şi anihilată înăuntrul arcului carpatic de progresele puterii regale şi nobiliare ungare, viaţa politică românească şi-a găsit refugiul şi împlinirea în afara Carpaţilor, mai întâi în Ţara Românească, apoi, în condiţii pregătite de aceasta, şi în Moldova: „Din transilvană cum fusese, ea (Ţara Românească) a devenit transalpină, ţară situată dincolo de creste"[56].

Acesta e înţelesul fundamental al tradiţiei „descălecatului", căreia realitatea istorică, atât cât ne e îngăduit să o cunoaştem, îi aduce multiple confirmări. Sugrumate în Transilvania, „libertăţile" româneşti s-au reorganizat în sudul şi răsăritul Carpaţilor, în cele două ţări pe care Nicolae Iorga le numea „cea dintâi" şi „cea de a doua libertate românească". Şi nu s-ar putea exprima mai bine acest adevăr istoric profund decât prin cuvintele aceluia dintre istoricii români moderni care s-au apropiat cu cea mai mare înţelegere de tradiţia descălecatului: „Dar vechea noastră tradiţie istorică, de este să-i aflăm nouă temeiuri şi să-i dăm crezare, mai are un rost... Ea restituie Ardealului rolul său firesc de leagăn al statului, după cum cercetările filologice şi lingvistice i-au restituit acel leagăn al limbii şi poporului român"[57].

Când, într-un târziu, după secole, descălecătorii s-au înapoiat în locurile de unde porniseră, realizând „domnia a toată Ţara Românească", ei nu au făcut decât să împlinească imperativul cuprins în numele ţării şi în titlul întemeietorilor ei.

[56] N. Iorga, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, Bucarest, 1922, p. 38.

[57] Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor române*, p. 111.

TRIUMFUL LUPTEI PENTRU NEATÂRNARE: ÎNTEMEIEREA MOLDOVEI ŞI CONSOLIDAREA STATELOR FEUDALE ROMÂNEŞTI*

Victoria Ţării Româneşti asupra regatului angevin în 1330 a dat caracter ireversibil procesului de constituire a celui dintâi stat românesc medieval. Ea a asigurat menţinerea şi a permis consolidarea primului şi principalului punct de reazem al emancipării politice a românilor de sub dominaţiile străine. În deceniile următoare, românii din afara arcului carpatic şi-au desăvârşit emanciparea politică împotriva celor două mari puteri care îşi disputau controlul asupra spaţiului carpato-dunărean: Hoarda de Aur şi regatul ungar. Pe fundalul acesta politic şi militar s-a constituit cel de al doilea stat românesc medieval, Moldova, şi s-a desăvârşit caracterul de sine stătător al celor două state româneşti. În decurs de câteva decenii, cele două state ating limitele lor teritoriale istorice, creează instituţiile neatârnării statele şi se afirmă în câmpul relaţiilor internaţionale. Rândurile care urmează încearcă să surprindă principalele etape politice ale acestui proces complex[1].

Restrângerea ariei de dominaţie a Hoardei de Aur în Europa răsăriteană. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, Europa răsăriteană a înregistrat una din cele mai de seamă mutaţii politice din întreaga ei istorie medievală. Sub presiunea unor forţe multiple, din care cea mai însemnată a fost cea a regatelor polon şi ungar coalizate, aria hegemoniei tătare se restrânge considerabil în teritoriile ei apusene. Constelaţia de forţe subordonată în această zonă a Hoardei de Aur se destramă şi, ca urmare, harta politică a regiunii se restructurează. Alianţa polono-ungară, transformată în uniune personală, după ce Ludovic de Anjou a preluat şi coroana polonă (1370–1382), a devenit forţa

* Publicat în lucrarea colectivă *Constituirea statelor feudale române*, Bucureşti, 1980, p. 165–193.

[1] Din vasta bibliografie consacrată etapei finale a întemeierii statelor româneşti medievale semnalăm în notele următoare doar câteva din cele mai de seamă lucrări. Bibliografia cuprinzătoare a acestei etape va figura în monografia închinată problemei.

dominantă în Europa răsăriteană şi centrală până la destrămarea ei după moartea regelui Ungariei.

Ofensiva puterilor creştine împotriva Hoardei de Aur, acţiune la care românii au avut o participare însemnată, şi tendinţa celor două regate asociate de a-şi impune dominaţia asupra teritoriilor smulse hegemoniei mongole, au alcătuit cadrul extern în care s-a desăvârşit emanciparea politică a românilor de la sud şi răsărit de Carpaţi şi procesul de constituire a statelor române de sine stătătoare.

Primul obiectiv al ofensivei care a respins spre răsărit dominaţia Hoardei de Aur a fost Lwów-ul, centru al cnezatului rus apusean de Halici-Volhinia, veche arie de rivalitate între influenţele răsăritene şi apusene[2]. Faptul nou care a deschis era răsturnării raporturilor de forţe în această zonă deosebit de sensibilă a relaţiilor internaţionale în Europa răsăriteană a fost restaurarea regatului polon unitar în primele decenii ale secolului al XIV-lea şi orientarea spre răsărit a efortului său ofensiv. Această nouă direcţie de politică externă nu s-a impus decât după ce Polonia s-a desprins din conflictele nordice şi apusene în care a fost implicată ca urmare a efortului ei de a-şi desăvârşi unitatea şi de a recupera teritoriile pierdute în epoca fărâmiţării feudale.

Încercarea restauratorului statului unitar polon, Vladislav Lokietek (1305–1333), de a recupera teritoriile pierdute în deceniile anterioare a adus Polonia în conflict cu Boemia dinastiei de Luxemburg, care acaparase cea mai mare parte a Sileziei, cu Ordinul teutonic, care îşi impusese dominaţia asupra Pomeraniei răsăritene şi care controla astfel cursul inferior al Vistulei, şi cu marca de Brandenburg, care se străduia să-şi extindă dominaţia în Pomerania apuseană şi în Polonia Mare. Ani de-a rândul, după restaurarea regalităţii polone, energia militară a ţării s-a consumat în conflictele cu aceşti adversari şi în efortul de recucerire a principalelor teritorii pierdute.

În 1327, Vladislav Lokietek întreprinde o nouă mare acţiune militară împotriva Ordinului teutonic în speranţa de a-i relua Pomerania şi celelalte teritorii contestate. Alianţa încheiată între Ordinul teutonic şi regele Boemiei, Ioan de Luxemburg (martie 1329) a înclinat însă balanţa puterii în favoarea adversarilor regatului polon. În ciuda concursului militar pe care i l-a acordat

---

[2] Pentru ofensiva regatelor polon şi ungar în cnezatul Halici, v. între altele: Wl. Abraham, *Powstanie organizacyi Kosciola lacinskiego na Rusi*, I. Lwów, 1904, p. 215–237; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa, 1925; G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens, Politische Entwicklung, Kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, I, *Im Mittelalter bis zum Jahre 1401*, Köln-Gratz, 1955; P.W. Knoll, *The rise of the Polish monarchy. Piast Poland in East Central Europe, 1320–1370*, Chicago-London, 1972 (cu întreaga bibliografie a temei).

aliatul său Carol Robert în 1330 şi a unui însemnat succes militar dobândit împotriva teutonilor (Plowce, septembrie 1331), raportul general de forţe făcea imposibilă în această etapă realizarea ţelurilor regelui polon. Succesorul lui Vladislav Lokietek, Cazimir al III-lea cel Mare (1333–1370), a tras învăţăminte din experienţa tatălui său; sub influenţa şi cu concursul regilor angevini din Ungaria, Carol Robert (1308–1342) şi Ludovic de Anjou (1342–1382), el s-a desprins treptat din conflictele cu Brandenburgul, Ordinul teutonic şi Boemia – începutul a fost realizat în noiembrie 1335, la Wyszegrad – şi a iniţiat hotărât o nouă direcţie de politică externă, expansiunea în răsărit.

Reconcilierea Poloniei cu Boemia şi Ordinul teutonic, datorată în mare măsură iniţiativelor perseverente ale diplomaţiei ungare, a consolidat alianţa polono-ungară, sporindu-i considerabil eficienţa în diversele direcţii în care s-a manifestat. Una din aceste direcţii a fost aria de dominaţie a Hoardei de Aur. Revizuindu-şi opţiunile de politică externă, Polonia lui Cazimir cel Mare a iniţiat în 1340, în cooperare cu regatul ungar, o acţiune de mari proporţii la Lwów în Halici în scopul de a readuce cnezatul rus în aria de influenţă a celor două regate. Extinzându-se treptat în alte zone, acţiunea iniţiată la Halici a sfârşit prin a modifica considerabil situaţia politică a Europei răsăritene.

Primele semne ale acestei noi direcţii de politică externă polonă aparţin anului 1335, când Carol Robert şi Cazimir, care aveau de conciliat vechi revendicări paralele asupra teritoriilor din Halici-Volhinia, şi-au reglementat raporturile printr-un acord, temei al unui şir de înţelegeri încheiate în deceniile următoare[3]. În anul următor, Cazimir cere Curiei papale să transfere asupra episcopiei de Gnezno direcţia vieţii spirituale catolice din teritoriile ruse, subordonată la acea dată episcopiei de Lubusz, care se afla sub control german[4]; iniţiativa regelui e indiciul pregătirii acţiunii în teritoriile ruse apusene. În 1338, cu prilejul unei noi întâlniri între Carol Robert şi Cazimir, la Wyszegrad, situaţia teritoriilor ruse apusene a ocupat din nou un loc de frunte în negocierile polono-ungare; la întâlnire a participat însuşi cneazul rus care aderă la alianţa celor două regate[5]. Evenimentul a precedat deaproape deschiderea ostilităţilor şi intrarea directă în acţiune a Poloniei şi Ungariei.

Acordul de la Wyszegrad, din noiembrie 1335, nu a înlăturat de îndată fricţiunile dintre Polonia şi teutoni, care au cunoscut chiar o puternică recru-

[3] A. Prochaska W *sprawie zajecia Rusi przez Kazimierza Wielkiego*, în „Kwartalnik Historyczni", VI, 1892, p. 30–34; Br. Wlodarski, *Polska i Rus, 1194–1340*, Warszawa, 1966; pentru oscilaţiile istoriografiei cu privire la data exactă a acestui acord polono-ungar, 1335 sau 1338, v. G. Rhode, *op. cit.*, p. 174.

[4] W. Knoll, *op. cit.*, p. 124.

[5] V. lucrările citate la nota 2.

descenţă în anii următori. Evoluţia evenimentelor s-a înscris totuşi, în cele din urmă, în direcţia stabilită în 1335. În iulie 1343, la Kalisz, Cazimir şi reprezentanţii Ordinului au încheiat un tratat în spiritul acordurilor anterioare; pe această temelie care consacra *statuquo*-ul între cele două puteri s-a instaurat pacea dintre Polonia şi Ordinul teutonic, care avea să dureze până la începutul secolului următor[6].

Adeziunea cneazului Boleslaw Iurii la alianţa polono-ungară, revenirea sa la catolicism şi implicaţiile acestui fapt pentru ţara asupra căreia domnea au declanşat reacţia boierimii ruse, refractară confesiunii catolice; la 7 aprilie 1340, cneazul Boleslaw Iurii a căzut victimă acestei reacţii, fiind ucis de boierii săi[7]. Pentru a fi în măsură să reziste presiunii polono-ungare, boierii fac apel la sprijinul puterii suzerane, Hoarda de Aur, ameninţată şi ea de ofensiva celor două regate în aria sa de influenţă.

La numai zece zile după uciderea cneazului, la 16 aprilie 1340, regele Cazimir a intrat în campanie; rapiditatea intervenţiei polone, sprijinită de o acţiune militară ungară simultană, e indiciul stadiului avansat al pregătirilor celor două puteri în vederea unei acţiuni la Halici; asasinarea lui Boleslaw Iurii nu a făcut decât să preîntâmpine o acţiune militară în curs de pregătire[8].

Succesul doar limitat al acestei prime campanii, anihilat probabil de reacţia boierimii ruse după retragerea trupelor polone şi ungare şi de o primă intervenţie tătară, a făcut necesară o nouă campanie. La sfârşitul lunii iunie 1340, Cazimir pătrunde a doua oară în cnezatul rus apusean şi supune ţara[9]. Mijloacele de a-şi impune durabil dominaţia îi lipseau însă; cum o reacţie tătară de mari proporţii se anunţa ca iminentă şi a avut efectiv loc în iarna

---

[6] P.W. Knoll, *op. cit.*, p. 117–120.

[7] „Post hoc praefata domina Anna regina anno Domini MCCCXXXIX defuncta et sequenti anno Boleslao filio Troyden ducis Mazoviae, quem Rutheni unanimiter sibi in ducem et dominum susceperunt per toxium interempto, qui legem et fidem ipsorum immutare nitebatur…"; Jan z. Czarnkowa, *Kronika,* în *Monumenta Poloniae Historica*, II, Lwów, 1872, p. 629; şi pentru Dlugosz factorul decisiv al răscoalei boierilor ruşi şi al uciderii cneazului a fost cel confesional: „fidei ritusque disparitas, quae sub pietatis religionisque specie animas Ruthenorum, his, quas expressi, et aliis causis suapte violentatas et incensas, in Principis extinctionem, quasi quoddam sacrificium gratum Deo praestituros, ne in Latinum transire ex Graeco ritum coligerentur, perstrinxit"; Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae libri XIII, Opera omnia*, XII, ed. A. Przedziecki, Cracoviae, 1876, p. 196–198; v. şi J. Sieradzki, *Regnum Russiae. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, în „Kwartalnik Historyczni", LXI, 1958, 2, p. 503–504.

[8] G. Rhode, *op. cit.* p. 177.

[9] V. izvoarele semnalate la nota 7; cf. şi *Rocznik Traski*, în *Monumenta Poloniae Historica*, II, p. 860–861.

aceluiaşi an[10], iar lituanienii, de partea lor, revendicau drepturi asupra cnezatului rămas vacant, regele polon a încheiat un compromis cu boierii ruşi. În virtutea acordului realizat, aceştia au recunoscut suzeranitatea lui Cazimir, iar regele s-a angajat la rândul său să le respecte autonomia politică şi bisericească; conducerea cnezatului a fost preluată de boierul Detco, cu titlul de „locţiitor" sau „căpitan" al regelui[11].

Compromisul realizat pe aceste baze a fost confirmat în 1344, după noi convulsiuni, despre care informaţiile nu sunt decât foarte vagi; în acest an, regele Ludovic al Ungariei cere lui Detco să aplice un regim identic negustorilor din regatul său şi celor din Polonia, indiciu al funcţionării acordului din 1340–1341 şi, în acelaşi timp, al rivalităţii polono-ungare pe teren comercial[12], în teritoriile smulse dominaţiei tătare.

În 1349, într-un context de evenimente modificat care ne rămân necunoscute, Cazimir întreprinde o nouă campanie în Rutenia, anexează cnezatul Halici şi o mare parte din Volhinia, smulsă lituanienilor[13]. Modificarea situ-

---

[10] Expunerea evenimentelor legate de a doua expediţie a lui Cazimir în teritoriile ruse apusene şi marea invazie tătară din iarna 1340–1341 în Polonia, în cronicile amintite; pentru invazia tătară, v. şi Franciscus Pragensis, *Chronicon Pragense,* în *Scriptores rerum bohemicarum*, II, Praga, 1784, p. 191–192. Eroarea cronologică a unora dintre cronici care datează invazia tătară în Polonia în anul 1337 a fost semnalată şi rectificată de H. Paszkiewicz; studiul acestuia *Sprawa najazdu tatarskiego na Lublin w roku 1337*, în „Teka Zamojskiego", 1920, nu ne-a fost accesibil; cf. M. Zdan, *The Dependence of Halych-Volyn'Rus' on the Golden Horde*, în „The Slavonic and East European Review", 35, 1957, p. 521.

[11] „Demetrius Detko", „provisor sau capitaneus terrae Russiae", către negustorii din Thorn, în *Hansisches Urkundenbuch*, II, bearbeitet von H. Höhlbaum, Halle, 1876, p. 303; acordul încheiat de Cazimir cu boierimea rusă, acord care recunoştea acesteia libertatea confesională – „quod capitaneum et gentem praedictas in omnibus tueri debebat ipsosque in eorum ritibus, iuribus et consuetudinibus conservare..." – a fost cunoscut curând şi condamnat de papa Benedict al XII-lea; ediţia mai recentă a scrisorii papale către clerul polon în această chestiune în *Acta Benedicti XII (1334–1342)*, ed. Aloysius L. Tăutu, Città del Vaticano, 1958, p. 111–112; cf. H. Paszkiewicz, *Polityka ruska*, p. 253 şi P.W. Knoll, *op. cit.*, p. 133–134.

[12] „Ludovicus [...] comiti Dechk capitaneo Ruthenorum [...] conqueruuntur nobis fideles cives ac hospites civitatum nostrarum regni Hungariae praedicti et specialiter cives civitatis nostrae Cassa vocatae, cum rebus scilicet mercimonialibus ad Rutheniam procedere consueti, quod cum ipsi, cum eorum rebus mercimonialibus ad loca tributorum vestrorum pervenirent, tributarii vestri super ipsos tributum superfluum, imo omnino iniustum, et plus quam a populis seu mercatoribus regni Poloniae et aliorum regnorum ab ipsis exigerent et extorquerent indebite et iniuste"; Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae.* IX, 1, p. 209–210; cf H. Paszkiewicz, *Polityka ruska*, p. 139.

[13] Pentru antecedentele evenimentelor din 1349, pentru evoluţia raporturilor dintre Cazimir şi lumea rusă apuseană în anii precedenţi, v. G. Rhode, *op. cit.*, p. 182–185; pentru campania victorioasă a lui Cazimir în cnezatul Halici-Volhinia în 1349, *ibidem*, şi p. 185–186 şi P.W. Knoll, *op. cit.*, p. 141. Teza greşită din istoriografia noastră potrivit căreia regatul polon nu ar fi ajuns decât în 1366 în stăpânirea cnezatului Halici şi în vecinătatea Moldovei trebuie abandonată; ea s-a aflat la originea unor concluzii eronate.

aţiei a făcut necesară o nouă reglementare a raporturilor polono-ungare. În primăvara anului 1350 e încheiat un nou acord, în temeiul căruia Ludovic recunoaşte lui Cazimir stăpânirea Ruteniei, cu titlu viager, dar îşi rezervă dreptul de a răscumpăra concesia în cazul în care Cazimir avea să aibă un moştenitor, iar preconizata succesiune a lui Ludovic la tronul polon avea să fie astfel anulată[14].

Luarea în stăpânire directă în 1349 a teritoriilor ruse apusene de către Cazimir, care se intitulează acum „Polonie et Russie rex"[15] a deschis o nouă perioadă de confruntare militară cu lituanienii şi tătarii. În anul următor, 1350, spre sfârşitul primăverii, lituanienii întreprind o mare expediţie pe teritoriul polon, dar sunt respinşi de contraofensiva polonă. Câteva luni mai târziu ei revin la atac, cuceresc cetăţile Chelm, Vladimir, Belz şi încearcă, fără succes, să cucerească Lwów-ul; ei rămân însă în stăpânirea Volhiniei[16].

În aşteptarea unui nou mare asalt lituanian, în coaliţie cu tătarii, Cazimir solicită şi obţine proclamarea cruciadei antitătare în Boemia, Polonia şi Ungaria (mai 1351)[17]. Noul atac lituanian a fost respins de Cazimir; dar încercarea lui Ludovic, care a participat la campania din 1351, de a-i supune pe lituanieni, de a-i converti la creştinism şi de a-i atrage în coaliţia antitătară a eşuat în cele din urmă[18]; la începutul anului 1352, cei doi regi întreprind o nouă campanie, fără rezultate decisive însă. Incitaţi desigur de lituanieni, tătarii atacă oastea ungară în retragere şi devastează Polonia şi Podolia. Incapabil să se opună acestei coaliţii de forţe, Cazimir încheie pace cu lituanienii, cărora le lasă în stăpânire o mare parte din Volhinia, obţinând în schimb recunoaşterea stăpânirii sale la Halici[19]. Cum însă, în ciuda acestui acord, invaziile lituaniene nu au încetat, pentru a-i izola pe lituanieni, Cazimir încheie, în urma unei mari expediţii antitătare, în 1354, pacea cu Hoarda de Aur; în virtutea înţelegerii sale cu tătarii, regele polon reţine teritoriile ruse cucerite, dar acceptă să plătească pentru ele tribut[20]. Cnezatul Halici intră

---

[14] H. Paszkiewicz, *Z dziejów rywalizacji polsko-wegierskey na terenie Rusi halicko-wlodzimierskey w XIV wieku (Trzy traktaty z lat 1350–1352)*. în „Kwartalnik Historyczni", XXXVIII, 1924, p. 284–285; A. Prochaska, W *sprawie zajecia Rusi*, p. 18, 31; G. Rhode, *op. cit.*, p. 174; P.W. Knoll, *op. cit.*, p. 143–144.

[15] A. Prochaska, *Urykwi z dziejów XIV w. (I. Przyczynek do sprawi zajecia Rusi przez Kazimierza W.)* în „Kwartalnik Historyczni", XVIII, 1904, p. 211.

[16] P.W. Knoll, *op. cit.*, p. 145–147.

[17] *Acta Clementis Papae VI (1342–1352)*, ed. Al. L. Tăutu, Città del Vaticano, 1960, p. 281–184.

[18] G. Rhode, *op. cit.*, p. 189–190; P.W. Knoll, *op. cit.*, p. 148–150.

[19] A. Prochaska, *W sprawie*, p. 26; K. Paszkiewicz, *Polityka ruska*, p. 132–133; P.W. Knoll, *op. cit.* p. 150–153.

[20] Wl. Abraham, *op. cit.*, p. 223; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska*, p. 184–185.

acum definitiv în sfera de influenţă a celor două regate catolice prin efortul militar al cărora fusese smuls dependenţei de Hoarda de Aur. Doisprezece ani mai târziu, în 1366, Cazimir şi-a desăvârşit acţiunea printr-o nouă campanie care a adus şi Volhinia sub autoritatea sa.

Ofensiva împotriva tătarilor în spaţiul românesc şi expansiunea regatului ungar la răsărit de Carpaţi. Ofensiva puterilor catolice în aria de dominaţie a Hoardei de Aur nu s-a limitat la cnezatele ruse apusene ci a cuprins întregul spaţiu de la răsărit de Carpaţi, până în regiunea Dunării de Jos; această acţiune, care s-a desfăşurat cu participarea românilor, a deschis o nouă etapă în procesul constituirii statelor feudale româneşti.

Ostilităţile cvasipermanente între statul ungar şi Hoarda de Aur, în cadrul cărora iniţiativa s-a aflat, până în vremea lui Ludovic de Anjou, precumpănitor în mâna tătarilor, cunosc o răsturnare de direcţie în timpul celui de al doilea rege angevin. Acţiunile hotărâtoare s-au desfăşurat în anii 1345 şi 1346, când oştile transilvănene, probabil în cooperare cu cele ale Ţării Româneşti, desprinsă din legăturile cu Hoarda de Aur şi reconciliată cu Ungaria, întreprind expediţii împotriva tătarilor la răsărit de Carpaţi. Izvorul narativ cel mai apropiat de evenimente, cronica domniei lui Ludovic de Anjou, scrisă de Ioan de Târnave, relatează sumar marea luptă cu tătarii, care s-a încheiat cu înfrângerea acestora şi uciderea căpeteniei lor, Athlamos, precum şi expediţiile repetate întreprinse în teritoriile controlate de Hoarda de Aur, până la respingerea finală a tătarilor, probabil în deceniul următor, spre mare[21].

Fără a fi în măsură să precizăm mai îndeaproape cronologia expediţiilor împotriva tătarilor la răsărit şi miazăzi de Carpaţi, putem afirma că ele au avut rezultate hotărâtoare şi că, la sfârşitul lor, aria dominaţiei tătare în spa-

---

[21] Pentru expediţiile transilvănene împotriva tătarilor la răsărit de Carpaţi, v. relatarea lui Ioan de Târnave în *Scriptores rerum hungaricarum*, ed. J.G. Schwandtner, I. Vindobonae, 1746, p. 176 şi cea cuprinsă în *Chronicon Dubnicense*, în *Historiae Hungariae fontes domestici*, ed. M. Florianus, III, Quinqueecclessiis, 184, p. 151–152; cf. B. Petriceicu-Hasdeu, *Negru Vodă, Un secol şi jumătate din începuturile Ţării Româneşti (1230–1380)*, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, 3, ed. Gr. Brâncuşi, Bucureşti, 1976, p. 782–784; D. Onciul, *Originile principatului Moldovei* în *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoţeanu, I, Bucureşti, 1968, p. 699; pentru datarea expediţiilor, v. şi I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice*, Cluj-Sibiu, 1944, p. 60; Şt.S Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea* în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie" – Iaşi, X, 1973, p. 105 şi idem, *L'etat roumain de l'est des Carpathes: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIVe siècle*, în „Revue roumaine d'histoire", XVIII, 1979, p. 486–487. Încă din luna octombrie 1344, frontiera transilvăneană dinspre tătari, consolidată prin reunirea comitatelor Bistriţa, Braşov şi a regiunii secuilor, se afla sub conducerea aceleiaşi persoane, Andrei Lackfi; *Székely Oklevéltàr*, ed. Szabó Károly, I, *1211–1519*, Cluj, 1872, p. 51; DIR, C, veac. XIV, IV 1341-1350, Bucureşti 1955, p. 213–214.

ţiul românesc a fost restrânsă la zona maritimă. Indiciul cel mai sigur al noii situaţii politice create de ofensivele împotriva tătarilor în aceste regiuni a fost reconstituirea durabilă a episcopiei Milcoviei de către Ludovic, după iniţiativa similară, lipsită însă de succes, a lui Carol Robert în 1332. Răspunzând solicitării lui Ludovic şi a reginei mame Elisabeta, papa Clement al VI-lea autoriza, la 29 martie 1347, pe arhiepiscopul de Calocea să înfiinţeze episcopia Milcoviei pe ruinele episcopiei nimicite de invazia tătară în 1241 şi rămasă în paragină de atunci, în ciuda câtorva încercări de a o reînvia[22].

Apariţia şi persistenţa episcopiei Milcoviei de-a lungul întregii domnii a lui Ludovic de Anjou exprimă pe planul organizării ecleziastice realitatea politică nouă creată de iniţiativele regelui Ungariei în teritoriile transcarpatice, efortul său de a constitui aici o zonă de stăpânire politică directă după înlăturarea dominaţiei tătare. După cum s-a afirmat în repetate rânduri, Milcovia nu a fost decât o nouă întrupare a vechii episcopii cumane, expresie ecleziastică a dominaţiei politice a regatului ungar la răsărit şi sud de Carpaţi. Lichidată un veac în urmă de invazia tătară, episcopia cumană renaşte acum, îndată după succesul noii ofensive a regatului ungar împotriva Hoardei de Aur. Dar între cele două variante ale diocezei patronate de regatul ungar dincoace de Carpaţi există o însemnată deosebire; episcopia cumană cuprinsese un vast teritoriu care se întindea, teoretic cel puţin, de la Olt până în nordul Moldovei, la limita cnezatului Halici, conform accepţiunii geografice a denumirii Cumania din titulatura regală, în vreme ce episcopia Milcoviei corespundea unei arii teritoriale mult mai restrânse din răsăritul Munteniei şi sudul Moldovei. Alte dioceze catolice – cea a Siretului şi cea a Argeşului – aveau să acopere în a doua jumătate a secolului al XVI-lea teritoriile fostei episcopii

---

[22] Hurmuzaki, I/2, p. 4–5; cf. R. Rosetti, *Despre unguri şi episcopiile catolice din Moldova*, în „Analele Academiei Române", Mem. sect. ist. s. II, t. XXVII, 1905, p. 41–43; Gh. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârşitul veacului XVI*, Bucureşti, 1942, p. 32–33. Înfiinţarea episcopiei Milcoviei a fost diferit interpretată de istorici, după cum au atribuit noii dioceze – de fapt o reînviere a celei cumane –, existenţă reală sau nominală. Între adepţii celei de a doua teze se numără C. Auner, N. Iorga, M. Holban. Mult mai întemeiat ni se pare primul punct de vedere: „Episcopatul de Milcov, reînfiinţat în locul celui cuman, arată de asemenea o ordine politică în legătură cu expansiunea regatului Ungariei în Moldova de Jos"; G.I. Brătianu, *Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei*, în vol. *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945, p. 137; în realitate episcopia a avut, în timpul lui Ludovic, existenţă efectivă, numai că a suferit de pe urma vicisitudinilor situaţiilor politice.

Ipoteza potrivit căreia episcopia Milcoviei s-ar fi constituit pe teritoriul controlat în trecut de „un voievod local" a fost enunţată de C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc şi lupta pentru realizarea lui*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, Iaşi, XI, 1960, 1, p. 61–81.

cumane rămase în afara limitelor noii episcopii a Milcoviei. Realităţile politice dezvoltate la sud şi răsărit de Carpaţi în răstimpul dintre fiinţarea celor două variante ale episcopiei cumane au îngrădit sensibil din punct de vedere teritorial limitele Milcoviei, înainte de a pune chiar capăt existenţei ei. În vreme ce episcopia cumană fusese una din manifestările aspiraţiei regatului arpadian de a cuprinde Cumania în toată întinderea ei, cea a Milcoviei a corespuns ţelului mai limitat de a da regatului o acoperire împotriva expediţiilor tătare şi de a-i deschide drumul spre gurile Dunării. Tranziţia de la *Cumania*, care se menţine în titlul regal, la *Milcovia*, denumirea episcopiei transcarpatice renăscute, exprimă îngustarea ariei de expansiune a regatului în această direcţie, rezultat nu al unui program mai puţin ambiţios, dar al unor realităţi politice noi, dezvoltarea statelor româneşti Ţara Românească şi Moldova, care aveau să îngrădească progresiv încercarea de expansiune a regatului ungar dincoace de Carpaţi şi să anihileze în cele din urmă succesele ei.

Ca în atâtea alte situaţii similare, cucerirea teritorială angevină a fost urmată şi dincoace de Carpaţi nu numai de instituirea unei organizaţii ecleziastice catolice, sub controlul ierarhiei regatului, dar şi de un intens efort de convertire a localnicilor; în iunie 1348, luând act de succesele înregistrate de acţiunea de convertire „în părţile Cumaniei şi ale altor multe naţiuni necredincioase aflate la hotarele regatului Ungariei", papa Clement al VI-lea recomanda franciscanilor din Ungaria să trimită misionari pentru a consolida noul „răsad" („novella plantatio") implantat în teritoriile asupra cărora se întinsese stăpânirea regatului ungar[23]. Un sfert de secol mai târziu, informat despre dificultăţile întâmpinate în convertirea românilor din aceste teritorii, îndeosebi lipsa unui cler din rândurile lor, papa Grigore al IX-lea s-a adresat regelui Ludovic şi arhiepiscopilor de Strigoniu şi Calocea pentru a obţine cooperarea lor la remedierea acestei situaţii[24]. Dar, scurt timp după dispariţia lui Ludovic de Anjou, noua sa „plantaţie", episcopia Milcoviei, a dispărut şi ea timp de o jumătate de secol din geografia ecleziastică a bisericii romane, urmând îndeaproape soarta formaţiei teritoriale pe care o exprimase[25]. Desfăşurările

[23] „Attento igitur quod in partibus Cumaniae et aliarum plurium nationum infidelium infra fines Regni Ungarie constitutis, eo, qui salutis auctor et lumen de lumine verus deus est, illustrante, lumen ipsius fidei elucescere iam cepit, multis ex infidelibus ipsis ad ipsius agnitionem fidei iam conversis"; Hurmuzaki, I/2, p. 7–8.

[24] Hurmuzaki, I/2, p. 220–221.

[25] Ultima menţiune a episcopiei Milcoviei în secolul al XIV-lea e din anul 1375: „de la 1375 până în 1438 nu mai întâlnim nici un episcop al Milcovului. Tocmai în 1438 începe o nouă serie de episcopi *Milcoviensi*" (R. Rosetti, *op. cit.*, p. 43); de fapt, episcopii Milcoviei îşi fac reapariţia încă din 1431; v. I. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului, I, Documente privitoare la episcopatele catolice din Principate*, Bucureşti, 1913, p. 42–43.

care au produs acest rezultat au fost legate de afirmarea celor două state românești consolidate între timp la sud și răsărit de Carpați.

Dominația politică a regatului ungar la răsărit și sud de Carpați a avut, pe lângă o funcție strategică evidentă, și o finalitate de ordin economic: instituirea unei comunicații directe cu regiunea gurilor Dunării – zonă deosebit de activă a comerțului genovez în această vreme – și, pe această cale, stabilirea unei legături nemijlocite cu comerțul oriental prin bazinul pontic. Manifestarea directă a acestui interes esențial al politicii regatului angevin a fost privilegiul emis de regele Ludovic de Anjou în favoarea negustorilor brașoveni la 25 iunie 1358, care le asigura liberul acces la Dunăre în zona cuprinsă între punctele de confluență cu fluviul ale Ialomiței și Siretului[26]. Actul regal crea așadar o zonă de imunitate vamală pentru brașovenii care vehiculau mărfuri între orașul lor și Dunăre, iar această zonă de imunitate vamală presupunea exercițiul unei autorități politice în acest teritoriu. Zece ani mai târziu, Ludovic asigura brașovenilor o nouă zonă de comerț liber spre Marea Neagră, în „țara" lui Dimitrie „principele tătarilor", ai cărui negustori aveau să circule nestingheriți de vămi în regatul ungar, pentru ca și negustorii brașoveni să poată beneficia de avantajele similare în teritoriile acestuia[27].

Teritoriul asupra căruia se întinsese dominația regatului angevin la sud și răsărit de Carpați în urma succesului ofensivelor antitătare a avut așadar corespondent, sub raportul organizării ecleziastice, în dioceza Milcoviei și a îndeplinit funcția de zonă de liberă circulație pentru negustorii brașoveni, care făceau legătura între bazinul pontic și Transilvania. Dar aspirațiile de dominație ale regatului nu s-au limitat la această zonă relativ îngustă; ele cuprindeau întregul teritoriu românesc transcarpatic, Țara Românească, stat consolidat în deceniile anterioare, și Moldova, care începe acum să-și afirme identitatea istorică. Ciocnirea dintre veleitățile de dominație ale regatului angevin la sud și răsărit de Carpați și hotărârea celor două state de a-și conserva și consolida existența de sine stătătoare a fost la originea repetatelor

---

[26] Hurmuzaki, XV/1, p. 1; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II *(1342 bis 1390)*, hrsg. von F.W. Zimmermann und G. Müller, Hermannstadt 1897, p. 152–153; cf. DRH, D, I, p. 72.

[27] *Urkundenbuch*, II, p. 315; Hurmuzaki, I/2, p. 144; „nicăieri aiurea decât în Cetatea Albă nu putem așeza pe acest prinț „tătăresc" poate – judecând după nume – creștinat, care va fi avut supt stăpânirea sa părțile de jos ale Moldovei dincolo și dincoace de Prut"; N. Iorga, *Studii și documente*, XXIV, p. 6; v. mai ales studiul de interes general pentru vremea „întemeierii" Moldovei, al lui Gh. I. Brătianu, *Demetrius princeps Tartarorum*, în „Revue des études roumaines", IX–X, 1965, p. 39–46; ipoteza lui H. Weczerka, *Das mittelalterliche und frühmittelalterliche Deutschtum im Fürstentum Moldau*, München, 1960, p. 47, potrivit căreia *Demetrius princeps Tartarorum* ar fi Dimitrie Donskoi e imposibilă și nu merită discuție.

înfruntări militare şi politice dintre Ungaria, de o parte, Ţara Românească şi Moldova, de altă parte. În împrejurările legate de aceste înfruntări a apărut Moldova ca stat de sine stătător şi s-au definitivat structurile statale ale celor două state româneşti.

Românii şi situaţia creată de ofensiva împotriva tătarilor. Marele efort de respingere spre stepă a tătarilor iniţiat în 1340 de acţiunea polono-ungară la Halici s-a repercutat masiv asupra românilor, cu efecte imediate asupra celor din aria hegemoniei tătare sau din vecinătatea ei şi pe termen lung şi, pe cale de consecinţă, asupra întregului popor român. Trei nuclee de viaţă politică românească au fost direct implicate în desfăşurările legate de campaniile împotriva tătarilor: Ţara Românească, Moldova şi Maramureşul.

Ţara Românească a aderat la lupta împotriva tătarilor curând după declanşarea ei. Indiciul cel mai de seamă al acestei noi orientări de politică externă a fost reconcilierea cu regatul angevin, act care a pus capăt confruntării deschise între cele două state de campania lui Carol Robert în 1330. Biograful lui Ludovic, Ioan de Târnave, relatează în termeni exaltaţi faptul petrecut, potrivit scrierii sale, la începutul domniei celui de al doilea angevin: „Cum autem esset in partibus memoratis quidam princeps seu baro potentissimus, Alexander, Waywoda Transalpinus, ditioni eiusdem subiectus, qui tempore quondam Caroli regis, patris sui, a via fidelitatis divertendo rebellaverat et per multa tempora in rebellione permanserat, audita pietatis ac etiam potestatis eiusdem Ludovici regis fama ad ipsum sponte, personaliter veniens, circa confinia ipsarum partium, ad pedes regie majestatis humotenus est prostratus et ad obedientiam ac fidelitatem debitam reductus; et integratus, solennia munera, xenia et clenodia praestando et suum dominium ac sanctam coronam recognoscendo, cum gaudio et laetitia, ad propria remeavit, ab illo tempore fidelitatem conservavit"[28].

(„Cum însă exista în părţile amintite un principe sau baron preaputernic, Alexandru voievodul transalpin, supus stăpânirii acestuia, care în timpul răposatului Carol, tatăl său, se răsculase îndepărtându-se de calea fidelităţii şi rămăsese vreme îndelungată în stare de rebeliune, auzind despre faima pietăţii şi a puterii acestui rege Ludovic, venind la el de bună voie, în persoană, la hotarele acelor părţi, s-a prosternat la pământ, la picioarele majestăţii regale, revenind la ascultarea şi fidelitatea datorate; şi reintegrat [în ascultare], prestând ofrande solemne, daruri şi odoare şi recunoscând stăpânirea acestu-

[28] *Scriptores rerum hungaricarum*, I, p. 174.

ia şi sfânta coroană, s-a înapoiat cu veselie şi bucurie la ale sale, [şi] din vremea aceea a păstrat fidelitatea.")

Concizia extremă a autorului şi lipsa altor izvoare referitoare la acest eveniment fac imposibilă reconstituirea contextului istoric al reconcilierii dintre Ludovic şi Nicolae Alexandru. Dar indiferent dacă faptul a fost consecinţa unei presiuni militare din partea lui Ludovic[29] sau urmarea iniţiativei spontane a lui Nicolae Alexandru, cum lasă să se înţeleagă biograful regelui ungar, reconcilierea a fost o nouă recunoaştere – după cea cuprinsă în acordul dintre Carol Robert şi Basarab I – a existenţei Ţării Româneşti ca stat unitar. Pe temeiul acestei recunoaşteri s-a realizat acordul dintre Ludovic şi Nicolae Alexandru[30].

Reconcilierea dintre cele două ţări a restabilit între ele raportul de suzeranitate-vasalitate instituit înainte de 1324 şi anulat ca urmare a campaniei lui Carol Robert împotriva lui Basarab I în 1330. Termenii acestui nou acord, interpretat cu timpul diferit de cei doi contractanţi – izvor al viitoarelor conflicte dintre Ţara Românească şi regatul angevin – nu ne sunt decât indirect şi vag cunoscuţi, întrucât textele în care au fost înscrise s-au pierdut. Interpretând, într-un moment de criză acută a raporturilor sale cu Ţara Românească (ianuarie 1365), acordul realizat cu Nicolae Alexandru, Ludovic aminteşte în termeni generali convenţia *(pacta)* încheiată cu 20 de ani în urmă. Potrivit regelui, această convenţie prevedea recunoaşterea formală a suzeranităţii re-

---

[29] „În zilele acestui domnu venit-au Laioş craiul unguresc cu mulţime de oşti în Ţara Românească, iar Alexandru Vodă, văzând că nu va putea sta împotrivă-i, plecă capul şi merse la craiu cu mari daruri, cu o mie de grivine de aur, de s-au închinat şi să făgădui că-i va da dajde pe an. De aceasta foarte bine păru craiului şi-l dărui cu frumoase daruri şi-l slobozi ca să domnească în pace"; *Letopiseţul Ţării Rumâneşti*, ed. Şt. Nicolaescu, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", XI, 1910, p. 106–107.

[30] Data şi conţinutul acordului dintre Ludovic şi Nicolae Alexandru au fost diferit interpretate de istorici. Urmând indicaţia izvorului, B.P. Hasdeu, D. Onciul, N. Iorga ş.a. au situat evenimentul la începutul domniei lui Ludovic şi l-au interpretat ca un indiciu al participării Ţării Româneşti la ofensiva împotriva tătarilor. Această interpretare a fost acceptată în istoriografia română până la apariţia studiului lui E. Lăzărescu, *Despre relaţiile lui Nicolae Alexandru voevod cu ungurii*, în „Revista istorică", XXXII, 1946, p. 115–139, care a deplasat evenimentul după 1352; M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină (Problema stăpânirii efective a Severinului şi a suzeranităţii în legătură cu drumul Brăilei)*, în „Studii", XV, 1962, 2, p. 329–335, situează reconcilierea în 1346, dar îi reduce mult semnificaţia. Argumentat a combătut Z. Pâclişanu deplasarea cronologică a evenimentului, în recenzia la studiul amintit al lui E. Lăzărescu, în „Revista istorică română", XVII, 1947, 1–2, p. 167–168, pledând în favoarea anului 1344, când Ludovic s-a aflat efectiv în Transilvania; v. şi Şt. Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" până la Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1970, p. 34–35. Întreaga chestiune a fost readusă în discuţie în timpul din urmă de S. Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale româneşti (sec. XIV)*, în „Revista de istorie", XXXII, 1979, nr. 10, p. 1967–1974.

gatului – prin acceptarea derivării de la puterea regală a însemnelor propriei sale puteri – şi împlinirea obligaţiilor legate de raportul stabilit[31]; acţiunea ulterioară a lui Nicolae Alexandru avea să confirme categoric concepţia lui Ludovic cu privire la natura raporturilor dintre cele două ţări. Alte surse, indirecte, ne îngăduie să întregim informaţia sumară a biografului lui Ludovic şi interpretarea însăşi a acestuia.

În primul rând, noua orientare a lui Nicolae Alexandru a readus ţara în sfera de acţiune a catolicismului. Înregistrând modificarea petrecută în aria de influenţă a regatului ungar, papa Clement al VI-lea, legând mari speranţe de ceea ce era un simplu act politic, semnala, în toamna anului 1345, convertirea sau înclinarea spre conversiune la catolicism a românilor din Transilvania, Sirmium şi Ţara Românească, dependenţi de Ungaria („olachi romani commorantes in partibus Ungarie Transilvanis, Ultralpinis et Sirmiis"); între fruntaşii români nominalizaţi de papă în acest context se afla şi „Alexandru al lui Basarab"[32]. O asemenea desfăşurare nu se putea însă produce decât în legătură cu progresul puterii regatului ungar în răsăritul şi sud-estul Europei. Apropierea Ţării Româneşti şi a lui Nicolae Alexandru de papalitate, în condiţiile date, a fost aşadar una dintre consecinţele înţelegerii sale cu Ludovic[33]. Chiar dacă contactele iniţiale au fost stabilite direct, prin misionari franciscani, reacţia regelui Ungariei, pentru care, la fel ca şi pentru predecesorii săi, prozelitismul confesional era un instrument de dominaţie politică, a readus curând desfăşurarea raporturilor în acest domeniu pe făgaşul dorit: organizarea catolicismului din Ţara Românească a fost aşezată sub oblăduirea episcopiei transilvănene[34]. Strâns legată de această orientare politică şi confesională a fost căsătoria lui Nicolae Alexandru cu catolica Clara[35].

Rostul principal al alianţei dintre Nicolae Alexandru şi Ludovic era însă, firesc, de natură militară. Restaurarea raporturilor de cooperare între regatul ungar şi Ţara Românească a precedat probabil îndeaproape ofensiva împotriva tătarilor în spaţiul românesc şi a fost condiţia prealabilă a acesteia. Ştiri directe asupra acţiunii militare a Ţării Româneşti împotriva tătarilor lipsesc,

---

[31] Hurmuzaki, I/2, p. 92–93; DRH, D, I, p. 78–80.

[32] Hurmuzaki, I/1, p. 697–698; DRH, D, I, p. 60–61.

[33] V. în acest sens opinia lui N. Iorga, *Istoria românilor*, III, Bucureşti, 1937, p. 185; opinie diferită la M. Holban, *op. cit.*, p 331. Existenţa unui acord timpuriu între Ludovic de Anjou şi Nicolae Alexandru e confirmată şi de un act regal din anul 1347 care aminteşte campania lui Carol Robert în 1330 „contra Bozorod Olacum tunc regni et sancte corone infidelem..."; G. Györffi, *Adatok a románok, XIII. századi történeteihez és a román allam kezdeteihez*, în „Törtenelmi Szemle", VII, 1964, 1, p. 561–562.

[34] V. confirmarea mai târziu a acestei măsuri de către Vladislav I, fiul şi succesorul lui Nicolae Alexandru; Hurmuzaki, I/2, p. 148–149; DRH, D, I, p. 98–99.

[35] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 185–186.

dar eliberarea acelei părţi a ţării care se afla în aria dominaţiei tătare lasă să se întrevadă participarea celui dintâi stat românesc la ofensiva împotriva Hoardei de Aur şi a dominaţiei ei la Dunărea de Jos[36].

Înlăturarea dominaţiei tătare a pus capăt raţiunii principale a legăturii de cooperare restabilite între Ludovic de Anjou şi Nicolae Alexandru. În centrul noului conflict care avea să izbucnească curând între regatul angevin şi Ţara Românească s-au aflat înţelesul diferit atribuit de rege şi de voievod naturii raporturilor dintre ţările lor şi, nu mai puţin, problemelor teritoriale deschise de înfrângerea Hoardei de Aur.

Tot atât de direct implicaţi în luptele pentru înlăturarea hegemoniei tătare ca şi românii din Ţara Românească, dar probabil încă mai înainte decât aceştia, au fost cei din Maramureş şi Moldova, două autonomii politice româneşti a căror evoluţie s-a împletit în această vreme. Expansiunea spre răsărit a regatelor polon şi ungar, ofensiva conjugată în cnezatul Halici – stat cu care Maramureşul şi Moldova au întreţinut strânse legături – le-au implicat direct în acţiune şi au precipitat procesele social-politice în curs de desfăşurare în cele două ţări româneşti.

Semnul premergător al desfăşurărilor din care avea să rezulte cel de al doilea stat românesc, Moldova, a fost martirajul la Siret, în 1340, a doi călugări franciscani[37]. Faptul, petrecut în plină desfăşurare a campaniilor polono-

---

[36] Punctul de vedere tradiţional al medievisticii româneşti, care e şi cel mai întemeiat, e exprimat deosebit de limpede de Gh. I. Brătianu: „Mais après le désastre bulgare et la mort du Khan Uzbek, le „grand Bassarab" envoie en 1345 son fils Alexandre faire sa paix avec le nouveau roi de Hongrie, Louis d'Anjou. Le voïvode hongrois de Transylvanie entreprend deux ans plus tard l'expédition au delà des Carpates qui aboutit à une grande victoire sur les Tatars, dont la tradition historique roumaine a gardé un souvenir confus. Sans doute la principauté valaque a passé à ce moment de l'alliance mongole dans le système politique opposé; elle est devenue l'avant garde orientale des monarchies catholiques de Pologne et de Hongrie, dans leur lutte de vingt-cinq ans contre les Tatares et les Lithuaniens" *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucarest, 1935, p. 117–118; v. şi Al. L. Tăutu, *Basarab il Grande, fondatore del primo stato romeno indipendente (1310–1352)*; „Antemurale", I, 1954, p. 62–63. Extinderea spre răsărit a Ţării Româneşti e înregistrată de actul Patriarhiei constantinopolitane din 1359 care instituie Mitropolia Ţării Româneşti, „învecinată" acum cu scaunul metropolitan în curs de dispariţie de la Vicina în Hurmuzaki, XIV/1, p. 2.

[37] „Interea frater Mravicus Minister de quo supradiximus capitulum celebrarat in Boemia, quando in Valachia et civitate Seret frater Blasius, una cum fratre Marco martyrii coronam fortiter adipiscebatur, ibique sepulti XVI Junii"; L. Waddingus, *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, ed. tertia, VII (1323–1346), Claras Aquas, 1932, p. 287; pentru data corectă – iniţial evenimentul fusese considerat a se fi petrecut în 1349 – v. C. Auner, *Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea*, „Revista catolică", III, 1914, 1, p. 66; cf. Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 87. Reacţia antilatină atestată la Siret în 1340 a coincis cu vehementele manifestări de acelaşi fel semnalate, în acelaşi an, de multiple izvoare în Rusia haliciană şi apoi şi în Lituania; cf. Wl. Abraham, *op. cit.*, p. 183, 187, 191, 209–210.

ungare la Halici şi a presiunilor confesionale care le-au însoţit, e indiciul implicării Moldovei în marile desfăşurări militare şi politice declanşate de ofensiva puterilor catolice în aria de dominaţie a Hoardei de Aur. Nu mulţi ani mai târziu, asupra formaţiei sau formaţiunilor româneşti din nordul viitorului stat al Moldovei se extinde puterea regalităţii angevine. Deşi nu există încă o evidenţă documentară pentru evenimentele petrecute acum în această zonă, se poate afirma cu probabilitate că ea a fost cuprinsă în aria de dominaţie directă a Ungariei, fie în 1347, în urma consolidării poziţiilor regatului în sud, manifestată prin crearea episcopiei Milcoviei[38], fie, cel mai târziu, în 1349, odată cu lichidarea autonomiei haliciene de către regatul polon[39].

În cursul aceluiaşi deceniu, izvoarele semnalează începutul unor însemnate desfăşurări în societatea maramureşeană. Lume de sate, aflată sub conducerea unor cnezi şi voievozi, Maramureşul era una dintre „ţările" româneşti în curs de transformare în stat de tip feudal – proces ale cărui indicii sunt evoluţia instituţiei cneziale spre stăpânirea ereditară şi, la nivel politic, tendinţa similară a instituţiei voievodale –, când, şi aici, a intervenit politica centralizatoare şi asimilatoare a regalităţii angevine[40].

Infiltrarea tot mai insistentă a puterii regale în comunitatea cnezial-voievodală a Maramureşului în timpul domniilor lui Carol Robert şi Ludovic de Anjou s-a manifestat în primul rând prin confirmarea stăpânirii pământului şi atragerea, pe această cale, a cnezilor maramureşeni în dependenţa directă a regelui, în situaţia de „servientes regis". Stăpânirile cneziale confirmate prin privilegii regale sunt delimitate şi reambulate de reprezentanţii capitlului unei biserici catolice; cnezii sunt atraşi în sfera de acţiune a justiţiei regale. Variatele modalităţi de afirmare a puterii regale s-au manifestat în detrimentul autonomiei tradiţionale a Maramureşului şi a voievodului „ţării". La nivelul superior, instituţia voievodatului, expresie supremă a organizării politice româneşti în această vreme, e ameninţată de instituirea comitatului,

---

[38] Şt. S. Gorovei, *Îndreptări cronologice*, p. 105 şi *L'état roumain de l'est des Carpates*, p. 488–490.

[39] Această din urmă dată ni se pare cea mai probabilă; prezenţa lui Ludovic în Transilvania în vara şi toamna acestui an e indiciul unor însemnate acţiuni militare în zona transcarpatică; v. DIR, C, IV, p. 491–520; încă de la 11 iulie, Ludovic vestea veneţienilor că prezenţa lui era solicitată în Transilvania: „et pro nunc incole ejusdem regni nostri videlicet Transilvani nobis humiliter er devote supplicaverunt, ut ad eos causa visitations accedere dignaremur..."; *Monumenta Hungariae Historica, Acta extera*, II, ed. Wenzel Gustav, Budapest, 1875, p. 360–361; v. şi p. 362–363 şi 370; v. şi R. Popa, lucrarea citată la nota următoare, p. 245.

[40] Pentru tot ceea ce priveşte istoria social-politică a Maramureşului, v. monografia fundamentală a lui R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970 (cu bibliografia completă).

instituţie a puterii regale. Comunitatea cnezilor maramureşeni, în frunte cu voievodul, tinde să fie înlocuită de congregaţia nobililor – titulari de privilegii regale –, sub conducerea comitelui regal.

Presiunea politicii regale asupra autonomiei maramureşene s-a intensificat simţitor sub cel de al doilea rege angevin, în legătură directă şi cu politica sa răsăriteană, într-o arie cu care Maramureşul era învecinat teritorial şi cu care întreţinuse intense legături. Ameninţată grav, tot mai mult îngustată şi golită de conţinut, autonomia voievodală a Maramureşului a reacţionat înainte de a dispărea sub loviturile politicii regale. Sub conducerea lui Bogdan din Cuhea, membru al familiei voievodale cu tendinţe de transformare în dinastie feudală, se grupează adversarii politicii angevine. Înlăturat din voievodat probabil sub presiunea regalităţii, ca „infidel" faţă de coroană, Bogdan şi aderenţii săi se împotrivesc puterii regale. Opoziţia faţă de regalitate se manifestă în chipul cel mai evident prin acţiunile îndreptate împotriva aderenţilor maramureşeni ai acesteia în fruntea cărora se aflau neamul lui Dragoş din Giuleşti. În 1349, regele Ludovic denunţă în termeni vehemenţi acţiunea lui Bogdan, devenit între timp „infidel notoriu", şi a nepotului său de frate, Iuga, care au izgonit pe Jula, fiul lui Dragoş, şi pe ai săi din satele lor Giuleşti şi Niereşti, pentru că refuzaseră să se asocieze acţiunilor lor politice. Regele ordonă voievodului Ioan, alt nepot al lui Bogdan şi frate al lui Iuga, să-l reaşeze pe Jula în stăpânirea satelor sale, în prezenţa reprezentantului comitelui de Maramureş şi a obştii cneziale a ţării[41].

Intervenţia lui Ludovic, necesară pentru a impune punctul de vedere regal şi pentru a înclina balanţa puterii în societatea maramureşeană în sensul aderenţilor politicii sale, a dat rezultatele aşteptate. Acţiunea regală a triumfat împotriva actului voievodal al lui Bogdan, care prefigurase procesele de hiclenie prin confiscarea domeniului Dragoşeştilor. În anii următori, facţiunea regală domină în Maramureş; sprijinită hotărât de rege, ea recompensează sprijinul regal prin participarea la campaniile regale la răsărit de Carpaţi. În 1360, Dragoş din Giuleşti e răsplătit de Ludovic pentru meritele sale deosebite la înfrângerea răscoalei Moldovei – „terra nostra moldavana" – readusă în dependenţa regalităţii ungare[42]. Cu această menţiune a diplomei regale, legătura, desigur mult mai veche, între desfăşurările politice din Maramureş şi Moldova ajunge la nivelul evidenţei documentare.

Tăcerea izvoarelor cu privire la evenimentele de la sud şi răsărit de Carpaţi după succesul ofensivei antitătare e întreruptă în 1359 când, brusc, infor-

[41] I. Mihalyi, *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV*, Sighet, 1900, p. 26–28.
[42] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 37–40.

maţii din direcţii diferite semnalează însemnate desfăşurări, în cadrul cărora mişcarea de emancipare politică a românilor se precipită, luând o nebănuită amploare.

Lupta împotriva hegemoniei angevine. Semnalul răscoalei împotriva regatului ungar care îşi întinsese dominaţia peste Carpaţi a venit din Ţara Românească, al cărei voievod, Nicolae Alexandru (1352–1364), a imprimat din 1359 un nou curs politicii ţării sale.

Anii precedenţi aduseseră lui Ludovic un considerabil spor de putere şi prestigiu. Războiul victorios pe care îl purtase împotriva Veneţiei l-a adus în stăpânirea ţărmului dalmat (1358), iar campaniile întreprinse în Serbia, îndată după sfârşitul confruntării cu republica lagunelor, au readus sub dominaţia sa teritoriile pierdute de regat în deceniile anterioare (1359). În urma acestor victorii, poziţia de forţă a regatului ungar în sud-estul Europei a sporit considerabil.

Sporul de putere al regatului ungar s-a resimţit şi în spaţiul românesc, unde politica lui Ludovic de Anjou ia forme tot mai asupritoare, îndeosebi prin încercarea sa de a exercita o dominaţie directă. Indiciul nemijlocit al acestei politici e privilegiul acordat la 25 iunie 1358 de Ludovic negustorilor din Braşov, cărora le asigură libera trecere spre Dunăre. Prin acest privilegiu, Ludovic făcea act de suveranitate într-o zonă care fie aparţinea Ţării Româneşti, fie era revendicată de aceasta[43]. În acelaşi timp, prin acest act regele Ungariei lipsea Ţara Românească de excepţionalul izvor de venituri care era vama percepută de-a lungul unei însemnate artere a comerţului internaţional.

Mai mult decât acest indiciu, gravitatea asupririi angevine e revelată de răscoala însăşi a românilor de la sud şi răsărit de Carpaţi în 1359. Fapt nou, sau doar prima oară ilustrat în izvoare, împotrivirea faţă de dominaţia regatului se produce concomitent în Ţara Românească şi Moldova.

Actul care a consacrat ruptura între Nicolae Alexandru şi Ludovic de Anjou a fost crearea, în acord cu Patriarhia din Constantinopol, a Mitropoliei

[43] Istoricii români au interpretat privilegiul lui Ludovic pentru negustorii braşoveni fie ca un indiciu al dominaţiei efective a regelui angevin la răsărit şi sud de Carpaţi, fie ca o manifestare a suzeranităţii pe care o exercita sau o revendica în aceste teritorii: între cei dintâi se află N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, I, ed. 2, Bucureşti, 1925, p. 64; E. Lăzărescu, citat şi urmat de Gh. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautés Roumaines au XIV-e siècle*, în „Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine", 28, 1947, p. 86–87. Cea de a doua interpretare e reprezentată cu precădere de P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân şi suzeranitatea ungurească*, Bucureşti, 1938, p. 5 (extras din „Analele Academiei Române". Mem. secţ., ist., s. III, t. XX) şi de M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină*, p. 338–342.

Ţării Româneşti. În temeiul acestui acord, „marele voievod" – titulatură care exprimă întâietatea voievodului de Argeş faţă de ceilalţi voievozi –, e investit şi cu titlul de „avthentis", adică „autocrat", „domn de sine stăpânitor", „samodârjeţ". Acest nou titlu exprimă nu numai o putere sporită înăuntru, în raport cu ceilalţi voievozi şi cu boierimea, dar şi o înălţare a statutului ţării pe plan extern; implicaţia principală de politică externă a noului titlu era revendicarea pentru domn a unei puteri de sine stătătoare, derivată direct de la Dumnezeu şi nu de la o putere lumească. Dar această revendicare înfrunta direct suzeranitatea lui Ludovic, pretenţia acestuia de a avea dreptul să-l investească pe voievodul „transalpin" în voievodatul Ţării Româneşti. Actul din 1359 al lui Nicolae Alexandru, înfăptuit în cooperare cu Bizanţul, era contestarea categorică a pretenţiei lui Ludovic de a exercita o autoritate superioară asupra Ţării Româneşti[44].

Câţiva ani mai târziu, în 1365, când, eliberat de alte preocupări pe care i le crea politica sa de expansiune în multiple direcţii, Ludovic a proclamat războiul împotriva Ţării Româneşti unde domnea acum Vladislav, fiul lui Nicolae Alexandru, regele Ungariei a denunţat vehement afirmarea caracterului de sine stătător al puterii lor de către fostul şi actualul voievod: „Întrucât răposatul [Alexandru], voievodul Ţării Româneşti, ca unul ce şi-a uitat de binefacerile primite de la noi şi ca un nerecunoscător, încă de pe când se bucura de viaţa [aceasta] pământească..." nu s-a înfricoşat [să calce] cu îndrăzneală cutezătoare credinţa sa cu care s-a legat [faţă de noi] cât şi scrisorile întocmite între noi şi el, cu privire la anumite înţelegeri, dări şi [...], cuvenite nouă în temeiul stăpânirii noastre fireşti, [şi fiindcă] apoi, murind el, fiul său Vladislav, urmând relele deprinderi părinteşti, [...nerecunoscându-ne] căutuşi de puţin de stăpân al său firesc, fără a ne întreba şi a ne cere învoirea, însuşindu-şi în pomenita Ţară Românească, ce ni se cuvenea nouă după dreptul şi rânduiala naşterii, numirea sa mincinoasă [de domn], întru înfruntarea domnului [său] de la care trebuia să capete el semnele puterii sale, a cutezat să treacă în locul [...] tatălui său în scaunul sus-pomenitei noastre Ţări Româneşti [...] cu învoirea trădătoare şi tainica înţelegere a românilor şi a locuitorilor acelei ţări..."[45].

Proclamaţia regală exprimă cât se poate de clar atât situaţia nouă creată de actul din 1359 al lui Nicolae Alexandru – revendicarea domniei autocrate

---

[44] Hurmuzaki, XIV, 1, p. 1–6; cf. Ş. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XVII, 1978, 3, p. 391–392.

[45] Hurmuzaki, I/2, p. 92–93 şi DRH, D, I, 1977, p. 78–80; cf. Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 392.

şi toate implicaţiile ei –, cât şi pretenţia de suzeranitate a lui Ludovic şi îndeosebi varianta de suzeranitate pe care o preconizase în raporturile sale cu Ţara Românească.

Dar crearea Mitropoliei Ţării Româneşti în cooperare cu Bizanţul mai însemna şi înfruntarea unui alt aspect al politicii lui Ludovic de Anjou: prozelitismul catolic. Conferind bisericii ortodoxe din ţara sa o organizare superioară, obţinută de la Patriarhia din Constantinopol, care coordona efortul de îndiguire a progreselor catolicismului în lumea ortodoxă[46], Nicolae Alexandru a pus stavilă încercării lui Ludovic de a smulge Ţara Românească confesiunii răsăritene şi de a o converti la catolicism sub controlul ierarhiei ecleziastice a regatului său. Înfiinţarea Mitropoliei Ţării Româneşti în 1359 a dat ţării în acelaşi timp un izvor direct de legitimare a puterii domnului autocrat, în legătură cu una din cele două surse de legitimitate ale lumii europene medievale, şi o organizare ecleziastică în opoziţie directă cu tendinţele prozelitismului angevin. Prin acest act, Nicolae Alexandru a desăvârşit instituţional emanciparea Ţării Româneşti de sub tutela regatului angevin, proces iniţiat cu arma în mână de către tatăl său[47].

Odată cu acţiunea Ţării Româneşti s-a produs şi răscoala Moldovei împotriva dominaţiei ungare, instaurată în anii precedenţi. Singurele informaţii provin din diploma acordată de rege la 20 martie 1360 lui Dragoş, fiul lui Jula, care şi-a câştigat merite deosebite în „restaurarea" dominaţiei angevine în ceea ce regele numea „ţara noastră a Moldovei", ţară care îşi face acum apariţia sub numele ei în izvoare: „Drept aceea, prin aceste rânduri voim să ajungă la cunoştinţa tuturor că înălţimea noastră, aducându-şi aminte de feluritele fapte de credinţă şi de preastrălucita vrednicie a credincioaselor slujbe ale lui Dragoş, fiul lui Gyula, credinciosul nostru român din Maramureş, slujbe pe care ştim că le-a făcut şi le-a adus maiestăţii noastre, potrivit cu cerinţele stării şi putinţei lui, în cele mai multe treburi şi războaie ale noastre, încredinţate şi date în seama lui şi mai cu osebire în reaşezarea ţării noastre a Moldovei („in restauratione terre nostre Moldavane...") potrivit iscusitei sale vrednicii, când a întors cu veghetoare grijă şi cu neobosită străduinţă pe calea statornicei credinţe ce trebuie păstrată către coroana regească pe mulţi români răzvrătiţi, rătăciţi din calea credinţei datorate..."[48].

---

[46] O. Halecki, *op. cit.*, p. 49–52.

[47] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 392–393.

[48] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 37–39; DRH, D I, p. 75–78.

Expediţia în Moldova s-a desfăşurat sub comanda lui Ludovic sau sub supravegherea sa directă din Transilvania, unde regele s-a aflat la sfârşitul anului 1359 şi la începutul anului 1360[49].

Participarea cnezimii maramureşene la expediţia din Moldova şi locul deosebit care i-a fost rezervat a avut nu numai însemnătate militară dar şi politică. Ea a fost urmarea înţelegerii de către Ludovic a imposibilităţii de a stăpâni direct Moldova şi a încercării sale de a menţine sub controlul său ţara românească de la răsărit de Carpaţi cu concursul cnezilor maramureşeni. Emancipată în deceniul precedent de vechile relaţii cu tătarii şi cu cnezatul Halici – acestea din urmă aveau să se mai menţină un timp sub raport ecleziastic –, ţara românească de la răsărit de Carpaţi marchează acum, în urma răscoalei din 1359, un pas în direcţia afirmării autonomiei şi identităţii ei prin căpetenia românească – strict legată însă de puterea regală – sub conducerea căreia a fost pusă[50]. În însuşi actul lui Ludovic ea apare ca o ţară românească aparte, care intră acum în harta politică a Europei sub numele ei istoric.

Vag şi mitic, însemnătatea faptului a fost înregistrată şi de tradiţia istorică a întemeierii Moldovei, care atribuie începuturile statului „descălecatului" lui Dragoş, în 1359[51]. Integrată în letopiseţe în vremea când reconcilierea între primele două dinastii ale Moldovei a fost înfăptuită pe plan istoriografic de Ştefan cel Mare, tradiţia a legat începuturile Moldovei de numele lui Dragoş şi nu de acel al lui Bogdan. Paradoxal la nivelul gândirii moderne, faptul e deplin explicabil în mentalitatea epocii, mult mai sensibilă faţă de un act de «fundaţie», de „întemeiere", cu toate limitele lui, decât la modificarea politică, oricât de importantă, survenită o dată cu realizarea neatârnării.

Paralel cu acţiunea regelui Ludovic de recuperare a Moldovei, prin mijlocirea lui Dragoş, s-a desfăşurat probabil şi acţiunea militară a regatului polon de aducere a ţării sub suzeranitatea sa. Potrivit lui Jan Dlugosz, princi-

---

[49] Din Segna, un corespondent comunica dogelui Veneţiei, la 16 ianuarie 1360: „Praeterea domine mi, habui a domino banno, quod dominus rex ivit in exercitu ad Transilvanas partes, tamen nescio si ita est, quia de hinc veridice minime scire possum"; S. Ljubić, *Listine* în *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, IV, Zagreb, 1874, p. 22; la 27 februarie 1360, dogele era informat de acelaşi corespondent sosit la Buda la 2 februarie „ubi habui, quod dominus rex omnino erat reversurus citra carnisprivium ab exercitu suo de partibus transilvanis"; de fapt regele s-a înapoiat din expediţie la 14 februarie 1360; *ibidem*, p. 23.

[50] „Moldova lui Dragoş nu era decât o căpitănie regală. Dar Ludovic, chemând pe un voievod maramureşean, nu o făcea numai pentru că regalitatea cea nouă, franceză, se sprijinea pe astfel de *milites*, de cavaleri, pretutindeni, ci pentru că recunoştea prin aceasta chiar caracterul românesc al ţinutului cucerit"; N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 209.

[51] Interpretarea cronologică corectă a acestei convergenţe între ştirea cuprinsă de actul lui Ludovic de Anjou în favoarea lui Dragoş şi tradiţia moldoveană a întemeierii se află la I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 40, nota 1.

pala sursă care a conservat amintirea acestui episod controversat, polonii, chemaţi de unul din pretendenţii în luptă pentru puterea supremă în Moldova, Ştefan, au pătruns în ţară, dar au fost înfrânţi de fratele acestuia, Petru, şi de ai săi, cu concursul celor pe care izvorul menţionat îi numeşte „provinciales hungarorum", denumire care îi desemnează probabil pe maramureşeni şi care, în orice caz, indică o legătură cu Ungaria angevină.

Expediţia polonă în Moldova, a cărei realitate în zilele lui Cazimir a fost contestată de unii istorici, fără argumente decisive, a avut probabil loc în anul indicat de Dlugosz sau în anii imediat următori[52]; ea a fost urmarea apelului răsculaţilor împotriva dominaţiei ungare, în 1359, în virtutea vechilor legături ale ţării cu Haliciul, ale cărui interese fuseseră acum preluate de regatul

[52] Expediţia polonă în Moldova în vremea lui Cazimir cel Mare a fost diferit interpretată de specialiştii istoriei Moldovei şi ai relaţiilor moldo-polone în evul mediu. Dezbaterea s-a fixat atât asupra realităţii însăşi a acestei expediţii în zilele lui Cazimir, contestată de unii istorici, cât şi asupra datei când ea s-a petrecut şi a identităţii personajelor implicate în acţiune. Fără a intra în detaliul problemei, căreia sperăm să-i consacrăm un studiu aparte, indicăm câteva din concluziile noastre cu privire la acest mult discutat episod. Autenticitatea însăşi a faptului ni se pare dacă nu indiscutabilă cel puţin probabilă, dat fiind că cele două izvoare principale care ni-l comunică, Jan Dlugosz, *Historiae polonicae libri XIII*, în *Opera omnia*, ed. A. Przezdiecki, t. XII, p. 277–278 şi Filippo Buonaccorsi Callimachus, *Vita et mores Sbignei cardinalis*, ed. I. Lichonska, Varsovie, 1962, p. 28–32, îl înregistrează similar în ceea ce priveşte nucleul desfăşurării şi deosebit în privinţa cadrului în care o plasează. Pentru ambii istorici expediţia polonă, la care a participat bunicul cardinalului Sbigniew Olesnicki, ce a avut loc în timpul lui Cazimir – Dlugosz indică chiar anul 1359 –, a înregistrat succese iniţiale şi s-a încheiat cu o înfrângere; atraşi într-o pădure, ai cărei copaci fuseseră dinainte tăiaţi, pentru a fi rostogoliţi asupra invadatorilor, polonii au fost striviţi sub povara lor.

Atât Dlugosz cât şi Callimachus încadrează aceste date elementare – cunoscute probabil din însemnările familiei Olesnicki, cu care ambii s-au aflat în strânse legături – într-o fabulaţie bogată. În vreme însă ce la Callimachus, încadrarea e de domeniul ficţiunii pure, de inspiraţie umanistă, la Dlugosz ea se întemeiază pe solidele sale cunoştinţe de istorie a Moldovei în secolul al XV-lea. Şi Dlugosz însă şi-a redactat pasajul având în faţă un model clasic din care s-a inspirat sub raportul formal, Titus Livius, cum s-a dovedit în timpul din urmă; cf. Wl. Madyda, *Iohannes Longinus Dlugosz als Vorläufer des Humanismus in Polen*, în vol. *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa*, II, Berlin, 1962, p. 187–189.

Dacă, aşa cum credem, faptul a fost real şi s-a petrecut în timpul lui Cazimir cel Mare, data nu poate fi decât sau cea indicată de Dlugosz, 1359, când în Moldova a avut loc înfruntarea între două direcţii politice antagoniste, sau, cel mai târziu, în anii imediat următori, în legătură cu evenimentele petrecute în 1359; pentru relativ bogata bibliografie consacrată evenimentului, v. C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei*, în „Revista istorică română", X, 1940, p. 240–244; P.P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independenţa Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independenţă ale ţărilor române*, în „Studii", IX, 1956, p. 95–115; I. Corfus, *Pagini de istorie românească în noi publicaţii polone*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie", Iaşi, V, 1968, p. 218–219; mai recent, Şt.S. Gorovei, *op. cit.*, p. 115–118; pentru stadiul actual al dezbaterii, v. P.W. Knoll, *op. cit.*, p. 241–248 (anexa: *Moldavia and Podolia in the reign of Casimir*).

polon. Acţiunea militară polonă a marcat cea dintâi înfruntare de interese între Polonia şi Ungaria pentru Moldova, rivalitate care avea să devină în deceniile următoare, una din realităţile dominante ale relaţiilor internaţionale în Europa răsăriteană.

Înăbuşită în 1359 de expediţia regală ungară, răscoala Moldovei a triumfat cinci ani mai târziu, când localnicii izgonesc descendenţa lui Dragoş şi îl instaurează la cârma ţării pe Bogdan, „infidelul notoriu" al regelui în Maramureş.

Evenimentele petrecute în Moldova în 1364–1365 şi desfăşurările din anii următori în cele două ţări româneşti sunt strâns legate de evoluţia generală a situaţiei în Europa răsăriteană şi sud-estică, în funcţie de o nouă etapă a cruciadei, deschisă în anii anteriori. Succesele regelui Ciprului, Petru I de Lusignan, în lupta împotriva turcilor din Asia Mică – cucerirea Adaliei la 24 august 1361[53] – au trezit speranţe disproporţionate în comparaţie cu faptul care le-a declanşat. Incitat de acest succes şi influenţat de regele însuşi, care a întreprins în anii următori un turneu de propagandă în Europa pentru a câştiga sprijin în vederea unei mari acţiuni împotriva islamului, papa Urban al V-lea proclamă la 12 aprilie 1363 cruciada generală (*passagium generale*) pentru anul 1365[54].

Spiritul cruciadei s-a propagat şi în Europa central-răsăriteană; popasul regelui Ciprului la Cracovia, la curtea polonă, a fost prilejul unei importante reuniuni de capete încoronate şi alte personalităţi, care şi-au dat asentimentul la programul de cruciadă al lui Petru I de Lusignan, devenit acum program papal[55]. Dar protagoniştii cruciadei din această parte a Europei nu intenţionau să se angajeze în ţinuturile îndepărtate spre care îi chema regele Ciprului. Cruciada lor avea să se desfăşoare, ca şi în trecut, în aria cuprinsă în propriul lor program de expansiune teritorială.

Două mari iniţiative adoptate de Ungaria şi Polonia în anii imediat următori reuniunii de la Cracovia şi neîndoielnic în legătură nemijlocită cu aceas-

---

[53] *A History of the Crusades*, III: *The fourteenth and fifteenth centuries*, ed. by H.W. Hazard, Wisconsin, London, 1975, p. 353.

[54] *Ibidem*, p. 354; în luna următoare, papa i-a adus la cunoştinţă lui Ludovic hotărârea sa de a proclama cruciada generală şi i-a solicitat ajutor pentru regele Ciprului; Hurmuzaki, I/2, p. 83–85.

[55] S. Steinherz, *Die Beziehungen Ludwigs I. von Ungarn zu Karl IV., II, Die Jahre 1358–1373*, în „Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichte", IX, 1888, p. 558–559; M. de Ferdinandy, *Ludwig I. von Ungarn (1342–1382)*, în „Südostforschungen", XXXI, 1972, p. 61; St. Zajoczkowski, *Wilhelm de Machaut i jego wiadomości do dziejow Polski i Litwy w XIV wieku*, în „Kwartalnik Historiczny", XLIII, 1929, p. 217–228; R. Grodecki, *Kongres Krakowski w roku 1364*, Warszawa, 1939, p. 75–77.

ta au adus o nouă însemnată modificare în situaţia politică a Europei răsăritene şi sud-estice. În primăvara anului 1365, Ludovic de Anjou întreprinde o mare expediţie la Vidin, oraş pe care îl cucereşte nu mult timp după aceasta şi îl încorporează în regat, luându-l în captivitate pe ţarul Sracimir[56]; în anul următor, 1366, după pregătiri începute cu ani în urmă, Cazimir cucereşte Vladimirul, reintegrând astfel sub stăpânirea sa directă sau indirectă, cu titlu feudal, cea mai mare parte a vechiului cnezat rus apusean desprins din Rusia Kieviană[57].

La începutul anului 1365, Ludovic se afla în conflict deschis cu Ţara Românească, unde de curând instauratul la domnie Vladislav I (Vlaicu) continua direcţia politică iniţiată de Nicolae Alexandru în anul 1359, şi cu Moldova, care se sustrăsese de curând dominaţiei sale. Două acte emise de rege la câteva săptămâni distanţă – 5 ianuarie şi 2 februarie 1365 – înregistrează în acelaşi timp conflictul care îl opunea celor două ţări şi a doua manifestare simultană a luptei acestora pentru emanciparea de sub hegemonia angevină. Rezistenţa celor două ţări s-a integrat dealtminteri într-o acţiune mai largă de opoziţie faţă de dominaţia regatului angevin.

Actul regal din 5 ianuarie 1365 anunţă pregătirea campaniei împotriva Ţării Româneşti, care părea condamnată să devină prima ţintă a noilor iniţiative ale Ungariei angevine în cadrul general de acţiune stabilit la Cracovia. Actul de convocare a oastei regatului înşiră capetele de acuzaţie împotriva politicii lui Nicolae Alexandru şi a fiului şi succesorului său Vladislav care în esenţă se reduc la unul: refuzul de a recunoaşte supremaţia regelui şi îndeosebi dreptul acestuia de a controla viaţa politică a ţării lor.

Când pregătirile pentru campania proclamată împotriva Ţării Româneşti erau în plină desfăşurare, Ludovic înregistra vestea răscoalei din Moldova, de unde fusese izgonit Balc, fiul lui Sas, succesorul lui Dragoş la conducerea ţării pe care regele se îndârjea să o considere încă „a sa". Actul regal din 2 februarie 1365 trece asupra lui Balc şi alor săi domeniul maramureşan al voievodului Bogdan şi al fiilor săi, „necredincioşi învederaţi ai noştri, pentru blestemata lor vină de necredinţă, din aceea că acel Bogdan şi fiii săi, fulgeraţi de diavolul, duşmanul neamului omenesc [...], plecând pe ascuns din zisul nostru regat al Ungariei în suspomenita noastră ţară moldoveană uneltesc să o păstreze spre paguba maiestăţii noastre". Luând act de rebeliunea lui Bogdan şi a fiilor săi şi, observaţie semnificativă, „pentru ca nebunia lor

[56] Asupra acţiunii lui Ludovic la Vidin, v. mai recent M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria în legătură cu problema Vidinului*, în „Studii şi materiale de istorie medie", I, 1956, p. 7–62, cu bibliografia problemei.

[57] P.W. Knoll, *op. cit.*, p. 165–167.

să nu fie cumva pildă altora, care ar cuteza fapte asemănătoare", regele casează toate actele întocmite în favoarea lor. Moldova, de unde fugise Balc, „nu fără vărsarea sângelui său însuşi şi îndurarea de răni cumplite şi cu moartea crudă a fraţilor şi rudelor sale şi a multor slujitori de ai lui"[58], era aşadar pierdută pentru regatul angevin. Formula mărcii regale sub un voievod român, de strictă fidelitate faţă de rege, eşuase. Cel de al doilea stat român îşi găsise la rândul său drumul spre existenţa de sine stătătoare, care avea să fie consolidată, ca şi cea a Ţării Româneşti, printr-un şir de lupte împotriva tendinţelor restauratoare ale regalităţii angevine.

Cele două ţări au evoluat în direcţii diferite de politică internaţională în deceniul următor. După cucerirea Vidinului de către Ludovic, Ţara Românească, mai direct expusă presiunii militare şi politice a regatului ungar, ajunge la un compromis cu acesta. Cel mai târziu în toamna anului 1366, când Vladislav e desemnat de rege ca „voivoda noster transalpinus"[59], reconcilierea era realizată. Reconciliere precară, întrucât dominaţia directă a lui Ludovic la Vidin crea o situaţie deosebit de primejdioasă pentru Ţara Românească, ameninţată acum şi din sud de puterea regelui angevin.

Pentru Ludovic stăpânirea Vidinului era un avantaj strategic şi politic considerabil pe care era firesc să-l exploateze în scopul de a aduce Ţara Românească la un regim de strictă dependenţă; pentru Vladislav, înlăturarea primejdiei sporite o dată cu instalarea trupelor ungare la Vidin era o necesitate elementară.

Conflictul dintre regele Ungariei şi domnul Ţării Româneşti generat de acest antagonism fundamental şi alimentat de situaţia creată în banatul de Vidin, unde populaţia se afla în stare de răscoală împotriva dominaţiei angevine, a izbucnit violent la sfârşitul anului 1368. Vladislav s-a arătat refractar faţă de solicitările regale de a participa la reprimarea răscoalei pe care probabil chiar o sprijinea. Cum atitudinea domnului român constituia o primejdie pentru situaţia regatului la Vidin şi pentru întregul program balcanic şi de cruciadă al lui Ludovic, regele se hotărăşte să elimine primejdia şi organizează o dublă acţiune militară, de la Dunăre şi din Transilvania, de zdrobire a forţei militare a Ţării Româneşti (iarna 1368–1369). Oastea transilvăneană însă, după unele succese iniţiale, a fost înfrântă la cetatea Dâmboviţei, iar cea de la Dunăre nu a reuşit – dacă ştirea cronicii ungare nu se referă la un fapt ulterior – decât să ocupe cetatea Severinului[60]. Luând iniţiativa în urma res-

[58] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 56–58; DRH, D, I, p. 80–83.

[59] DRH, D, I, p. 83–84.

[60] Pentru evenimentele din 1368–1369, v. M. Holban, *Contribuţie la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină*, p. 32–50; cf. Şt. Ştefănescu, op. cit., p. 42–43; N. Constantinescu, *Vladislav I, 1364–1377*, Bucureşti, 1979, p. 103–125 (şi bibliografia aferentă).

pingerii asaltului lui Ludovic, Vladislav trece la rândul său Dunărea şi intră în Vidin cu sprijinul localnicilor [61].

Dublul succes, defensiv şi ofensiv al Ţării Româneşti a modificat sensibil situaţia la Dunărea de Jos. Compromisul realizat între rege şi domn în urma acestor desfăşurări exprimă fidel rezultatul înfruntării lor în cadrul larg al raportului de forţe general dintre regatul ungar şi Ţara Românească.

Modificarea cea mai însemnată s-a produs în privinţa statutului Vidinului. Renunţând la formula dominaţiei directe, Ludovic a permis restaurarea lui Sracimir, eliberat din captivitatea ungară, dar ca vasal al regelui, încadrat în sistemul de alianţe patronat de acesta. Acţiunea lui Vladislav la Vidin a imprimat aşadar o sensibilă deviere programului balcanic al regelui Ungariei.

Pe plan bilateral, noua reconciliere dintre rege şi domn, care a lărgit clauzele înţelegerii anterioare, din 1366, a acoperit domeniile esenţiale ale raporturilor dintre Ţara Românească şi regatul ungar: teritorial-politic, militar, comercial şi confesional.

Ca şi înţelegerile anterioare ale regalităţii angevine cu Basarab I şi Nicolae Alexandru, acordul încheiat de Ludovic cu Vladislav a însemnat *confirmarea statului unitar* constituit între Carpaţi şi Dunăre. Dar pentru a readuce şi menţine Ţara Românească în sistemul de alianţe al regatului, prin mijlocirea raporturilor feudo-vasalice, Ludovic concedează domnului român, cu titlu de feudă, Severinul – încă înainte de conflictul din 1368–1369 – şi Făgăraşul. Calitatea de ban al Severinului şi duce al Făgăraşului e înscrisă în titlul lui Vladislav în noiembrie 1369, alături de recunoaşterea suzeranităţii regale („Ladyzlaus dei et regis Hungarie gratia woyuoda Transalpinus et banus de Zeurinio, necnon dux de Ffugaras…")[62]. În cadrul relaţiilor exprimate laconic de termenii titlului lui Vladislav, domnul îşi desfăşoară activitatea militară la sudul Dunării, în sensul politicii lui Ludovic, lupta cu turcii şi cu aliaţii lor din ţaratul de Târnovo[63].

Din punct de vedere comercial, adică al statutului însemnatei artere a comerţului internaţional care lega Europa centrală, prin Ungaria şi Transilvania – îndeosebi Braşovul – de gurile Dunării şi Marea Neagră, Ţara Românească înregistrează un însemnat succes. Dacă privilegiul acordat de Vladislav ne-

[61] Intrarea lui Vlaicu la Vidin şi reacţia localnicilor împotriva călugărilor franciscani care procedaseră la convertirea în masă a populaţiei, sub protecţia autorităţilor regale, a intrat larg în circuitul informaţiei contemporane; v. L. Waddingus, *Annales Minorum*, VIII *(1347–1376)*, Quaracchi, 1942, p. 254–255; *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis S. Francesci Seraphici*, ed. E. Fermendzin, „Starine", 22, 1890, p. 11–12.

[62] Hurmuzaki, I/2, p. 148–149; DRH, D, I, p. 98–99.

[63] Hurmuzaki, I/2, p. 198–200; DRH, D, I, p. 103–106.

gustorilor braşoveni la 20 ianuarie 1368 a creat acestora un statut deosebit de favorabil, îndeosebi pe calea Brăilei[64], totuşi, pentru Ţara Românească, faptul marchează un însemnat progres faţă de încercarea din 1358 a lui Ludovic de a asigura braşovenilor o zonă de imunitate vamală până la Dunăre. Ţara Românească se impusese aşadar ca partener la beneficiul vamal al activităţii comerciale care lega Marea Neagră de Europa centrală.

În sfârşit, sub raport confesional, Vladislav acceptă numirea unui sufragan al episcopului Transilvaniei în Ţara Românească, reînnoind o situaţie care data din vremea predecesorului său[65].

Cooperarea restaurată în 1369 între Vladislav şi Ludovic de Anjou nu avea să fie mult mai durabilă decât cea anterioară. Reconcilierea nu acoperise decât parţial factorii de antagonism dezvoltaţi în deceniile anterioare. O întreagă evoluţie de politică generală a înclinat balanţa în favoarea acestor factori în 1373.

Adeziunea lui Ioan al V-lea Paleologul la unirea cu biserica romană, acceptată în principiu în 1365–1366, cu prilejul călătoriei împăratului la Buda, şi perfectată în 1369, la Roma, crease un context favorabil relansării cruciadei împotriva otomanilor, acţiune strict condiţionată de papalitate de restaurarea unităţii creştine, sub conducerea ei[66].

Dar gestul împăratului nu a fost urmat de contravaloarea aşteptată. În ciuda unui şir de acţiuni – între care se înscriu şi luptele lui Vladislav cu otomanii –, noua cruciadă de salvare a Bizanţului nu a avut loc. Pierzând iniţiativa preluată cu succes în 1365–1366, mai ales prin recucerirea Gallipolei de către Amedeu de Savoia, puterile catolice au dat otomanilor posibilitatea de a se redresa. Înfrângerea zdrobitoare suferită de sârbi la Cirmen în septembrie 1371 a redat otomanilor iniţiativa şi a modificat situaţia politică în Peninsula Balcanică. După ce a aşteptat zadarnic cruciada, Bizanţul, unde factorii bisericeşti, larg sprijiniţi de populaţie, erau refractari cooperării cu Apusul, cu preţul Unirii, înclină spre acceptarea suzeranităţii turceşti. În primăvara anului 1373, când Ioan al V-lea Paleologul îl însoţeşte pe Murad într-una din campaniile sale din Asia Mică, noua orientare a politicii bizantine era fapt împlinit[67]. Ea avea să antreneze în anii următori şi alţi factori politici din

---

[64] Hurmuzaki, XV/1, p.1–2; DRH, D, I, p. 86–88.

[65] Hurmuzaki, I/2, p. 148–149; DRH, D, I, p. 98–99.

[66] O. Halecki, *op. cit.*, p. 189–205; D.N. Nicol, *The last centuries of Byzantium (1261–1453)*, London, 1972, p. 281.

[67] G. Ostrogorski, *Storia dell'impero bizantino*, Torino, 1963, p. 486. Potrivit bizantinistului sârb, înţelegerea turco-bizantină datează din 1372. Răsturnarea cursului politic la Bizanţ se explică atât prin ineficienţa cruciadei cât şi prin ostilitatea totală faţă de unirea cu biserica

Europa răsăriteană şi sud-estică, ameninţaţi de expansiunea regatului ungar şi de prozelitismul său confesional.

Din anul 1373, dacă nu chiar din 1372, încep să apară şi indiciile redeschiderii conflictului între Ţara Românească şi regatul angevin[68]. În martie 1373, Ludovic interzice importul sării din Ţara Românească în regatul său[69], în mai 1373, papa Grigore al XI-lea proclamă interdicţia vânzării mărfurilor de interes strategic, arme, fier etc., „turcilor şi românilor schismatici"[70], semn al modificării direcţiei de politică externă a Ţării Româneşti. In vara anului următor, 1374, unii boieri din Ţara Românească, răsculaţi desigur împotriva domnului, se refugiază în Ungaria, iar Ludovic îşi rezervă încă atitudinea[71]; faptul e indiciul tensiunii care se instaurase în raporturile dintre regele Ungariei şi domnul român, dar care nu ajunsese încă la conflict deschis. Scurt timp după aceasta, domnul Ţării Româneşti pierde posesiunile ţinute cu titlu feudal de la Ludovic. Cel mai târziu în 1376, dacă nu încă din anul precedent, războiul a izbucnit între cele două ţări; el s-a integrat într-una din cele mai mari încercări a popoarelor aflate în aria de expansiune a regatului angevin de a se elibera de sub presiunea sau dominaţia acestuia.

Moldova, sub Bogdan, s-a menţinut în afara influenţei regatului angevin. Încercările lui Ludovic de a readuce ţara, în acest interval, sub controlul său au eşuat, în ciuda unor repetate acţiuni militare de recuperare întreprinse de oştile regatului[72]. Izvorul narativ ungar, extrem de laconic în această privinţă, nu cuprinde nici un detaliu asupra cronologiei sau desfăşurării luptelor pen-

---

romană a celei mai mari părţi a populaţiei şi a factorului de decizie care era biserica. Ca alternativă la această alianţă cu Apusul a fost concepută formula alianţei panortodoxe, de unde o serie de iniţiative ale Patriarhiei constantinopolitane faţă de statele care aparţineau confesiunii răsăritene, şi în cele din urmă, când aceasta s-a dovedit la rândul ei ineficace, împăcarea cu otomanii; D. A. Zakythinos, *Démétrius Cydonès et l'entente balkanique au XIV-e siècle. La Grèce et les Balkans,* Athènes, 1947, p. 44–56.

[68] Pentru noua încordare a raporturilor între cele două state în această vreme, v. mai recent M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină*, p. 53–57; E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana şi rolul său în cultura veche românească, I (Până la 1385)*, în „Romanoslavica", XI, Istorie, 1965, p. 257.

[69] Hurmuzaki, I/2, p. 213; DRH, D, I, p. 106–107.

[70] Hurmuzaki, I/2, p. 207.

[71] DRH, I, p. 107–108.

[72] „Item, fere singulis annis, vel in quolibet anno, movit exercitum contra aemulos et rebelles, et saepius contra Rachenos et Moldauos, omnimode diligentiam adhibendo, et maxime circa regnum Rascie", *Scriptores rerum hungaricarum,* I, p. 193. Pentru situaţia Moldovei între domnia lui Bogdan şi cea a lui Petru I, v. studiul lui Şt. S. Gorovei, *Poziţia internaţională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în „Anuarul institutului de istorie şi arheologie" – Iaşi, XVI, 1979, p. 187–219.

tru apărarea independenţei Moldovei sub Bogdan; el consemnează însă rezultatul final al luptei, respingerea încercărilor regelui Ungariei de a restaura vechea stare de lucruri în voievodatul de la răsărit de Carpaţi[73].

Politica lui Bogdan a fost continuată şi dezvoltată de succesorul său Laţcu (circa 1369 – circa 1377)[74]. Pe planul afirmării statale, domnia lui Laţcu s-a manifestat hotărât prin două acţiuni însemnate, care probabil nu au fost decât desăvârşirea unor iniţiative ale lui Bogdan: apropierea de Polonia, urmare a unei elementare căutări de sprijin extern împotriva presiunii constante a regatului angevin, şi stabilirea unei legături directe cu papalitatea; cele două acţiuni au fost de altminteri strâns legate între ele, întrucât legătura cu papalitatea s-a stabilit prin mijlocirea ierarhiei catolice a Poloniei şi neîndoielnic cu ştiinţa regalităţii polone[75].

Ca urmare a acestor iniţiative, Laţcu a obţinut din partea Curiei papale, în schimbul acceptării confesiunii catolice, un scaun episcopal la Siret, desprins din dioceza Haliciului şi aşezat în subordinea directă a papalităţii[76]. „Ducele" Moldovei – titlu pe care îl acordă papa lui Laţcu[77] –, consolida prin legătura stabilită cu papalitatea statutul internaţional al „ţării" sau „ducatului" său, Moldova[78].

Apogeul şi destrămarea puterii angevine în Europa răsăriteană. În 1370, la moartea lui Cazimir cel Mare, coroana polonă a revenit, conform convenţiilor încheiate între conducătorii regatelor ungar şi polon, regelui Ludovic de

---

[73] „et quamvis per exercitum ipsius regis, saepius impugnatus extitisset, tamen crescente magna numerositate Olachorum inhabitantium illam terram, in regnum est dilatata"; *Scriptores rerum hungaricarum*, I, p. 196.

[74] Pentru domnia lui Laţcu şi opţiunile sale politice, v. studiul fundamental al lui Jan Sykora, *Poziţia internaţională a Moldovei în timpul lui Laţcu; lupta pentru independenţă şi afirmare pe plan extern*, în „Revista de istorie", 29, 1976, p. 1135–1151.

[75] Ibidem, p. 1142–1144.

[76] „dictum oppidum Ceretense ac totam predictam terram seu ducatum Moldaviensem ab omni potestate, dominio, superioritate et iurisdictione ordinaria et diocesana et subiectione episcopali prefati episcopi Halecensis, seu gerentis se pro Episcopo Halecensi ac ecclesie Halecensis et cuiuslibet alterius persone ecclesiastice in ipsius oppido et terra seu ducatu quamcumque spiritualem seu ecclesiasticam potestatem sive iuresdictionem se pretendenti habere, et eius ecclesie seu dignitatis totaliter in perpetuum eximatis et etiam liberetis, constituentes et ordinantes quod solum et immediate sancte sedi apostolicae in spiritualibus subsit", recomanda papa Urban al V-lea celor trei ierarhi catolici din Polonia, Boemia şi Silezia desemnaţi să cerceteze cererile lui Laţcu; Hurmuzaki, I/2, p. 161.

[77] „nobilis vir Laczko dux Moldaviensis, partium seu nationis Wlachie..."; Hurmuzaki, I/2, p. 160.

[78] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 224.

Anjou. Uniunea dinastică realizată acum între cele două regate i-a adus regelui Ungariei un considerabil spor de putere, consolidând tendinţele sale hegemonice în răsăritul şi sud-estul Europei[79]. Dominaţia regatului ungar şi tendinţa de a o extinde asupra popoarelor din aria sa de expansiune se resimt acum cel mai apăsător. Paralel cu efortul de expansiune teritorială şi dominaţie politică se manifestă, în formele cele mai riguroase, prozelitismul confesional al regelui angevin; pretutindeni cucerirea şi dominaţia au fost însoţite de un necruţător efort de convertire la catolicism[80]. Dar, la fel ca în trecut, opresiunea a declanşat o puternică reacţie împotriva unui efort de dominaţie care nega dreptul la autonomie într-una din zonele ei cele mai sensibile pentru omul medieval, confesiunea.

Semnalul noii orientări, al reacţiei împotriva presiunii catolicismului, a venit de la Bizanţ, care după eşecul politicii de cooperare cu Apusul latin şi după înfrângerea principilor sârbi de către otomani în toamna anului 1371 s-a decis la înţelegere cu noua putere în ascensiune rapidă. Situaţia creată de acest acord a fost folosită de Patriarhia constantinopolitană – câştigată la doctrina isihastă a călugărilor atoniţi – pentru a bloca progresul catolicismului în aria de civilizaţie bizantină în sud-estul Europei ca şi în lumea rusă apuseană, expuse deopotrivă presiunii politice şi confesionale a regatului ungar.

Manifestarea cea mai răsunătoare a politicii Patriarhiei constantinopolitane în această etapă, în scopul reconstituirii unităţii lumii ortodoxe pentru rezistenţa împotriva prozelitismului catolic, a fost reconcilierea cu biserica sârbă. O ambasadă solemnă a bisericii sârbe a fost primită fastuos la Constantinopol de împărat şi patriarh: anatema care apăsa asupra bisericii sârbe, după proclamarea unilaterală a patriarhiei sub Ştefan Duşan, a fost înlăturată şi drumul spre cooperare între Serbia şi Bizanţ era astfel deschis[81]. În acelaşi timp, prin noul patriarh de Târnovo, Euthimie, biserica bulgară era şi ea câştigată la doctrina isihastă şi la colaborarea panortodoxă[82]. Solicitudinea Patriarhiei din Constantinopol s-a întins şi asupra Rusiei apusene, fostul cnezat Halici-Vol-

---

[79] Pentru faza finală a domniei lui Ludovic, când a cumulat cele două coroane, v. monografia lui J. Dabrowski, *Ostatnie lata Ludowika Wielkiego 1370–1382*, Krakow, 1918.

[80] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 402–407.

[81] C. Jirecek, *Geschichte des Serben*, II, Gotha, 1911, p. 115–116; M. Lascaris, *La Patriarcat de Peč a-t-il été reconnu par l'Eglise de Constantinople en 1375?* în *Mélanges Charles Diehl*, I, Paris, 1930, p. 171–175, se îndoieşte că Patriarhia constantinopolitană ar fi recunoscut Patriarhia sârbă; pentru participarea la negocierile de la Constantinopol a lui Nicodim, reprezentant al curentului isihast în spaţiul românesc şi colaborator al lui Vladislav, v. E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana*, p. 268.

[82] A.E. Tachiaos, *Le mouvement hésychaste pendant les dernières décennies du XIVe siècle*, în „Klironomia", V, 1974, 1, p. 118.

hinia, supus acum unei puternice presiuni din partea catolicismului[83]. Numit de patriarh în funcţia de mitropolit al Kievului, Rusiei şi Lituaniei, Ciprian Ţamblac a avut sarcina de a cuprinde în frontul rezistenţei ortodoxe zonele întinse ale diocezei sale[84].

Vasta acţiune diplomatică a Patriarhiei constantinopolitane a precedat îndeaproape una din cele mai puternice reacţii ale popoarelor din sud-estul şi răsăritul Europei împotriva dominaţiei angevine. În 1376 şi 1377, Ludovic de Anjou a trebuit să înfrunte una din cele mai grave şi întinse răscoale împotriva sistemului său de dominaţie pe toată aria cuprinsă de efortul său hegemonic.

În sud, primejdia venea de la otomanii sultanului Murad, coalizaţi cu bulgarii ţaratului de la Târnovo şi sprijiniţi de Imperiul bizantin, de unde pornise, pe plan spiritual, iniţiativa reacţiei antilatine. Ţara Românească, ale cărei raporturi cu regatul ungar se deterioraseră în anii precedenţi, intră în conflict deschis cu acesta[85]. Dacă lipsesc indicii despre adeziunea Serbiei la acţiunea antiungară – plauzibilă în contextul reconcilierii sârbo-bizantine –, e sigur însă că banul Tvrtko al Bosniei, antrenat de curând în acţiune, asumă acum titlul de „rege din mila lui Dumnezeu", fapt care, fără a însemna neapărat ostilitate declarată faţă de dominaţia ungară, a atras inevitabil slăbirea acesteia în Peninsula Balcanică[86]. Ansamblul poziţiilor dobândite în sud prin eforturile perseverente desfăşurate încă din primii ani de domnie a lui Ludovic era ameninţat să se destrame ca urmare a acţiunii forţelor ostile coalizate[87].

---

[83] Wl. Abraham, *op. cit.*, p. 289–315; K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska, Zarys historyczni (1370–1632)*, Warszawa, 1934, p. 27.

[84] J. Meyendorf, *Society and Culture in the fourteenth Century. Religious Problems*, în *XVIe Congrès International des Etudes Byzantines*, Bucharest, 1971, p. 64–65; F. Tinnefeld, *Byzantinisch-russische Kirchenpolitik im XIV. Jahrhundert*, în „Byzantinische Zeitschrift", XVII, 1974, 2, p. 374–375; legătura dintre politica balcanică a patriarhiei şi cea desfăşurată în lumea rusă a fost subliniată de J. Meyendorf, *Alexis and Roman: a study in Byzantine-russian relations (1352–1354)*, în „Byzantinoslavica", XXVIII, 1967, p. 287.

[85] N. Iorga, *Studii şi documente*, XII, p. 275–276; M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină*, p. 55–56.

[86] A. Huber, *Ludwig I. von Ungarn und die Ungarischen Vassallenländer*, în „Archiv für Österreichische Geschichte", XXXVI, 1885, 1–2, p. 43–44; Vl. Corović, *Historia Bosne*, Belgrad, 1940, p. 304–306; St. Guldesku, *History of medieval Croatia*, The Hague, 1966, p. 254. Interpretările asupra sensului acţiunii lui Tvrtko în raport cu Ungaria sunt variate.

[87] În urma victoriei repurtate de oştile sale împotriva coaliţiei adversarilor săi din sud, la începutul anului 1377, Ludovic îl informa pe seniorul Padovei, Francesco Carrara, despre desfăşurarea luptei: *Cronica carrarese* înregistrează în formă rezumativă relatarea cuprinsă în scrisoarea lui Ludovic către aliatul său din Padova: „Fu adunque nelle parte d'Ongaria una grandenissima bataglia tra la santa maghiestà del re Lodovigo e Radano prinzipo di Bulgaria

Succesul campaniei împotriva adversarilor săi din sud i-a îngăduit lui Ludovic să-şi concentreze eforturile în nord şi în răsărit, unde poziţiile regatului său erau tot atât de grav ameninţate.

În toamna anului 1376, lituanienii invadează în masă teritoriile polone, inclusiv cele din Rusia apuseană. Izvoarele, foarte lacunare, nu dezvăluie pricinile acestei acţiuni, dar concomitenţa ei cu reacţia adversarilor din sud-estul european al regatului ungar lasă să se întrevadă că invazia lituaniană, coroborată cu rezistenţa lumii ruse ortodoxe faţă de presiunea catolicismului, s-a integrat în ceea ce a fost ultima mare răscoală împotriva dominaţiei ungare în zilele lui Ludovic de Anjou[88]. Eliberat de primejdia din sud, la începutul anului 1377, Ludovic lansează, în acelaşi an, o mare campanie în nord[89].

Departe de a fi ocolit Moldova, marile convulsiuni din anii 1376–1377 s-au răsfrânt puternic asupra situaţiei ei politice. Deşi foarte obscure, evenimentele, care s-au succedat rapid, pot fi surprinse, dacă nu în detaliul lor, cel puţin în sensul general al desfăşurării lor.

Domnia lui Laţcu, ca şi cea a lui Vladislav al Ţării Româneşti, încetează în împrejurările create de răscoala angevină a popoarelor din sud-estul şi răsăritul Europei. Moldova lui Laţcu, ameninţată de uniunea personală polono-ungară, s-a asociat probabil adversarilor regelui Ungariei sau cel puţin a păs-

---

infedelle; cioè che da una parte e da l'altra fu quaranta milia, person'e per parte e fugli una grande uccisione de infedelli e christiani, ma più de 'nfeedelli, e fu quasi per esser el re quasi rotto da infedelli"; armurile trimise de veneţieni adversarilor lui Ludovic au pericilitat situaţia acestuia înainte de victoria finală; dacă Radano e Radu, cum au presupus unii istorici, sau e o eroare de transcriere pentru Murad, cum au sugerat alţii, rămâne o problemă deschisă; v. Gh. I. Brătianu, *L'expédition de Louis Ier de Hongrie contre le prince de Valachie Radu Ier Basarab en 1377*, în „Revue historique du Sud-est Européen", II, 1925, p. 73–82; idem, *Les rois de Hongrie et les Principautés Roumaines au XIVe siècle*, în „Bulletin de la Section historique de l'Académie roumaine", XXVIII, 1947, p. 26–29; B. Homan, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290–1403*, Roma, 1938, p. 566–567. S-a propus şi lectura: „Radom e turco e re di Bulgheria"; I. Minea, *Cherana sau Cheraţa?*, în „Cercetări istorice", I, 1925, p. 412–413. Independent de identitatea incertă a lui Radomo din cronica carareză e sigur că Ţara Românească se afla în conflict militar cu Ungaria la această dată, cum o dovedesc variate surse, şi, mai mult că acţiona în cooperare cu ceilalţi adversari ai lui Ludovic. Un izvor mai târziu, preţios însă şi pentru secolul al XIV-lea, afirmă că Murad s-a coalizat cu forţele ostile Ungariei: „...fece poi (=Murad) una legha con li Bulgari, Valacchi e con li Gotti et lo imperador di Constantinopoli, contro il regno di Ungaria"; Spandugino, în K.N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, IX, Paris, 1890, p. 146. Constatarea nu se poate aplica decât evenimentelor din 1376 şi 1377, după cum vom arăta mai larg într-un studiu special asupra conflagraţiei generale care a cuprins Europa sud-estică şi răsăriteană în aceşti ani.

[88] Pentru izvoarele care semnalează invazia lituaniană în Polonia în 1376, v. J. Dabrowski, *op. cit.*, p. 303–306.

[89] J. Dabrowski, *op. cit.*, p. 306–314.

trat o expectativă ostilă. Sosit în Transilvania în iulie sau cel mai târziu în august 1377, Ludovic s-a îndreptat spre teritoriile ruse apusene pentru a-i înfrunta pe lituanieni. Succesul repurtat i-a inspirat proiectul de a desprinde cnezatele ruse apusene de coroana polonă pentru a le aduce sub autoritatea celei ungare[90], proiect care avea să devină curând realitate[91]. La sfârşitul lunii septembrie 1377, cnezii Alexandru şi Boris Koriatovici au primit „ducatul Podoliei", cu titlul de feud de la coroana ungară[92]. În legătură directă şi imediată cu expediţia împotriva lituanienilor, înainte de declanşarea acesteia, concomitent cu desfăşurarea ei sau, încă mai probabil, după încheierea ei, în cadrul politicii regale de recuperare a poziţiilor pierdute, a avut loc episodul „domniei" moldovene a lui Jurg Koriatovici[93]. Episod foarte scurt, căruia i-a pus capăt o răscoală a localnicilor, sprijiniţi de o invazie lituaniană, prilej de îmbogăţire a martirologului franciscan cu doi noi martiri căzuţi pentru credinţă în Moldova, la Siret[94]. Dar noi mari victorii ale oştilor ungare şi ale

---

[90] „1377. Anno itaque praefato princeps Wladislaus, filius Boleslai de Opol, totius Russie dux et dominus, pacis sectator, ejusdem indefessus prosecutor, cernens quod nobile dominium Russiae propter insultus Lituanorum pacifice teneri non possit, ipsum domino Lodvico regi Ungariae et Poloniae pro terris et ducatibus videlicet Dobrinensi, Gnewcoviensi et Bidgostiensi, resignaverit"; Jan z Czarnkow, *Kronika*, p. 680.

[91] G. Rhode, *op. cit.*, p. 235–236, fixează data desprinderii de drept a cnezatelor ruse apusene de coroana polonă şi alipirea lor la coroana ungară în iarna 1378–1379.

[92] „duces Podolie... ducatum Podolie receperunt in feudum a corona dicti regni"; scrisoare a lui Ludovic din 29 septembrie 1377, citată de H. Jablonowski, *Westrussland zwişchen Vilna und Moskau, Die politische Stellung und die politischen Tendenzen der russischen Bevölkerung des Grossfürstentums Lituanien im 15. Jh.*, Leiden, 1961, p. 16, n. 1.

[93] Rolul lui Jurg Koriatovici în viaţa politică a Moldovei e anterior domniei lui Petru I; N. Iorga, *Studii şi documente*, I–II, Bucureşti, 1901, p. XXVII; el nu a fost însă un exponent al unei reacţii ortodoxe, cum au crezut N. Iorga şi alţi istorici români, ci un instrument al politicii lui Ludovic de Anjou în Europa răsăriteană. Cnezii lituanieni din familia Koriatovici instalaţi în Podolia, la o dată incertă, au întreţinut raporturi de fidelitate constante cu Cazimir şi apoi cu Ludovic; v. P.W. Knoll, *op. cit.*, p. 244–246 şi nota precedentă. Sfârşitul stăpânirii Koriatovicilor în Podolia e legat de un act de fidelitate faţă de coroana ungară. Pentru problema lui Jurg Koriatovici în Moldova, v. studiul lui P.P. Panaitescu, *Jurii (Jourg) Koriatovic, prince lituanien et la Moldavie*, în vol. *Juvilejnyi Zbirnik Hruševskoho*, I, Kiev, 1928, p. 462–465; lucrarea mai recentă a lui Al. Boldur, *Die Herrschaft des litauischen Fürsten Jurij Koriat in der Moldau (1374–1379)*, în „Südostforschungen", XXXII, 1973, p. 9–32, e lacunară sub raport documentar şi inexactă sub raportul interpretării; v. aprecierea corectă asupra acestei lucrări la Şt.S. Gorovei, *L'Etat roumain de l'est des Carpates*, p. 479.

Pentru apartenenţa lui Jurg Koriatovici la catolicism, v. observaţiile pertinente ale lui Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 106.

[94] „1378. Eodem anno in Cereth Vualachiae minoris, ab infidelibus arbores adorantibus duo Fratres fuerunt sacro martirio coronati", în „Archivum Francescanum Historicum", III, 1910, p. 700; pentru problema complicată a datării şi localizării evenimentului, v. Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 91–95.

celor ale Ordinului teutonic împotriva lituanienilor în 1378 au făcut posibilă restabilirea situaţiei şi în Moldova, care reintră în sfera de influenţă a regatului angevin, sub o nouă domnie, a lui Petru I. Ca şi predecesorul său Laţcu, Petru acceptă confesiunea catolică, dar sub egida regatului angevin[95]. Un rol deosebit în patronajul bisericii catolice din Moldova a revenit mamei lui Petru, Margareta[96].

Şi Ţara Românească pare să se fi reconciliat cu regatul ungar sub semnul hegemoniei restaurate a lui Ludovic de Anjou, în ultimii ani de domnie a acestuia. Dreptul acordat de Urban al VI-lea minoriţilor din vicariatul Bosniei de a înfiinţa mănăstiri în Serbia şi în Ţara Românească („in partibus Rascie et Basarat") în iunie 1379[97], instituirea unor inchizitori în Ţara Românească şi Moldova, la 1 aprilie 1381[98], dar mai presus de toate înfiinţarea, la

[95] Pentru instaurarea lui Petru I în domnie în contextul creat de marile victorii ale lui Ludovic I în Europa răsăriteană şi sub oblăduirea acestuia, v. N. Iorga, *Studii şi documente*, I–II, p. XXVIII–XXIX. Jurământul de fidelitate al aceluiaşi la Lwów către Vladislav Iagiello a însemnat o nouă orientare politică de la opţiunea ungară, impusă, la cea polonă; Ş. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie*, p. 395.

La prima perioadă a domniei lui Petru I se referă desigur cronicarul lui Ludovic I, care foloseşte tehnica amalgamării faptelor din epoci diferite, când afirmă: „Wayvodae vero qui per Olachos ipsius regni eliguntur, se esse vassalos regis Hungariae profitentur, ad homagium praestandum obligantur, cum censu persolvere consueto"; Scriptores rerum hungaricarum, I, I, p. 196.

[96] La 26 ianuarie 1378, papa Grigore al XI-lea acordă „doamnei" Moldovei, Margareta de Siret („nobili mulieri Margarethae de Cereth, dominae Valachiae Minoris") dreptul ca duhovnicul ei să-i poată acorda iertare deplină de păcate, „in articulo mortis"; *Acta Gregorii Pp. XI, 1370–1378*, ed. A.L. Tăutu, Roma, 1966, p. 493–494; nu e lipsit poate de interes pentru istoria Moldovei în această vreme faptul că papa Grigore al XI-lea a acordat în acelaşi timp un privilegiu similar lui Alexandru Koriatovici, cneaz al Podoliei; *ibidem*, p. 494.

Margareta nu era catolică din naştere, cum s-a crezut mult timp, ci convertită la catolicism: „Dominus ipsorum aliquando conversus fuit ad fidem nostram catholicam et specialiter mater sua domina Margarita per unum fratrem predicatorem vicarium generalem illarum partium"; A. Kern, *Der „Libellus de notitia orbis" Johannes III. (de Gallonifontibus?), O.P. Erzbischofs von Sultanieh*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum", VIII, 1938, p. 104. În vara anului 1378, Ludovic nu era încă decis să se oprească la această soluţie şi întrevedea încă posibilitatea restaurării descendenţei lui Dragoş în voievodatul Moldovei; posesiunile pe care le-a acordat la 20 august 1378 lui Balc, Dragoş şi lui Ioan, urmau să fie ţinute de aceştia „ita ut non aliter ab eisdem aufferre valeret, nisi dato prius simili concambio in regno Russie vel eisdem Wayvodatus terre Moldavie concessa possessione"; *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Cristum*, ed. E. Lukinich, L. Galdi, A. Fekete Nagy şi L. Makai, Budapest, 1941, p. 279–280.

[97] Hurmuzaki, I/2, p. 268–269.

[98] Un „inquisitor haereticae pravitatis" urma să fie numit pentru Armenia şi Georgia, un altul în Grecia şi Tartaria, „ac alium in Ruscia et Valahia majori et minori"; *Bullarium Ordinis F.F. Praedicatorum*, II, p. 299; cf. R. Loenertz, *La Société des frères pérégrinants. Etude sur l'Orient dominicain*, I, Roma, 1937, p. 75.

9 mai 1381, a episcopiei catolice a Argeşului, din iniţiativa lui Ludovic de Anjou şi în dependenţă de ierarhia ecleziastică superioară a regatului ungar[99], sunt semnele reintrării Ţării Româneşti, în timpul domniei lui Radu I, în orbita puterii angevine, restabilită după grelele înfruntări din 1377. Anii care au urmat până la moartea lui Ludovic au fost vremea apogeului puterii politice a regelui Ungariei; ei s-au caracterizat şi prin cea mai grea apăsare a politicii sale confesionale asupra popoarelor dominate, în scopul de a le aduce la unitatea de credinţă, în spiritul indicaţiilor papalităţii din Avignon, dar mai ales pentru a se asigura de fidelitatea lor[100].

Dispariţia regelui Ludovic în 1382 şi criza puterii centrale în regatul ungar în anii următori au provocat rapida dezagregare a sistemului său de dominaţie în sud-estul şi răsăritul Europei. Statele aduse şi readuse de regele angevin sub puterea sa se desprind din nou din aria de dominaţie a regatului ungar şi îşi redobândesc libertatea de acţiune. Moldova, revenită sub autoritatea lui Ludovic după evenimentele din 1377, se orientează hotărât spre regatul polon, care, unit cu Lituania din 1385, recuperează printr-o acţiune militară decisivă teritoriile ruse apusene. La Lwów în 1387, Petru Muşat angajează hotărât Moldova, prin jurământul de fidelitate faţă de Vladislav Iagiello, în direcţia cooperării cu Polonia. În acelaşi timp, el iniţiază negocieri cu Patriarhia din Constantinopol care avea să confere Moldovei un scaun mitropolitan, iar domnilor ei titlul de „autocrator" sau „samodârjeţ", „de sine stătător", care exprimă noul statut al ţării. La sfârşitul domniei lui Petru Muşat sau la începutul celei a succesorului său, Roman, care asumă titlul de domn „de la munte până la mare", Moldova devine stat pontic şi îşi realizează unitatea teritorială prin absorbţia formaţiunei sau formaţiunilor teritoriale din sudul ţării şi prin lichidarea resturilor dominaţiei tătare[101]. Asocierea Ţării Româneşti, sub Mircea, la alianţa cu Polonia, prin mijlocirea Moldovei, în scopul de a preîntâmpina revirimentul regatului ungar şi al pretenţiilor sale

---

[99] „Dominus noster dominus Urbanus papa VI. VII. Id. Maii anno quarto erexit locum de Argos in Walachia maiori in civitatem et constituit ecclesiam cathedralem, cui praefecit in episcopum fratrem Nicolaum Antonii ordinis praedicatorum et vocatur ecclesia Argensis in provincia Colocensi"; *Der Liber Cancellariae Apostolicae vom Jahre 1380 und der Stilus palatii abbreviatus Dietrichs von Nieheim*, ed. G. Erler, Leipzig, 1888, p. 25–26; semnificaţia politică a faptului, în ceea ce priveşte raporturile dintre regatul ungar şi Ţara Românească, a fost corect evidenţiată de I. Minea, *Din trecutul stăpânirii româneşti asupra Ardealului. Pierderea Amlaşului şi Făgăraşului*, Bucureşti, 1914, p. 14–15 şi Z. Pâclişanu, *Ungaria şi acţiunea catolică în Orient*, în „Revista istorică română", XIV, 1944, p. 189.

[100] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 402–407.

[101] Idem, *La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii şi materiale de istorie medie", VI, 1973, p. 43–59.

de dominaţie a adus din nou cele două ţări române în aceeaşi tabără, de data aceasta în lumina documentaţiei istorice.

În intervalul de jumătate de secol care s-a scurs de la începutul ofensivei pentru înlăturarea dominaţiei tătare la răsărit de Carpaţi şi până în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea s-a desăvârşit emanciparea politică al Ţării Româneşti şi Moldovei în lupta împotriva Hoardei de Aur şi apoi a regatului angevin, care s-a străduit să-şi asigure un control efectiv asupra lor. Câteva decenii după Ţara Românească, Moldova îşi afirmă identitatea statală şi respinge încercările repetate ale regatului angevin de a-i impune dominaţia. În acelaşi interval care a asigurat succesul final al celor două ţări împotriva hegemoniei ungare s-a desăvârşit şi organizarea lor statală, prin înzestrarea cu instituţiile fundamentale ale statului medieval de sine stătător: domnia autocrată şi scaunul metropolitan, dependent direct de Patriarhia de la Constantinopol. Evoluţia spre statul de sine stătător s-a desăvârşit în cooperare cu Bizanţul, opţiune esenţială în istoria celor două ţări, care a însemnat implicit şi opoziţia făţişă faţă de politica confesională a regatului angevin.

Constituite în cursul secolului al XIV-lea şi consolidate prin crearea instituţiilor neatârnării, cele două state româneşti îşi dezvoltă organizarea internă, îşi afirmă interesele vamale şi comerciale în raport cu politica comercială a celorlalte puteri, îşi fixează marile opţiuni de politică externă. State independente, cu o neatârnare câştigată prin lupte îndelungate, Ţara Românească şi Moldova erau pregătite să înfrunte noile mari încercări care aveau să ameninţe în deceniile şi secolele următoare existenţa lor statală.

O ÎNTREGIRE DOCUMENTARĂ LA ISTORIA ÎNTEMEIERII MOLDOVEI*

Întemeierea Moldovei, adică constituirea celui de al doilea stat românesc, a fost pe planul relațiilor internaționale una din urmările desprinderii spațiului est-carpatic de sub hegemonia Hoardei de Aur. Procesul, deschis de ofensiva polono-ungară în cnezatul Halici, începând din 1340, a cunoscut numeroase vicisitudini militare și politice, rezultate în principal din ciocnirea de interese în aria est-carpatică între regatele polon și ungar, de o parte, Hoarda de Aur, forța dominantă încă în această regiune, și cnezii lituanieni, cu aspirații de dominație în cnezatele ruse apusene, pe de altă parte. Principalele evenimente rezultate din această înfruntare s-au grupat în două etape. Cea dintâi etapă, la care se referă studiul de față, e cuprinsă între anii 1340 și 1349; la capătul ei, cnezatul Halici și cea mai mare parte a Moldovei au trecut din aria de dominație a Hoardei de Aur în cea a regatelor catolice Polonia și Ungaria. Cea de a doua etapă, delimitată de anii 1350 și aproximativ 1355, s-a încheiat, după noi contraofensive tătare și lituaniene, cu statornicirea situației anterior create și cu înfrângerea definitivă a puterii tătare în aria apuseană a dominației ei[1].

Dacă liniile generale ale evoluției situației internaționale în aceste teritorii sunt astăzi îndeajuns de bine cunoscute, în schimb, cronologia evenimentelor în cadrul celor două etape amintite e mult mai anevoios de stabilit din pricina sărăciei și caracterului vag al izvoarelor disponibile. Constatarea, valabilă pentru ansamblul spațiului est-carpatic, se aplică cu precădere Moldovei, pentru care informația, îndeosebi pentru prima din cele două etape indicate, e extrem de parcimonioasă. Și totuși investigarea izvoarelor nu a epuizat încă

* Publicat în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol", XXI, 1984, p. 111–117.

[1] Bibliografia esențială a problemei la Ș. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 166–169.

posibilităţile de adâncire a acestui interval din istoria noastră medievală, în contextul istoriei generale.

Încercarea Poloniei în 1340 de a anexa cnezatul Halici, după uciderea cneazului Boleslav Iurii, s-a încheiat cu un eşec. Cu sprijinul Hoardei de Aur, boierii ruşi au reuşit să respingă, în această etapă, dominaţia polonă, care tindea să se extindă asupra teritoriilor lor; acordul încheiat de ei cu regele Cazimir în cursul anului următor le-a asigurat autonomia politică şi bisericească sub o căpetenie autohtonă, „capitaneus" sau „provisor terre Russie", cu recunoaşterea suzeranităţii nominale polone sau polono-ungare. Luptele din 1340 din cnezatul Halici, cu o însemnată componentă confesională, au avut corespondent pe teritoriul viitoarei ţări a Moldovei, unde, în acelaşi an, e semnalat un martir franciscan la Siret[2].

În vara anului 1341, după retragerea tătarilor care invadaseră Polonia ca răspuns la ofensiva polonă, regele Cazimir părea hotărât să redeschidă acţiunea militară în teritoriile ruse apusene, în care scop a cerut papei Benedict XII să-l dezlege de angajamentele asumate faţă de căpetenia haliciană, pe nume Detko[3]. Dar nici în a doua jumătate a anului 1341 şi nici în cursul anului următor, 1342, nu sunt semnalate acţiuni ofensive polone în teritoriile ruse apusene. Puţinele izvoare referitoare la împrejurările politice şi militare din acest spaţiu lasă să se întrevadă mai degrabă iniţiative tătaro-lituano-ruse decât acţiuni ofensive ungaro-polone.

Indiciile unor pregătiri de ofensivă a regatelor catolice în aria de dominaţie a Hoardei de Aur apar în schimb în 1343. În iulie 1343, regele Cazimir încheie la Kalisz pacea cu Ordinul teutonic, care a eliberat forţa militară a regatului său de unul din fronturile în care era angajată, făcând-o disponibilă pentru expansiunea în teritoriile ruse apusene[4]. La sfârşitul aceluiaşi an, venind în întâmpinarea cererii regelui polon, Clement VI a cedat o parte din veniturile bisericeşti din Polonia în favoarea luptei împotriva „păgânilor şi necredincioşilor, anume tătari, ruteni şi lituanieni"[5].

Concomitent cu pregătirile polone şi neîndoielnic nu lipsite de legătură cu acestea – coordonarea politicii răsăritene a celor două forţe catolice a fost una din caracteristicile de frunte ale relaţiilor internaţionale în tot acest interval, până la triumful final asupra Hoardei de Aur şi a aliaţilor săi – s-au desfăşurat şi cele ale regalităţii ungare. Unii dintre cercetătorii întemeierii Moldovei au

---

[2] Ibidem, p. 175.

[3] A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I, *1217–1409*, Romae, p. 434.

[4] G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, I, Köln–Graz, 1951, p. 182.

[5] A. Theiner, *op. cit.*, p. 468–469; cf. P. W Knoll, *The Rise of the Polish Monarchy. Piast Poland in East Central Europe, 1320–1370*. Chicago–London, 1972, p. 135.

propus chiar, mai mult sau mai puţin justificat documentar, anul 1343 ca dată a primei mari expediţii împotriva tătarilor din Moldova a celui de al doilea rege angevin[6]. Dar, în lipsa unor dovezi mai sigure decât cele invocate, opţiunea istoricilor a oscilat între această dată şi cea indicată de tradiţia istoriografică ungară, 1345/1346[7]. Un izvor neluat în seamă de specialiştii chestiunii nu numai că permite redeschiderea discuţiei cronologice dar face chiar posibile noi precizări cu privire la această etapă timpurie a „întemeierii" Moldovei şi la evenimentele legate de ea.

O cronică austriacă contemporană, anume cea a lui Ion de Viktring, *Liber certarum historiarum*, nefolosită în contextul evenimentelor amintite, cuprinde o informaţie a cărei valoare nu poate fi îndeajuns subliniată. În şirul evenimentelor, înregistrate în bună tradiţie medievală în succesiune cronologică, cronicarul notează sub anul 1343 o mare expediţie a regelui Ungariei „spre părţile transilvane": „Ludewicus Ungarorum rex precipitis animi cum immenso exercitu vadens ad partes transsilvinas (variantă transsilvanas), amisis plurimis, rediit, fremens vindictam cotidie meditatur"[8]. („Ludovic

---

[6] D. Onciul, *Originile principatelor române*, în *Scrieri istorice*, I, ed. A. Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1968, p. 706, care deplasează „pe la anul 1343" expediţia împotriva tătarilor, atribuită anului 1345 de *Chronicon Dubnicense*. Gh. I. Brătianu admite şi el că în anul 1343 „poate să se fi produs întâia expediţie ardeleană la răsărit de Carpaţi împotriva tătarilor, din care a rezultat şi descălecatul lui Dragoş..."; *Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei*, în vol. *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945, p. 142. Categoric în favoarea anului 1343, datare care ar exclude anul 1345, e Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria românilor în secolele XIII şi XIV*, Sibiu, 1944, p. 28–29 (extras din „Anuarul Institutului de istorie naţională", X, 1944); lucrarea îmbină datele cronicii cu informaţia documentară, anume cu cea cuprinsă în indulgenţele papale din 1343.

[7] I. Moga consideră că expediţia proiectată în 1343 a fost amânată din pricina rebeliunii lui Bogdan în acest an şi că s-a desfăşurat efectiv în 1345/1346; *Voevodatul Transilvaniei: Fapte şi interpretări istorice*, Sibiu, 1944, p. 60 (Extras din „Anuarul Institutului de istorie naţională", X, 1944). Potrivit lui Şt. Gorovei, „Ştefan Lackffy a condus în 1345 prima mare expediţie antitătară în Moldova...", *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul a XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie", Iaşi, X, 1973, p. 105. Unii dintre cercetători ezită între cele două datări posibile: „În anul 1343, sau, mai probabil în 1345, într-un moment în care tătarii intraseră în conflict cu negustorii italieni de la Marea Neagră şi erau angajaţi în război cu Polonia, Ludovic organizează împotriva lor o mare expediţie" (cf. *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 166). Istoricii nu au întrevăzut posibilitatea unei duble campanii, în 1343 şi în 1345, astfel cum s-au întâmplat lucrurile în realitate.

[8] Johannis abbatis Victoriensis *Liber certarum historiarum*, ed. F. Schneider, t. II, Hannovriae et Lipsiae, 1910, p. 233 *(Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum)*; v. şi ediţia anterioară a lui J. Fr. Boehmer, *Fontes rerum germanicarum*, I, Stuttgart, 1843, p. 449.

Ioan de Viktring sau Victoriensis, călugăr de origine probabil lorenă, a fost abate al mănăstirii cistercite Viktring din Carintia. Legăturilor sale foarte strânse cu ducii austrieci şi cu regele Ioan al Boemiei li se datoreşte în bună măsură informaţia abundentă şi în general exactă de care dispunea şi pe care a introdus-o în cronica sa.

regele ungurilor, precipitat din fire, mergând cu o oaste imensă în părţile transilvane, s-a înapoiat după ce a pierdut pe foarte mulţi <dintre ai săi>; fremătând meditează zilnic la răzbunare.") În puţine cuvinte, aşadar, cronicarul semnalează intrarea în campanie a lui Ludovic de Anjou, „cu o oaste imensă", „spre părţile transilvane" consemnează eşecul grav suferit de rege în această campanie încheiată cu numeroase pierderi şi pregătirile în vederea revanşei la care ar fi meditat fără întrerupere („zilnic"). Din păcate însă cronica austriacă omite să-şi informeze cititorii cu privire la adversarul împotriva căruia s-a îndreptat Ludovic de Anjou şi care i-a pricinuit o atât de gravă înfrângere. Rămâne istoricilor sarcina de a încerca să întregească lacuna cronicii şi să integreze noua informaţie în şirul faptelor cunoscute.

Prima reacţie, cea mai elementară, care se impune aproape de la sine cercetătorului, e raportarea informaţiei cronicii austriece la cea cuprinsă în biografia lui Ludovic redactată de Ioan de Târnave, care şi el semnalează, ca primă acţiune a regelui, o campanie întreprinsă „cu o oaste numeroasă", „în părţile transilvane" , cu precizarea că ea s-a desfăşurat împotriva saşilor rebeli faţă de regalitate: „*De prima exercituali expeditione Ludowici regis, contra Saxones*. Interea accidit, ut quaedam gens Saxonum, in eius regno, in partibus Transsilvanis, quasdam commotiones fecisset et censum consuetum ac iura regalia solvere denegasset. Copioso igitur moto exercitu, idem rex, cum suis baronibus, militibus, nobilibus et regnicolis, ad conterendam ipsorum proterviam, personnaliter accessit; et eis refrenatis, ac ad obedientiam reductis, laudabiliter, triumphando remeavit"[9].

(„*Despre prima expediţie armată a regelui Ludovic contra saşilor*. Între timp s-a întâmplat ca un oarecare neam al saşilor să facă turburări în regatul său, în părţile transilvane, şi să refuze să plătească censul obişnuit şi drepturile regale. Regele, punând aşadar în mişcare o armată numeroasă, a sosit în persoană cu baronii, cavalerii, nobilii şi cetăţenii regatului spre a zdrobi îndărătnicia lor; şi, după ce i-a domolit şi i-a redus la supunere, în chip demn de laudă, s-a înapoiat triumfal.")

Cele două texte, al lui Ioan de Târnave şi al lui Ioan de Viktring, cuprind trei elemente comune: *data* aproximativă a evenimentului (începutul domniei lui Ludovic pentru cel dintâi, anul 1343 pentru cel de al doilea), *direcţia* („părţile transilvane") şi aprecierea *amploarei* expediţiei (*o oaste numeroasă*, respectiv *imensă*). Aici însă se opreşte asemănarea dintre cele două texte; în privinţa *obiectivului* ele se deosebesc; în vreme ce Ioan de Târnave atribuie expediţia unei răfuieli cu saşii rebeli din Transilvania, Ioan de Viktring evită orice precizare referitoare la adversarul cu care s-a luptat regele. Deosebirea

[9] J. G. Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, Viena, 1746, p. 173.

devine însă contradicţie flagrantă când e înfăţişat *rezultatul* campaniei: *succes deplin* pentru biograful lui Ludovic, *înfrângere dezastruoasă* potrivit abatelui mănăstirii Viktring. Analiza elementelor convergente ca şi a celor discordante şi contradictorii din cele două izvoare, întregită de informaţia complementară referitoare la evenimentele amintite şi sprijinită pe cadrul general în care s-au desfăşurat, îngăduie cercetării un şir de însemnate precizări şi, prin apropieri succesive, desprinderea liniilor mari ale evoluţiei, schema generală, chiar dacă reconstituirea amănunţită a faptelor e încă imposibilă. Anticipând asupra expunerii subliniem doar că informaţiile citate din cele două cronici se referă la două evenimente *diferite.*

Lacuna informaţiei lui Ioan de Viktring poate fi întregită prin elementele furnizate de indulgenţele papale acordate de papa Clement VI regelui Ludovic la 7 mai 1343, în legătură cu pregătirile sale de acţiune militară. Într-adevăr, la această dată, răspunzând unei cereri regale care trebuie să fi fost cu câteva luni mai veche, papa acordă „iertarea deplină a tuturor păcatelor" celor care aveau să cadă pentru „apărarea credinţei catolice în război sau în lupta împotriva schismaticilor, tătarilor şi păgânilor şi a altor neamuri necredincioase cu care regatul Ungariei este megieş şi vecin"[10]; la aceeaşi dată papa acorda dezlegarea de post regelui şi oştenilor săi care aveau să lupte „împotriva numiţilor schismatici şi necredincioşi"[11]. Aşadar în primăvara anului 1343, Ludovic de Anjou se pregătea să intre în campanie împotriva tătarilor păgâni şi schismaticilor – aderenţi ai confesiunii răsăritene –, deci într-un teritoriu în care aceştia coexistau şi puteau coopera; cum în acelaşi timp ştim din cronica lui Ioan de Viktring că regele Ludovic şi-a dus armata „în părţile transilvane", acţiunea militară a regelui nu s-a putut desfăşura decât dincolo de Carpaţii răsăriteni, pe teritoriul viitoarei Moldove; constatarea confirmă punctul de vedere al acelora dintre istorici care au admis, fără a cunoaşte acest izvor, că cea dintâi acţiune militară antitătară pe teritoriul Moldovei a celui de al doilea rege angevin al Ungariei a avut loc în 1343[12]; cu adăugirea că era îndreptată şi împotriva românilor din acest spaţiu, desemnaţi, ca de atâtea ori în izvoare, sub denumirea generală de „schismatici". Campania s-a încheiat,

[10] Bossányi, A., *Regesta supplicationum, I, VI. Kelemen Pápa 1342–1352*, Budapest, 1916, p. 9, cf. DIR, C. *Transilvania*, IV, 1341–1350, p. 128.

[11] Bossányi, A., *op. cit.* p. 10; DIR, vol. cit., p. 129.

[12] Pe temeiul itinerariului regelui în 1343, se poate stabili că acţiunea sa militară s-a desfăşurat între sfârşitul lunii martie şi mijlocul lunii august; v. Sebestyen B., *A magyar királyok tartozkodasy helyei*, Budapest, (f.a.), p. 39.

ne informează cronica austriacă, cu o înfrângere gravă; inițiativa a rămas din nou în mâna tătarilor.

Care e însă raportul între informația lui Ioan de Viktring și cea a lui Ioan de Târnave cu privire la expediția spre părțile transilvane a lui Ludovic de Anjou? Evident, biograful lui Ludovic, atât de zelos în a tăinui sau atenua eșecurile eroului său, nu putea deschide biografia acestuia cu consemnarea unei înfrângeri. El a menționat expediția „în părțile transilvane", *cea dintâi* a regelui Ludovic, potrivit afirmației sale, dar nu a reținut decât un efect secundar al acesteia, pacificarea sașilor nemulțumiți de fiscalitatea regală. S-a observat pe drept că „o mare desfășurare de forțe militare", cea indicată de biograful lui Ludovic, „nu se potrivește cu relativ ușoara închinare și îmblânzire a crizei transilvane"[13]. Trebuie admis așadar că Ioan de Târnave fie a amintit un succes secundar intern, obținut de Ludovic în cursul campaniei din 1343, trecând sub tăcere marea înfrângere suferită de el în raport cu țelul principal urmărit de acțiunea sa, ipoteza cea mai verosimilă[14], fie, mai puțin probabil, că a omis cu desăvârșire evenimentele din 1343 și a început biografia regelui cu închinarea sașilor în 1344.

Oricum, spre sfârșitul verii anului 1343, regele s-a înapoiat înfrânt la reședința sa principală, unde punea la cale răzbunarea; deocamdată însă, tătarii invadează ei, din nou, după toate probabilitățile Transilvania, la sfârșitul anului 1343 sau începutul anului 1344[15].

O evoluție similară se constată pe segmentul nordic al frontului deschis de puterile catolice în aria de hegemonie a Hoardei de Aur. Deși eliberat

---

[13] S. Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale românești (sec. XIV)*, în „Revista de istorie", 32, 1979, 10, p. 1970; autorul situează întregul episod în 1344, pentru a-l pune de acord cu informațiile din acest an referitoare la un conflict între episcopul Transilvaniei, pe de o parte, și nobili, secui și sași, pe de altă parte; nu e exclus ca și în 1344, când prezența regelui e din nou atestată în Transilvania, el să fi venit însoțit de o „numeroasă oaste"; dar înfrângerea sașilor e pusă de autor pe seama „celei dintâi expediții armate a regelui" despre care știm acum că a avut loc în 1343. Pentru alți cercetători, răscoala sașilor la începutul domniei lui Ludovic de Anjou e o invenție absolută a lui Ioan de Târnave; cf. M. Holban, *Din cronica relațiilor româno–ungare în secolele XIII– XIV*, București, 1981, p. 140.

[14] Nu ar fi singura dată când un rege al Ungariei, în cursul unei operații de mare anvergură dincoace de Carpați, rezolva pe parcurs și chestiuni transilvane; v. de pildă înăbușirea răscoalei transilvane în 1467 de către Matia Corvin, înainte de intrarea sa în campanie în Moldova împotriva lui Ștefan cel Mare; cf. K. Gündisch, *Participarea sașilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matia Corvin*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai" , Historia, 2, 1972, p. 22–30.

[15] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 29; mai concludente decât documentele semnalate aici, care se referă probabil la realități mult mai vechi, sunt referințele cronicii ungare la expedițiile împotriva tătarilor în 1345–1346, puse în legătură cu incursiunile tătare în Transilvania, semnalate ca un fapt recent: „Item, cum gentes Tartarorum in regnum Hungarie sevientes, confinia partis

definitiv de conflictul cu Ordinul teutonic, din vara anului 1343, Cazimir nu a înregistrat nici un succes împotriva tătarilor şi a aliaţilor lor în cursul acestui an. Dimpotrivă, la sfârşitul anului 1343 şi în această zonă ofensiva aparţine tătarilor şi forţelor coalizate cu ei, rutenii şi lituanienii; solicitat de regele Cazimir, papa Clement VI îi concede acum însemnate sume de bani pentru organizarea rezistenţei împotriva acestor forţe care atacau „multiplu şi frecvent" regatul polon[16]. Potrivit lui Dlugosz, anul 1344 a adus Poloniei o nouă mare invazie tătară[17].

În 1345 însă tendinţa se răstoarnă ireversibil, iniţiativa revine precumpănitor regatelor catolice, succesul le favorizează tot mai net. În Moldova, oştile transilvane pătrund repetat în aria de dominaţie directă a Hoardei de Aur în 1345 şi 1346 şi obţin succese decisive în urma cărora stăpânirea tătară e refulată spre ţărmul Mării Negre. În martie 1347 extinderea puterii regale în această arie părea suficient de asigurată pentru a justifica reconstituirea unei episcopii catolice în teritoriile extracarpatice, anume episcopia Milcoviei[18]. Scurt timp după aceste evenimente, cel mai târziu în 1349, regatul şi-a extins controlul spre nord, în teritoriul voievodatului originar al Moldovei[19].

Concomitent, Polonia s-a extins spre răsărit. La sfârşitul anului 1344 sau în cursul anului următor dispare cneazul Detko şi odată cu el autonomia Rusiei haliciene. O reconciliere polono-lituaniană a înlesnit progresul polon în teritoriile ruse apusene, marcat clar de înfiinţarea în 1345 a vicariatului franciscan al Rusiei („vicaria Russie")[20], indiciu sigur al contextului politic favorabil penetraţiei catolicismului. În 1346 Cazimir ia titlul de „haeres Russie" şi de „dominus Russie"[21], imitat de Ludovic care reintroduce în titulatura sa titlul de „Galicie et Lodomerie rex"[22]. În 1348, autorităţile din Wroclaw îi

---

Transilvaniae et Siculos sepe infestarent ... " ; *Chronicon Budense*, ed. J. Podhradczky, Budae, 1838, p. 276–277. În aceeaşi direcţie pledează şi instituirea unui comandament regal care acoperea cea mai mare parte a frontierei cu Moldova; în 1344, Andrei Lackfi cumulează funcţia de comite al secuilor, de Braşov şi de Bistriţa; DIR, *vol. cit.*, p. 213. Funcţie defensivă care avea să asume şi o valenţă ofensivă.

[16] V. nota 5.

[17] J. Dlugosz, *Historiae Polonicae libri XII*, în *Opera omnia*, t. XII, ed. A. Przedziedzcki, Cracoviae, 1877, p. 213–214. Unii istorici au considerat, fără motive temeinice, că Dlugosz a reluat din eroare informaţia referitoare la invazia polonă din 1340–1341.

[18] Şt. Gorovei, *op. cit.*, p. 105; Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 170–171.

[19] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 175.

[20] Wl. Abraham, *Powstanie organizacyi koscióla lacinskiego na Rusi*, I, Lwów, 1904, p. 192; Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârşitul veacului XIV*, Bucureşti, 1942, p. 87.

[21] Wl. Abraham, *op. cit.*, p. 219.

cereau lui Carol IV să obţină din partea lui Cazimir, în favoarea negustorilor lor, înlăturarea taxelor recent impuse pe drumul spre Rusia[23]. În 1349 cel mai târziu, teritoriul fostului cnezat al Haliciului se afla sub autoritatea regelui Cazimir. Cu decalaje cronologice minore, imposibil de precizat, versantul răsăritean al Carpaţilor, în Moldova, şi cnezatul Halici au intrat sub controlul regatelor ungar şi polon.

Evenimentele care au determinat această mutaţie de putere în Europa răsăriteană în intervalul 1340–1349 au afectat nu numai soarta românilor din răsăritul Carpaţilor dar, în chip diferit, şi alte două organisme politice româneşti: Ţara Românească şi Maramureşul.

Succesul final al regatelor ungar şi polon, începând din anul 1345, în aria de dominaţie tătară, acolo unde eşuaseră în anii anteriori, a fost considerabil înlesnit de două iniţiative diplomatice deosebit de însemnate: reconcilierea regatului angevin cu Ţara Românească şi cea a regatului polon cu lituanienii.

Biograful regelui Ludovic a înregistrat ca al doilea eveniment însemnat al domniei acestuia, petrecut aşadar scurt timp după înscăunare, reconcilierea lui cu „Alexandru, voievodul transalpin", un „principe sau baron foarte puternic" care rămăsese în stare de „rebeliune" faţă de regat din vremea când „se răsculase" împotriva regelui Carol Robert[24]. Acceptat ca atare şi datat în primii ani de domnie a lui Ludovic, adică 1343 sau 1344, de cea mai mare parte a istoricilor care s-au ocupat de aceste împrejurări, evenimentul a fost deplasat de alţi cercetători după 1352, anul încetării din viaţă a lui Basarab[25]. Critica istorică a reaşezat faptul, astfel cum s-a petrecut şi cum l-a înregistrat Ioan de Târnave, la începutul domniei lui Ludovic de Anjou[26]. Foarte probabil după eşecul din 1343, când s-a lăsat cârmuit de un ţel maximal – acela de a-şi extinde dominaţia asupra întregului teritoriu de la răsărit şi sud de Carpaţi, revendicat în secolul XIII de predecesorii săi arpadieni şi apoi de tatăl său –, Ludovic a înţeles necesitatea de a-şi asocia Ţara Românească în lupta împotriva tătarilor pentru a-i da o şansă de succes. Trecând peste impedimentele variate care stăteau în calea reconcilierii – în primul rând dificultatea politică

---

[22] G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IX, 1, Budae, 1883, p. 460, 463.

[23] A. Prochaska, *Urykwi z dzejów XIV w. (I. Przyczynek do sprawi zajecia Rusi przez Kazimierza W.)*, în „Kwartalnik Historyczni", XVII, 1904, p. 211.

[24] Ioan de Târnave, *op. cit.*, p. 174.

[25] V. referinţe bibliografice la S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 1966–1970.

[26] Argumentaţia decisivă în favoarea datării timpurii a episodului, în concordanţă cu cronologia biografului lui Ludovic, la Z. Pâclişanu, în „Revista istorică română", XVII, 1947, 1–2, p. 167–168, recenzie la E. Lăzărescu, *Despre relaţiile lui Alexandru voievod cu ungurii*, în „Revista istorică" , XXXII, 1946, p. 115–139.

şi morală care decurgea din renunţarea la obiectivul urmărit de Carol Robert în 1330 –, Ludovic recunoaşte la rândul său realitatea creată la sudul Carpaţilor la începutul secolului al XIV-lea, un puternic stat românesc de sine stătător, a cărui existenţă şi tatăl său fusese silit să o recunoască măcar timp de câţiva ani, cât durase acordul său cu Basarab. Eşecul din 1343 l-a determinat pe tânărul rege al Ungariei[27] să modifice direcţia adoptată de Carol Robert în 1330 la care acesta nu a mai renunţat până la capătul vieţii sale. După patrusprezece ani de ostilitate, raporturile de cooperare dintre cele două state erau restabilite, iar esenţa acestei restabiliri a fost noua recunoaştere de către regatul ungar a dreptului la existenţă a Ţării Româneşti[28]. Şi din nou biograful lui Ludovic, ca şi în cazul expediţiei din anul precedent, menţionează faptul, corect situat din punct de vedere cronologic, dar deplasează accentul de la conţinutul său esenţial – reconcilierea dintre cele două state în termenii acordului dintre Carol Robert şi Basarab, şi renunţarea la obiectivele campaniei din 1330 – la modalitatea actului, contractul feudo-vasalic reînnoit prin închinarea fiului lui Basarab: artificiu de expunere care îi dă autorului posibilitatea de a exalta figura eroului său şi de a-i atribui din nou un mare succes. În fapt, prin înţelegerea cu Ţara Românească, Ludovic s-a resemnat la rândul său să recunoască o realitate care avea să contribuie decisiv la anihilarea ţelurilor sale şi ale regatului ungar în întreaga arie est şi sud-est carpatică[29].

În contextul situaţiei politice modificate odată cu restaurarea cooperării dintre Ţara Românească şi Ungaria s-a dezvoltat mişcarea de apropiere de papalitate în rândurile căpeteniilor românilor din Transilvania şi Banat, la care şi-a dat adeziunea şi „Alexandru al lui Basarab", acelaşi care încheiase acordul cu Ludovic de Anjou[30]. Cum era de aşteptat, regalitatea ungară s-a interpus în aceste relaţii, străduindu-se să dirijeze în interesul ei prozelitismul

---

[27] Nu e exclus ca în 1343 Ludovic să fi avut de înfruntat şi ostilitatea Ţării Româneşti. O încordare între regat şi „schismatici" în sudul Transilvaniei e consemnată în noiembrie 1343, din Sibiu, de arhiepiscopul de Strigoniu într-un act emis în favoarea mănăstirii Cârţa, aşezată „la hotarul cel mai depărtat al regatului Ungariei, în spre partea schismaticilor, care a fost nespus de lovită, atât de acei schismatici cât şi de răii păzitori ai credinţei creştine..."; DIR, *vol. cit.*, p. 160.

[28] Pentru termenii acordului, v. Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 174; pentru diverse aspecte ale înţelegerii dintre Nicolae Alexandru şi Ludovic de Anjou, v. şi P. Iambor, *Nobilii de Dăbâca şi relaţiile cu Ţara Românească în veacul al XIV-lea*, în „Acta Musei Napocensis", XVI, 1979, p. 219–223.

[29] Consolidarea Ţării Româneşti a făcut posibilă şi constituirea Moldovei ca stat de sine stătător şi emanciparea celor două ţări române de sub dominaţia regatului.

[30] Hurmuzaki, I, 1, p. 697–698; DRH, D, I, p. 60–61.

catolic. Oricum faptul e un aspect important al progresului realizat de catolicism în Europa răsăriteană ca urmare a ofensivei regatelor catolice[31].

Paralel cu reconcilierea dintre regatul ungar şi Ţara Românească, în nord s-a produs cea dintre regatul polon şi principii lituanieni. Încercarea din iarna 1344/1345 de a înfrânge rezistenţa lituanienilor şi de a-i scoate din rândul forţelor ostile puterilor catolice – una dintr-un şir îndelungat de încercări similare – s-a încheiat cu un insucces total[32]. În cursul anului 1345, anterior lunii noiembrie, Cazimir se reconciliază şi încheie o alianţă cu lituanienii[33], act care pe lângă o semnificaţie direct legată de conflictul său cu Ioan de Luxemburg, regele Boemiei, a avut şi urmări nemijlocite în sfera rusă apuseană; potrivit celei mai întemeiate exegeze a acestor evenimente, alianţa polono-lituaniană s-a încheiat şi cu un compromis teritorial în temeiul căruia cnezatul Halici a revenit Poloniei, iar Volhinia lituanienilor[34].

În vreme ce autonomia Ţării Româneşti se consolida prin noua reconciliere cu regatul ungar, cea a „Ţării Maramureşului" avea să cunoască o evoluţie inversă ca urmare a aceloraşi evenimente. Politica răsăriteană a lui Ludovic de Anjou a accelerat mult declinul autonomiei maramureşene, aşezată în zona „frontului", şi încadrarea ţării în formula de organizare a regatului. Încă din 1343 îşi găseşte ecou în izvoare conflictul dintre regalitate şi reprezentantul principal al autonomiei maramureşene, Bogdan din Cuhea, „fost voievod al Maramureşului", „infidel" al regelui[35]; conflictul înregistrat de actul regal în 1343 a avut neîndoielnic caracter local, dar s-a încadrat curând în confruntarea de interese dintre autonomia maramureşeană şi regalitate. Coincidenţa în timp dintre evoluţia situaţiei din Maramureş şi cea din vasta arie teritorială din răsărit cuprinsă de politica ofensivă a regatelor ungar şi polon, îndeosebi de acţiunea din Moldova, în cazul de faţă campania lui Ludovic din 1343, nu a fost întâmplătoare; ea avea să devină tot mai evidentă în anii următori şi a culminat cu trecerea lui Bogdan dincolo de Carpaţi, odată cu care a triumfat lupta de emancipare a Moldovei. Al doilea moment

---

[31] Aproape concomitent s-a înfiinţat vicariatul franciscan în Rusia haliciană; în 1347 sudul Moldovei a fost cuprins într-o organizaţie episcopală catolică, episcopia Milcoviei (v. mai sus).

[32] I. A. Fessler şi E. Klein, *Geschichte von Ungarn*, 2. Auflage, II, Leipzig, 1869, p. 101.

[33] V. scrisoarea reprobatoare a papei Clement VI către regele Cazimir, în A. Theiner, *op. cit.*, p. 484; cf. P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 135–136.

[34] H. Paskiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkigo*, Warsawa, 1925, p. 101 şi următoarele; alţi istorici au contestat – după părerea noastră neîntemeiat – punctul de vedere al lui Paskiewicz; cf. G. Rhode, *op. cit.*, p. 185; P. W. Knoll. *op. cit.*, p. 136–137.

[35] I. Mihalyi, *Diplome maramureşene din sec. XIV şi XV*, Sighet, 1900, p. 17; cf. R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, p. 242.

însemnat al acestei coincidenţe de evoluţie a fost în 1349; acum, după marile succese înregistrate în Moldova, şi de cele ale polonilor în cnezatul Halici, Ludovic face act de autoritate în Maramureş; din Bistriţa, la 15 septembrie 1349, regele porunceşte lui Ioan, „voievod al românilor din Maramureş", să restaureze în stăpânirea moşiilor sale neamul lui Dragoş din Giuleşti, izgonit de Ştefan, fratele voievodului care aderase de curând la mişcarea de opoziţie faţă de Bogdan, declarat acum „infidel notoriu"; actul de reparaţie în favoarea celor care îşi pierduseră moşia „din pricina constanţei credinţei lor" faţă de rege şi pentru că refuzaseră să se asocieze cu Bogdan, urma să se săvârşească, potrivit ordinului regal, în prezenţa cnezilor maramureşeni[36]. Împlinirea ordinului câteva zile mai târziu[37] a marcat probabil primul succes hotărâtor obţinut de rege în Maramureş, nu însă şi sfârşitul luptei dintre cele două tendinţe care s-au înfruntat în acest voievodat românesc; lupta avea să se prelungească până la emanciparea românilor din Moldova de sub dominaţia regatului ungar[38]. În persoana lui Bogdan s-au întâlnit două procese istorice: crearea Moldovei ca stat de sine stătător şi declinul autonomiei maramureşene.

[36] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 26–28.

[37] *Ibidem*, p. 28–29. Tot în 1349, Ludovic extinde autoritatea lui Andrei Lackfi, comite de Braşov şi al secuilor, şi asupra Maramureşului; I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 27; v. şi F. Zimmermann, C. Werner şi G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, *1342–1390*, Hermannstadt, 1897, p. 72.

[38] Pentru ezitările prelungite ale politicii regale în Maramureş, unde Bogdan şi-a păstrat domeniul – în ciuda calificativului de „infidel" sau „infidel notoriu" pe care i l-a aplicat Ludovic – indiciu cert al forţei pe care o reprezenta autonomia maramureşeană, v. I. Moga, *op. cit.*, p. 63–67, şi R. Popa, *op. cit.*, p. 244–245. A trebuit ca Bogdan să treacă în Moldova unde a contribuit decisiv la anihilarea ţelurilor regalităţii ungare în acest spaţiu pentru ca Ludovic să aplice retractul feudal, larg justificat dinainte de „infidelitatea" vasalică pe care i-o imputase în chip repetat.

ÎNTEMEIEREA ŢĂRII ROMÂNEŞTI ŞI A MOLDOVEI ŞI ROMÂNII DIN TRANSILVANIA: UN NOU IZVOR*

Întemeierea în secolul XIV a Ţării Româneşti şi a Moldovei, fapt hotărâtor în istoria românilor, care a consacrat rezistenţa îndârjită a romanităţii nord-dunărene în lunga şi greaua încercare a migraţiei popoarelor stepei, a format obiectul a numeroase cercetări din partea celor mai de seamă istorici români. Din păcate, informaţia lacunară pe care se fundamentează reconstituirea acestui proces istoric foarte complex nu ne îngăduie decât o viziune incompletă asupra a ceea ce a fost lenta gestaţie a celor două state româneşti. Studiul de faţă, fragment al unei cercetări de ansamblu asupra constituirii Ţării Româneşti şi a Moldovei, îşi datorează impulsul dintâi apariţiei recente a unui izvor care pune într-o nouă lumină unul din aspectele cele mai de seamă ale vieţii românilor din evul mediu[1].

*

Întemeierea statelor române în secolul XIV a fost fundamental rezultatul împlinirii a trei tendinţe istorice esenţiale, strâns legate între ele: *agregarea* formaţiilor politice preexistente în acelaşi cadru teritorial care avea în cele din urmă să devină teritoriul celor două state româneşti în frontierele lor istorice; *crearea* instituţiilor supreme ale puterii autonome, laice şi bisericeşti; *emanciparea* teritoriilor celor două state de sub dominaţia străină şi afirmarea lor autonomă în câmpul relaţiilor internaţionale. Ansamblul acestui proces la capătul căruia măruntele celule de viaţă politică autonomă românească atestate în secolul XIII au cedat locul celor două state, Ţara Românească şi

* Publicat în limba franceză în „Revue Roumaine d'Histoire", XVII, 1979, p. 389–407.

[1] Ne limităm în acest prim studiu de caracter sintetic la un minimum necesar de indicaţii bibliografice; ansamblul foarte vast al bibliografiei temei va figura în lucrarea de ansamblu pe care intenţionăm să i-o consacrăm.

Moldova, s-a încheiat cel mai târziu în 1359, în cazul celui dintâi principat şi în 1392, în cazul celui de al doilea.

Această ultimă etapă a constituirii lente a celor două principate române a fost dominată de lupta împotriva politicii hegemonice a regatului ungar al regilor angevini, mai precis a celui de al doilea reprezentant al dinastiei, Ludovic de Anjou (1342–1382)[2]; dar semnificaţia exactă a acestei înfruntări nu poate fi înţeleasă fără o privire asupra etapei anterioare.

Faptul dominant al etapei precedente a fost ofensiva împotriva puterii tătare a Hoardei de Aur[3]; deschisă la Halici în 1340 de regele Poloniei Cazimir cel Mare, în strânsă alianţă cu regele Carol Robert al Ungariei, acţiunea a depăşit de îndată limitele cnezatelor ruse apusene pentru a cuprinde ansamblul vastului teritoriu dominat direct sau indirect de Hoarda de Aur la răsărit de Carpaţi, din Lituania şi până în regiunea Dunării de Jos. După un şir de succese şi înfrângeri, această vastă ofensivă s-a încheiat în 1355 cu respingerea puterii tătare spre stepele nord-pontice; în urma acestei evoluţii, Hoarda de Aur a început să decadă din poziţia ei de forţă dominantă în Europa orientală pentru a ajunge în cele din urmă sub dominaţia noilor mari puteri ale regiunii. La această ofensivă, românii, atât cei din Ţara Românească, aliaţi cu Ungaria din primii ani ai domniei lui Ludovic de Anjou, cât şi cei din Moldova şi cei din Transilvania, au avut o participare însemnată.

Scurt timp însă după încheierea cu succes a campaniilor împotriva tătarilor, dominaţia angevină proaspăt instaurată a fost înfruntată de refuzul ţărilor române de a accepta o stăpânire care se vestea deosebit de apăsătoare şi intolerantă. Folosind contextul favorabil al deplasării centrului de greutate al preocupărilor externe alé lui Ludovic de Anjou, în anii următori, mai întâi spre apusul Peninsulei Balcanice, apoi spre Europa centrală, cele două ţări române au deschis lupta împotriva dominaţiei angevine.

Cea dintâi mişcare de împotrivire faţă de „ordinea" pe care regele angevin se străduia să o consolideze a venit din Ţara Românească; prin forţa acumu-

---

[2] Raporturile lui Ludovic de Anjou cu cele două state române au fost discutate în ansamblul lor de: A. Huber, *Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer*, în „Archiv für österreichische Geschichte", 36, 1885, p. 1–144; B. Homan, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290–1403*, Roma, 1938; Gh. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautés roumaines au XIV-e siècle*, în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine", 28, 1947, p. 67–105. Asupra evoluţiei acestor raporturi cititorul va găsi sugestii extrem de preţioase deşi insuficient de sistematizate şi aprofundate la N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, III, Bucarest, 1937. Ansamblul acestei evoluţii e departe de a fi fost suficient lămurit, chiar şi în limitele documentaţiei cunoscute.

[3] N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, ed. a doua, I, p. 38–39; E. Lăzărescu, al cărui studiu inedit asupra raporturilor între români, tătari şi unguri în secolele XIII–XIV e citat de Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 86–87.

lată şi manifestată în deceniile precedente, prin tradiţia de rezistenţă faţă de tendinţele expansioniste ale regatului arpadian şi angevin, Ţara Românească era cea mai indicată pentru a da impuls mişcării de rezistenţă. Timp de un sfert de secol, succesele rezistenţei celor două ţări au alternat cu revirimentele viguroase ale regelui angevin în plină desfăşurare a efortului său de a instaura hegemonia regatului ungar în Europa răsăriteană şi sud-estică.

Conflictul de lungă durată între Ludovic şi cele două ţări române a început odată cu desprinderea acestora, în anii 1359–1364, din marea arie a teritoriilor controlate de rege. Semnalul emancipării a venit odată cu perfectarea, în luna mai 1359, a acordului negociat de domnul Ţării Româneşti cu Patriarhia constantinopolitană, acord în temeiul căruia a luat naştere mitropolia Ţării Româneşti[4]. Departe însă de a se limita la domeniul organizării ecleziastice, opţiunea domnului Ţării Româneşti, finalizată în 1359, a însemnat, prin elementele ei implicite şi explicite, o înfruntare pe toate planurile a pretenţiilor regatului angevin.

Înfruntare direct politică în primul rând. Într-adevăr, îndreptându-se spre centrul însuşi al lumii ortodoxe, de unde a fost învestit cu un nou titlu, acela de αὐθέντης *(dominus)* pe care s-a rezemat revendicarea concomitentă a autocraţiei (titlul de samodârjeţ, samoderjavni gospodin)[5], Nicolae Alexandru a transferat în acelaşi timp centrul de legitimare superioară a puterii sale de la curtea regală a Ungariei la Bizanţ şi a asumat o titulatură care însemna o înălţare în ierarhia statelor şi, în condiţiile date, un act de independenţă în raport cu regatul ungar. Caracterul nou al puterii supreme în Ţara Românească exprimat de titlul adoptat de Nicolae Alexandru după înţelegerea sa cu Patriarhia constantinopolitană s-a aflat în opoziţie desăvârşită cu concepţia şi pretenţiile regelui Ungariei cu privire la drepturile sale asupra Ţării Româneşti. Evident, noua realitate creată de transformarea *voievodatului* în *domnie*, care se afirma *autocrată*, nu putea fi primită fără reacţie de regele Ludovic, în concepţia căruia voievodatul Ţării Româneşti era una din demnităţile regatului său, de felul voievodatului transilvan sau al celorlate demnităţi teritoriale. Nimeni nu a exprimat mai limpede decât Ludovic însuşi, în termeni feudali, firesc, sensul întreg al actului de „infidelitate" comis de Nicolae Alexandru,

[4] Hurmuzaki, XIV, 1, p. 1–6; N. Iorga, *Condiţiile de politică generală în care s-au întemeiat bisericile româneşti în veacurile XIV–XV*, în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., s. II, 35, 1913, p. 387–411; C. Marinescu, *Înfiinţarea mitropoliilor în Ţara Românească şi în Moldova*, „ibidem", s. III, 2, 1924, p. 247–268.

[5] Vastul material documentar şi bibliografic privitor la titulatura domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei a făcut obiectul unui studiu monografic temeinic datorat lui E. Vârtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova (până în secolul al XVI-lea)*, Bucureşti, 1960.

în care regele refuza să vadă altceva decât un „voievod transalpin", a cărui putere nu era, după concepţia sa, decât o delegaţie a propriei sale puteri. Când la începutul anului 1365, cu o întârziere de câţiva ani pe care i-o impuseseră priorităţile politicii sale externe în acest interval, Ludovic a convocat oştirea pentru campania oficial proclamată împotriva Ţării Româneşti, el denunţa cu ultima vigoare vinile acumulate de Nicolae Alexandru, la această dată de curând decedat, care refuzase să se mai recunoască vasalul său şi să se conformeze multiplelor îndatoriri vasalice asumate prin convenţiile încheiate la începutul domniei. Cu deosebită vehemenţă incrimina Ludovic în atitudinea noului domn, Vladislav (Vlaicu), înscăunat de abia două luni, faptul de a imita „relele deprinderi părinteşti", de a fi asumat „titlul său mincinos" („titulus fictus") – e vorba de titulatura preluată de noul domn de la predecesorul său – şi de a încălca astfel poziţia eminentă a regelui în ceea ce acesta numea „ţara noastră transalpină, care ni se cuvine în temeiul dreptului şi după rânduiala naşterii", aşadar cu titlu de ereditate, atribut al puterii regale, al suzeranului şi nu al dregătorului său, voievodul. Preluând automat succesiunea părintească, inclusiv titlul purtat de Nicolae Alexandru, fără a fi solicitat în prealabil investitura din partea suzeranului său („inconsultis nobis et inrequisitis"), şi refuzând să vadă în acesta pe „domnul său natural" („dominus naturalis") – adică ereditar –, Vladislav continua, potrivit proclamaţiei regale, starea de rebeliune în care căzuse tatăl său faţă de rege[6].

Fapt primordial politic, înfruntarea dintre domnul Ţării Româneşti şi regele Ungariei a devenit şi antagonism confesional, aspecte inseparabil legate în realitatea vremii şi îndeosebi în politica lui Ludovic de Anjou. Instituirea Mitropoliei Ţării Româneşti cu concursul Patriarhiei constantinopolitane, într-o vreme când aceasta asumase tot mai răspicat funcţia de coordonatoare a rezistenţei împotriva prozelitismului catolic şi a forţelor politice care îl promovau, însemna nu numai subordonarea ecleziastică a ţării faţă de principalul centru al lumii ortodoxe, dar şi repudierea confesiunii catolice căreia domnul fusese silit, în trecut, în temeiul acordurilor cu Ludovic, să-i deschidă larg poarta în ţara sa. O deosebită gravitate a conferit acţiunii lui Nicolae Alexandru faptul că ea a coincis cu războiul purtat de Ludovic împotriva Serbiei regelui Uroş, ţară în care îşi propunea să stârpească schisma[7].

---

[6] Textul proclamaţiei regelui în Hurmuzaki, I, 2, p. 92–93.

[7] Cu privire la campaniile repetate ale lui Ludovic de Anjou în Serbia în toamna anului 1358 şi în cursul anului următor, v. C. Jirecek, *Geschichte der Serben, I (bis 1371)*, Gotha, 1911, p. 421–422; S. Steinherz, *Die Beziehungen Ludwigs I. von Ungarn zu Karl IV.*, în „Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung", 9, 1888, p. 529–530. „Cruciata" împotriva „schismaticilor" sârbi fusese proclamată încă din 1356, dar a fost amânată până la sfârşitul războiului declanşat de Ludovic de Anjou împotriva Veneţiei.

Aşadar, după ce în anii precedenţi Nicolae Alexandru desăvârşise unitatea teritorială a Ţării Româneşti, în limitele ei istorice, în luptele cu tătarii, în 1359 el i-a dat instituţiile superioare ale statului de sine stătător: *domnia autocrată şi scaunul metropolitan* – repudiind *ipso facto* raportul de dependenţă faţă de Ungaria angevină, aşa cum îl înţelegea Ludovic de Anjou; constituirea ca stat a Ţării Româneşti se desăvârşea astfel.

În anul însuşi în care Nicolae Alexandru desăvârşea „întemeierea" Ţării Româneşti, Moldova se răscula şi ea împotriva dominaţiei angevine. Răsplătind în martie 1360 meritele lui Dragoş maramureşanul, fiul lui Giula, îndeosebi cel de a fi restaurat ceea ce Ludovic numea „terra nostra moldavana", regele înregistra pentru prima oară nu numai numele celei de a doua ţări româneşti dar şi efortul de a se desprinde de sub stăpânirea sa; mai mult decât atât, diploma regală ne îngăduie să surprindem şi cea dintâi pulsaţie concomitentă a celor două ţări române, de la miazăzi şi răsărit de Carpaţi, izvorâtă din rezistenţa lor comună faţă de hegemonismul angevin[8].

Înăbuşită în 1359, răscoala Moldovei a triumfat câţiva ani mai târziu. La începutul anului 1365, faptul era consumat; ţara Moldovei, readusă – „restaurată" – în stăpânirea regelui Ludovic în 1359, se sustrage acum puterii sale; diploma regală din 2 februarie 1365 lua act de situaţia recent creată prin trecerea munţilor de către Bogdan, fostul voievod maramureşan a cărui „infidelitate notorie" se transferase din Maramureş în Moldova şi înregistra desprinderea ţării de sub puterea coroanei regale[9]. Evenimentul a deschis etapa finală a „întemeierii" Moldovei, proces la capătul căruia ţara, potrivit cronicarului lui Ludovic, „s-a transformat în stat" („in regnum est dilatata"). Diploma regală care incriminează actul lui Bogdan (2 februarie 1365) şi cea anterioară cu mai puţin de o lună (5 ianuarie 1365) care condamna „rebeliunea" lui Nicolae Alexandru şi a fiului său Vladislav, surprinde cea de a doua concordanţă cronologică în atitudinea celor două ţări faţă de primejdia angevină.

La începutul anului 1365, când regele Ludovic emitea cele două diplome referitoare la ţările române, centrul de greutate al politicii sale de expansiune revenise în răsăritul Europei. Noua etapă a politicii lui Ludovic s-a desfăşurat în cadrul relansării cruciadei de către papa Urban V în 1363, atât în Mediterana răsăriteană, unde avea să fie ilustrată de regele Ciprului, Petru I de Lusignan, şi de contele Amedeu de Savoia[10] cât şi în răsăritul şi sud-estul Euro-

---

[8] V. diploma regală care constată în acelaşi timp revolta Moldovei şi eşecul ei la I. Mihaly, *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV*, Sighet, 1900, p. 37–40.

[9] *Ibidem*, p. 56–59.

[10] J. Delaville le Roulx, *La France en Orient au XIV-e siècle*, Paris, 1886, p. 119–158; N. Iorga, *Philippe de Mézières 1327–1405 et la croisade au XIV-e siècle*, Paris, 1896, p. 273–352; O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, Warszawa, 1975, p. 138–162; *A History of the Crusades*, III, *The fourteenth and fifteenth centuries*, Wisconsin, 1975, p. 74–78.

pei, unde regii Poloniei şi Ungariei au folosit prilejul favorabil pentru a relua expansiunea întreruptă după sfârşitul campaniilor împotriva tătarilor. Coordonată, desigur, ca şi ofensiva precedentă, de regii Poloniei şi Ungariei, la Cracovia, în toamna anului 1364, cu prilejul unui însemnat congres la care au participat, între numeroşi alţii, împăratul Carol IV de Luxemburg şi regele Ciprului[11], acţiunea militară a celor două regate avea să înregistreze în următorii doi ani două însemnate succese: cucerirea Vidinului de către Ludovic, la începutul verii anului 1365[12] şi extinderea dominaţiei polone asupra Volhiniei, în urma campaniei regelui Cazimir în 1366, şi asupra Podoliei, unde cnezii lituanieni din familia Koriatovici recunosc supremaţia polonă[13].

Reluarea expansiunii celor două regate şi situaţia pe care a creat-o au expus ţările române unor noi şi puternice presiuni. Faţă cu tendinţa neabătută a lui Ludovic de a readuce ţările române sub controlul său, Ţara Românească oscilează între cooperarea cu Ungaria, pe care i-o impunea poziţia de forţă realizată de Ludovic, după campania din 1365, şi acţiunea de împotrivire faţă de expansionismul angevin. În prima tendinţă se înscriu intervalele de colaborare, toamna 1360 – toamna 1368 şi anii 1369–1373, în cea de a doua tendinţă puternica şi repetata înfruntare militară în Ţara Românească şi la Vidin şi apoi deteriorarea raporturilor dintre cele două state în ultimii ani ai domniei lui Vlaicu[14]. Faţă cu aceeaşi ameninţare a hegemonismului angevin, Moldova a căutat sprijin în noua putere care se instalase solid la hotarele ei din nord şi răsărit, Polonia. Primul indiciu al acestei noi orientări aparţine domniei lui Laţcu, care a stabilit legătura directă cu papalitatea prin intermediul ierarhiei polone. Răspunsul favorabil adresat de Urban V cererii lui Laţcu, căruia îi acordă titlul de duce al Moldovei şi dreptul de a înfiinţa la Siret o episcopie catolică direct dependentă de scaunul papal, a fost prima mani-

[11] Cu privire la preludiile diplomatice ale relansării ofensivei în Europa de răsărit şi la Congresul de la Cracovia, v. B. Homan, *op. cit.*, p. 378 şi, mai ales, S. Steinherz, *op. cit.*, p. 558–559.

[12] M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină (rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în „Studii şi materiale de istorie medie", I, 1956, p. 7–62.

[13] G. Rhode, *Die Ostgrenze, Polens, Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, I, Köln, Graz, 1955, p. 202–203; P.W. Knoll, *The Rise of the Polish Monarchy, Piast Poland in East Central Europe, 1320–1370*, Chicago and London, 1971, p. 165–167.

[14] M. Holban, *op. cit.*; aceeaşi autoare, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină (Problema stăpânirii efective a Severinului şi a suzeranităţii în legătură cu drumul Brăilei)*, în „Studii. Revistă de istorie", 15, 1962, p. 338–344; E. Lăzărescu, *Nicodim de Tismana şi rolul său în vechea cultură românească*, I (*până în 1385*), în „Romanoslavica", 11, 1965, p. 259–277.

festare a tendinţei Moldovei de a-şi da instituţiile laice şi ecleziastice ale autonomiei şi primul pas al ţării pe calea afirmării pe plan european, ca stat de sine stătător[15].

Agravarea presiunii politice şi confesionale exercitate de regatul angevin în Europa răsăriteană, îndeosebi după ce, în 1370, Ludovic a reunit în persoana sa coroana polonă şi cea ungară, avea să declanşeze în 1376 cea mai largă mişcare de rezistenţă a popoarelor şi ţărilor cuprinse în aria sa de expansiune. Din Bosnia, al cărei conducător, până atunci ban din graţia regelui, se proclamă rege din mila lui Dumnezeu, şi până la Halici, tot lanţul de state vasale sau ameninţate cu vasalizarea se răscoală în cadrul unei acţiuni la dezlănţuirea şi coordonarea cărora rolul Patriarhiei constantinopolitane apare cu evidenţă. Şi din nou Ţara Românească şi Moldova s-au aflat în aceeaşi tabără în lupta împotriva puterii angevine[16].

Cu preţul unui efort titanic, care l-a adus în cursul aceluiaşi an, 1377, din Peninsula Balcanică, în lupta cu turcii şi bulgarii din Târnovo, până în cnezatele Halici şi Vladimir, în lupta cu lituanienii, Ludovic a reuşit să restaureze, inclusiv în cele două ţări române, o situaţie care părea cu desăvârşire compromisă[17]. În Moldova, după sfârşitul domniei lui Laţcu, în cursul aceluiaşi an, în împrejurări necunoscute, dar foarte probabil de natură politică, a urmat scurtul episod al domniei lui Jurg Koriatovici, instrument al politicii angevine, respins de ţară, şi în sfârşit, înscăunarea lui Petru Muşat, care şi-a început domnia sub auspiciile hegemoniei restaurate a regatului ungar. O situaţie similară s-a produs în Ţara Românească, unde, după luptele din 1377 şi dispariţia lui Vlaicu, Radu I domneşte în acord cu puterea angevină căreia îi consimte mari concesii[18].

---

[15] J. Sykora, *Poziţia internaţională a Moldovei în timpul lui Laţcu: lupta pentru independenţă şi afirmarea pe plan extern*, în „Revista de istorie", 29, 1976, p. 1135–1151.

[16] Înfruntarea dintre Ungaria angevină şi Ţara Românească în 1376–1377 a fost cercetată în vremea din urmă de E. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 273–275. Cu privire la evenimentele paralele din Moldova, insuficient lămurite, vom avea prilejul să revenim în alt studiu. Unele aspecte ale politicii Patriarhiei din Constantinopol în Peninsula Balcanică în această vreme au fost discutate de E. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 267–270 şi anexa documentară.

[17] B. Homan, *op. cit.*, p. 402–404 şi 566–567; E. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 273–275; asupra campaniei lui Ludovic de Anjou în Rusia şi a luptelor sale cu lituanienii, v. Jan Dabrowski, *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1378–1382*, Kraków, 1918, p. 306–314.

[18] „Petru voievodul moldovenesc i-a părăsit pe Unguri şi s-a închinat regelui (Poloniei) la Liov...": G.I. Năstase, *Istoria moldovenească din Kronika polska a lui Bielski*, în „Cercetări istorice", I, 1925, p. 115–116; „Verum Petrum Palatinum Valachiae, cum ab eis (Ungaris) sub interregno defecisset, solenni iureiurando in fidem et clientelam suam accepit (Vladislav Jagiello)"; Simonis Starovolsci *Sarmatiae bellatores*, Colonniae Agrippinae, 1631, p. 63.

Visul hegemonic al lui Ludovic, realizat şi consolidat cu cele mai drastice mijloace în cursul unei domnii de patru decenii, avea totuşi să se destrame în cele din urmă în haosul crizei dinastice prelungite deschise de dispariţia regelui. Răscoala înăbuşită în 1377 triumfă acum, iar „imperiul" pe care nu îl mai ţinea în frâu mâna sa energică s-a desfăcut. Înfăţişând situaţia regatului la începuturile domniei lui Sigismund, o cronică franciscană sintetiza astfel situaţia: „Hujus temporibus fuit magna guerra in confinibus Hungariae, quia devotissimus dominus rex Ludovicus postquam defunctus est omnia regna, que ipse rex predictus debellaverat, contra Pannoniam insurgentes ex omni parte [contra] eam bellare ceperunt"[19]. („În vremea acestuia a fost război mare la hotarele Ungariei, deoarece după moartea prea credinciosului rege Ludovic, toate ţările pe care el le înfrânsese, răsculându-se împotriva Pannoniei, au început să o atace din toate părţile"). De la această reacţie generală, ţările române, firește, nu au făcut excepţie. După domnia resemnată a lui Radu I, Dan I reia lupta împotriva regatului şi izvoarele surprind ofensiva sa în părţile Banatului[20]. În 1387, după restabilirea dominaţiei polone la Halici, Petru Muşat rupe legătura cu regatul ungar şi inaugurează formal, prin omagiul de la Lvov, legătura cu Polonia, care, timp de un secol, avea să rămână linia dominantă a politicii externe a Moldovei[21]. Mai mult decât atât, în anii următori Petru Muşat mijloceşte alianţa dintre Polonia şi Ţara Românească; *cu acest act, concordanţele şi convergenţele constatate în trecut în lupta celor două ţări împotriva hegemoniei angevine au devenit acum cooperare deliberată şi alianţă, menită să preîntâmpine restaurarea dominaţiei înlăturate*[22].

Desăvârşind acum, după înlăturarea dominaţiei angevine, opera lui Bogdan şi Laţcu, succesorii lor, Petru Muşat şi Roman, întregesc teritoriul Moldovei, devenită prin acţiunea lor stat pontic cel mai târziu în 1392. Concomitent cu împlinirea teritorială, ţara îşi încheie „întemeierea", desăvârşindu-şi organizarea cu instituţiile statului de sine stătător. Titlul asumat de Roman în 1392, „marele singur stăpânitor, din mila lui Dumnezeu domn, Io Roman voievod, stăpânind Ţara Moldovei de la munte până la mare", reflectă fidel atât procesul teritorial cât şi cel instituţional – domnie autocrată – care au făcut din Moldova un stat de sine stătător. În acelaşi timp, în urma negocie-

[19] *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis S. Francisci Seraphici*, ed. E. Fermendzin, „Starine", 22, 1890, p. 10.

[20] Hurmuzaki, I, 2, p. 331–332; cf. E. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 276.

[21] Textul omagiului din 1387 la M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 599–603.

[22] Hurmuzaki, I, 2, p. 315–316, 323–324.

rilor cu Patriarhia constantinopolitană a fost înființată mitropolia Moldovei[23], a cărei canonizare a fost însă întârziată până la începutul domniei lui Alexandru cel Bun din pricina conflictului cu privire la dreptul de a-l desemna pe titularul noii instituții. Cu un decalaj de câteva decenii față de Țara Românească, Moldova, „cea de a doua libertate românească", cum îi spunea Nicolae Iorga, era așadar, la rându-i „întemeiată".

*

În vreme ce românii de la sud și răsărit de Carpați își desăvârșeau organizarea statală, cei dinlăuntrul arcului carpatic au suferit contralovitura măsurilor lui Ludovic de Anjou, îndeosebi din anii 1365–1366, hotărâtori pentru istoria politică a românilor în evul mediu.

Tradiția istoriografică a întemeierii Țării Românești și Moldovei a păstrat deosebit de puternic și într-o țară și în cealaltă amintirea participării românilor din Transilvania la începuturile vieții statale românești la miazăzi și răsărit de Carpați. Luptători în oștile trimise peste munți împotriva tătarilor sau emigranți doritori să scape de urmările unei politici de stat care le îngusta tot mai mult viața autonomă și le impunea o nouă credință, românii transilvăneni au avut un rol incontestabil în procesul de constituire a celor două state române. Dar înregistrând schematic și mitizat această realitate, tradiția a exprimat doar una din fețele strânsei interdependențe între viața politică a românilor de o parte și cealaltă a Carpaților în îndelungatul răstimp al întemeierii țărilor române. Căci, dacă e incontestabil și documentar dovedit în cazul Moldovei că evoluția politicii angevine a precipitat cristalizarea statelor române, e tot atât de neîndoielnic, deși mult mai puțin sau aproape deloc cunoscut, că întemeierea țărilor române, precipitând un șir de tendințe politice manifestate încă mai de mult în regatul angevin, s-a răsfrânt puternic și masiv asupra situației românilor din Transilvania.

Urmărind procesul de constituire și evoluția regimului stărilor privilegiate în Transilvania, Gheorghe Brătianu, care a adâncit mai mult decât oricare alt istoric problema originii statelor medievale române, făcea următoarea constatare: „Dar câțiva ani mai târziu, regele Ungariei, Ludovic I de Anjou, era silit să recunoască succesul lui Bogdan în Moldova și să dea compensații fidelilor săi care fuseseră constrânși să părăsească această feudă. Această diplomă din 2 februarie 1365 e urmată de cea din 28 iunie 1366, care prevede sancțiuni severe împotriva „valahilor revoltați" în Transilvania, în vreme ce (alte) măsuri erau luate pentru a favoriza propaganda catolică și a îndigui

[23] V. nota 4.

acţiunea clerului schismatic din Banat. Nu e de mirare aşadar că, după această dată, românii nu mai sunt menţionaţi în adunările de stări transilvane. Existenţa la frontierele înseşi ale provinciei a două principate române independente sau cvasiindependente, care gravitau deja în orbita altor puteri pentru a găsi sprijin împotriva hegemoniei ungare şi a căror întemeiere se datora unor răsculaţi din Transilvania, avea prin forţa lucrurilor să inducă pe reprezentanţii autorităţii regale la o politică de suspiciune şi de vexaţiuni"[24]. Să urmărim mai îndeaproape intuiţia marelui istoric.

Când, informat despre pierderea Moldovei pentru regatul său, Ludovic a emis, la 2 februarie 1365, celebra sa diplomă de confiscare a domeniului lui Bogdan, el nu numai invoca „infidelitatea" fostului voievod, argument suficient pentru a-i justifica actul, dar adăuga şi motivaţia suplimentară „pentru ca ticăloşia (lui Bogdan şi a fiilor săi) să nu devină pildă altora care ar cuteza fapte asemănătoare", afirmaţie care dezvăluie preocuparea şi finalitatea mai generală a reacţiei sale. Dacă în Maramureş regele, care dată fiind structura etnică compactă a ţării nu avea de ales între mai multe formule, a găsit soluţia pentru primejdia deschisă de exemplul lui Bogdan în promovarea familiei Drăgoşeştilor a cărei fidelitate a fost consolidată prin masive concesii de stăpâniri şi demnităţi[25], cu totul alta avea să fie politica sa în Transilvania.

Înainte de a se consacra situaţiei create de desprinderea Ţării Româneşti şi Moldovei din sfera sa de influenţă şi reglementării stărilor de lucruri din Transilvania, regele s-a angajat în două acţiuni de ordin mai general: cucerirea Vidinului, direcţie nouă imprimată campaniei regale, contrar proclamaţiei din ianuarie 1365 care vestea îndreptarea efortului ofensiv împotriva Ţării Româneşti, şi negocierile cu împăratul Ioan V Paleologul, în iarna 1365–1366. Intrarea trupelor regale la Vidin dăduse un puternic imbold speranţelor celor care, la Constantinopol, aşteptau mântuirea de primejdia otomană de la o nouă cruciată apuseană. Cum reluarea efortului ofensiv era condiţionată, ca şi în trecut, de acceptarea unirii de către Bizanţ, cum pe de altă parte nădejdile cele mai sigure de cruciată veneau acum din direcţia regatului ungar, iar regele Ludovic părea chemat să devină protagonistul cruciatei în Europa sud-estică, împăratul s-a decis să vină la Buda pentru a netezi calea unei noi cruciate[26]. Negocieri prelungite până la sfârşitul iernii s-au încheiat cu angajamentul împăratului de a accepta unirea – ceea ce nu era greu întrucât se arătase şi în trecut hotărât să întreprindă acest pas – şi făgăduiala mult mai

[24] Gh. I. Brătianu, *Les assemblées d'Etats et les Roumains en Transylvanie*, în „Revue des études roumaines", XIII–XIV (1974), p. 25.

[25] R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, p. 248–254.

[26] O. Halecki, *op. cit.*, p. 111–136; J. Gill, *John V. Palaeologus at the Court of Louis I of Hungary (1366)*, „Byzantinoslavica", 38, 1977, 1, p. 3–38.

greu de împlinit de a o impune clerului şi poporului său. Misive trimise în grabă la Avignon duceau papei vestea cea bună şi cereau lămuriri cu privire la calea de urmat. După ce şi-a însoţit până în Banat imperialul oaspete, cu poziţia militară considerabil consolidată de victoria de la Vidin şi cu prestigiul mult înălţat de negocierile cu împăratul, Ludovic a venit în Transilvania unde avea să petreacă cel puţin şase luni (aprilie-octombrie 1366); acum, problema românească, în toată complexitatea ei, avea să se afle în centrul preocupărilor regelui.

Prelungita şedere a regelui în Transilvania a fost neîndoielnic legată de efortul său de a readuce la ascultare celelalte două ţări române: *Moldova,* unde încercarea sa s-a încheiat cu un eşec, în ciuda prezenţei sale de peste o lună în vecinătatea hotarului, la Bistriţa şi la Gheorgheni, probabil pentru a supraveghea una din repetatele expediţii zadarnice în ţara „rebelă" pomenite de cronicarul regelui; *Ţara Românească*, unde acţiunea sa a înregistrat un oarecare succes, precar şi echivoc, înţelegerea cu Vlaicu. Concomitent însă cu iniţiativele sale militare şi diplomatice îndreptate spre românii din cele două ţări extracarpatice, Ludovic a adoptat, în cursul itinerarului său transilvan, un şir de măsuri interne chemate să înrâurească profund şi durabil situaţia românilor dinlăuntrul regatului. Aceste măsuri au fost încorporate în trei acte, din care unul dădea provinciei o nouă organizare judiciară (28 iunie 1366), un altul, a cărui dată exactă nu e cunoscută, statua raportul între „starea" nobilimii şi confesiunea catolică, iar al treilea, care legaliza prigoana împotriva clerului ortodox (20 iulie 1366). Adoptate în contextul creat de conflictul dintre cele două ţări române şi de puternica încordare socială din Transilvania mărturisită de unul din actele regelui, hotărârile sale nu sunt decât aspectele diferite ale unui program politic coerent şi care aşadar nu îşi capătă înţelegerea deplină decât în ansamblul său.

Nobilimea română din Transilvania şi categoria socială a cnezilor din care s-a recrutat pătura nobiliară la români a fost obiectul unora din cele mai însemnate măsuri ale regelui. Generalizând o tendinţă mai veche în viaţa politică a regatului, Ludovic de Anjou a refuzat să mai recunoască cnezilor neconfirmaţi prin act regal calitatea de nobil; prin distincţia răspicată pe care o stabileşte între cnezii confirmaţi prin act regal, asimilaţi fără restricţii nobilimii, şi cei care nu beneficiaseră de o asemenea confirmare şi erau reduşi la condiţia modestă a juzilor sătеşti, Ludovic a subordonat definitiv recunoaşterea condiţiei nobiliare şi stăpânirii cu acest titlu a pământului de hotărârea curţii regale[27]. Drepturile tradiţionale ale cnezilor moştenite din vremuri

[27] „ubi unusquisque kenezus per nostras litteras regales in suo kenezatu roboratus, pro uno vero nobili acceptetur; communis autem kenezus pro villico fidei unius fertonis computetur..."; Hurmuzaki, I, 2, p. 120. Cu privire la efectele politicii angevine asupra categoriei

străvechi erau astfel anihilate; pentru puterea regală orice alt titlu în afara actului regal de înnobilare era neavenit. Mai mult decât atât, noul regulament judiciar stabilea că în contestaţiile cu privire la stăpânirea pământului cei lipsiţi de acte temeinice aveau să-şi susţină cauza nu înăuntrul Transilvaniei ci la curtea regală[28]. O greutate mai mult şi o şansă mai puţin pentru cei care se întemeiau pe un drept tradiţional, moştenit, împotriva dreptului nou, în curs de generalizare creat de daniile regale, şi o însemnată uşurare pentru titularii acestora. Dreptul scris şi cancelaria regală deveneau de acum înainte singurele surse legale ale stăpânirii pământului, în vreme ce drepturile tradiţionale erau abolite: situaţie expepţională, favorizantă pentru tendinţa nobilimii de a accelera deposedarea cnezilor români de dreptul lor la stăpânirea pământului şi la privilegiile ce decurgeau din ea.

Tot atât de însemnată pentru politica regelui faţă de aspectele corelate ale stăpânirii feudale a pământului şi a calităţii de nobil e hotărârea sa de a-i exclude pe nobilii necatolici de la dreptul la stăpânirea cu titlu nobiliar a pământului: „nullus alter nisi vere catholicus et fidem quam romana tenet et profitetur ecclesia fideliter colens possessiones aliquas sub titulo nobilitatis aut sub titulo keneziali tenere possit ac conservare et possidere"[29] („nici un altul decât cel care e adevărat catolic şi care cultivă cu fidelitate credinţa pe care o ţine şi o mărturiseşte biserica romană poate să păstreze şi să posede stăpâniri cu titlu nobiliar sau cu titlu de cnezat..."). Aşadar, după ce a legat calitatea de nobil de recunoşterea prin act scris a cancelariei regale, Ludovic de Anjou a condiţionat dreptul de stăpânire a pământului cu titlu nobiliar şi de apartenenţa la confesiunea catolică.

---

cnezilor români din Transilvania, v. I. Bogdan, *Despre cnejii români*, în *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă Bucureşti, 1968, p. 184–185; cf. M. Holban, *Deposedări şi judecăţi în Haţeg în vremea Angevinilor*, în „Studii Revistă de istorie", 13, 1960, p. 147–163 şi *Deposedări şi judecăţi în Banat în vremea angevinilor şi ilustrarea lor prin procesul Voya 1361–1378*, în „Studii şi materiale de istorie medie", V, 1962, p. 57–131.

[28] „Item si aliqua causa contra hominem litteras regias super donnationes possessionarias, aut alia gratia habentem, coram Wayuoda aut Vice-Wajuoda suscitaretur, si ille, qui causam suscitat, non habuerit in ipsa causa aliquas ex aduerso litteras rationabiles, volueritque suam humano solum testimonio probare actionem, causam huiusmodi committimus in curiam nostram transferendam, et ibidem iudicandam"; Hurmuzaki, I, 2, p. 121.

[29] Adoptată la cererea franciscanilor din regiunea Caransebeş pentru teritoriile supuse activităţii lor misionare, această decizie a lui Ludovic de Anjou ne e cunoscută prin textul de confirmare al ei emis de Sigismund de Luxemburg; foarte probabil ea datează din 1366; v. E. Lukinich, L. Galdi, A. Fekete Nagy şi L. Makkai, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria ilustrantia*, Budapest, 1941, p. 207– 208; v. textul la Şt. Lupşa, *Catolicismul şi românii din Ardeal şi Ungaria până la anul 1556*, Cernăuţi, 1929, p. 93–97, reeditat după E. Fermendzin, *Acta Bosnae, potissimum ecclesiastica*, Zagreb, 1892, p. 127–130.

Noua măsură care condiționa dreptul de stăpânire asupra pământului și recunoșterea calității de nobil de apartenența la confesiunea romano-catolică ne introduce în înțelegerea politicii regelui față de o altă mare realitate a societății românești cuprinsă în vasta și rapida acțiune de reorganizare întreprinsă de el în 1366, anume *biserica ortodoxă*. Concomitent, probabil, cu măsura precedentă, Ludovic a adoptat și a treia hotărâre a sa, complementară față de cea anterioară. Un act regal emis la 20 iulie 1366 din Lipova și păstrat în exemplarul destinat comitatelor Cuvin și Caraș poruncea categoric nobililor și celorlalți stăpânitori de pământ, cetăților și orașelor regale pe teritoriul cărora se aflau preoți „slavi sau schismatici" să-i înfățișeze împreună cu familiile lor comitelui Benedict Himfy la data fixată de acesta; el urma să le aplice ordinele ce aveau să-i sosească de la rege[30]. Ordinul regal a deschis prigoana sistematică și legalizată împotriva clerului ortodox, prigoană care avea să continue până la sfârșitul domniei lui Ludovic.

Stabilirea raportului obligator între condiția nobiliară și apartenența la catolicism, pe de o parte, și măsurile adoptate împotriva clerului ortodox, pe de altă parte, nu au fost decât manifestările diferite ale aceluiași țel: înlăturarea confesiunii ortodoxe din viața politică a țării.

Presimțind reacțiile pe care aceste măsuri aveau să le provoace inevitabil și care, adăugându-se vechilor nemulțumiri aveau să dea caracter exploziv situației și altminteri foarte încordate din Transilvania, Ludovic de Anjou a introdus în provincie o nouă organizare judiciară de caracter excepțional. Răspunzând chemării tuturor nobililor „țării noastre transilvane" care îndurau „neajunsuri zilnice și nenumărate hoții" („furta"), „tâlhării" („latrocinia") și alte fapte criminale („alia facta criminalia") din partea a „diverși răufăcători" („malefactores") „îndeosebi români" („specialiter olahi") din această „țară a noastră", regele acordă la 28 iunie 1366 nobilimii un privilegiu excepțional care avea să-i permită „să extermine sau să nimicească din acestă țară pe răufăcătorii de orice nație, anume români", „ad exterminandum seu delendum de ipsa terra malefactores quarumlibet nationum, signanter Olahorum"[31]. Noul sistem de justiție expeditivă îngăduia condamnarea și executarea învinuiților de către acuzatorii lor pe temeiul mărturiei unui număr variat de martori, mai mic în caz de flagrant delict sau mai mare pentru cazurile de „inculpare notorie". Conceput pentru a permite nobililor să facă față, cu mijloace excepționale, stării de puternică încordare socială și politică pe care o divulgă fără înconjur, noul sistem judiciar introdus de actul regal întemeiat

[30] Hurmuzaki, I, 2, p. 132.

[31] *Ibidem*, p. 120–122.

pe instanţe organizate ad-hoc de pârâş, era, în ciuda aparenţelor de reciprocitate pe care se străduia să le salveze, o formulă de represiune legalizată încredinţată nobilimii, pentru apărarea poziţiilor ei[32]. Pe deasupra, actul regal aduce şi prima discriminare legală, după criteriul etnic, referitoare la români, cunoscută în istoria Transilvaniei.

Stadiu avansat al unei îndelungate evoluţii, măsurile impuse de Ludovic de Anjou în Transilvania în 1366 au creat o nouă situaţie legală şi constituţională. În esenţă, măsurile celui de al doilea rege angevin al Ungariei au generalizat şi în Transilvania aplicarea principiului recunoaşterii prin act regal a condiţiei nobiliare şi a dreptului de stăpânire a pământului cu titlu feudal şi au condiţionat această recunoaştere de fidelitatea faţă de rege şi de coroană, în dublul înţeles medieval al termenului, cel politic, feudal, şi cel confesional, prin care se înţelegea apartenenţa la confesiunea catolică. Legiferând primul din aceste criterii, Ludovic a îndiguit puternic evoluţia cnezimii române din Transilvania spre starea nobiliară; impunându-l pe cel de al doilea, cel confesional, el a oprit constituirea unei stări privilegiate; nobiliare, române, de sine stătătoare, şi a pregătit contopirea nobililor români care se conformau exigenţelor politicii regale în masa nobilimii provinciei şi a regatului.

Scoţând în afara legii confesiunea ortodoxă, hotărâre clar manifestată prin refuzul de a recunoaşte necatolicilor dreptul la titlu nobiliar şi la stăpânirea cu titlu nobiliar a pământului şi prin proscrierea preoţilor „schismatici", Ludovic de Anjou a introdus în organizarea politică a provinciei principiul *religiei oficial recunoscute (religio recepta)*, principiu care devine de acum înainte o componentă esenţială a vieţii politice a Transilvaniei medievale[33].

Hotărârile lui Ludovic din 1366 au dat, aşadar, naştere uneia din componentele regimului constituţional al Transilvaniei din secolele următoare: înlăturarea confesiunii ortodoxe din viaţa legală a voievodatului şi a aderenţilor ei, a naţiunii care o recunoştea. O *confesiune*, cea ortodoxă, şi o *naţiune* – adică grupul nobiliar al colectivităţii care accepta această confesiune – au fost

[32] În schimbul privilegiilor largi care i-au fost conferite, nobilimea transilvană era îndatorată să participe la acţiunile militare îndreptate împotriva adversarilor regelui: „Ceterum quia dictos nobiles et eorum possessiones a solutione lucri camerae, victualium administratione et exercitatione invitus facienda gratiose duximus eximendos, igitur volumus, ut iidem nobiles teneantur et debeant nobis vel in nostri persona Wayuodae nostro Transyluano, aut eius Vice Vajuodae auxiliari at conterendos seu destruendos nostros et sacrae coronae illarum partium, infideles, contumaces et rebelles" ; Hurmuzaki, I, 2, p. 121–122.

[33] Rolul confesiunii în evoluţia regimului stărilor privilegiate în Transilvania şi blocarea procesului de constituire a unei stări privilegiate româneşti ca urmare a politicii regalităţii angevine a fost semnalat de Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945, p. 105.

excluse din sistemul de guvernământ al Transilvaniei. Secolul următor avea să aducă o a doua componentă a acestui regim, coalizarea celor trei grupuri privilegiate recunoscute, nobilime, saşi şi secui *(Unio trium nationum)*. Confesiunea, religia „receptă", devenită criteriu de bază al stărilor privilegiate din Transilvania – variantă originală a regimului de stări din Europa medievală – a fost modalitatea principală de eliminare a naţiunii române ca entitate în sine din viaţa politică a voievodatului.

Politica lui Ludovic de Anjou, fanatismul său catolic care a inspirat una din cele mai îndârjite şi violente acţiuni din evul mediu târziu de aducere la unitatea catolică a unor întregi popoare de confesiuni şi chiar religii diferite, au rădăcini mai adânci în istoria regatului ungar medieval, care în primele sale secole de existenţă recunoscuse pluralismul „limbilor" şi al credinţelor. Cotitura cea mare în această direcţie a venit după 1204, anul uneia din cele mai adânci cezuri din istoria politică şi spirituală a Europei. Instalarea latinilor la Constantinopol care a radicalizat politica papalităţii faţă de creştinătatea orientală şi de problema unirii celor două biserici, înţeleasă tot mai mult de acum înainte ca o subordonare necondiţionată, nu numai ierarhică şi dogmatică, a bisericii răsăritene faţă de cea apuseană, dar şi ca o aducere la unitate sub raportul ritualului – fapt accesibil straturilor celor mai largi ale populaţiei – s-a răsfrânt puternic şi în regatul ungar. Cu noua politică a papalităţii, iniţiată de către Inocenţiu III după 1204 dar care a cunoscut maximum de virulenţă în secolul următor, secolul papalităţii din Avignon, conflictul dintre Roma şi Bizanţ, dintre cele două zone ale culturii medievale europene, coboară din sfera hegemoniei politice, în cea a particularismului cultural manifestat prin biserică şi ritualul ei[34].

Iniţiativele numeroase ale politicii papale în această vreme s-au răsfrânt puternic în regatul ungar şi în aria geografică prinsă în zona sa de expansiune, unde politica sa tradiţională de cucerire ia acum tot mai mult, nu numai împotriva păgânilor, dar şi a „ereticilor" şi a „schismaticilor" coloratura şi justificarea cruciatei. După ultimii regi arpadieni, a căror acţiune a fost condamnată la discontinuitate de gravele crize interne şi repetatele invazii tătare care s-au abătut asupra regatului în secolul XIII, dinastia angevină, instalată cu concursul papalităţii, a aplicat cu spirit de coerenţă directivele politice ale acesteia. În Ludovic de Anjou, modelul principelui catolic în scrierile unora

[34] Pentru politica papalităţii faţă de creştinătatea orientală în secolele XIII şi XIV, v. W. de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, München, 1963 şi mai ales, de acelaşi autor, *Die Päpste von Avignon und der christliche Osten*, „Orientalia Christiana Periodica", 30, 1964, 1, p. 85–128.

din contemporanii săi[35], papalitatea din Avignon a găsit pe cel mai fidel interpret al politicii sale intransigente în raport cu celelalte confesiuni şi religii.

Desigur, regele Ludovic nu a aşteptat evenimentele din 1365–1366 pentru a-şi desfăşura prozelitismul confesional; dar cucerirea Vidinului şi urmarea sa imediată, călătoria împăratului Ioan V la Buda, care părea să vestească aducerea la unitate, graţie acţiunii regelui, a însuşi centrului spiritual al lumii răsăritene, Bizanţul a dat efortului său de convertire a populaţiei ortodoxe un ritm mult mai accelerat şi proporţii mult mai mari decât avusese preocuparea sa în acest câmp în trecut. De acum înainte şi până la sfârşitul domniei lui, Ludovic a aplicat cu rigoare neabătută politica sa de convertire cu toate mijloacele a popoarelor ortodoxe cuprinse în sfera sa de acţiune: din Bosnia, trecând prin teritoriile sârbe aflate sub controlul său, în banatul de Vidin, în Transilvania şi Banatul românesc şi până la Halici, efortul său de suprimare a „schismei" şi de aducere a „schismaticilor" la unitatea bisericească – ca de altminteri şi a altor religii şi a aderenţilor lor – şi-a urmat neabătut linia.

Efortul misionar în aria controlată de regele Ungariei a luat proporţii de masă şi a înregistrat acum cele mai de seamă rezultate ale sale, chiar dacă timpul avea să dovedească precaritatea multora dintre ele[36].

Un izvor neluat încă în considerare în istoriografia noastră aduce lămuriri de primă însemnătate asupra acestui proces istoric şi a motivaţiei complexe care a inspirat politica confesională a regelui Ludovic. Trei memorii, păstrate în arhivele din Basel şi inedite până nu de mult, operă a franciscanului Bartolomeu de Alverna, vicar al Bosniei[37] – subdiviziune teritorială care înglo-

[35] „Item eodem tempore (1359) regnabat Ludwicus, animosus, virilis et humilis rex Ungariae. Item multa et magna fecit propter fidem christianam..."; *Gesta episcoporum Frisingensium, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, vol. 24, p. 327; „...aedoque zelo fidei catholicae et conversionis infidelium fidelissimus Rex effervet, ut etiam proprius corpus vellet exponere et pro conversione gentium se ipsum dare"; cronica lui Ioan de Târnave (Kükülew) citată de G, Moravcsik, *Vizantiiskie imperatori i ih poslî v. g. Buda*, în *Studia Byzantina*, Budapest, 1967, p. 349; „fervidus zelator fidei christianae" (scrisoare a papei Grigore IX din 1374), *ibidem*, p. 349.

[36] Convertirea în masă a „schismaticilor" în teritoriile controlate de Ludovic de Anjou a început după cucerirea Vidinului şi călătoria lui Ioan V Paleologul la Buda; E. Fermendzin, *Acta Bosnae*, p. 35; Hurmuzaki, I, 2, p. 132–133. De acum înainte ea s-a intensificat până la sfârşitul domniei lui Ludovic. Pentru numeroasele atestări ale efortului misionar desfăşurat în mediul românesc mai ales şi pentru rezultatele acestui efort, v. între altele, *Acta Gregorii PP. XI (1370–1378)*, ed. L. Tăutu, Roma, 1966, p. 64–66, 154–155, 223–225, 454–455, 456–457; cf. F. Pall, *Românii din părţile sătmărene (ţinutul Medieş) în lumina unor documente din 1377*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", XII, 1969, p. 7–35.

[37] Dionysius Lasić, O.F.M., *Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosnae, 1367–1407, quaedam scripta hucusque inedita*, în „Archivum Franciscanum Historicum", 1, 55, 1962, 1–2, p. 59–81.

ba şi teritoriile sârbe, bulgare şi româneşti alfate sub puterea regelui angevin – aduc în problemele discutate o mărturie de excepţională însemnătate.

Colaborator de prim plan al regelui, atât în elaborarea cât şi în punerea în aplicare a politicii sale confesionale, Bartolomeu de Alverna s-a achitat cu rigoare excepţională de sarcina legată de funcţia sa de conducător al unei provincii misionare plină de „schismatici" şi de „eretici" care trebuiau aduşi la unitatea catolică. Dar, departe de a-şi fi consumat toată energia în îndeplinirea acestei misiuni, Bartolomeu de Alverna a desfăşurat şi activitate de doctrinar şi apologet al convertirii cu toate mijloacele a necatolicilor. Tocmai aceasta e ipostaza personalităţii sale în care ni-l înfăţişează noile texte descoperite în arhivele din Basel.

Prima din cele trei scrieri, consacrată problemei purcederii Sfântului Duh, are caracter strict teologic; cea de a doua expune, cu amănunte al căror interes nu poate fi îndeajuns subliniat, ceea ce autorul numeşte „erorile şi ereziile" popoarelor intrate în aria sa misionară, români, sârbi şi bulgari; a treia scriere, direct legată de studiul nostru, are un puternic caracter polemic şi de justificare a acţiunii de convertire în masă, cu mijloacele cele mai aspre, a „schismaticilor" români şi slavi întreprinsă de Ludovic de Anjou.

Lucrarea aparţine anilor 1379–1382; termenul *post quem* e dat de o bulă papală din 22 decembrie 1378 – bula *Dilectionis sinceritas* a papei Urban V – invocată de autor, act care impunea puterilor laice să participe la convertirea necatolicilor; termenul *ante quem* e 10 septembrie 1382, data morţii lui Ludovic de Anjou care se afla încă în viaţă când misionarul franciscan îşi redacta memoriul. Sunt tocmai anii în care, incitat de victoriile sale din 1377, Ludovic de Anjou imprima o nouă vigoare convertirii „schismaticilor". După ce a combătut cu succes ţările „schismatice" care se răsculaseră împotriva dominaţiei sale, regele a hotărât să lichideze schisma înlăuntrul regatului său. Şi, într-adevăr, în cursul ultimilor ani ai domniei lui Ludovic de Anjou lupta împotriva schismei a luat proporţiile unei prigoane de mare anvergură.

Pus în aplicare de rege şi de colaboratorii săi cu metodele cele mai riguroase, idealul de unitate religioasă părea acum să se desăvârşească în Ungaria. În cursul unui singur an, cel care precedase redactarea memoriului, 400 000 de „schismatici" fuseseră rebotezaţi în ritul roman; şi chiar dacă indicaţiile cifrice din buletinele de victorie ale călugărilor franciscani nu sunt mai puţin suspecte decât efectivele militare din cronicile medievale, diverse alte izvoare confirmă amploarea conversiunilor îndeosebi în rândurile românilor, care alcătuiau masa cea mai importantă de populaţie ortodoxă din regat.

Violenţa metodelor folosite de misionari şi de autorităţile care le sprijineau efortul a trezit unele îndoieli, nu numai în rândurile victimelor conver-

siunii dar şi în cele ale lagărului catolic, asupra legitimităţii şi oportunităţii acestei operaţii brutale. Tocmai pentru a respinge argumentele acestor adversari din propria-i tabără pe care îi califică drept – „simplices et negligentes ac detractores et depravatores huius sancti operis nuper incepti per illustrissimum dominum regem Ungarorum,... scilicet de conversione et baptismo istorum Sclavorum et Vlachorum existentium in suo regno[38], („simpli şi nepăsători, detractori şi bârfitori ai acestei sfinte acţiuni de curând începute de prea ilustrul domn rege al ungurilor... anume cu privire la convertirea şi botezarea acestor slavi şi vlahi care se află în regatul său..."), fără a-i indica mai lămurit, misionarul s-a hotărât să apere politica regelui şi metodele de care se slujea.

Câteva idei fundamentale străbat textul. Cea mai de seamă, din care decurg toate celelalte, e necesitatea convertirii românilor, sârbilor şi bulgarilor, discutată pe un dublu plan, teologic şi politic. Mântuirea, prin aducerea la unitate în cadrul bisericii romane – „extra quam nulla salus" – a numeroase suflete altminteri condamnate în eternitate este, evident, preocuparea principală a polemistului franciscan şi a grupului de misionari pe care îl conducea. Cum însă zelul lor misionar nu pare a fi dat roade numeroase acolo unde nu era susţinut de intervenţia directă a puterii politice, Bartolomeu de Alverna se vede silit să desfăşoare o largă argumentare în favoarea convertirii schismaticilor şi a stârpirii schismei, tot mai mult asimilată cu erezia, cu concursul „braţului temporal", al regalităţii şi al „domnilor" regatului. Cunoscător şi interpret realist al istoriei, autorul nu ezită să recunoască rolul decisiv al puterii laice în opera de convertire a popoarelor la creştinism. Noua credinţă, afirmă fără ocol Bartolomeu de Alverna, nu a reuşit nicăiri să se impună total şi definitiv „donec Dominus corda regum vertit sub jugo fidei" (până când Domnul nu aduce inimile regilor sub jugul credinţei). În sprijinul afirmaţiei sale, autorul invocă convertirea „germanilor" de Carol cel Mare şi cea a ungurilor de regele Ştefan, care îşi botezaseră supuşii „non tantum verbis, sed gladio et duris bellis" (nu atât prin vorbe, cât cu sabia şi cu războaie crâncene). Apelând la aceleaşi mijloace, Ludovic de Anjou nu făcea decât să se conformeze acestor modele ilustre[39].

Puterea lumească, afirmă autorul în altă ordine de idei, a fost delegată titularilor ei de Dumnezeu care le-a încredinţat, odată cu funcţiile lor, şi sarcina de a-i aduce pe supuşii lor la unitatea bisericii şi de a le asigura astfel mântuirea eternă. Principii lumeşti şi demnitarii lor, care neglijau această funcţie

[38] *Ibidem*, p. 69.
[39] *Ibidem*, p. 79.

salutară, se făceau vinovaţi de un păcat extrem de grav şi trebuiau să fie destituiţi din dregătoriile lor.

Operă esenţială, potrivit misionarului franciscan, convertirea schismaticilor trebuia împlinită cu toate mijloacele; constrângerea, ameninţarea cu expulzarea şi cu condamnarea la pedeapsa capitală erau justificate dacă puteau contribui la reuşita operaţiei. Sugestia celor care recomandau instruirea prealabilă a schismaticilor prin cuvânt e categoric respinsă de Bartolomeu de Alverna care ştia prea bine că, încredinţată doar persuasiunii, convertirea era condamnată la eşec: „compelle intrare" e formula din care se inspira acţiunea sa. De altminteri, misionarul franciscan nu ignora că timpul face din necesitate virtute şi că actuala constrângere poate produce la termen o supunere voluntară. Evident, noii convertiţi nu puteau fi, cu toţii, sinceri în credinţa cea nouă impusă lor prin astfel de metode; autorul înţelegea prea bine această realitate, dar se consola cu gândul că „saltem filii et nepotes erunt boni christiani" („măcar fiii şi nepoţii vor fi buni creştini"); şi, în această privinţă, el nu se înşela[40].

O piedică majoră stătea în calea acţiunii de vaste dimensiuni întreprinse în regat pentru aducerea în staulul bisericii romane a oilor care, rătăcite pe cărările schismei, se îndreptau spre damnaţia eternă: clerul ortodox. În repetate rânduri şi cu deosebită vehemenţă vicarul Bosniei a recomandat alungarea din provincia sa misionară a prelaţilor români şi slavi.

Popoarele aflate în grija unor astfel de păstori nu pot fi mântuite, deoarece ei, preoţii, nu sunt orânduiţi canonic: „sed, cum sint falsi et deceptores, et iam propter suam rusticitatem perdiderunt omnem ritum ecclesiasticum et formam sacramentorum, maxime inter istos Sclavos et Vlachos, ut dicetur infra, et populus ille in hac secta salvari non possit, maxime qui credunt suam sectam meliorem nostra"[41] („dar, întrucât sunt falşi şi înşelători, şi şi-au pierdut cu desăvârşire ritul ecleziastic şi forma tainelor, din pricina rusticităţii lor, mai ales între aceşti slavi şi vlahi, după cum se va spune mai jos, iar acel popor nu poate fi mântuit în această sectă, mai ales cei care cred că secta lor e mai bună decât a noastră"). Botezul săvârşit de asemenea preoţi nu putea avea nici o valoare întrucât ei nu respectau ritualul cuvenit (se înţelege cel bizantin a cărui legitimitate biserica romană nu îl contesta). Rebotezarea la care misionarii din regat îi supuneau pe „schismatici" era, în aceste condiţii, perfect legitimă şi avusese parte de o înaltă aprobare din însăşi lumea bizantină: „Etiam Ioannes, Imperator Constantinopolitanus, quando ad regem venit,

[40] *Ibidem*, p. 70.
[41] *Ibidem*, p. 71–72.

dixit audientibus multis: «Bene facit rex baptizare istos Sclavos, quia nec grecam nec Romanam formam sequntur»" („Chiar şi Ioan, împăratul constantinopolitan, când a venit la rege, a spus, în auzul multora: «Bine face regele că îi botează pe aceşti slavi, deoarece, nu urmează nici forma greacă, nici pe cea romană»"). Fără a se preocupa prea mult de sursa din care îşi trăgea argumentele, autorul recurge şi la mărturia călugărilor de la Athos alungaţi de invazia turcească şi sosiţi în părţile Banatului. Deşi din tabăra adversă, aceştia par a împărtăşi ostilitatea franciscanului faţă de un cler care, deşi ortodox, nu se afla sub autoritatea bisericii constantinopolitane şi nu beneficia deci de legitimitatea conferită de aceasta: „Isti non sunt sacerdotes, sed canes..."! („Aceştia nu sunt preoţi ci câini") ar fi exclamat călugării atoniţi invocaţi de misionarul franciscan cu privire la necanonicitatea preoţilor ortodocşi care stăteau în calea acţiunii sale[42]. Prezenţa acestora era nu numai o piedică pentru efortul său de convertire a românilor şi a celorlalte popoare amintite dar şi o sursă de primejdie spirituală şi pentru catolicii care, trăind în mijlocul lor, nu rareori adoptau credinţele şi ritualul lor: „Ergo omnibus modis cogi debent pro earum salute, vel expellendi sunt tales protervi, ut puta falsi sacerdotes et pseudo religiosi ne alios inficiant"[43] („Aşadar cu toate mijloacele trebuie siliţi întru mântuirea lor sau trebuie alungaţi aceşti îndărătnici, ca unii care sunt falşi preoţi şi falşi călugări, pentru ca să nu îi contamineze pe alţii...") conchide categoric autorul. Cu deosebire vehement se arată apologetul catolic faţă de călugării ortodocşi a căror ostilitate faţă de biserica romană o evidenţiază. Nici argumentul interlocutorilor săi nenumiţi potrivit cărora izgonirea clerului local ar fi lăsat fără păstori atâtea suflete nu l-a impresionat pe vicarul franciscan. Ungaria, la începuturile conversiunii ei – arată el –, a dus şi ea lipsă acută de păstori sufleteşti dar a reuşit în cele din urmă să-şi completeze cadrele ecleziastice de care avea nevoie: „nec enim Hungaria habuit in principio suae conversionis XX millia clericorum et religiosorum, qui favente Deo, in ea modo sunt"[44] („căci nici Ungaria nu a avut la începutul convertirii ei 20 000 clerici şi călugări câţi, cu ajutorul lui Dumnezeu, are acum").

Dar, dincolo de problemele teologice şi bisericeşti, prin forţa lucrurilor covârşitoare în scrierile sale, Bartolomeu de Alverna invocă şi argumente de ordin politic, legate de situaţia regatului ungar în raport cu problema confesională care îl preocupa; şi fireşte, argumentele sale în această privinţă sunt, în optica studiului nostru cele mai însemnate. Convertirea schismaticilor la

[42] *Ibidem*, p. 75.
[43] *Ibidem*, p. 71.
[44] *Ibidem*, p. 72.

catolicism era, potrivit lui, nu numai un act salutar din punct de vedere spiritual, dar şi o condiţie a trăiniciei regatului ungar: „Est insuper commodum temporale, scilicet maior fortitudo regni in istis confinibus et maior fidelitas istius gentis erga regem et suos dominos; quia nunquam poterunt suis dominis fideles esse, qui per alienam fidem Deo infideles existunt"[45] („Pe deasupra mai este şi un avantaj lumesc, anume mai marea putere a regatului la aceste hotare şi mai marea fidelitate a acestui neam faţă de rege şi faţă de domnii lor; căci nicicând nu vor putea fi credincioşi domnilor lor, cei care printr-o credinţă străină sunt necredincioşi faţă de Dumnezeu"). Jocul de sensuri între fidelitatea feudală a vasalului faţă de seniorul său şi credinţă religioasă, atât de frecvent în literatura medievală, trădează în cazul de faţă semnificaţia politică a acţiunii de convertire a „schismaticilor" urmărită necruţător de Ludovic de Anjou. Într-adevăr, o dată cu mântuirea sufletelor şi cu unitatea spirituală întru credinţa romană, convertirea „schismaticilor" urmărea un ţel politic imediat: consolidarea regimului angevin şi a dominaţiei sale asupra popoarelor străine peste care se întinsese puterea regelui ungar. Pentru misionarul franciscan ca şi pentru regele Ungariei, care făcuse din acest principiu una din direcţiile dominante ale politicii sale, convertirea era unicul mijloc de a impune „schismaticilor" fidelitatea faţă de rege şi coroană: „neque isti schismatici, de quibus loquimur, serviunt regi et dominis nisi timore. Deus novit quantis exactionibus exigunt ab eis tributa..."[46] („Iar aceşti schismatici despre care vorbim nu slujesc regelui şi domnilor decât de teamă. Dumnezeu ştie cu câte exacţiuni storc tributurile de la ei..."). Infidelitatea schismaticilor dinlăuntrul regatului era agravată de faptul că în afara frontierelor sale se afla o masă de populaţie de aceeaşi limbă şi credinţă cu ei, constatare care îl aduce pe autor la una din cele mai însemnate din observaţiile sale: „Multa etiam mala, scilicet latrocinia et homicidia occulta, cessabunt, quae modo sine conscientia una cum externis de sua lingua et secta contra Christianos faciunt"[47] („Căci multe rele, anume tâlhăriile şi uciderile ascunse pe care le înfăptuiesc fără conştiinţă acum împreună cu cei din afară, de o limbă şi o sectă cu ei, împotriva creştinilor vor înceta"). Motiv în plus pentru autor să recomande cu cea mai mare insistenţă extirparea schismei din regat. Adevărata ordine internă, justiţia, afirmă el, nu poate fi instaurată în regat cât timp va subsista această sursă de nenumărate rele care e schisma: „Dico quod principes et domini temporales tenentur vindicare malefactores, maxime contumaces et

[45] *Ibidem*, p. 72.
[46] *Ibidem*, p. 76.
[47] *Ibidem*, p. 72.

destructores christianae religionis, quia maiores peccatores esse non possunt"[48] („Afirm că principii şi domnii lumeşti sunt datori să-i reprime pe răufăcători, mai ales pe cei îndărătnici faţă de religia creştină şi pe nimicitorii ei, deoarece nu pot să existe păcătoşi mai mari").

Memoriul lui Bartolomeu de Alverna ne îngăduie să surprindem cele două realităţi esenţiale care s-au îmbinat în politica lui Ludovic de Anjou faţă de românii din Transilvania: atitudinea papalităţii din Avignon în chestiunea unirii bisericilor, efortul ei de a o impune în formele cele mai riguroase şi prin toate mijloacele; preocuparea regelui angevin de a consolida dominaţia regatului său asupra masei de locuitori ortodocşi peste care se întinsese puterea sa. Idealul de unitate religioasă pe care îl împărtăşea cu curtea din Avignon a fost convertit de Ludovic de Anjou într-unul din instrumentele cele mai eficace ale efortului său politic de a impune supunerea popoarelor peste care guverna. Măsurile draconice adoptate de rege cu prilejul călătoriei sale în Transilvania în 1366 în acelaşi timp împotriva cnezilor români şi a clerului ortodox şi justiţia expeditivă pe care a introdus-o au fost toate inspirate şi dominate de preocuparea sa de a asigura controlul asupra provinciei.

Termeni identici sau cvasi-identici desemnează în celebrul act regal din 28 iunie 1366 şi în memoriul lui Bartolomeu de Alverna „relele" de care sufereau Transilvania şi vicariatul Bosniei şi pe făptuitorii lor: *latrocinia, homicidia, facta criminalia, malefactores, rebelles, contumaces.* Mai explicit decât emulul său regal, misionarul franciscan ne dezvăluie natura esenţial politică a acestor crime: „infidelitatea", faţă de rege şi de principalul simbol şi instrument al politicii sale, confesiunea catolică. Făcând din apartenenţa la această confesiune criteriul principal al „fidelităţii" feudale, Ludovic de Anjou a legalizat excluderea poporului român şi a elitei sale sociale din viaţa politică a Transilvaniei.

*

În încheiere: desăvârşirea întemeierii Ţării Româneşti şi a Moldovei în a doua jumătate a secolului XIV a fost, din punct de vedere extern, rezultatul îndârjitei rezistenţe opuse de cele două state hegemoniei regatului ungar sub dubla ei înfăţişare: *politică* – respingerea dominaţiei angevine – şi *confesională* – refuzul de a accepta catolicismul.

Eşecul politicii sale de dominaţie la sud şi răsărit de Carpaţi l-a determinat pe Ludovic de Anjou să adopte un şir de măsuri destinate să-i consolideze

[48] *Ibidem*, p. 76.

dominaţia asupra Transilvaniei. Între aceste măsuri, cea mai importantă, datorită implicaţiilor ei generale, a fost scoaterea în afara legii a confesiunii ortodoxe şi eliminarea aderenţilor acestei confesiuni, românii, din sistemul politic al ţării. Confesiunea, *singura confesiune recunoscută, catolicismul*, devenea astfel una din componentele esenţiale ale sistemului constituţional al ţării. În secolul XVI, Reforma avea să sfarme unitatea acestei confesiuni dominante, dând naştere celor patru confesiuni recunoscute de conducerea ţării – luteranismul, calvinismul, antitrinitarismul şi catolicismul –, fără a modifica întru nimic situaţia politică a românilor[49].

Etapă decisivă a evoluţiei societăţii româneşti în ansamblul ei, întemeierea principatelor române în secolul XIV a pus puternic în evidenţă factorii comuni ai vieţii politice a românilor de cele două laturi ale Carpaţilor.

[49] Pentru sistemul constituţional al Transilvaniei începând cu secolul XVI, v. lucrarea fundamentală a lui D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1967.

LA ÎNCEPUTURILE STATULUI MOLDOVENESC. CONSIDERAŢII PE MARGINEA UNUI IZVOR NECUNOSCUT*

Costea voievod şi locul său în istoria Moldovei. „Помѣни Господи Костѧ боебод"; formula laconică a unuia dintre cele mai vechi izvoare ale istoriei Moldovei – *Pomelnicul de la Bistriţa*[1] – a introdus în istoria ţării cea mai enigmatică figură a vremii descălecătorilor şi a succesorilor lor imediaţi: Costea voievod. Cunoscut până acum datorită acestei unice atestări, care îl încadrează în şirul primilor domni ai ţării, între Laţcu şi Petru Muşat, sau al Muşatei, Costea voievod a alcătuit obiectul celor mai variate speculaţii din partea istoricilor români[2] şi chiar a unor străini.

Problema succesiunii domnilor în veacul al XIV-lea şi în genere istoria Moldovei în prima jumătate de veac de la ceea ce numim în chip tradiţional

---

* Publicat în „Studii şi materiale de istorie medie", VI, 1973, p. 43–59.

[1] *Pomelnicul Mănăstirei Bistriţa*, ed. D.P. Bogdan, Bucureşti, 1941, p. 50.

[2] Fără a încerca să alcătuim catalogul complet al opiniilor istoriografiei asupra lui Costea, amintim câteva din ele pentru a ilustra incertitudinea care le caracterizează. „Iară pentru Coste Muşatin Vodă, tatăl lui Roman Vodă, măcar ca la o carte de pomelnic a mănăstirii Bistriţii l-am găsit scris în rândul domnilor, iară unde ar fi fost domnia lui n-am putut afla"; (Axinte Uricariul, <*Cronică*>, Acad. Rom., ms. rom. 2591, p. 14, la D. Bogdan, *Pomelnicul Mănăstirei Bistriţa*, p. 6; „Nimic nu ne dovedeşte şi din nimic nu se poate deduce cu oarecare probabilitate că acest Costea a domnit şi că a fost tatăl lui Petru"; N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, I–II, Bucureşti, 1901, p. XXVIII; „Faţă de însemnarea lui Costea voievod în pomelnicul din 1407 de la Rădăuţi (sic!) se pune întrebarea dacă el nu este tatăl lui Petru, Roman şi Ştefan, ca soţ al Muşatei Margareta sau dacă nu e fratele acesteia. Cronicile nu-l pun, deci el n-a domnit"; N. Iorga, „Revista istorică", VI, 1921, p. 154; „Totuşi între Laţcu şi Petru se interpune în acest pomelnic domnia unui Costea voievod, care probabil va fi încercat şi va fi reuşit să pună timp de câteva luni, în acest an 1377, mâna pe putere"; C. Cihodaru, *Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A.D. Xenopol", V, 1968, p. 26; „Costea voievod pomenit numai în Pomelnicul de la Bistriţa trebuie să fi avut un rost în Moldova, de i-a fost inserat numele pe lista domnilor. Pe acesta îl considerăm ca un feudal puternic, care a putut râvni o dată la domnie"; A. Sacerdoţeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei până la Alexandru cel Bun. Pe baza documentelor din secolul al XIV-lea şi a cronicilor din secolul al XV-lea şi al XVI-lea scrise în limba slavonă*, în „Romanoslavica", XI, Istorie, 1965, p. 219–236.

şi convenţional „întemeierea" ţării continuă încă să constituie un domeniu al incertitudinilor. Izvorul numeroaselor confuzii care persistă în această privinţă se află deopotrivă în caracterul lacunar şi imprecis al izvoarelor şi în instabilitatea vieţii politice a ţării la începuturile ei. Împletirea luptelor pentru domnie – în cadrul unui stat aflat la începutul procesului de consolidare şi în cuprinsul căruia particularismul teritorial acţiona puternic – cu intervenţia politică şi militară a factorilor externi a dat întregii perioade anterioare înscăunării lui Alexandru cel Bun caracter de prelungită nestatornicie, prefigurare a situaţiei care avea să pună din nou stăpânire, timp de un sfert de secol, pe viaţa politică a Moldovei după dispariţia domnului.

În aceste condiţii vitrege, virtuozitatea istoricului a cărui curiozitate se fixează asupra începuturilor statului moldovenesc este condamnată să evolueze între sărăcia extremă a izvoarelor şi larga varietate a ipotezelor istoriografice. Cum progrese însemnate nu sunt de aşteptat din readucerea în obiectivul cercetării a aceloraşi materiale documentare, care nu pot da naştere decât la variaţii pe temele cunoscute, principalul mijloc de lărgire a cunoştinţelor şi a înţelegerii noastre în domeniul amintit se află în descoperirea unor noi izvoare. Obiectul studiului de faţă este tocmai încercarea de a aduce, pe temeiul unui izvor necunoscut până acum, câteva lămuriri noi asupra istoriei Moldovei în vremea când „întemeierea" ei era încă un proces în curs de desfăşurare.

O descoperire recentă în arhivele genoveze oferă un element nou, deosebit de însemnat pentru fixarea locului lui Costea voievod în istoria Moldovei şi, mai mult decât atât, pentru însăşi înţelegerea etapei de încheiere a procesului de constituire a statului moldovenesc.

Însemnătatea arhivelor genoveze pentru istoria Mării Negre în evul mediu, inclusiv aceea a ţărilor române, e prea bine cunoscută pentru a fi necesar să mai insistăm asupra ei. Printre numeroasele izvoare păstrate în inepuizabilele fonduri documentare ale republicii ligure, un loc de frunte pentru cercetătorii bazinului pontic în evul mediu îl ocupă seriile de documente referitoare la oraşul Caffa, punctul de reazem principal al întregii reţele de aşezări genoveze de pe ţărmul nordic şi apusean al Mării Negre. Între actele rămase de pe urma intensei activităţi economice şi politice a Caffei, un loc aparte îl ocupă registrele de contabilitate ale *Massariei*, administraţia financiară a oraşului. Dintre istoricii noştri, Nicolae Iorga cel dintâi a excerptat şi editat, din punctul de vedere al istoriei economice şi politice a Mării Negre, registrele Massariei, câte erau cunoscute în vremea când îşi efectua cercetările în arhivele genoveze[3]. Investigaţii recente au dat însă în chip neaşteptat la iveală încă un voluminos registru din seria de socoteli ale Massariei,

[3] N. Iorga, *Notes et extraits concernant l'histoire des Croisades*, vol. 1, Paris, 1899.

anume cel referitor la anul 1386, care până de curând zăcea rătăcit şi uitat între cu totul alte fonduri documentare. Bogăţia de informaţii de tot felul referitoare fie la istoria internă a Caffei, fie la legăturile ei externe a fost semnalată de cel căruia îi revine meritul de a fi adus la lumină masivul registru cuprinzând socotelile oraşului în anul 1386, arhivistul genovez Giangiacomo Musso[4], şi nu vom insista asupra valorii generale a izvorului recent descoperit. Desprindem din el de îndată ştirea care interesează istoria noastră.

La 2 mai 1386, o însemnare sumară aminteşte datoria contractată la Caffa faţă de un oarecare Gaspallo Spinola de către Illarius de Duria (Doria), „ambaxiator iturus Maocastro una cum Carollo de Orto"[5] („ambasador care va merge la Maocastro împreună cu Carolus de Orto"). Aşadar, în mai 1386, o solie genoveză urma să părăsească oraşul Caffa pentru a se îndrepta spre Moldova. Dar o altă informaţie, înregistrată trei luni mai târziu, constatând faptul împlinit, adaugă un element informativ deosebit de însemnat: „Item die XIIII Augusti pro Bartholomeo Finamore et Luchino et sunt pro expensis factis pro (ratione) unius brigantis qui portavit Carollum de Orto et Illarium de Duria Maocastro, ambaxiatores euntes Constantino et Petro vayvoda occasione guerre de Sorcati ex deliberacione domini consulis et officii monetarum asperos 2 000 (?), die lune VIII"[6].

(„De asemenea în ziua de 14 august, pentru Bartolomeo Finamore şi Luchino şi sunt pentru cheltuielile făcute pentru un brigantin care i-a dus pe Carolus de Orto şi Ilario de Duria la Maocastro, ambasadori care merg la Constantin şi Petru voievod cu prilejul războiului cu Solkat-ul, potrivit hotărârii domnului consul şi a oficiului monetei, aspri 2000 (?), în ziua a opta a lunii").

Deşi sumară, informaţia cuprinsă în registrul Massariei din Caffa deschide un şir de perspective asupra trecutului nostru în veacul al XIV-lea şi al XV-lea. Le analizăm pe rând.

Cel dintâi fapt care se impune cercetătorului istoriei Moldovei în epoca de formare a statului moldovenesc este apariţia concomitentă, în 1386, a doi

---

[4] Giangiacomo Musso, *Note d'archivio sulla „Massaria" di Caffa*, Genova, 1968 (extras din *Studi Genuensi*, V, 1964–1965); mulţumesc şi pe această cale distinsului arhivist şi istoric genovez pentru preţioasele informaţii pe care mi le-a comunicat în timpul şederii mele la Genova în toamna anului 1969.

[5] Archivio di Stato di Genova, *Caffe Massaria 1386*, f. 380; vezi şi f. 316 şi 324.

[6] Archivio di Stato di Genova, *Caffe Massaria, 1386*, f. 99 v.: Sorcat sau Solkat (Eski-Krim) era centrul politic al tătarilor din Crimeea; pentru Illario de Doria şi rolul său însemnat în politica bizantină, în negocierile Bizanţului cu lumea apuseană în problema otomană, la sfârşitul sec. XIV, vezi Franz Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, 5. Teil, München, 1965, p. 85, nr. 3270, şi p. 86, nr. 3273.

domni: Constantin şi Petru, pe lângă care era acreditată solia cafeză. Identificarea lor nu opune dificultăţi: Petru nu e altul decât Petru Muşat, îndeajuns de cunoscut dintr-un şir de izvoare interne şi externe pentru a mai fi nevoiţi să insistăm asupra lui; Constantin voievod, de asemenea, nu este altul decât voievodul Costea din pomelnicul de la Bistriţa, personaj care datorează conflictului genovezo-tătar din 1386 cea de-a doua atestare documentară a persoanei sale şi, fapt mai însemnat, certificatul incontestabil al funcţiei sale voievodale.

În 1386, aşadar, pe teritoriul viitoarei ţări a Moldovei domneau doi voievozi. Dar care e raportul dintre ei? Erau Constantin şi Petru domni asociaţi?; existat-a între ei o legătură de rudenie, astfel cum au presupus-o cei mai mulţi dintre istoricii noştri? În sfârşit, de ce este atestat Petru Muşat de un şir de izvoare interne, în vreme ce Constantin nu ne este cunoscut decât datorită însemnării numelui său într-un pomelnic mănăstiresc?

Absenţa lui Costea din actele emise de Petru Muşat şi de boierii lui exclude posibilitatea unei domnii asociate. În aceste acte, Petru apare constant singur într-o titulatură care e, cu mici variaţii, aceeaşi: „Nos Petrus waivoda, Dei gratia dux terre Moldavie" în actul din 1 mai 1384, prin care domnul, la cererea mamei sale, Margareta, dăruieşte fundaţiei dominicane din Târgul Siret un venit al domniei[7]; „Petrus woyeuoda muldauiensis" în actul de închinare faţă de Vladislav Iagiello din 6 mai 1387[8]; Петрь боевод Молдавски sau Молдавии în actele slave subscrise sau referitoare la el[9]. Aşadar, Petru apare în izvoarele cunoscute ca singur domn al Moldovei, fapt care pare a fi în contradicţie cu informaţia genoveză din 1386 care constată existenţa a doi domni. Cum ştirea registrului Massariei din acest an e încadrată din punct de vedere cronologic de menţiunile documentare mai sus amintite referitoare la Petru Muşat, nu ne rămâne altă posibilitate decât aceea de a constata că Petru Muşat a domnit singur, fără asociat, în Moldova; numai că Moldova lui Petru Muşat era departe de a coincide cu întregul teritoriu al principatului moldovean de mai târziu. Produs al unificării „ţărilor" grupate în jurul nucleului unificator al văii Moldovei, convertită în stat de descălecătorii maramureşeni, Moldova lui Petru Muşat lăsase încă, în această vreme, în afara hotarelor ei, regiunea de sud, care însă, astfel cum au bănuit-o istoricii noştri, era *altă ţară*, o unitate care, timp îndelungat încă după încorporarea ei în Moldova, şi-a păstrat individualitatea. Aşadar, cei doi domni menţionaţi de textul

[7] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. I, Iaşi, 1931, p. 4.

[8] *Ibidem*, vol, II, Iaşi, 1932, p. 599–601.

[9] *Ibidem*, p. 603 şi 605.

genovez erau nu asociaţi, ci stăpâni concomitenţi a două porţiuni din teritoriul viitoarei ţări a Moldovei, domni a două ţări încă separate în această vreme.

Desăvârşirea unităţii Moldovei. Domnia succesorului lui Petru, Roman Muşat, oferă un punct de reazem pentru încercarea de clarificare a acestei dualităţi de domnie semnalată de izvorul genovez. Se ştie, încă de când sunt cunoscute cele câteva acte păstrate de la cel de-al doilea Muşatin, că în timpul acestuia Moldova şi-a realizat unitatea teritorială. Titulatura adoptată de domn, în contrast cu cea a lui Petru, atestă răspicat atât progresul teritorial realizat de Moldova, dilatată din modesta marcă a descălecătorilor în limite teritoriale întinse, cât şi consolidarea puterii domneşti: „велики самодержавньи млстибжи гнь їѡ Рѡмань воевода оъладаж эемлею Молдавьскою от планины до морж“ în dania făcută lui Ionaş Viteazul la 30 martie 1392[10]; „мы Роман воевода Молдабьскии и дѣдичь оусен землѣ болощьскои от плонины аже до брегу морж „...adauga semnificativ la titulatura domnească actul de închinare a domnului faţă de regele Vladislav din 5 ianuarie 1393[11]. Elementul nou din actul de închinare, „дѣдичь оусеи змлѣ волощьскои“ a provocat unele nedumeriri. M. Costăchescu, ale cărui ediţii de documente constituie o temelie sigură pentru orice studiu ştiinţific asupra Moldovei veacurilor XIV–XVI, manifestă o ezitare în traducerea titlului. În chip surprinzător, deşi în comentariul care însoţeşte documentul el subliniază însemnătatea denumirii de *ţară valahă* din titlul lui Roman[12], în traducere el redă astfel textul slavon: „Noi Roman voevod al Moldovei şi domn al întregii ţări a Moldovei, din munte până la ţărmul mării...“[13]. Mai apropiat de litera şi de spiritul documentului, alţi cercetători au tradus titlul lui Roman: „Voevod moldovenesc şi moştenitor a toată Ţara Românească de la munţi până la ţărmul mării“[14]. Aşadar, prin extinderea teritorială din zilele lui Roman, Moldova devenise o nouă Ţară Românească. Dar actul omagial al lui Roman mai oferă o sugestie: când înşiră titlurile suzeranului său, Roman declară că se închină „lui Vladislav, regele Poloniei, marelui cneaz al Lituaniei şi moştenitor (дѣдичь) al întregului pământ rus“[15]. Cele trei elemente cumulate în titulatura lui Vladislav, aşa cum apar în actul lui Roman, se referă la trei entităţi teritorial-politice

---

[10] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 7

[11] *Ibidem,* vol. II, p. 607.

[12] „Foarte important e faptul că Roman e numit voievod al Moldovei şi mai jos Moldova se numeşte Ţara valahă“; *ibidem*, p. 609.

[13] *Ibidem*, p. 607.

[14] I. Minea, *Principatele române şi politica orientală a lui Sigismund*, Bucureşti, 1919, p. 44 şi N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III, Bucureşti, 1937, p. 280.

[15] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 607.

distincte, reunite sub aceeaşi autoritate supremă, situaţie similară cu cea a lui Roman care apare în dubla calitate de „voievod moldovean" şi de „moştenitor al întregii ţări valahe". Pentru ca titlul domnului Moldovei să cunoască o asemenea metamorfoză, a fost nevoie ca un nou element teritorial să fie încorporat voievodatului lui Petru Muşat; prin adăugirea acestui teritoriu o altă „ţară românească", aşezată la miazăzi de stăpânirea celui dintâi dintre Muşatini, s-a desăvârşit, aşadar procesul de unificare teritorială a Moldovei[16].

Între 1386, când pornea spre Moldova solia genovezilor din Caffa, şi 1392, când ţara era întregită „de la munte la mare", au dispărut un domn şi o ţară, una dintre acele numeroase ţări în cadrul cărora s-a desfăşurat existenţa medievală a românilor înainte de constituirea Ţării Româneşti şi a Moldovei. Domnul era Costea pomelnicului de la Bistriţa, care, probabil, nu se afla în legătură de rudenie cu domnii Moldovei, Muşatinii[17]; ţara era o formaţie teritorial-politică în sudul Moldovei de astăzi. Dar integrarea teritorială nu a anulat *ipso facto* trăsăturile distinctive ale vechii ţări, care intra acuma în structura statului moldovenesc. Ca pretutindeni, şi în ţările române centralizarea statului medieval a fost în acelaşi timp un proces teritorial – de concentrare a teritoriilor şi de unificare a lor de către un principat unificator – şi un proces instituţional, de lichidare progresivă a autonomiilor locale prin acţiunea instituţiilor puterii centrale. În Moldova, timp îndelungat încă, vechea formaţiune politică avea să-şi manifeste individualitatea, nu numai pe planul instituţiilor administrative – existenţa *Ţării de Jos* şi a unei *vornicii* deosebite –, dar şi pe acela al *acţiunii politice*[18]. Amintim în această ordine de idei, în primul rând, împrejurările din vremea succesorilor imediaţi ai lui Alexandru

[16] Constatările prilejuite de noul izvor genovez confirmă ipoteza lui C. Cihodaru privind existenţa mai multor formaţii politice pe teritoriul viitorului stat al Moldovei; C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc şi lupta pentru realizarea independenţei lui*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice – Istorie", XI, 1960, 1, p. 61–81. Aceeaşi ipoteză fusese formulată şi de R. Rosetti; vezi mai jos, p. 110.

[17] Presupunerea se întemeiază pe absenţa oricărei menţiuni referitoare la Costea în letopiseţele modoveneşti.

[18] În contextul acestor consideraţii capătă însemnătate deosebită constatarea că în tezaurul domnilor Moldovei se aflau, până în sec. XVI, *două coroane dintre care una a Ţării de Jos*. Ştirea e cuprinsă în raportul trimis din Iaşi, la 6 iunie 1562 lui Ferdinand I de Habsburg, de solul său acreditat pe lângă Despot-Vodă; în cadrul uneia dintre conversaţiile cu domnul proaspăt instaurat pe tronul ţării, solul a fost informat de acesta despre pierderile suferite de tezaurul domnilor Moldovei în împrejurările care duseseră la schimbarea de domnie; „haec bis repetens me ad Maiestatem Vestram Sacratissimam prescribere iussit simulque summopere eandem rogare ut quoniam in victoria sua bona regni omnia pene que Alexander Moldavus secum habuisset conciderint, desiderarique coronam diadema regni sui inferioris, duae enim

cel Bun, când fenomenele accentuate de fărâmiţare feudală au adus din nou la suprafaţă entităţile politico-teritoriale din care s-a alcătuit Moldova, în ultima etapă a procesului de unificare. Înţelegerea încheiată de Ilie şi Ştefan, adusă la cunoştinţa regelui polon la 1 septembrie 1435, oferă un punct de reazem pentru delimitarea teritorială a celor două ţări: „Şi i-am dat iubitului nostru frate, Ştefan voievod, din ocina noastră, ţinutul anume, oraşul Chilia şi cu vama şi cu ozerele ce ascultă de acest oraş, şi oraşul Vaslui şi ocolul ce ascultă de acest oraş, şi ţinutul de la Tutova şi Târgul Bârladului, cu tot ocolul, şi morile Covurluiului şi oraşul Tecuciu, cu tot ocolul şi Oltenii"[19]. Cu drept cuvânt, sublinia R. Rosetti, cel dintâi dintre istoricii români care a intuit existenţa a două vechi formaţiuni politice în Moldova: „Domnia pentru care se certau Iliaş şi Ştefan se compune din două state cu origini deosebite: Moldova aşa cum o stăpânise Bogdan şi poate şi Laţcu (din care se trăgeau Iliaş şi Ştefan) [...] şi Tutova, compusă din cele trei judeţe actuale a Tutovei, Covurluiului şi Tecuciului"[20].

Forţele centralizării aveau însă să precumpănească asupra factorilor fărâmiţării şi Moldova şi-a regăsit curând unitatea; Ştefan cel Mare a sudat definitiv, în cursul îndelungatei sale domnii, ţara asupra căreia domnea. Dar tocmai efortul său de centralizare – nu numai teritorială ci şi instituţională – avea să mai declanşeze odată, prin reacţie, forţele fărâmiţării şi împreună cu ele vechile realităţi.

Marea criză din 1467, când factorii anarhiei boiereşti au folosit intervenţia străină pentru a zădărnici procesul de centralizare în plină desfăşurare, a readus la suprafaţă particularismul „ţării" pe care Roman o integrase în Moldova. Scrisoarea, recent descoperită la Cracovia, a regelui Cazimir către consilierii Coroanei, al cărei obiect era tocmai situaţia creată de intervenţia lui Matia Corvin în Moldova, aminteşte gravitatea reacţiei interne dezlănţuite de acţiunea militară a regelui Ungariei. Regele Cazimir amintea, între altele,

---

sunt, altera regni principis, crucem item que in coronatione aplicari solet, quam stemma vocat...", Hurmuzaki, II, 1, p. 425. Dubla coroană din tezaurul moldovenesc confirmă alcătuirea ţării din două entităţi politice distincte şi anterioare „întemeierii". Ea nu se poate explica prin partiţia temporară a ţării sub urmaşii lui Alexandru cel Bun, cum a interpretat-o P.P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc. Contribuţie la studiul finanţelor în Ţara Românească şi Moldova*, în „Studii", XIV, 1961, nr. 1, p. 64, căruia îi revine meritul de a fi semnalat primul această ştire; vezi şi V. Al. Georgescu, *Byzance et les institutions roumaines jusqu'à la fin du XVe siècle*, în *XIVe Congrès international de études byzantines, Rapports*, IV, Bucarest, 1971, p. 60.

[19] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 681–683.

[20] R. Rosetti, *Statul Bârlădean*, în „Revista nouă", II (1889), p. 464–472; vezi şi obiecţia neîntemeiată a lui Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 79.

sfetnicilor săi că „de curând întreaga țară de jos a Moldovei așezată spre Ungaria s-a răsculat, sustrăgându-se supunerii față de Ștefan"[20bis]. Dar Ștefan a dominat în cele din urmă și această răbufnire a particularismului Țării de Jos.

Unificarea teritoriului Moldovei se situează între dispariția lui Petru Mușat, la o dată care nu poate fi stabilită în chip precis, dar ulterioară lunii decembrie 1389, când el figurează încă în tratatul de alianță încheiat, probabil prin mijlocirea lui între Mircea și Vladislav Jagiello[21], și anterioară documentului din martie 1392, data primului act emis de Roman, cu titulatura modificată corespunzător noii situații teritoriale create între timp. Dar analiza atentă a desfășurărilor politice din spațiul nostru în acești ani oferă posibilitatea restrângerii intervalului în care s-au petrecut evenimentele amintite, menite să atârne greu în destinul celor două țări române.

Acțiunea lui Roman Mușat a tulburat profund raporturile moldo-muntene și a introdus un element durabil de rivalitate între cele două țări. Ea s-a realizat în opoziție cu Țara Românească și în detrimentul ei și a pus capăt coaliției polono-moldo-muntene inițiate în 1389 și consolidate în anii 1390 și 1391[22]. Așadar faptul nou al alipirii Țării de Jos la Moldova s-a petrecut între 6 iulie 1391, data ultimului din acest șir de tratate încheiate de Mircea cu Vladislav Jagiello, și 30 martie 1392, data primului act emis de Roman cu noua titulatură. Aceasta este însă vremea în care Mircea întâmpină în propria-i țară primul val al expansiunii turcești. Trupele de achingii ale noii puteri, a cărei stăpânire atinsese acum linia Dunării, în urma lichidării diverselor formații statale bulgare, pătrund în Țara Românească[23]; Mai târziu, pe urmele lor, avea să vină însuși sultanul Baiazid, cu care Mircea s-a aflat implicat în-

---

[20bis] „Et nuper tota terra inferior Moldauie versus Hungariam sita obedientiam ipso Stephano subtrahens rebellavit" ; Ș. Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siécle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie à la lumière d'une source inédite*, în „Revue roumaine d'histoire", VIII, 1969, p. 977.

[21] Textul tratatului din decembrie 1389 în Hurmuzaki, I, 2, p. 315–316.

[22] Tratatul din ianuarie 1390, *ibidem*, p. 322; cel din 1391 în *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III, ed. F. Zimmermann, Carl Werner și Georg Müller, Sibiu, 1902, p. 34–35.

[23] Orudj bin Adil, *Tevarih-i Al-i Osman*, în *Cronici turcești privind țările române*, volum întocmit de M. Guboglu și M. Mehmet, București, 1966, p. 48; Așik-paşa-Zade, *Tevarih-i, Al-i, Osman*, ibidem, p. 83; Mehmed Neșri, *Djihannuma Tarih-i Al-i Osman*, *ibidem*, p. 112; pentru începutul conflictului dintre Mircea și Baiazid, vezi A. Decei, *L'expédition de Mircea Ier contre les Akinci de Karinovasi (1393)*, în „Revue des études roumaines", I (1953), p. 130–151; o analiză strânsă a evenimentelor politice din acești ani, în legătură cu manifestări din domeniul artei epocii, vezi la Răzvan Teodorescu, *Despre un însemn sculptat și pictat de la Cozia (în jurul „Despoției" lui Mircea cel Bătrân)*, în „Studii și cercetări de istoria artei", seria arta plastică, 16 (1969), 2, p. 191–208.

tr-un îndelungat război. În aceste condiții de politică generală a fost integrată Țara de Jos în Moldova; astfel s-a încheiat „întemeierea" Moldovei.

Urmările unificării Moldovei asupra relațiilor ei cu Țara Românească. Inițiativa lui Roman se află la originea unui grav litigiu teritorial între Moldova și Țara Românească, litigiu care avea să se repercuteze adânc asupra istoriei lor, din această vreme și până în secolul al XVI-lea. Problema evoluției frontierei moldo-muntene și a implicațiilor sale internaționale nu și-a găsit rezolvarea satisfăcătoare în istoriografia noastră, în ciuda unui șir de studii speciale care i-au fost consacrate. Din ansamblul chestiunii, care revendică un studiu special, reținem evenimentele legate îndeaproape de vremea de care ne ocupăm.

Sigur este că Mircea nu s-a resemnat cu situația creată de inițiativa lui Roman, desfășurată de conivență cu Polonia, a cărei alianță, domnul Țării Românești a părăsit-o în fața primejdiei otomane. Noua legătură cu Sigismund, care era fapt împlinit în vara anului 1392[24], l-a adus pe Mircea în tabăra ostilă Poloniei. Presiunea otomană mult agravată în anii următori, campania lui Baiazid în Țara Românească și pribegia lui Mircea în Transilvania făceau zadarnică orice veleitate de recuperare a pozițiilor pierdute în sudul Moldovei. Eșecul final al campaniei din 1395 a lui Sigismund împotriva Moldovei – destinată să destrame legătura dintre Polonia lui Vladislav Jagiello, Moldova lui Ștefan Mușat și Vlad Uzurpatorul, domn al Țării Românești din harul sultanului Baiazid – a spulberat perspectiva restaurării imediate a raportului teritorial dintre Moldova și Țara Românească anterior anului 1392.

Dar câțiva ani mai târziu, Mircea a folosit, la rându-i, situația creată de înfrângerea de pe Worskla a lituanienilor și a aliaților lor – între care și moldovenii (1399) – de către tătarii lui Timur Qutlug și Edüge, sprijiniți de Timur Lenk. Primejdia tătară, reînnoită pentru Europa răsăriteană ca urmare a intervenției lui Timur Lenk în această regiune și a încercării sale de a supune Hoarda de Aur controlului său, a coalizat pe lituanieni, poloni, moldoveni[25],

[24] N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor,* vol. III, București, 1897, p. 3; I. Minea, *op. cit.*, p. 45.

[25] Iminența primejdiei și a confruntării cu noul val de expansiune mongolă provocată de imixtiunea lui Timur Lenk în conflictele interne ale Hoardei de Aur explică apariția tătarilor în calitate de dușmani ai Coroanei și împotriva cărora domnul Moldovei se îndatora să-și ajute suzeranul, în jurământul de fidelitate depus de Ștefan Mușat, în 1395 lui Vladislav Jagiello (M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 611– 615); participarea moldovenilor la luptă e atestată de letopisețele ruse; vezi P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București 1944, p. 276–277, care se îndoiește însă de participarea personală a lui Ștefan Mușat.

Ordinul teutonic şi pe tătarii ostili lui Timur, conduşi de hanul Toktamîş[26]. După dispariţia, probabil în luptă, a lui Ştefan Muşat, Mircea intervine în conflictul dinastic din Moldova; intervenţia lui Mircea a dus la înlăturarea lui Iuga, noul domn al ţării, şi la înscăunarea lui Alexandru. Laconic şi eufemistic, *Letopiseţul de la Bistriţa* notează: „În anul 6907, luna aprilie 23, s-a ridicat domn în Ţara Moldovei Alexandru voievod, iar pe Iuga voievod l-a luat Mircea voievod"[27]. Noul domn a trebuit însă să plătească preţul concursului care l-a adus în scaunul Moldovei; iar preţul a fost, dacă nu renunţarea la ansamblul teritoriului ocupat de Roman, o largă concesie teritorială. Cu drept cuvânt s-a presupus că înscăunarea lui Alexandru a adus Moldova în strânsă legătură de dependenţă faţă de Ţara Românească[28].

Semnificativă pentru orientarea politică a lui Alexandru, la începutul domniei, este reacţia Poloniei la înscăunarea lui: la 25 martie 1400, regele Vladislav, ostil domnului înscăunat de Mircea în Moldova, ia jurământul de fidelitate altui pretendent, Ivaşcu, fiul lui Petru Muşat, atât pentru propria-i persoană, cât şi pentru fostul domn, Roman Muşat[29]. Doi ani mai târziu, deşi Alexandru cel Bun îi făgăduise credinţă, Vladislav, neîncrezător, ia măsuri de precauţie. Pan Costea Valahul – personaj pe care N. Iorga l-a identificat, cu titlu de ipoteză, cu Costea pomelnicului de la Bistriţa – jură credinţă lui Vladislav, faţă de care se angajează să se opună lui Alexandru dacă acesta s-ar ridica împotriva regelui[30]. La această dată încă legătura lui Alexandru cu Mircea îl făcea suspect în ochii regelui polon.

Hasdeu este cel dintâi dintre istoricii noştri care a observat că în vremea lui Mircea cel Bătrân Ţara Românească cuprindea o parte însemnată din sudul Moldovei. Întemeindu-se pe indicaţiile cuprinse în privilegiul acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni în 1408, Hasdeu a arătat că frontiera care separa Moldova de Ţara Românească nu depăşea mult la sud oraşele Bacău şi Bârlad, menţionate în document ca aflându-se la margine (на краи şi

[26] Pentru antecedentele politice şi militare ale luptei de pe Worksla şi pentru urmările ei, vezi studiul deosebit de însemnat al lui Zeki Velidi Togan, *Timurs Osteuropa-Politik*, în „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft", CVIII (1958), 2, p. 279–293; vezi şi Bertold Spuler, *Mittelalterliche Grenzen in Osteuropa*, I. *Die Grenze des Grossfürstentums Litauen im Südosten gegen Türken und Tataren*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", VI (1941), p. 152–170.

[27] *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ioan Bogdan*, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 6.

[28] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 281.

[29] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 617–621.

[30] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 623–624.

на Краинее мыто)[31]. Adus la cârma ţării de Mircea, Alexandru a fost silit să consimtă la o însemnată concesie teritorială, care a constituit obiectul unei convenţii. În 1475, când a încheiat primul tratat cu Ştefan cel Mare, Matia Corvin a încercat să medieze în conflictul teritorial moldo-muntean, care a cunoscut o puternică recrudescenţă în anii 1470–1485; el a propus ca soluţie aplicarea tratatului încheiat de Mircea şi Alexandru, a cărui existenţă ne este astfel revelată: „Super metis etiam provinciae Moldavie cum provincia Transalpina secundum antiquos terminos et consuetudines per praedecessores vayvodas possessos et tentos utrumque vayvodam, tam scilicet Stephanum Moldaviensem quam Vlad Transalpinum secundum privilegia Alexandri et Mircze utriusque partis vayvodarum concordamus"[32]. Aşadar, între cei doi domni a existat o înţelegere scrisă cu privire la hotar, şi această înţelegere a fost, probabil, condiţia prealabilă a concursului acordat de Mircea lui Alexandru.

Dar situaţia teritorială consfinţită de acest tratat nu avea să aibă nici ea durată îndelungată; încă în timpul domniei lui Alexandru şi, poate, chiar şi în zilele lui Mircea, hotarul dintre cele două ţări a cunoscut o nouă modificare, de astă dată în favoarea Moldovei. În stadiul actual al cercetărilor nu poate fi stabilit cu precizie momentul în care s-a produs noua schimbare de frontieră între Moldova şi Ţara Românească; sigur însă este că în ultimii ani ai domniei lui Alexandru modificarea era fapt împlinit şi că ea a redeschis conflictul dintre cele două ţări cu implicaţii internaţionale. La începutul lunii iunie 1429, marele cneaz al Lituaniei Vitold îi raporta regelui Vladislav al Poloniei că Sigismund i-a trimis doi soli cu rugămintea de a desemna unul sau mai mulţi reprezentanţi care, împreună cu „un notar" al regelui Ungariei şi cu „aceşti doi valahi care au venit cu ei la noi, să cerceteze aceste conflicte de graniţă (granicierum differencias), din pricina cărora se iscă conflicte între

---

[31] *Ibidem*, p. 630–635. B.P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, vol. I, Bucureşti, 1875, p. 3–5; constatarea lui Hasdeu este departe de a fi întrunit adeziunea unanimă a istoricilor români; a acceptat, printre alţii, stăpânirea Ţării Româneşti în sudul Moldovei, mergând pe urma lui Hasdeu, Cristofor S. Mironescu, *Hotarul între Moldova şi Muntenia*, în „Anuar de geografie şi antropogeografie", II (1910–1911), p. 87–123; au contestat teza lui Hasdeu, între alţii, R. Rosetti, *Graniţele Moldovei pe vremea lui Ştefan cel Mare*, în „Anal. Acad. Rom.". Mem. Secţ. ist., s. III, t. XV (1934), p. 83–88 (şi extras), şi P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 224–227. Întreaga chestiune a hotarului dintre cele două ţări trebuie reluată din punct de vedere geografic şi istoric; un studiu temeinic consacrat acestei probleme ar constitui o contribuţie de prim ordin la înţelegerea istoriei noastre medievale.

[32] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 335. De subliniat este faptul că această clauză figurează în varianta ungară a tratatului, nu însă şi în cea moldovenească; *ibidem*, p. 330–333; cf. R. Rosetti, *Hotarele Moldovei la sud, supt Ştefan cel Mare*, în „Revista istorică", X, 1924, p. 187.

bassarabeni (Bessarabitae) şi moldoveni"[33]. Dar, adaugă textul lui Vitold, deşi domnul Moldovei şi-a trimis reprezentantul la aceste dezbateri, el nu se arată dispus la compromis. Mai mult decât atât, scrisoarea lui Vitold aduce unele amănunte însemnate cu privire la litigiul de graniţă: „De asemenea, susnumiţii bessarabeni şi notarul domnului rege al romanilor ne-au adus descrierea hotarelor şi a locurilor smulse, după cum spun ei, de către voievodul moldovean de la bessarabi, pe care descriere sau copie o îndrumăm spre dumneavoastră intercalată între cele de faţă...; iar cu privire la hotarele sau fruntariile între bessarabeni şi moldoveni, să porunciţi să se fixeze potrivit hotărârilor adoptate la Luck şi potrivit textelor anterioare". Dar modificarea frontierelor de către Alexandru cel Bun intervenise cel puţin cu câţiva ani înainte; în sud-vestul Moldovei ea era fapt împlinit în martie 1423, când domnul dăruia trei sate în Putna lui Batin pentru „dreaptă şi credincioasă slujbă"[34].

Nu vom urmări evoluţia litigiului teritorial moldo-muntean, care a grevat puternic asupra relaţiilor dintre cele două ţări în cursul veacurilor al XV-lea şi al XVI-lea şi, pe plan mai general, asupra relaţiilor internaţionale în această parte a Europei. Ne rămâne să mai subliniem încă o dată temeinicia constatării lui Hasdeu cu privire la stăpânirea timpurie a Ţării Româneşti în sudul Moldovei şi de-a lungul întregului curs inferior al Dunării.

Sfârşitul stăpânirii tătare pe teritoriul Moldovei. Proces de lungă durată, „întemeierea" Moldovei a fost din punct de vedere extern urmarea progresivei emancipări a teritoriului ei de sub stăpânirea tătară şi a afirmării politice a diferitelor formaţiuni din a căror contopire avea să rezulte cea de a doua ţară românească. Ansamblul acestui proces îndelungat de refulare a puterii tătare din poziţiile avansate pe care le ocupa în spaţiul carpato-dunărean nu intră în preocupările studiului de faţă. Desprindem, deocamdată, aspectul direct legat de tema noastră, anume sfârşitul dominaţiei tătare în Moldova.

Lichidarea puterii tătare la Dunărea de Jos şi pe teritoriul Moldovei se află în legătură directă cu procesul de destrămare a Hoardei de Aur în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Moartea lui Berdibeg (circa 1361), hanul a cărui domnie a marcat accelerarea contracţiei teritoriale a Hoardei de Aur, a

---

[33] *Codex epistolaris Vitoldi*, ed. A. Prochaska, în *Monumenta Medii Aevi res gestas Poloniae illustrantia*, vol. VI, Cracoviae, 1882, p. 835–836; continuarea corespondenţei dintre Vitold şi Vladislav pe această temă, vezi *ibidem*, p. 841–842; pentru conflictul teritorial moldo-muntean în ultimii ani de domnie ai lui Alexandru cel Bun, vezi şi P.P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV şi problema Chiliei*, în „Romanoslavica", III (1958), p. 98–103.

[34] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 153–156.

deschis o îndelungată perioadă de conflicte pentru putere, de rapide succesiuni la domnie, de fărâmiţare a puterii şi de formare a unor centre autonome faţă de puterea centrală a hanatului; fapt şi mai grav pentru puterea tătară, forţele externe ostile ei folosesc golul de putere dinlăuntrul Hoardei şi restrâng simţitor aria teritorială asupra căreia se exercita dominaţia ei[35]. Două încleştări militare de prim ordin – bătălia de la Apele Albastre – Sinnie Vodî – în apropierea Bugului (1362–1363), în care Olgierd al Lituaniei înfrânge oştile tătare, şi cea de la Kulikovo (1380), care marchează începutul emancipării Moscovei de sub stăpânirea Hoardei de Aur, au alterat simţitor raportul de forţe în Europa răsăriteană. Deşi mai puţin răsunătoare, evenimente hotărâtoare s-au petrecut şi în spaţiul nostru, unde ia sfârşit, acum, stăpânirea tătară, pe porţiunile de teritorii pe care se mai exercita încă.

Sfârşitul dominaţiei tătare în spaţiul carpato-dunărean se află în legătură directă cu expansiunea în direcţia Mării Negre a statului lituanian, care timp de un secol a jucat, de sine stătător sau în asociaţie cu Polonia, un rol hotărâtor în Europa răsăriteană.

Doi conducători de prim plan au personificat această remarcabilă afirmare internaţională a Lituaniei; cneazul Olgierd (1345–1377) şi fiul său Vitold (1384–1430). După o perioadă de prelungită colaborare cu Hoarda, în lupta împotriva Ungariei şi a Poloniei, în timpul hanului Gianibeg, Lituania începe politica de expansiune în detrimentul fostului ei aliat, în vremea în care începuse criza deschisă de moartea hanului Berdibeg. Folosind prilejul favorabil, cneazul Olgierd înaintează adânc în teritoriile stăpânite de tătari şi nimiceşte o însemnată forţă militară tătară la Apele Albastre, probabil râul Siniuha, afluent al Bugului (1362–1363). Progresele expansiunii lituane în această regiune au dislocat unitatea teritoriului dominat de Hoarda de Aur în spaţiul ţărmului nordic şi apusean al Mării Negre[36], fapt care avea să provoace rapida dispariţie a ultimei formaţii politice tătare de pe teritoriul nostru. Un izvor polon din veacul al XVI-lea – cronica lui Stanislas Sarnicki –, întemeiat, la rându-i, pe informaţii desprinse din izvoarele lituaniene, ne îngăduie să surprindem acest proces declanşat de victoriile militare lituaniene. Referindu-se la ultimul val ofensiv al Hoardei în teritoriile Rusiei apusene şi la reacţia lituaniană, Sarnicki relatează astfel evenimentele: „Podolia şi-au

[35] Pentru criza de lungă durată în care a intrat hanatul Hoardei după moartea lui Berdibeg, vezi J. Hammer Purgstall, *Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak*, Pesth, 1840, p. 315–326; René Grousset, *L'empire des steppes*, Paris, 1939, p. 483–486; B. D. Grecov şi A. I. Iacubovski, *Hoarda de Aur şi decăderea ei*, Bucureşti, 1953, p. 256–277; Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland*, Leipzig, 1943, p. 109–121.

[36] B.D. Grecov şi A.I. Iacubovski, *Hoarda de Aur*, p. 266.

făcut-o tributară (tătarii), în mare parte: de aci (se trag), numele de Bakota, Balakley, Czapczakey, Kuczmien, Kaczibey şi alte nume uimitoare ale unor fortăreţe podoliene mai mici, care au rezonanţă şi sălbăticie scitică; ele se păstrează până astăzi, după alungarea tătarilor". Dar, adaugă cronicarul, cneazul Olgierd, în care vede un mandatar al divinităţii, înaintează până la gurile Niprului, distrugând puterea tătară în această regiune: „Şi pe trei comandanţi ai lor, Kadlubeg, Dimitrie şi Kaczibei de la care şi astăzi îşi trage numele acel port <Odessa>, i-a zdrobit cu oştile sale, i-a izgonit şi i-a destrămat, astfel că unii dintre ei au luat-o la fugă dincolo de fluviul Tanais (Donul), iar alţii dincolo de Tyras (Nistru) până la câmpurile dobrogene."[37].

Expansiunea lituană progresează rapid în anii următori, cuprinzând Kievul[38]. Înaintarea lituaniană spre Marea Neagră a izolat, aşadar, stăpânirea tătărească de pe teritoriul ţării noastre de stepa nord-pontică, aflată încă sub puterea Hoardei sau a diverselor formaţiuni constituite în cadrul ei; în aceste condiţii, firește, ea era condamnată la o grabnică dispariţie.

Existenţa acestui stat tătărăsc târziu pe teritoriul ţării noastre este confirmată, după cum se ştie de mult în istoriografia română, de privilegiul acordat negustorilor braşoveni de regele Ludovic; în 1368, la cererea judeţului Braşovului, regele Ungariei renunţă la vama încasată de la „negustorii lui Demetrius, principe al tătarilor" („mercatores domini Demetrii principis Tartarorum"), pentru ca, la rându-le, braşovenii să poată beneficia de scutire de vamă „în ţara domnului Demetrius" („in terra ipsius domini Demetrii")[39].

Aşadar, în 1368, la câţiva ani după bătălia de la Apele Albastre, o formaţie politică tătară este atestată încă pe teritoriul ţării noastre; ea cuprindea sudul Moldovei şi o parte cel puţin din Dobrogea şi se afla sub autoritatea unui „Dimitrie", în care N. Iorga a suspectat, poate cu dreptate, o formă coruptă a numelui mongol Timur[40].

În stadiul actual al informaţiei şi al cercetărilor, cunoaşterea împrejurărilor imediate care au provocat dispariţia acestei rămăşiţe a dominaţiei tătare

---

[37] Stanislas Starnicki, *Annalium Polonicarum liber VI*, apud J. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, II, Lipsiae, 1712, col. 1134; pentru cadrul general al conflictului lituano-tătar, în această vreme, vezi Jerzy Ochmański, *Historia Litwy*, Wroclaw, Warsawa, Krakow, 1967, p. 84.

[38] Bertold Spuler, *Die Aussenpolitik der Goldenen Horde (Die Horde als Grossmacht in Osteuropa und Vorderasien)*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", V (1940), 3–4, p. 294.

[39] *Urkundenbuch*, II, p. 315.

[40] În legătură cu acest potentat tătar Demetrius, vezi mai recent, Şt. Ştefănescu, *Byzanz und die Dobrudscha in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Die Bildung des Feudalstaates Dobrudscha*, în *Byzantinische Beiträge*, Berlin 1964, p. 244–246; vezi şi studiul special al lui Gh. I. Brătianu, *Demetrius princeps Tartarorum*, în „Revue des études roumaines", IX–X (1965), p. 39–46.

ne este refuzată. În schimb, datorită noului izvor genovez, suntem în măsură să precizăm termenul-limită – *terminus ante quem* – al evenimentului care a eliminat de pe teritoriul ţării această ultimă stăpânire tătară. În 1386, nici măcar Maurocastrum nu se mai afla sub control tătar. Faptul că o solie genoveză îndreptată spre Moldova urma să intre în ţară prin această cetate, la o dată când genovezii se aflau în conflict militar cu tătarii, este dovada cea mai sigură a dispariţiei statului tătar al principelui Dimitrie. Era dominaţiei mongole asupra Moldovei era încheiată. Tătarii au continuat să constituie o primejdie pentru ţară prin raidurile lor de pradă şi devastare; din ultimul sfert al veacului al XV-lea, această primejdie a fost reactivată chiar prin intrarea lor în dependenţă faţă de Poartă – care i-a transformat în instrument deosebit de eficace al politicii sale în Europa răsăriteană –, dar dominaţia Hoardei nu a mai fost restaurată în Moldova.

Pe teritoriul de miazăzi al ţării se afirmă acum – în ultimul sfert al secolului al XIV-lea – o nouă formaţiune politică, de data aceasta românească, ţara lui Costea voievod,viitoarea Ţară de Jos. Ca şi în trecut, refluxul imperiului stepei a adus şi acum la suprafaţă realitatea autohtonă, care aştepta clipa prielnică pentru a-şi manifesta individualitatea. În aceeaşi vreme, fără însă ca o determinare cronologică precisă să fie posibilă, se extinde, în regiunea aşezată de-a lungul Dunării, stăpânirea Ţării Româneşti. Un document din 1391, a cărui autenticitate a fost suspectată dar care are toate şansele să fie autentic, înregistrează această extindere spre răsărit a Ţării Româneşti, în vremea lui Mircea: „Nos Joannes Mirtsa, Dei gratia princeps et vaivoda totius regni Vallachie incipiendo ab Alpibus usque ad confinia Tartariae..."[41]. Părţile tătăreşti – fosta stăpânire tătărească pe teritoriul ţării – îşi fac acum apariţia în titulatura lui Mircea. Întreruptă de situaţia creată de invazia otomană, în împrejurările mai sus amintite, stăpânirea lui Mircea la Dunărea de Jos, inclusiv pe teritoriul Moldovei, e reactualizată după 1400, o dată cu înscăunarea lui Alexandru cel Bun în domnia Moldovei şi consolidată după slăbirea puterii otomane, consecutivă catastrofei de la Ankara. Acum, titulatura lui Mircea indică repetat şi hotărât, din nou, stăpânirea Ţării Româneşti asupra „părţilor tătăreşti"[42], rămăşiţă terminologică a dispărutei stăpâniri mongole la Dunărea de Jos.

Lupta pentru dominarea acestei zone de intensă pulsaţie economică în vremea în care Marea Neagră devenise una din principalele artere ale comerţului internaţional este departe de a fi cunoscută în toate vicisitudinile ei.

---

[41] *Documenta Romaniae Historica*, B. *Ţara Românească*, I, Bucureşti, 1966, p. 36.
[42] *Ibidem*, p. 63, 66, 70, 73, 75, 80, 90.

Rând pe rând, puterea mongolă în declin, Bizanțul cu ultimele sale răbufniri de vigoare, Ungaria angevină, pe urmele celei arpadiene, țaratul bulgar sau formațiunile rezultate din descompunerea lui, thalassocrația genoveză, Țara Românească, Moldova și, prin intermediul suzeranității asupra ei, Polonia, în sfârșit, noua forță în ascensiune, Imperiul otoman, s-au străduit să-și asigure controlul asupra principalelor centre ale activității comerciale la Dunărea de Jos. Istoria raporturilor internaționale în Europa sud-estică și istoria poziției internaționale a țărilor române în veacurile XIV–XV au fost determinate în mare măsură de evoluția acestei lupte; cercetarea ei cât mai adâncită deschide calea spre înțelegerea autentică a istoriei noastre medievale.

Relațiile internaționale ale Moldovei în 1386–1387. Ne mai rămâne să analizăm împrejurările imediate care au determinat autoritățile genoveze din Caffa să trimită în 1386 o însemnată solie în Moldova. În afara concluziilor referitoare la stadiul de dezvoltare teritorială a Moldovei pe care o prilejuiește analiza textului genovez amintit, el oferă o întregire însemnată la cunoașterea raporturilor internaționale ale țării în vremea în care Moldova era pe cale de a-și desăvârși unitatea.

Criza prelungită de la mijlocul secolului al XIV-lea a restrâns teritoriul asupra căruia își exercitase până atunci autoritatea Hoarda de Aur, nu numai în favoarea Lituaniei, a Poloniei și a țărilor române, dar și în favoarea genovezilor din Crimeea. Folosind prilejul favorabil care i se oferea, Caffa începe să-și constituie un întins domeniu pe coasta de răsărit a Crimeii, în detrimentul puterii tătare; în 1365, genovezii ocupă portul Soldaia (Sugdaia, Sudak), însemnat centru comercial, în care își desfășurau activitatea rivalii întârziați ai Genovei în exploatarea Mării Negre, venețienii. După un șir de ciocniri, a căror expunere nu-și are rostul în studiul de față, un prim tratat între genovezi și tătarii din Crimeea recunoaște celor dintâi stăpânirea asupra Soldaiei și așezărilor – șaptesprezece la număr – dependente de acest centru precum și asupra întregului ținut al Gothiei, între Soldaia și Cembalo (Balaclava). Dar tratatul, definitivat în februarie 1381, s-a dovedit doar un scurt armistițiu. Încercând să recâștige însemnatele poziții cucerite de genovezi, tătarii redeschid ostilitățile, care se prelungesc timp de mai mulți ani, până în mai 1387[43]. În aceste împrejurări și într-un moment deosebit de dificil pentru pozițiile

[43] Pentru desfășurarea războiului genovezo-tătar provocat de expansiunea Caffei pe țărmul Crimeii, vezi N. Murzakevic, *Storia delle colonie genovesi in Crimea* (trad. italiană după originalul rus), în *Miscellanea di storia ligure in memoria di Giorgio Falco*, Genova, 1966; W. Heyd, *Histoire du commerce de Levant au Moyen Age*, II, Leipzig, 1936, p. 204–207; A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Cambridge, 1936, p. 177–179.

genoveze din Crimeea se situează solia trimisă de Caffa în Moldova. Textul registrului Massariei din Caffa care ne informează asupra acestei solii nu cuprinde indicaţii precise asupra scopului ei; el deschide totuşi o perspectivă neîntrevăzută până acum asupra poziţiei internaţionale a Moldovei în această vreme. Ceea ce se ştie precis este faptul că solia trimisă de genovezi la voievozii Constantin şi Petru urma să dezbată chestiunile legate de războiul în curs dintre Caffa şi tătarii din Crimeea („ex occasione guerre de Sorcat...“). Iniţiativa genoveză a avut probabil caracterul unei invocări de concurs militar. În orice caz, pentru a face obiectul unei solii genoveze legate de problema tătară, Moldova trebuia să aibă un cuvânt de spus în această chestiune; faptul e revelator pentru poziţia internaţională a ţării în această vreme. Dar un alt indiciu contemporan ne îngăduie să înţelegem mai bine poziţia Moldovei faţă de problema tătară în acest moment. În vremea în care era încă în curs războiul genovezo-tătar şi în însuşi anul în care solia Caffei a sosit în Moldova, la curtea lui Petru voievod se afla, potrivit ştirilor cuprinse în letopiseţele ruse, Vasile Dmitrievici, fiul lui Dimitrie Donskoi, fugit din captivitatea tătară[44]. Faptul că fiul marelui cneaz a căutat şi a găsit azil în Moldova lui Petru Muşat e un indiciu însemnat pentru ceea ce era orientarea politică a Moldovei faţă de tătari. Beneficiară a procesului de destrămare a puterii Hoardei de Aur în deceniile 1360–1390, Moldova acţiona în colaborare cu celelalte forţe ostile restaurării dominaţiei tătare asupra teritoriilor care scăpaseră de sub controlul ei.

În primele decenii ale secolului al XIV-lea, ofensiva ungaro-polonă împotriva tătarilor a creat o nouă conjunctură politică în Europa răsăriteană; tot acum îşi face apariţia pe versantul răsăritean al Carpaţilor o formaţiune politică românească sub suzeranitatea regatului angevin. La mijlocul aceluiaşi secol, o ceată de „viteji“ maramureşeni – în dublul înţeles al cuvântului, cel tehnic de vasali şi cel obişnuit de eroi –, sub conducerea unui voievod care nu se împăca cu îngrădirile apăsătoare impuse de noua politică angevină autonomiilor româneşti, trece munţii şi dă statului de curând întemeiat cadrele de conducere şi o nouă orientare politică. Noua formaţiune românească condamna încercarea regatului ungar de expansiune la răsărit de Carpaţi.

Moldova întemeietorilor şi-a agregat progresiv formaţiunile – ţările – aşezate la nord şi la sud, îndeplinind funcţia de nucleu unificator. Cea din

[44] P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 229–230; L.V. Cerepnin, *Otrajenie mejdunarodnoi jizni XIV nacala XV v.v. moskovskom letopisanii*, în volumul *Mejdunarodnie sviazi Rossi do XVII* v., Moscova, 1961, p. 250.

urmă dintre aceste formaţiuni a fost Ţara de Jos, alipită în vremea lui Roman Muşat; ca şi aceasta, ţările şi chiar unele oraşe absorbite de Moldova şi-au păstrat, vreme de mai mult sau mai puţin îndelungată, trăsăturile originare.

Consolidarea mărcii de hotar originare şi evoluţia raporturilor internaţionale în Europa răsăriteană, caracterizată în primul rând prin refluxul stăpânirii Hoardei de Aur, sub loviturile mai ales ale cnezatului lituanian în plină expansiune în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, au accelerat sfârşitul dominaţiei mongole pe teritoriul nostru; în 1386, cel mai târziu, ultima formaţiune politică tătară de pe teritoriul românesc – în sudul Moldovei şi în Dobrogea – dispăruse, înlocuită fiind de o nouă „ţară românească".

Unificarea Moldovei prin alipirea unui teritoriu care, în parte cel puţin, fusese stăpânit de Ţara Românească, a dat naştere unui îndârjit conflict teritorial, tipic medieval, între două ţări legate prin comunitatea de origine. Încadrat în lupta puterilor pentru stăpânirea spaţiului carpato-dunărean şi a gurilor Dunării îndeosebi, acest conflict pentru „moştenirea tătară" a influenţat profund şi negativ raporturile moldo-muntene până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

DOMNI ROMÂNI ŞI REGI ANGEVINI: ÎNFRUNTAREA FINALĂ (1370–1382)*

Apariţia şi consolidarea statelor româneşti de sine stătătoare, Ţara Românească şi Moldova, în secolul XIV s-a realizat în cursul unei îndelungate înfruntări cu regatul ungar sub dinastia angevină. Cuprinşi în vasta arie din Europa răsăriteană şi sud-estică asupra căreia se întindeau dominaţia sau veleităţile de hegemonie ale regalităţii angevine, românii de la sud şi est de Carpaţi şi-au împlinit evoluţia statală cu preţul unei îndârjite rezistenţe politice şi militare faţă de forţa care le contesta dreptul la existenţă politică independentă[1]. Timp de aproape un secol regatul angevin s-a străduit cu remarcabilă perseverenţă să oprească viaţa politică a românilor transcarpatici la nivelul voievodatelor de strictă subordonare, de felul celui al lui Litovoi şi al lui Seneslau care, în termenii diplomei lui Bela IV pentru cavalerii ioaniţi (1247), fuseseră „lăsate" românilor („terra quam Olatis relinquimus") sau cel al lui Dragoş în Moldova, instituit sub egida şi controlul regalităţii ungare pentru

---

* Publicat în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A.D. Xenopol", XXIII, 1986, 2, p. 571–581.

Datorez semnalarea documentelor noi care s-au aflat la originea studiului de faţă şi traducerea articolului care le precede bunăvoinţei colegului Carol Vekov căruia îi exprim gratitudinea mea.

[1] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, *Ctitorii*, Bucureşti, 1937, passim; Gh. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautés Roumaines au XIV-e siècle;* în „Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine", XXVIII, 1947, p. 67–105; M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină (problema stăpânirii efective a Severinului şi a suzeranităţii în legătură cu drumul Brăilei)* şi *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)* în vol. *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII şi XIV,* Bucureşti, 1981, p. 91–125 şi 126–155; Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnare: întemeierea Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 165–193.

care nu era decât „ţara noastră moldoveană" („terra nostra moldavana", „molduana").

Vasta ciocnire dintre regatul angevin cu puternice tendinţe hegemonice şi popoarele pe care se străduia să le domine nu s-a desfăşurat numai pe plan politic şi militar; ea a fost permanent însoţită sau mai degrabă încadrată de o acută confruntare confesională, devenind un segment însemnat al antagonismului dintre Apusul latin şi Orientul ortodox.

Românii nord-dunăreni, atât cei intra- cât şi cei extracarpatici, au fost cuprinşi în totalitatea lor de ameninţarea expansionismului teritorial şi al prozelitismului confesional intransigent al regatului angevin care i-a silit la opţiuni uneori concordante, alteori divergente. Pentru românii din afara arcului carpatic, opţiunea a fost limpede şi a atras precipitarea procesului de organizare statală, aşadar de făurire a unui scut protector împotriva redutabilei forţe externe care le ameninţa existenţa politică proprie. Pentru cei aflaţi în aria de dominaţie directă a regatului angevin, supuşi unei presiuni prin forţa lucrurilor mai puternice şi mai constante, opţiunile erau mai puţin favorabile. Acei dintre ei care nu au acceptat cadrul politic străin şi care s-au străduit să-l păstreze pe cel propriu au fost nevoiţi, atunci când nu au mai putut susţine pe loc o luptă prea inegală, să treacă munţii şi să consolideze formele statale româneşti extracarpatice în Ţara Românească şi Moldova (cazul cel mai ilustru e cel al voievodului Bogdan al Maramureşului). Cei care au rămas pe loc fie şi-au păstrat instituţiile autonome tradiţionale – voievozii şi cnezii – dar mult diminuate ca însemnătate, şi totodată credinţa de tradiţie răsăriteană, tot mai sistematic exclusă, ea şi adepţii ei, din formula „constituţională" a regatului, fie – e cazul unei minorităţi nobiliare – s-au integrat în structurile politice şi confesionale create sau consolidate de regalitatea angevină, sfârşind prin a se identifica cu „naţiunea nobiliară" dominantă.

Asaltul regatului angevin, desfăşurat în mai multe etape sub Carol Robert şi Ludovic de Anjou, a cunoscut maximum de intensitate spre sfârşitul domniei celui din urmă, îndeosebi în intervalul cuprins între realizarea uniunii personale cu Polonia (1370) şi încetarea sa din viaţă doisprezece ani mai târziu (1382). Mai puternic încă decât în perioada premergătoare s-au manifestat acum două din motivele dominante şi împletite ale politicii angevinilor din Ungaria: expansionismul teritorial şi efortul de a cimenta vastul conglomerat de teritorii şi popoare cucerite prin reducerea lor la unitatea catolică în formula cea mai rigidă şi sub controlul nemijlocit al ierarhiei ecleziastice şi politice a regatului[2]. Manifestările virulente ale acestei politici au silit din nou

[2] Ş. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în „Revue roumaine d'histoire", în XVII, 1978, 3, p. 400–406.

ţările române să înfrunte, în acest interval, expansionismul regatului ungar şi să se încadreze în coaliţiile de forţe care i s-au opus.

Apogeul ofensivei catolicismului în Europa sud-estică şi răsăriteană în secolul XIV a coincis cu cel al hegemonismului puterii angevine din Ungaria, adică cu faza finală a domniei lui Ludovic de Anjou. După câţiva ani de noi încercări nereuşite de realizare a Unirii între Bizanţ şi Roma, în urma călătoriei lui Ioan V Paleologul la Buda (1365), dialogul a fost în sfârşit încununat la Roma, în octombrie 1369, prin acceptarea solemnă de către împărat a crezului roman odată cu abjurarea schismei[3]. Deşi nu îl angaja încă decât pe împărat, căruia îi rămânea sarcina greu de îndeplinit de a atrage la supunere faţă de Roma clerul şi întreaga comunitatate greacă[4], evenimentul a dat totuşi un impuls masiv prozelitismului catolic în răsăritul continentului.

În 1369, ţarul Sracimir şi soţia sa Ana erau reinstalaţi în domnie la Vidin, după ce însă aderaseră în prealabil la catolicism, în timpul captivităţii lor în Ungaria[5]. În Ţara Românească, Vlaicu, el însuşi rămas la confesiunea răsăriteană, a readmis prezenţa unui sufragan al episcopului Transilvaniei pentru supuşii săi de rit latin, acceptat pentru prima oară de tatăl său[6]. Mai spectaculară însă a fost actul lui Laţcu, voievodul Moldovei, care a trecut el însuşi la catolicism în 1370, obţinând, cu concursul ierarhiei bisericeşti polone, un scaun episcopal la Siret, în dependenţă directă de biserica romană[7]; act de emancipare din legătura ecleziastică cu biserica cnezatului de Halici, dar cel puţin în egală măsură de apărare a ţării împotriva voinţei de dominaţie a regelui Ludovic căruia Laţcu a încercat să-i opună protecţia papei[8].

---

[3] O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'union des Eglises et pour la défense de l'Empire d'Orient* (1355–1375), Warszawa, 1930, p. 194–198; cf. E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana şi rolul său în cultura românească, I (până la 1385)*, în „Romanoslavica", XI, Istorie, 1965, p. 264–265.

[4] D. H. Nicol, *The last centuries of Byzantium (1261–1453)*, London, 1972, p. 281.

[5] J. Meyendorff, *Projets de concile oecuménique en 1367: un dialogue inédit entre Jean Cantacuzène et le légat Paul*, în *Dumbarton Oaks Papers*, 14, 1960, p. 173, unde fostul împărat îl acuză pe Ludovic de Anjou că l-a rebotezat pe Sracimir în credinţă catolică; apartenenţa soţiei sale, fiica lui Nicolae Alexandru, la catolicism, e atestată în 1370; Hurmuzaki, I, 2, p. 158; pentru acţiunea papală în vestul Peninsulei Balcanice, îndeosebi în Albania, în aceşti ani, v. *Acta Urbani PP. V (1362–1370)*, ed. A. Tăutu, Roma, 1964, p. 267–270, 293–294 şi 354–355.

[6] Hurmuzaki, I, 2, p. 148–149, ; DRH, B., I, p. 12–13; efortul papei Urban V de a-l atrage şi pe Vlaicu la catolicism se vădeşte în scrisoarea pe care i-a trimis-o în aprilie 1370; cf. Hurmuzaki, I, 2, p. 159.

[7] *Ibidem*, p. 160–161.

[8] J. Sykora, *Poziţia internaţională a Moldovei în timpul lui Laţcu: lupta pentru independenţă şi afirmare pe plan extern*, în „Revista de istorie", 29, 1976, 8, p. 1142; v. mai recent C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iaşi, 1984, p. 23.

Şi în teritoriile ruse apusene intrate în stăpânirea Poloniei presiunea catolicismului a sporit considerabil în urma realizării uniunii personale ungaro-polone în persoana lui Ludovic. Încă din luna iulie 1372, papa Grigore XI a încredinţat episcopului de Cracovia misiunea de a-i înlătura din scaunele lor pe episcopii „schismatici" ai teritoriilor ruse[9]. După instalarea la Halici, în toamna anului 1372, a lui Ladislau de Oppeln, instrument fidel al politicii lui Ludovic, cu titlu de „dominus et heres", ofensiva catolică ia o şi mai mare amploare. Călugării franciscani sub conducerea lui Bartolomeu de Alverna, unul din adepţii cei mai fanatici ai convertirii la catolicism a „schismaticilor", cu toate mijloacele, primesc din partea papei dreptul de a exercita în provincie funcţii sacerdotale, pentru a face faţă nevoilor spirituale ale masei de neofiţi[10]. Acum îşi fac din nou apariţia în provincie dominicanii, care aveau să înfiinţeze şi la Siret o mănăstire. Organizaţi într-o „Societas fratrum peregrinantium", ei erau chemaţi să joace un rol important în Moldova la începutul domniei lui Petru I[11]. Mănăstirile dominicane din Rusia apuseană şi Moldova au fost supuse autorităţii vicarului general al societăţii[12]. Înfiinţarea acestei societăţi şi autonomizarea mănăstirilor dominicane de ierarhia polonă a ordinului corespundea politicii lui Ludovic de Anjou care s-a străduit, ca şi în problema arhiepiscopiei de Halici, să desprindă cnezatul din dependenţa polonă.

În 1373, papalitatea desfăşoară un nou efort de atragere a lituanienilor, păgâni încă, la catolicism[13]; în acest scop, Grigore XI a cerut concursul lui Ludovic, a cărui situaţie în Rusia şi în teritoriile ruse apusene îl califica în gradul cel mai înalt spre a deveni „braţul lumesc" al efortului de integrare a lituanienilor în uniunea catolică.

---

[9] „... per apostolica scripta committimus et mandamus, quatenus omnes et singulos episcopos praedictos terrae Russiae, quos per summariam informationem schismaticos esse repereris, ab eorum ecclesiis et episcopatibus auctoritate apostolica prorsus amoveas atque prives"; *Acta Gregorii PP. XI (1370–1378)*, ed. A.L. Tăutu, Roma, 1966, p. 81–82.

[10] *Monumenta Hungariae Historica, Acta extera*, III, ed. Wenzel, G., III, Budapest, 1876, p. 54.

[11] R. Loenertz, *Les missions dominicaines en Orient et la Société des Frères Pérégrinants*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum", IV, 1934, p. 1–2; studiul evidenţiază rolul politicii lui Ludovic de Anjou şi al lui Ladislau de Oppeln în organizarea vieţii bisericeşti şi monahale a Rusiei haliciene, în scopul desprinderii teritoriului ei de Polonia; p. 11–12; cf. Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârşitul veacului XIV*, Bucureşti, 1942, p. 86–97.

[12] *Ibidem.*

[13] *Acta Gregorii PP. XI*, p. 174 şi A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I, *1217–1409*, Romae, 1860, p. 695; cf. J. Dabrowski, *Ostatnie lata Ludwika Wielkigo, 1370–1382*, Kraków, 1918, p. 303. Încă din 1369, scurt timp după conversiunea publică a lui Ioan V Paleologul la Roma, papalitatea şi-a intensificat prozelitismul în aria de dominaţie a Hoardei de Aur; *Acta Urbani PP. V*, p. 297–299.

În februarie 1375, răspunzând unei inițiative a lui Ladislau de Oppeln, papa Grigore XI, care luase cunoștință de marile succese ale prozelitismului catolic în Rusia apuseană, înființează arhiepiscopia de Halici, reînnoind în termeni categorici hotărârea de a-i alunga pe ierarhii bisericii răsăritene din dioceză[14].

Formidabila presiune a catolicismului în răsăritul continentului în acești ani nu a rămas fără replică din partea Patriarhiei constantinopolitane, amenințată să piardă însemnate teritorii și populații care intraseră cu secole în urmă în dependența ei. Efortul desfășurat de patriarhie în încercarea de a îndigui progresele catolicismului s-a manifestat precumpănitor în teritoriile amenințate prin consolidarea ierarhiei bisericești ortodoxe și a monahismului de inspirație isihastă, vehement ostilă influenței latine[15]. Ca și catolicismul, care și-a rezemat prozelitismul pe forța militară și economică a puterilor catolice, îndeosebi pe regatul ungar, și confesiunea răsăriteană și-a întemeiat rezistența și contraofensiva pe puterea statelor și popoarelor din Europa răsăriteană și sud-estică afiliate ei sau pe care se străduia să le câștige în lupta împotriva forțelor adverse.

În 1370, organizarea ecleziastică a Țării Românești a fost întărită prin crearea celei de a doua mitropolii, din motive pe care izvoarele nu le indică decât indirect, dar de care sigur nu au fost străine și necesitățile de apărare împotriva presiunii catolicismului[16]. Scurt timp după această măsură, în mai 1371, patriarhia numește un mitropolit de Halici, cedând presiunilor lui Cazimir, care decedase între timp[17]. Noul mitropolit de Halici era invitat să coopereze cu cel al Țării Românești la alegerea și hirotonisirea clericilor din dioceza sa, care, în tradiția Patriarhiei constantinopolitane, cuprindea neîndoielnic și Moldova[18]. Aflată la această dată sub autoritatea supremă a papa-

---

[14] „...decernentes antistites schismaticorum, si forsitan sunt in eis, tamquam reprobos et indignos, esse ab illis penitus amovendos ac ipsos tenore presentium auctoritate praedicta amovemus ipsamque ecclesiam Haliczіensem in archiepiscopalem seu metropolitanam erigimus..."; *Acta Gregorii PP. XI*, p. 265.

[15] Pentru riposta Patriarhiei constantinopolitane la ofensiva catolică după 1369 și îndeosebi pentru rolul patriarhului Philotheos Kokkinos, v. O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, p. 235–241. Pentru evoluția la Bizanț care a făcut posibilă declanșarea contraofensivei, v. J. Meyendorff, *Byzantium and the rise of Russia*, Cambridge, 1981, p. 96–118 (Capitolul intitulat: *Victory of the Hesychasts in Byzantium: ideological and political consequences*).

[16] M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, I, București, 1980, p. 248–251; P.Ș. Năsturel, *La partition de la métropole de Hongrovalachie*, Freiburg, 1978 (Extras din „Buletinul Bibliotecii Române", X, 1977/1978).

[17] O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, p. 239–240; F. Tinnefeld, *Byzantinisch-russische Kirchenpolitik im 14. Jahrhundert*, în „Byzantinische Zeitschrift", 67, 1974, 2, 373.

[18] Hurmuzaki, XIV, 1, p. 9–10.

lităţii, Moldova nu putea fi înzestrată cu un ierarh superior propriu de obedienţă constantinopolitană.

Abaterea de la linia directoare a politicii sale faţă de biserica rusă a fost agravată de Patriarhia din Constantinopol câţiva ani mai târziu prin crearea unui nou „mitropolit al Kievului, lituanilor şi Rusiei" în persoana lui Ciprian căruia îi era rezervat un loc de primă însemnătate în evoluţia situaţiilor politice şi ecleziastice în această parte a Europei în anii următori[19]. Percepând exact capacitatea lituanienilor, păgâni încă, de a influenţa evoluţia evenimentelor în spaţiul rus, biserica constantinopolitană i-a încredinţat misiunea de a capta pe conducătorii lituanieni şi de a organiza rezistenţa anticatolică în acest sector al continentului. Nu mult timp înainte, Patriarhia din Constantinopol a recunoscut patriarhia sârbească, realizând cu acest preţ reconcilierea cu biserica şi statul sârb[20]. Un front de rezistenţă anticatolică era astfel realizat în aproape ansamblul spaţiului răsăritean şi sud-estic cuprins de ofensiva catolicismului.

Tranziţia de la înfruntarea confesională la şocul militar nu a întârziat mult în etapa finală a domniei lui Ludovic de Anjou. Cadrul general nou în care s-a desfăşurat acţiunea forţelor anticatolice a fost creat de răsturnarea cursului de politică externă la Bizanţ, unde, în 1372 sau 1373, Ioan V Paleologul, silit de evoluţia evenimentelor, a părăsit frontul cruciatei, sau mai degrabă expectativa cruciatei, acceptând suzeranitatea şi tributul turcesc[21]. Din această vreme datează şi primele indicii ale unei noi tensiuni acute între Ţara Românească şi regatul ungar. Încordarea s-a agravat considerabil în 1374, degenerând rapid în ostilitate deschisă[22]. La datele amintite şi de mult cunoscute referitoare la începutul acestei noi faze a conflictului dintre cele două puteri se adaugă acum revelaţia unui document recent ieşit la lumină din arhivele ungare, din care se constată că în aceeaşi vreme Ludovic se afla în stare de război şi cu Moldova nu numai cu Ţara Românească şi că regele a pus la cale împotriva celui de al doilea stat românesc o expediţie din teritoriul Rusiei

[19] Hirotonisirea lui Ciprian a avut loc la Constantinopol la 2 decembrie 1375; J. Meyendorff, *Byzantium and the rise of Russia*, p. 201, care discută şi problema, controversată astăzi, a înrudirii lui Ciprian cu Grigore Ţamblac, p. 202, nota 8; cf. M. Stasyw, *Metropolia Haliciensis (ejus historia et juridica forma)*, Roma, 1960, p. 26.

[20] V. Laurent, *L'archevêque de Peć et le titre de patriarche après l'Union de 1375*, în „Balcania", VII, 2, 1944, p. 303–310; cf. mai recent, D. Năstase, *Le mont Athos et la politique du patriarcat de Constantinople, de 1355 à 1375*, Atena, 1979, p. 156–159 (Extras din „Simeikta" , III).

[21] Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnare*, p. 185.

[22] *Ibidem*, p. 185–186.

haliciene, sub comanda lui Ladislau de Oppeln. Însemnătatea deosebită a informaţiei, în ciuda laconismului sursei care ne-o transmite, impune o analiză circumstanţiată a textului.

Documentul însuşi e o banală „scrisoare de amânare" a unui proces care, de la 6 decembrie 1374 a fost „prorogat" la 28 aprilie 1375. Motivul amânării – arată emitentul scrisorii, comitele Jacob de Sceps, judecător la curtea regală – e plecarea unuia din împricinaţi „la oastea orânduită împotriva moldovenilor" („eo quod idem unacum domino Ladizlao duce Oppuliensi ad exercitum contra Maldvanenses habitum esset profecturus")[23].

Scrisoarea judelui regal Jacob de Scepus aduce aşadar la suprafaţa istoriei o campanie organizată împotriva Moldovei, din teritoriul halician, sub comanda lui Ladislau de Oppeln, reprezentantul fidel al politicii lui Ludovic. Ştirea e menită să redeschidă discuţia asupra câtorva din principalele aspecte ale istoriei timpurii a celui de al doilea stat românesc.

Cel mai de seamă dintre aceste aspecte, în optica studiului de faţă, e funcţia cnezatului de Halici în raport cu Moldova în politica lui Ludovic cel Mare. S-a observat încă mai de mult că prin expansiunea în cnezatul Halici, regele Ungariei a urmărit să-şi asigure o poziţie mai favorabilă pentru a controla evenimentele din Moldova, lumea tătară şi cea lituaniană[24].

Stăpânirea Haliciului îi oferea însă lui Ludovic nu numai o poziţie strategică mult mai avantajoasă decât în trecut pentru împlinirea programului său de a aduce la supunere Moldova, ci şi un titlu în plus pentru legitimarea pretenţiilor lui asupra acestei ţări. De altminteri, de îndată ce şi-a consolidat puterea la Halici, regele Ungariei nu a întârziat să treacă la valorificarea atât a titlului cât şi a avantajului său strategic. Devenit rege al Poloniei în 1370, el a început încă din 1372 să organizeze acţiunea de „recuperare" a Moldovei. Pe plan diplomatic, regele a obţinut, la 14 martie 1372, confirmarea stăpânirii asupra tuturor teritoriilor ţinute de el în calitate de rege al Ungariei şi Poloniei şi renunţarea la orice revendicare asupra lor de către Carol de Luxemburg. Menţiunea specială pentru Moldova în actul de renunţare la pretenţii teritoriale încheiat între Carol IV şi Ludovic de Anjou – „et nominatim wayvodatus Moldaviae" – e indiciul cert al atenţiei deosebite de care ţara se bucura în această vreme din partea regelui Ungariei.

De la revendicare la acţiunea de recuperare distanţa avea să fie foarte mică: „În 1372 – scria Jan Sykora – când Ludovic îi cere lui Carol asigurări

[23] Kumorovitz, L. B., *I. Lajos Királyunk 1375, évi Havassföldi hadjárata (es „Török) háboruja"*, în „Szazádok", 117, 1983, 5, p. 975; potrivit autorului, expediţia în Moldova a fost un succes care s-a tradus din punct de vedere politic prin înscăunarea lui Petru I; *ibidem*, p. 962.

[24] J. Dabrowski, *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego*, p. 298.

în privinţa respectării „drepturilor" sale în Moldova, el se afla, probabil, la începutul unei noi încercări de a readuce ţara sub suzeranitate angevină"[25]. Cât de întemeiată e părerea eminentului cercetător atât de timpuriu smuls activităţii creatoare o ştim acum datorită actului din 13 octombrie 1374 recent pus în circuitul istoriografic şi care menţionează ca iminentă o expediţie a lui Ladislau de Oppeln în Moldova.

Împrejurările imediate care l-au determinat pe Ludovic să programeze acţiunea în Moldova în toamna anului 1374 nu ne sunt cunoscute; sigur e însă că ea a fost manifestarea voinţei regelui Ungariei de a readuce ţara sub controlul său riguros şi refuzul lui Laţcu de a se înclina în faţa acestei hotărâri.

Îndreptăţită e şi presupunerea că, dovedită fiind insuficienţa protecţiei papale de a-i apăra ţara împotriva veleităţilor de dominaţie ale lui Ludovic, Laţcu a părăsit unirea cu Roma; faptul că el se află înmormântat la Rădăuţi în biserica cu hramul Sfântul Nicolae, alături de tatăl său, e un indiciu probabil în acest sens[26]. Dacă ipoteza din urmă e întemeiată, acţiunea lui Laţcu în aceşti ani s-a înscris în reacţia ortodoxă declanşată la Bizanţ şi care şi-a găsit în Vlaicu al Ţării Româneşti unul din exponenţii politici cei mai de seamă.

Ca şi în anii 1359 şi 1365 se constată aşadar şi în 1374, o sincronizare a acţiunii celor două state româneşti împotriva primejdiei care le ameninţa, expansionismul regatului angevin.

Informaţia nouă pe care ne-o aduce documentul de curând ieşit din depozitele arhivelor ungare îngăduie mai buna valorificare şi a unei alte ştiri, de mult cunoscută dar insuficient integrată de cercetarea noastră istorică. În însăşi ziua când comitele Jacob de Scepus amâna amintitul proces, papa Grigore XI se adresa regelui Ludovic şi celor doi arhiepiscopi ai Ungariei cerându-le să accepte crearea unei episcopii proprii pentru „acea parte a mulţimii naţiei românilor" („Wlachonum") care trăiau „la hotarele regatului Ungariei dinspre tătari" şi care de curând trecuseră „de la ritul şi schisma grecilor" la catolicism, datorită zelului regelui. Scrisoarea papală mai constată însă că cea mai mare parte a românilor din amintita regiune nu acceptaseră să întreprindă acest pas deoarece „nu sunt mulţumiţi cu slujba preoţilor unguri" şi cereau un ierarh superior cunoscător al limbii proprii („qui linguam dicte nacionis scire asseritur")[27].

Aria teritorială la care se referea scrisoarea papei Grigore XI a fost corect identificată încă de mult de C. Auner; pe temeiul comparaţiei cu alte texte

---

[25] J. Sykora, *Poziţia internaţională a Moldovei în timpul lui Laţcu*, p. 1145.

[26] Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova*, p. 80; Şt. S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan*, Bucureşti, 1973, p. 139; N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei până la Ştefan cel Mare (1359–1457)*, Iaşi, 1978, p. 42.

[27] Hurmuzaki, I, 2, p. 217; cf. *Acta Gregorii PP. XI*, p. 224–225.

papale, referitoare la episcopia Milcoviei, C. Auner a susţinut cu drept cuvânt identitatea dintre teritoriul în care s-au petrecut faptele semnalate de scrisoarea papei Grigore IX şi dioceza Milcoviei[28]. În acest teritoriu prozelitismul fanatic al lui Ludovic de Anjou s-a izbit de o puternică rezistenţă cu coloratură „naţională" manifestată prin lupta pentru apărarea limbii proprii. În 1374, deci, Moldova şi Ţara Românească se aflau concomitent în conflict deschis cu regatul ungar, iar în teritoriul extracarpatic controlat de acesta, la curbura munţilor, se declanşase o puternică efervescenţă, manifestare a antagonismului confesional cu conotaţie naţională ale cărui ecouri ajunseseră la auzul papei Grigore XI. În 1374, aşadar, întreaga arie românească extracarpatică era angajată politic, militar sau confesional în rezistenţa împotriva regatului angevin.

Prins într-o dublă încleştare armată cu Moldova şi cu Ţara Românească, Ludovic soseşte în cursul anului următor, 1375, în Transilvania pentru a supraveghea de aici operaţiunile militare de mare anvergură pe care le pusese la cale în regiunile transcarpatice. Direcţia principală a loviturii a fost de data aceasta Ţara Românească deşi nu se pot exclude şi operaţii împotriva Moldovei. Timp de aproximativ o lună, între începutul lunii iulie şi începutul lunii august 1375, regele s-a aflat la Jimbor, într-o poziţie favorabilă pentru a urmări evoluţia situaţiei pe ambele fronturi româneşti. Aici i-a sosit, la 25 iulie 1375, ştafeta trimisă prin Nicolae Lackfi de episcopii Dimitrie al Transilvaniei şi Ioan de Wacz, care se aflau cu contingentele lor într-o poziţie militară avansată, şi de magistrul Nicolae de Zeech. Misiva, care ne e cunoscută doar din răspunsul lui Ludovic, pe de o parte aducea la cunoştinţa regelui faptul că saşii au părăsit oastea regală, iar pe de altă parte îi recomanda să se retragă din locul în care se afla şi în care nu mai era în siguranţă şi să se îndrepte spre o altă destinaţie:

„Fidelibus nostris delectis venerabilibus in Christo patribus dominis Demetrio Transilvano et Johanni Wachiensi episcopis ac magistro Nicolao de Zeech.

Rex Hungariae etc(etera).

Fideles nostri dilecti. Veniens ad nos magister Nicolaus filius Lachk – verbo vestro nobis dixit, ut, quia Saxones nostri de exercitu nostro discessis-

[28] „Căci cuvintele papei, cu cari determină locul conversiunilor sunt identice cu cele ce le întrebuinţase curia în anii 1332 şi 1371 pentru eparhia Milcoviei"; cf. C. Auner, *Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea*, în „Revista catolică", III, 1914, 1, p. 76–77; la 16 septembrie 1371, într-un act papal, episcopia Milcoviei era astfel situată geografic: „quae in confinibus regni Hungariae et prope infideles consistit"; *Acta Gregorii PP. XI*, p. 33.

sent, ideo melius esset nobis ad tuciorem locum et securiorem nos transferre; in quibus sicut et in aliis vestrum consilium approbamus. Attamen vos rogamus, quatenus consideratione nostre dilectionis iam illum locum custodiatis atque teneatis; et sicut melius poteritis, servitia nostra expediatis ibidem, caventes pre omnibus nostrum honorem, ne ipse honor noster et fama periclitetur, sicut de vobis confidimus absque dubio aliquali. Certum vos, domine Demetri, episcope sigillum nostrum apud vos habitum per dominum Johannem episcopum Vachiensem nobis transmittatis; vos vero domine episcope Johannes Vachiensis, derelicta ibidem gente vestra, ad nos veniatis cum paucis. Preterea significamus vobis, ut si aliqua nova nobis de exercitu nostro alio innotuerit, vobis immediate rescribemus et vos econverso faciatis illudidem. Datum in Sumbur, in festo beatti Jacobi apostoli"[29] („Credincioşilor noştri iubiţi venerabililor părinţi întru Cristos domnii episcopi Dimitrie al Transilvaniei şi Ioan de Wacz şi magistrului Nicolae de Zeech.

Regele Ungariei etc.

Credincioşii noştri iubiţi. Venind la noi magistrul Nicolae, fiul lui Lackfi ne-a spus în numele vostru că, întrucât saşii noştri s-au retras din oastea noastră, de aceea ar fi mai bine pentru noi să ne mutăm într-un loc mai apărat şi mai sigur; în care privinţă, ca şi în altele, aprobăm sfatul vostru. Totuşi vă rugăm ca, de dragul nostru, să păziţi şi să ţineţi acel loc şi cât veţi putea mai bine trimiteţi acolo serviciile noastre, păzind înainte de toate onoarea noastră, ca nu cumva onoarea şi faima noastră să ajungă în pericol, lucru în privinţa căruia avem încredere în voi, fără nici o îndoială. În afară de aceasta, voi domnule episcop Dimitrie, să ne trimiteţi sigilul nostru care se află la voi prin domnul Ioan episcop de Wacz; iară voi, domnule episcop Ioan de Wacz, lăsând acolo oamenii voştri, să veniţi la noi cu puţini. În afara de aceasta vă aducem la cunoştinţă că dacă ne va parveni vreo ştire cu privire la cealaltă oaste a noastră o vom retransmite la voi în scris deîndată, şi voi în schimb să procedaţi la fel. Dat la Jimbor, în ziua sfântului Jacob apostolul.").

Misiva scurtă dar străbătută de o puternică îngrijorare a regelui Ludovic scoate din întunericul în care a zăcut până acum un episod însemnat din istoria confruntării militare dintre regatul ungar şi statele române în vremea celui de al doilea rege angevin al Ungariei. Ea surprinde anume momentul în care înfrângerea unei oşti regale trimise peste Carpaţi crease o situaţie extrem de precară pentru Ludovic în interiorul Transilvaniei însăşi, la Jimbor, unde îşi stabilise cartierul general. Primejdia care îl pândea aici şi de care fusese

[29] Kumorovitz, L. B., I. *Lajos Királyunk*, p. 976.

insistent invitat de către demnitarii săi să se pună la adăpost nu ne e divulgată de textul scrisorii; ipoteza cea mai probabilă e că pericolul era acela al unei invazii muntene. Retragerea contingentului săsesc din oastea regală transformase o situaţie în sine grea într-una critică, silindu-l pe rege să părăsească postul său de comandament, cu teama însă, mărturisită, că şi noul loc care i se recomanda ca refugiu s-ar fi putut afla în nesiguranţă. Situaţia mai era agravată şi de incertitudinea cu privire la soarta unei a doua oşti regale, angajată în lupta cu aceiaşi adversari. În aceste condiţii, îngrijorarea extremă a regelui e lesne de înţeles[30].

Cât priveşte cea de a doua oaste, despre soarta căreia regele cerea informaţii, există indicii că ea a operat în sud, în Banat, unde sunt semnalate, în aceeaşi vreme, întinse devastări provocate de operaţii militare[31]. Un alt text, din 15 septembrie 1375, înregistrează o victorie repurtată de comitele de Timişoara, Benedict Himffy[32]. Între această dată şi luna iunie 1376 cel mai târziu, cetatea Severinului a fost readusă sub controlul regalităţii ungare[33].

Bilanţul de ansamblu al campaniei din 1375 a fost însă defavorabil regelui. În afară de acest din urmă succes, marile obiective strategice ale lui Ludovic nu au putut fi atinse: Ţara Românească nu a fost readusă la supunere şi foarte probabil nici Moldova. Mai mult încă, zona extracarpatică aflată sub controlul regal, care coincidea cu dioceza episcopiei Milcoviei, e pierdută acum pentru coroană pentru a intra sub stăpânire munteană. Într-adevăr, din 1375 încetează pentru aproape şase decenii numirile în funcţia de episcop al Milcoviei[34].

Impasul serios în care a fost adusă politica lui Ludovic de Anjou în conflictul său cu românii în 1374 şi 1375 s-a agravat în anul următor când noi

---

[30] Situaţia critică în care s-a aflat regele în 1375 înlăuntrul Transilvaniei s-a datorat fie pătrunderii trupelor româneşti în provincie, după retragerea contingentelor săseşti, fie perspectivei unei asemenea evoluţii, fie, în sfârşit, unor mişcări înlăuntrul provinciei, legate de poziţia militară nefavorabilă a regelui.

[31] Kumorovitz, L. B., *I. Lajos Királyunk*, p. 976.

[32] *Ibidem*, p. 977.

[33] La 19 iunie 1376 e menţionat într-un act regal Johannes Treutel (Trewtyl) în calitate de ban al Severinului; Hurmuzaki, I, 2, p. 235–236; cf. E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana*, p. 257.

[34] R. Rosetti, *Despre unguri şi episcopiile catolice din Moldova*, Bucureşti, 1905, p. 43 (extras din „Analele Academiei Române", Mem. Secţ. ist., seria II, t. XXVII). Acum a avut loc, după toate probabilităţile, o nouă extindere spre răsărit a teritoriului Ţării Româneşti. Confuziile între episcopia Milcoviei şi cea de Argeş semnalate de D. Ciurea, *Identificarea şi localizarea Milcoviei*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie" – Iaşi, XXI, 1984, p. 369–371, nu se datoresc identităţii dintre cele două oraşe şi dioceze ci probabilei extinderi a celei din urmă asupra teritoriului celei dintâi. Extinderea spre răsărit a Ţării Româneşti în aceste împrejurări nu exclude şi alta, anterioară.

forţe au intrat în luptă. În sud, banul Tvrtko al Bosniei se proclamă rege, act de răscoală manifestă împotriva lui Ludovic[35]; reconcilierea dintre Patriarhia constantinopolitană şi patriarhia şi statul sârb, la sfârşitul anului 1375 sau începutul anului următor, a deschis perspectiva lărgirii coaliţiei anticatolice prin includerea în acţiune a Serbiei[36]. Primejdia s-a mai agravat încă pentru regatul ungar în nordul Peninsulei Balcanice în 1376, în urma retrocedării de către bizantini către turci a oraşului Gallipoli, fapt în urma căruia a fost restabilită legătura dintre posesiunile lor din Asia Mică şi cele din Europa, ceea ce le-a înlesnit foarte mult deplasările de trupe.

În nord, o altă concesie majoră a bisericii bizantine, care a acceptat să numească un mitropolit pentru teritoriile ruse controlate de lituanieni în persoana lui Ciprian Ţamblac, la sfârşitul anului 1375, antrenează în acţiunea antiungară şi această redutabilă forţă militară a Europei răsăritene, în plină ascensiune. În 1376, lituanienii invadează teritoriile regatului polon, inclusiv Rusia haliciană[37].

Anul 1376 a sporit aşadar considerabil primejdia pentru regatul ungar, ameninţat concomitent din diverse direcţii. Doar marele efort militar desfăşurat de Ludovic în cursul anului următor, 1377, atât în sud împotriva turcilor şi a celorlalţi membri ai coaliţiei antiungare cât şi în nord, împotriva lituanienilor, i-a permis să stabilizeze, fie şi numai parţial, situaţia şi să întârzie cu câţiva ani prăbuşirea sistemului de state clientelare pe care îl constituise cu greu de-a lungul unei domnii de câteva decenii[38].

În legătură cu marea campanie împotriva lituanienilor au avut loc în Moldova evenimente însemnate care au dat o nouă orientare politică ţării, de adaptare la modificările petrecute în vecinătatea ei.

În 1377, Moldova a cunoscut, în cadrul unor puternice convulsiuni, o schimbare de domnie. La începutul anului următor – 26 septembrie 1378 –

---

[35] Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnare*, p. 185.

[36] *Ibidem*, p. 187.

[37] *Ibidem*, p. 189.

[38] Potrivit lui Kumorovitz, L.B., marea ciocnire dintre regatul ungar, pe de o parte, şi români, turci, bulgari, pe de altă parte, atribuită până de curând anului 1377 de istoricii care s-au ocupat de aceste evenimente, trebuie raportată asupra anului 1375, când s-ar fi petrecut în realitate. E meritul deosebit al autorului de a fi dovedit, pe temeiul materialului documentar recent descoperit, că un mare conflict militar între regatul ungar şi Ţara Românească s-a desfăşurat în 1375. A exclude noi confruntări militare între cele două state în 1377 pare însă riscant. În orice caz, argumente solide pledează în favoarea unei puternice ciocniri militare turco-ungare în 1377, ciocnire pe care autorul o situează tot în 1375, fără temei.

Hotărârea lui Ludovic, la sfârşitul anului 1377, de a consolida pasul Bran, e sigur legată de aceste împrejurări şi probabil şi de situaţia critică în care s-a aflat în 1375.

când papa Grigore XI acordă „nobilei femei, Margareta de Siret, doamna Valahiei Mici", dreptul, solicitat de ea, de a primi iertarea totală de păcate „in mortis articulo"[39], transferul de putere era un fapt împlinit cu cel puţin câteva luni mai devreme. Încercarea lituanienilor păgâni de a răsturna, la sfârşitul anului 1377, noua situaţie din Moldova, printr-o acţiune militară, s-a încheiat printr-o înfrângere[40]; ea nu a lăsat decât amintirea unor martiri franciscani ucişi de „păgânii care adoră arbori"[41]. Domnia Margaretei Muşat şi a fiului ei se instalează durabil.

Care a fost statutul ţării sub această domnie sau, mai exact, a acelui segment al ei care a corespuns cronologic cu dominaţia regatului ungar la Halici şi în Podolia?

Ţara sau, mai precis, conducerea ei a continuat să aparţină confesiunii catolice. O ştim în cazul „doamnei ţării" din actul papal mai sus pomenit, dar o ştim şi în ceea ce îl priveşte pe fiul ei Petru din mărturia ulterioară a lui Ioan de Sultanieh: „Dominus ipsorum aliquando conversus fuit ad fidem nostram catholicam et specialiter mater sua domina Margarita per unum fratrem predicatorem vicarium generalem illarum partium"[42] („Domnul lor a fost odinioară convertit la credinţa noastră catolică şi îndeosebi mama sa doamna Margareta de către un frate predicator vicar general al acelor părţi").

Dar conversiunea la catolicism a noului domn al ţării s-a petrecut sub autoritatea vicariatului general al *Societăţii fraţilor peregrinanţi*, în care, la sugestia lui Ludovic de Anjou, au fost încorporate mănăstirile dominicane din Rusia haliciană şi Moldova[43], aspect important al politicii regelui de a smulge aceste teritorii Poloniei pentru a le aduce sub dominaţia regatului ungar. Expresie a aceleiaşi politici de consolidare a dominaţiei regatului său în Europa răsăriteană a fost şi suprimarea legăturii directe între episcopia de Siret şi papalitate; reintrarea episcopiei de Siret în dependenţa Haliciului e

---

[39] *Acta Gregorii PP. XI*, p. 493–494.

[40] „Item ante festum nativitatis Christi Lituani processerunt contra illos de Walachia et ibi fuerunt victi, ita quod paucos equos abduxerunt"; text din analele unui franciscan din Torun, citat de A. Sacerdoţeanu, *Lupta moldovenilor cu litvanii în 1377*, Bucureşti, 1936, p. 775 (extras din volumul omagial *Alexandru şi Ioan I. Lapedatu*); pentru acest episod şi pentru fapte legate de el sau cronologic foarte apropiate, v. Şt. S. Gorovei, *Poziţia internaţională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie" – Iaşi, 16, 1979, p. 198–201 şi 205–208; V. Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, Bucureşti, 1982, p. 328.

[41] „Archivum Francescanum Historicum", III, 1910, p. 700.

[42] Ş. Papacostea, *Un călător în ţările române la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii. Revistă de istorie", 18, 1965, 1. p. 173.

[43] *Acta Grigorii PP. XI*, p. 492–493; v. mai sus p. 125–126.

atestată documentar în 1391[44], dar faptul însuşi e probabil anterior. Stabilirea datei exacte a acestei revendicări va fi de primă însemnătate pentru înţelegerea raporturilor dintre Ludovic de Anjou şi Petru I între 1377–1378 şi 1382[45].

Reuşita lui Ludovic nu a fost însă decât parţială în această privinţă. Cu toată probabila ei înclinare, Moldova lui Petru I nu a redevenit un voievodat de strictă subordonare, „terra nostra moldavana", cum o dorise arzător regele Ungariei. Încă din primele luni ale domniei lui Petru I, Ludovic şi-a manifestat insatisfacţia cu noua formulă politică instaurată în Moldova şi înclinaţia sa de a-i readuce la cârma ţării pe Drăgoşeştii de absolută fidelitate[46]. Experienţa nefericită din trecut sau alte griji mai actuale l-au determinat însă să renunţe la încercarea de a pune în aplicare această dorinţă. După 1377, Moldova a fost încadrată în sistemul de state legate de regatul ungar dar ca domnie de sine stătătoare, cu un domn care se intitula „Dei gratia" nu un voievod din mila regelui Ungariei[47].

Evoluţia a fost similară, deşi mai întârziată în cazul Ţării Româneşti. Revenirea la legătura cu Ungaria s-a petrecut între 19 noiembrie 1377, dată la care Ludovic comunica braşovenilor speranţa sa că Ţara Românească va ajunge din nou „în mâinile noastre", şi luna mai 1381 când se înfiinţează episcopia catolică de Argeş, în dependenţă de arhiepiscopia de Calocea[48].

Dar şi în raport cu Ţara Românească succesul lui Ludovic a fost limitat. Neîndoielnic, crearea episcopiei de Argeş, subordonată unui scaun metropolitan din Ungaria, era un succes major al regelui. Dar succesul a fost plătit cu pierderea definitivă a teritoriilor transcarpatice controlate, măcar intermitent, până în vremea războiului din 1375 de regatul ungar, teritorii cuprinse până în această vreme în episcopia Milcoviei şi integrate acum în cea recent creată a Argeşului. Precaritatea relaţiilor restabilite cu Ţara Românească se constată şi din faptul că feudele transcarpatice nu au fost restituite în acest timp domnului ţării.

---

[44] L. Waddingus, *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, ed. tertia, IX *(1377–1417)*, Quaracchi, 1932, p. 119–120.

[45] Pentru argumentele opuse tezei restabilirii raporturilor feudo-vasalice între Ludovic de Anjou şi Moldova sub Petru I, v. Şt. S. Gorovei, *Cu privire la data primelor monede moldoveneşti*, în „Suceava. Anuarul muzeului judeţean", V, 1978, p. 567–571; idem, *Armoiries et rapports politiques: le „cas" moldave au XIV-e siècle*, în „Revue roumaine d'histoire", XXIII, 1984, 2, p. 125–128.

[46] Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnare*, p. 190.

[47] Pentru variaţiile titulaturii lui Petru I, v. L. Simanschi şi G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc*, I, „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie" – Iaşi, 9, 1972, p. 127.

[48] Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnare*, p. 190–192.

Moartea lui Ludovic de Anjou în 1382 şi destrămarea sistemului său hegemonic în anii următori au pus capăt legăturilor stabilite de regatul ungar cu cele două state române în etapa finală a domniei celui de al doilea rege din dinastia angevină. Din îndelungata probă a focului care fusese pentru ele efortul regalităţii angevine de a le reduce la strictă dependenţă, statele române au ieşit consolidate; fapta *Ctitorilor*, pentru a relua formula lui Nicolae Iorga, se împlinise.

Evenimentele de istorie românească din anii 1374–1375, atât cele recent ieşite la lumină cât şi cele anterior cunoscute, dar care capătă un înţeles nou prin raportarea la cele dintâi, îngăduie constatări generale cu privire la „problema românească" în secolul XIV.

În esenţă această problemă se reduce la două aspecte, care le cuprind pe toate celelalte: *apariţia şi consolidarea statelor româneşti*, pe de o parte, *fixarea statutului lor în sistemul european de state,* pe de altă parte. Deschizând faza finală a conflictului dintre regatul angevin şi statele româneşti, înfruntarea din 1374–1375 impune reconsiderarea întregului proces şi descifrarea semnificaţiei sale.

De la începuturile sale, aşa cum intuise N. Iorga cu multe decenii în urmă, statul românesc a fost expresia unei naţiuni în devenire, spre deosebire de statele de tip şi aspiraţii imperiale cum erau cele de la sudul Dunării cuprinse în aria de dominaţie imperială a Bizanţului.

Sensul naţional al statului românesc alcătuit în secolul XIV, fireşte în stadiul incipient de dezvoltare a naţiunii, se vădeşte în elementele de conştiinţă colectivă pe care le-a încorporat şi în funcţia sa externă.

Statul românesc în secolul XIV deşi în dublă alcătuire a fost produsul unui singur şi acelaşi popor, cel român. Faptul a fost recunoscut, încă din această vreme, de instanţele europene cele mai autorizate, iar această recunoaştere nu putea fi decât reflectarea cunoaşterii lui de către românii înşişi.

Când, în 1370, papa Urban V a consimţit să creeze episcopia de Siret, la cererea lui Laţcu, el afirma răspicat şi identitatea etnică a locuitorilor şi creatorilor celui de al doilea stat românesc, de vreme ce adăuga pe lângă numele său specific, Moldova, explicitarea „din părţile sau naţiunea Vlahiei" („partium seu nationis Wlahie"). Cum însă în chiar acelaşi an, acelaşi papă Urban V folosea aceeaşi denumire etnică pentru celălalt stat românesc în cuprinsul scrisorii adresate lui Vladislav „voievodul Vlahiei" („Latislao wayvodae Vlahie"), e evident că el recunoştea astfel unitatea sau identitatea etnică a locuitorilor celor două state[49]. De altminteri, încă cu câteva decenii în urmă, în 1345, papa Clement VI vădise în scrisorile adresate unor „nobili" români între care fiului lui Basarab, Alexandru, cunoaşterea unităţii masei româneşti

[49] Hurmuzaki, I, 2, p. 158, 159, 160.

nord-dunărene, a românilor din Transilvania şi a celor din Ţara Românească şi Sirmium, desemnaţi cu toţii prin denumirea de „olachi romani", adică valahii români; unitatea lor de neam era dedusă din originea lor romană comună[50].

Şi autorităţile supreme de la Bizanţ, imperiul şi patriarhia, au recunoscut implicit această unitate de bază a celor două state româneşti care în terminologia cancelariilor lor s-au numit Ungrovlahia şi Rosso- sau Maurovlahia.

Limba, elementul constitutiv principal al naţiunii, apare pentru prima oară în izvoare în cursul încleştării din 1374–1375, ca punct de fixaţie decisiv în confruntarea dintre români şi statul angevin în expansiune. Rezistând efortului de a-i înstrăina de etnia proprie, prin ierarhia bisericească străină, de limbă străină, românii din teritoriul nespecificat, dominat direct de regalitatea ungară, care purtau lupta mai aproape de esenţa ei decât cei care îşi constituiseră deja statul propriu, dau sensul profund al înfruntării dintre statele române şi statul angevin.

În aceeaşi semnificaţie se integrează strânsa corelaţie dintre destinul românilor intra- şi extracarpatici, dintre consolidarea situaţiei politice a celor de la sud şi răsărit de Carpaţi, în procesul rezistenţei împotriva regatului angevin care tindea să le anihileze statele, şi degradarea statutului politic şi confesional al celor rămaşi în aria de dominaţie directă a acestuia. Trăsătura de unire naţională între aceste evoluţii concomitente dar divergente a fost consolidarea statelor româneşti în proces de constituire cu concursul unor elemente nobiliare româneşti dinlăuntrul arcului carpatic, proces a cărui întruchipare cea mai înaltă, istoric documentată, a fost acţiunea lui Bogdan. Prin fapta lui, autonomia maramureşană strangulată şi-a găsit o împlinire superioară în constituirea celui de al doilea stat românesc pe care l-a înălţat de la statutul de voievodat dependent la acela de stat de sine stătător.

În sens invers, cele două state româneşti aveau să asume curând, în cursul aceluiaşi secol şi în secolul următor, funcţia de factor protector în raport cu românii din Transilvania, îndeosebi pe plan confesional.

O dată constituite statele româneşti, inevitabil se impunea şi problema statutului lor internaţional, adică problema recunoaşterii caracterului lor de sine stătător. Evident, în condiţiile vremii, când realităţile social-politice se dezvoltau cu necesitate sub veşmânt spiritual-bisericesc, şi statul avea nevoie de o confirmare bisericească, şi anume din partea autorităţii bisericeşti supreme. Două erau centrele de autoritate bisericească supremă de unde putea veni consacrarea statului: Roma şi Bizanţul sau Noua Romă, care îşi împărţeau din punct de vedere spiritual spaţiul european şi care singure erau în măsură să asigure legătura cu sursa cea mai înaltă a puterii potrivit principiului neotestamentar: „non est potestas nisi a Deo". Legătura directă cu unul din aces-

[50] Hurmuzaki, I, 1, p. 697–698.

te centre era aşadar indispensabilă pentru ca statele româneşti să-şi asigure intrarea în legitimitatea statală europeană.

Ambele state au explorat, la începuturile lor, legătura cu Roma. Încă din secolul precedent, papalitatea recunoscuse fără dificultate statul creat de românii sud-dunăreni, statul Asăneştilor, pe temeiul acceptării de către acesta a supremaţiei Romei. Ideea originii romane, care avea să însoţească neapărat toate contactele şi apropierile ulterioare ale Românilor cu Roma şi care avea să devină una din componentele principale ale ideologiei naţionale româneşti, apare şi în această primă legătură ca motivaţie importantă a dialogului între papalitate şi români.

O situaţie similară se constată la începutul domniei lui Alexandru, probabil în calitate de domn asociat al lui Basarab, când, cum s-a arătat, în procesul stabilirii legăturii directe între domn şi scaunul papal, recunoaşterea supremaţiei Romei şi recunoaşterea de către aceasta a romanităţii şi unităţii românilor au fost componente esenţiale ale acestei noi faze a dialogului între papalitate şi romanitatea răsăriteană. Dar, pe lângă remarcabila dezvăluire a acestor aspecte ale problemei româneşti în vremea sa, scrisoarea papei Clement VI mai înregistrează şi ostilitatea regelui Ludovic faţă de o iniţiativă care tindea să stabilească contactul direct între papalitate şi români, peste ierarhia laică şi ecleziastică a regatului ungar.

Oprirea de către Ludovic a scrisorilor expediate de papă nobililor români, între care se afla şi Alexandru, câştigaţi de biserica romană, a fost manifestarea clară a unui alt aspect al problemei româneşti în secolul XIV. Hotărârea regelui Ludovic de a se interpune ca intermediar obligator între papalitate şi masa românească din aria sa de dominaţie şi de hegemonie, de a asigura convertirea românilor în cadrul şi sub egida propriei ierarhii catolice nu a fost însă un capriciu personal, ci expresia unei constante a politicii regatului ungar. Refuzul de a accepta legătura directă între români şi Roma nu a fost decât manifestarea ecleziastică a efortului regalităţii ungare de a împiedica evoluţia societăţii româneşti spre forme proprii de organizare politică.

Constituirea celui de al doilea stat românesc, prin emanciparea Moldovei de sub puterea regalităţii ungare, sub Bogdan, a dat o nouă dimensiune problemei româneşti şi pe plan internaţional. Acum papalitatea se decide la un pas însemnat; pe temeiul convertirii lui Laţcu la catolicism, prin mijlocire polonă, papa Urban V înzestrează târgul Siret cu o episcopie pe care o desprinde din dependenţa faţă de Halici, aducând-o în dependenţă directă faţă de scaunul apostolic.

Actul papal nu numai consacra o nouă episcopie, dar şi legitima pe plan internaţional existenţa celui de al doilea stat românesc, recunoscut ca atare şi devenit de sine stătător prin eliminarea dominaţiei regatului ungar. O diver-

gentă considerabilă se manifesta astfel între politica papalității, gata să recunoască neatârnarea celor două state odată cu identitatea lor etnică comună, și politica regelui Ungariei pentru care acestea continuau să fie „terra nostra transalpina" și „terra nostra moldavana" sau cel mult „wayvodatus Moldaviae".

Manifestarea cea mai evidentă a acestei divergențe de direcții politice se observă în cazul Moldovei în vremea lui Latcu: recunoscută în 1370 ca stat de sine stătător de scaunul apostolic, cu o ierarhie ecleziastică direct dependentă de papalitate, deci independentă de alte puteri lumești, contestată doi ani mai târziu de Ludovic de Anjou care, trecând peste hotărârea papală, revendică în 1372 dreptul de a decide soarta țării, împotriva căreia avea să organizeze peste alți doi ani, în 1374, o expediție militară de împlinire a hotărârii sale. Victoriile lui Ludovic în ultimii săi ani de domnie și restructurările politice pe care le-au determinat în spațiul est-european au pus capăt acestei legături ecleziastice directe între Moldova și Roma.

Oprite de această stavilă în aspirația lor de a obține consacrarea ecleziastică de la Roma, Țara Românească și Moldova s-au orientat inevitabil spre al doilea centru de legitimare a puterii, Bizanțul.

Atitudinea Bizanțului față de români a fost mai complexă decât cea a Romei[51]. Față de românii sud-dunăreni și de încercările lor de a-și da forme de organizare statală proprii, Bizanțul a reacționat hotărât negativ. Orientarea spre Roma a statului Asăneștilor unde întemeietorii acestuia au găsit consacrarea puterii lor nu putea decât să sporească repulsia Bizanțului față de evoluția spre stat a românilor și față de afirmarea romanității lor.

Dar în secolul XIV situația s-a schimbat hotărât. Cucerirea Peninsulei Balcanice de către turci, restrângerea ariei de dominație efectivă a Imperiului bizantin, efortul său de a găsi aliați atât împotriva turcilor cât și a puterilor catolice, deplasarea centrului de greutate a românilor de la sudul la nordul Dunării au dat problemei românești în optică bizantină o cu totul altă înfățișare decât în secolul precedent. Zdrobit în ordinea teritorial-politică, universalismul bizantin se apără cu mai mult succes în cea spirituală și ecleziastică, sprijinindu-se însă tot mai mult pe realitățile etnice și politice de sine stătătoare ale Europei sud-estice și răsăritene. Recunoașterea acestor noi realități și legitimarea lor a fost condiția *sine qua non* a viguroasei afirmări a patriarhiei și spiritualității bizantine în a doua jumătate a secolului XIV. Între aceste realități un loc însemnat l-au avut cele două state românești care își apărau neatârnarea împotriva regatului angevin, hotărât să le-o conteste, și

[51] Pentru atitudinea în general a lumii bizantine față de romanitatea răsăriteană, v. N.-Ș. Tanașoca, *Românii în izvoarele bizantine* (lucrare consultată în manuscris prin bunăvoința autorului).

împotriva intoleranţei formulei sale de prozelitism, care tindea să le subordoneze politic. Între Bizanţul în căutare de sprijin împotriva forţelor adverse covârşitoare şi statele româneşti în căutare de legitimitate întâlnirea s-a produs firesc. La interval de un sfert de secol, Ţara Românească şi Moldova au intrat în aria de legitimitate a ceea ce s-a numit „Commonwealth-ul bizantin". În 1359, marele voievod al Ţării Româneşti, Alexandru, a fost învestit de Bizanţ cu calitate de autocrat, adică domn, stăpân independent, iar ţara primea şi instrumentul spiritual al independenţei, instituţia mitropoliei. O evoluţie similară s-a produs sub Petru I în politica Moldovei, care a intrat la rândul ei în sistemul de state recunoscute de Bizanţ. Prin actele care au confirmat această evoluţie cele două ţări au fost recunoscute ca state româneşti, aşadar cu fond etnic comun, şi au fost învestite cu atributele neatârnării, firește în cadrul concepţiei medievale asupra relaţiilor interstatale. Jocul forţelor istorice a făcut ca intrarea statelor româneşti în sistemul statelor europene în secolul XIV să se realizeze în cele din urmă sub egida Bizanţului şi a formulei sale de legitimare a statelor.

În concluzie: în istoria românilor secolul XIV a fost dominat de procesul constituirii statelor româneşti şi de lupta lor de apărare împotriva tendinţelor regatului ungar angevin de a le contesta dreptul la neatârnare şi de a le subordona propriilor sale organe politice şi ecleziastice. Deşi într-o dublă întrupare, statul românesc a apărut ca instrument de apărare a unei naţiuni în devenire împotriva tendinţelor de dominaţie directă şi de subordonare naţională a unei puteri străine care tindea din ce în ce mai conştient să asimileze populaţiile heterogene larg predominante numeric asupra cărora îşi impusese dominaţia. Apariţia limbii ca argument al opoziţiei românilor faţă de acest efort e unul din indiciile cele mai puternice ale intrării în scenă a naţiunii şi în istoria românească.

Succesul final al celor două state în lupta, purtată concomitent, în repetate rânduri, împotriva forţei care tindea să le anihileze a fost consacrat pe plan internaţional prin recunoaşterea autonomiei lor ecleziastice; căutată la început în direcţia Romei, care a recunoscut unitatea românilor nord-dunăreni, temelia etnică comună a celor două state, şi, firește, romanitatea românilor, dar care nu a fost capabilă să înfrângă opoziţia regatului ungar faţă de legătura directă între papalitate şi români, legitimarea a venit în cele din urmă de la Bizanţ, care a consacrat autocraţia puterii domneşti odată cu înfiinţarea mitropoliei celor două state.

Acestea au fost elementele principale ale „problemei româneşti" în secolúl XIV.

STATUL ROMÂNESC ÎN SECOLELE XIV–XVI. ROLUL SĂU ÎN CONSOLIDAREA ENTITĂȚII POPORULUI ROMÂN*

Cu apariția statelor române în cursul secolului al XIV-lea, produs târziu al unor procese social-politice lente și complexe, societatea românească a înfăptuit pasul ireversibil în direcția afirmării sale ca entitate autonomă, organizată politic de sine stătător. Apariția statului românesc feudal-centralizator, fie el și într-o dublă întruchipare – Țara Românească și Moldova –, a asigurat poporului român un cadru propriu de organizare politică superioară, un cadru de afirmare a energiei sale pe plan politic, economic, bisericesc și cultural. Statul medieval propriu a fost învelișul protector al entității etnice și spirituale românești în îndelungatul interval care separă sfârșitul epocii migrațiilor și al dominației popoarelor stepei de vremea închegării României moderne.

Constituirea Țării Românești și Moldovei a fost una din manifestările marelui proces istoric care, cu mari decalaje cronologice și cu deosebiri de modalitate de la un caz la altul, a impus statul centralizator și unificator ca forță dominantă în viața popoarelor europene, în detrimentul atât al formelor de organizare imperiale și universaliste, cât și al forțelor fărâmițării, generatoare a unei multitudini de alcătuiri mărunte în cadrul aceluiași popor. Apariția acestui tip de stat, feudal-centralizator, cu tendința de a cuprinde integral sub puterea sa realitatea etnică pe care o reprezenta, a fost una din caracteristicile de seamă ale tranziției laborioase de la lumea medievală la cea modernă. Convergența lentă între stat și popor a dominat procesul constituirii națiunilor moderne.

Constituirea și structura statelor feudale române. Ca mai pretutindeni în Europa medievală și în spațiul românesc constituirea sau, în terminologia tra-

* Publicat în volumul colectiv *Națiunea română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*, București, 1984, p. 234–252. Din vasta bibliografie a tematicii discutate am reținut doar câteva din lucrările cele mai de seamă, care cuprind însă și datele bibliografice principale.

diţională, „întemeierea" statului sau statelor feudal-centralizatoare[1] a fost rezultatul unui proces de *agregare* şi *integrare*, sub dominaţia unui centru unificator, a unor formaţii teritorial-politice mai modeste, aparţinând aceleiaşi colectivităţi etnice, şi, paralel, de *emancipare* a lor de sub dominaţiile străine.

Raritatea izvoarelor abia îngăduie constatarea liniilor generale de desfăşurare a celui dintâi proces: în *sudul Carpaţilor*, tranziţia de la *voievodatele lui Litovoi şi Seneslau*, „lăsate" pe seama românilor de regalitatea ungară (1247, diploma cavalerilor ioaniţi)[2], care a încercat perseverent în cursul secolului al XIII-lea să-şi impună dominaţia asupra ansamblului spaţiului carpato-dunărean, la *unitatea politică* realizată de efortul unificator al voievodului Litovoi în Oltenia (diploma regelui Ladislau Cumanul în favoarea magistrului Gheorghe, 1283)[3], la *Ţara Românească*, rezultat al integrării celor două centre de putere româneşti din stânga şi dreapta Oltului – ţările voievozilor Litovoi şi Seneslau –, sub o conducere unică, în persoana lui Basarab, operă desăvârşită de fiul şi continuatorul său, Nicolae Alexandru, în părţile răsăritene, în detrimentul dominaţiei tătare[4]; la *răsărit de Carpaţi*, unde evoluţia e încă mai puţin clară, trecerea de la *voievodatul din valea râului Moldova*, ale cărui prime manifestări sunt înregistrate în izvoare în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea, la *formaţia politică mai cuprinzătoare*, urmare a unei extinderi spre nord, *sub familia nobiliară românească a Dragoşeştilor* – supusă dinastiei angevine –, la *voievodatul de sine stătător Moldova*, instituit prin efortul îmbinat al ţării, răsculată împotriva hegemoniei ungare, şi al acelora dintre românii maramureşeni care, după ce încercaseră zadarnic să împiedice

---

[1] Etapa centralizatoare a statului feudal se distinge de cea a fărâmiţării, care coincide cu predominarea puterilor universaliste. Centralizarea însă a fost un proces de lungă durată, care depăşeşte în timp faza concentrării teritoriale şi a constituirii unor formaţii corespunzătoare unei etnii sau cu tendinţa de a o cuprinde. E evident însă, în acelaşi timp, că după constituirea sau „întemeierea" unui stat de acest tip nu se mai poate vorbi decât în chip impropriu de fărâmiţare, chiar dacă fenomenele fărâmiţării lasă urme profunde şi cunosc recrudescenţe de scurtă durată. Tot atât de eronată e concepţia potrivit căreia un stat abia ieşit din formula fărâmiţării ar putea fi un stat care ar fi desăvârşit centralizarea. În realitate, centralizarea, luarea sub control a teritoriului prin instituţiile corespunzătoare, continuă mult timp după închegarea unităţii teritoriale sau după încheierea unei etape însemnate a acesteia.

[2] *Documenta Romaniae Historica*, D. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.S. România, 1977, p. 21–28.

[3] *Ibidem*, p. 30–35.

[4] Pentru întreg procesul întemeierii Ţării Româneşti în secolele XIII–XIV, v. mai recent S. Iosipescu, *Românii din Carpaţii Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241–1243) până la consolidarea domniei în Ţara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare*, şi Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnare: întemeierii Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S. România, 1980, p. 41–95 şi 165–193 (cu bibliografia temei.)

penetrația puterii regale în țara autonomă a Maramureșului, au găsit refugiu pentru spiritul lor de independență în „libertatea" românească constituită de cealaltă parte a munților și, în sfârșit, la *unitatea istorică a Moldovei*, realizată prin integrarea, la sfârșitul secolului al XIV-lea, a cursului inferior al Dunării și a țărmului Mării Negre („parathalasia") în hotarele aceluiași stat[5].

Avântul creator de stat s-a împlinit nu numai prin concentrarea teritoriului românesc în cadre statale proprii dar și, concomitent, prin eliminarea acestui teritoriu de sub dominația puterilor străine; aceea a regatului ungar al dinastiei arpadiene, sub ultimii ei reprezentanți, iar, după stingerea lor, al urmașilor lor angevini, și aceea a imperiului mongol al Hoardei de Aur. După un secol și jumătate de înfruntări, efortul regatului ungar de a domina direct teritoriile de la sud și răsărit de Carpați a fost definitiv înfrânt, odată cu „întemeierea" Țării Românești și Moldovei; ofensiva regatelor catolice, Ungaria și Polonia, împotriva Hoardei de Aur, spre mijlocul secolului al XIV-lea, acțiune la care românii dinlăuntrul și din afara arcului carpatic au avut o participare însemnată, a pus capăt ultimelor rămășițe ale dominației mongole în spațiul românesc[6]; formațiile teritoriale care se aflaseră în trecut sub puterea mongolă au fost astfel integrate în noile state românești[7].

Cele două direcții principale de dezvoltare din care au rezultat statele române de sine stătătoare, agregarea teritorială și emanciparea de sub dominațiile străine, s-au prelungit după „întemeiere" în manifestările cele mai de seamă ale vieții politice interne și externe ale celor două țări: *statornicirea raportului* între puterea centrală – *domnia* – și celelalte forțe politice ale societății românești – *clasele și stările privilegiate* – și *apărarea* noilor state, cu mijloacele armelor și ale diplomației, împotriva permanentei amenințări care le venea din partea marilor puteri vecine.

Viața politică internă a Țării Românești și Moldovei a fost determinată de raportul între puterea centrală, care, după ce a realizat cadrul teritorial, și-a continuat acțiunea prin efortul de centralizare instituțională, și forțele politice rezemate pe vechile realități teritoriale, particulariste, și mai ales pe cele întemeiate pe privilegii smulse domniei.

Expresia cea mai înaltă și cuprinzătoare a politicii de centralizare a puterii, în opoziție cu particularismul local și cu privilegiul de clasă sau de stare, a fost instituția *domniei*. Moment culminant al „întemeierii" statelor române, tranziția de la voievodat la domnie – de la organismele statale multi-

[5] Ș. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii și materiale de istorie medie", VI, 1973, p. 43–59.

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem.*

ple, modeste ca întindere şi limitate în exerciţiul puterii de dominaţie străine, la statul feudal de sine stătător şi centralizator – a fost pe plan intern, ca de altminteri şi pe plan extern, o afirmare de suveranitate. Proclamarea domniei, adică a puterii centrale autocrate, a însemnat, programatic cel puţin, subordonarea strictă a celorlalte puteri de stat faţă de *domn* (*dominus, authentis, gospodar* sau *gospodin*), asumarea controlului întregii societăţi de către acesta[8].

Instituită după modelul bizantin preluat direct sau indirect[9] în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, domnia autocrată se afirmă de drept divin, revendicare exprimată prin formula „din mila lui Dumnezeu" („Dei gratia", „bojieiu milostiiu"), înscrisă în titulatura domnului. Prin această afirmare a derivării puterii ei din harul divin, domnia nu numai s-a distanţat de ceilalţi deţinători de putere publică – distanţare care, în cazul Ţării Româneşti, se realizase încă dinainte, prin titlul de mare voievod[10] –, dar a revendicat chiar pentru sine o putere de esenţă superioară tuturor celorlalte dinlăuntrul statului pe care îl conducea şi deci supremaţia asupra acestora.

Caracterul sacru nu putea fi conferit domniei decât de o instanţă ecleziastică superioară, prin ungere; mitropoliile Ţării Româneşti şi Moldovei, instituite în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în dependenţă canonică de Bizanţ – una din cele două surse supreme de legitimitate spirituală şi politică ale Europei medievale – au asumat funcţia de învestire a domniei cu caracter sacru. Produs al procesului de concentrare teritorială realizată de centrele unificatoare ale celor două state, mitropolia Ţării Româneşti şi Moldovei, care şi-au subordonat ierarhiile ecleziastice din cadrul formaţiilor anterioare, au contribuit decisiv, paralel cu domnia, la crearea şi consolidarea statului feudal[11].

Dinamica centralizării s-a manifestat hotărât prin extinderea autorităţii domniei de la domeniul propriu la întregul teritoriu al ţării (*dominium emi-*

---

[8] Val. Al. Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S. România, 1980, p. 41–46; Ş. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în „Revue roumaine d'histoire", XVII, 1978, 3, p. 391–392.

[9] Val. Al. Georgescu, *op. cit.*

[10] P. Strihan, *Organizarea de stat. Voievodatul şi domnia*, în vol. *Istoria dreptului românesc*, I, Bucureşti, Ed. Academiei R.S. România, 1980, p. 250–257; pentru variatele interpretări ale titlului de mare voievod, v. E. Vârtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova (până în secolul al XVI-lea)*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P. Române, 1960, p. 146–182.

[11] M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, I, Bucureşti, Ed. Institutului biblic, 1980, p. 239–268 (cu bibliografia chestiunii).

nens), aspect decisiv al tendinței de a transforma, pe plan intern, suzeranitatea în suveranitate[12]. Deschis probabil odată cu alegerea *marelui voievod*, fapt care presupune măcar o delegație parțială de puteri asupra celorlalți voievozi și cneji și asupra teritoriilor supuse autorității lor, procesul acesta s-a afirmat în secolele XIV–XVI prin politica domniei de a asimila statutul domeniului boieresc patrimonial cu acela al concesiilor de pământ acordate de domnie cu titlu de beneficiu; această direcție de manifestare a politicii domniei a urmărit să subordoneze puterii centrale întregul teritoriu al țării. În virtutea rezultatelor, fie ele și numai parțiale, ale acestei politici, domnia și-a extins considerabil autoritatea asupra teritoriului țării, asupra potențialului ei uman și a resurselor ei economice, a participat la exploatarea acestora și a exercitat larg atributele puterii de stat.

Asumarea progresivă a controlului asupra întregii țări a impus domniei să extindă actul de guvernare, cu multiplele sale fețe, de la domeniul propriu la ansamblul teritoriului asupra căruia domnea și să creeze instituțiile guvernării.

Principala instituție de guvernare a țării, în care se găseau reunite toate laturile puterii laice, era, firește, *domnia însăși*. Domnul era deopotrivă supremul judecător și legiuitor, comandantul oștii, deținătorul inițiativelor în problemele de politică internă și externă; în virtutea acestor atribuții, a funcției de conducere pe care o asumase, domniei îi revenea dreptul de a prelua, prin fiscalitate, o parte din produsul muncii societății pe care o guverna[13].

Exercițiul unei puteri centrale care își extinsese într-atâta autoritatea presupunea însă organe de guvernământ corespunzătoare necesităților acestui stadiu de dezvoltare statală. Progresiv, pe măsura instituționalizării statului, au apărut și s-au dezvoltat organele centrale și regionale de guvernare.

La centru, alături de domnie, se constituie *sfatul domnesc*; inițial organ de consultare și de asigurare a cooperării între reprezentanții de frunte ai stăpânilor de pământ și alesul lor în funcția voievodală – în cadrul obligației reciproce de sfat și ajutor, *auxilium et consilium* –, sfatul se convertește lent, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în organ de guvernământ, expresie a politicii puterii centrale[14]. Demnitățile de curte cu care erau investiți inițial

[12] Valeria Costăchel, *Dominium eminens, în vol. Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, Ed. Științifică, 1957, p. 215–219; deși realizată într-un cadru feudal și prin intermediul unei instituții feudale, extinderea puterii domnești odată cu aplicarea dominiului eminent a deschis calea afirmării absolutismului domniei într-o etapă următoare.

[13] P. Strihan, *op. cit.*; Val. Al. Georgescu, *op. cit.*

[14] P. Strihan, *Sfatul domnesc*, în vol. *Istoria dreptului românesc*, I, p. 278–286.

aceşti mai mari ai clasei stăpânilor de pământ capătă o funcţie de guvernare care se precizează şi se specializează pe măsura progresului centralizării şi a complicării guvernării însăşi. Pe plan secundar au rămas dregătoriile legate de slujba personală a domnului şi a curţii sale. În ciuda desprinderii lente şi imperfecte a atribuţiilor speciale din confuzia originară – de fapt o specializare absolută şi riguroasă nu s-a realizat decât după abolirea sistemului în secolul al XIX-lea –, dregătoriile au fost un instrument eficace al centralizării.

Punctul de reazem al centralizării la nivel regional au fost curţile domneşti, în jurul cărora s-au organizat subdiviziunile administrative ale Ţării Româneşti – *judeţele* – şi ale Moldovei – *ţinuturile*. Din centrele acestor diviziuni s-au exercitat, de către titularii locali ai puterii, căpeteniile judeţelor şi ţinuturilor, sarcinile militare, judiciare şi fiscale încredinţate de domnie.

Gradul avansat al centralizării se constată în organizarea şi funcţionarea sistemului fiscal. Triumful principiului dominiului eminent s-a manifestat pe planul fiscalităţii prin dreptul câştigat de domnie de a participa la exploatarea întregului teritoriu al ţării prin mijlocirea *dijmelor* din produse, care reveneau *cămării* domneşti. Ca exponentă a intereselor generale şi în calitatea sa de organizatoare a apărării ţării împotriva primejdiilor externe, domnia preleva de la ansamblul ţării *birul*, dare destinată să acopere, după caz, tributul extern sau cheltuielile de război[15].

Oricât de remarcabile, progresele centralizării nu au putut anihila realităţile epocii precedente, a fărâmiţării, care, departe de a dispărea, se manifestă încă viguros după constituirea celor două state româneşti. Manifestarea cea mai spectaculoasă, nu însă şi cea mai persistentă, a acestor realităţi a fost tendinţa de a desface unitatea nou creată sau de a-i slăbi caracterul unitar prin accentuarea autonomiei elementelor intrate în componenţa sa (asocierile la domnie cu diviziunea teritoriului între domnii asociaţi, crearea băniei oltene, desprinderea Ţării de Sus şi a Ţării de Jos în Moldova în timpul succesorilor la domnie ai lui Alexandru cel Bun)[16]. Dar manifestările extreme ale vechiului particularism au cedat, în cele din urmă, faţă de tendinţa mai puternică a centralizării.

Mult mai tenace faţă de centralizare s-au dovedit microautonomiile domeniale care, deşi amputate de progresul puterii centrale, nu au fost şi suprimate. Vechea autonomie completă sau foarte largă a domeniului s-a meta-

[15] D. Mioc, VI. Hanga şi N. Grigoraş, *Organizarea fiscală*, în vol. *Istoria dreptului românesc*, I, p. 327–351.

[16] E. Vârtosu, *op. cit.*, p. 256–292; Val. Al. Georgescu, *Bănia Craiovei*, în vol. *Istoria dreptului românesc*, I. p. 300–304.

morfozat acum în *privilegiu*, expresie a limitelor centralizării, concesie acordată de puterea centrală şi învestită deci cu caracter legal.

Privilegiile sunt fragmente de putere şi de venituri publice pe care clasa marilor stăpâni de pământ şi, în subsidiar, alte categorii sociale le-au conservat sau obţinut prin rezistenţă faţă de centralizare. Constituirea Ţării Româneşti şi Moldovei a fost însoţită sau urmată de progresiva transformare a stăpânilor de moşii cu diverse titluri în boieri *privilegiaţi* de domnie (ca, dealtminteri, şi fundaţiile religioase şi domeniile lor). Privilegiul esenţial şi originar, care a salvat pentru stăpânii de pământ zone însemnate de putere publică, a fost *imunitatea*; în virtutea acestui privilegiu, domnia lăsa pe seama stăpânilor de pământ integral sau parţial dreptul de judecată, dreptul de urmărire administrativă, încasarea dărilor etc.[17]. Pe măsură ce imunitatea s-a îngustat ca urmare a progresului centralizării, ea a fost convertită în scutiri de obligaţii, totale sau parţiale, pentru stăpânii de domenii şi pentru celelalte categorii privilegiate; privilegiile recunoscute acestora de domnie, în etapele avansate ale centralizării, nu au fost decât produsul contracţiei imunităţii[18].

Rezistenţa privilegiului şi a forţelor sociale pe care le acoperea şi-a găsit expresia politică în instituţia *Marii Adunări a Ţării* sau a *Adunării Obşteşti*, variantă a adunărilor de stări din alte state medievale[19]. Ca şi sfatul domnesc, adunările de stări s-au născut din instituţia feudală a sfatului şi ajutorului. Dar, spre deosebire de sfatul domnesc, adunarea stărilor a fost şi a rămas esenţial un organ de reprezentare a intereselor privilegiaţilor. Prin intermediul acestei instituţii, a cărei existenţă e atestată în secolul al XV-lea în Ţara Românească şi Moldova, dar care are neîndoielnic rădăcini mai vechi, stările privilegiate au fost asociate la actul de guvernământ, măcar la acţiunile decisive, interne şi externe, care priveau ţara în ansamblul ei. Deşi reunite excepţional şi deşi uneori au fost convertite prin acte de forţă de domnie în instrumente ale puterii centrale, adunările de stări şi-au păstrat până la capăt rolul de pavăză a privilegiului împotriva tendinţei puterii centrale de a-l îngrădi, de a-i amputa semnificaţia.

Statul feudal românesc a fost, aşadar, expresia echilibrului realizat între domnia centralizatoare şi categoriile sociale privilegiate care îşi împărţeau

---

[17] V. Costăchel, *Les immunités dans les Principautés roumaines aux XIV-e et XV-e siècles*, Bucureşti, 1974; Vl. Hanga, *Imunităţile feudale*, în vol. *Istoria dreptului românesc*, I, p. 241–245.

[18] Ş. Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718–1739)*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S. România, 1971, p. 153–165.

[19] Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc şi adunarea stărilor în Principatele române*, Evry, 1977; Val. Al. Georgescu şi Al. Herlea, *Adunările de stări*, în vol. *Istoria dreptului românesc*, I, p. 264–277.

puterea publică. În afara vieţii de stat s-a aflat masa populaţiei neprivilegiate, îndeosebi ţărănimea dependentă, al cărui număr a sporit considerabil odată cu extinderea marelui domeniu în secolul al XVI-lea; pe umerii acestei mase neprivilegiate, pe produsul muncii ei, se rezemau în cea mai mare parte statul feudal şi lumea privilegiului.

Dar, deşi dominat de o minoritate privilegiată, statul medieval românesc a împlinit şi funcţii de interes general care priveau întreaga comunitate cuprinsă în sfera sa de autoritate şi chiar, prin unele din manifestările sale, întregul popor român, împărţit în cadre statale diferite. Cea dintâi, cea mai directă şi imediată dintre aceste funcţii generale, a fost apărarea însăşi a statului împotriva tendinţelor puterilor străine de a-l subjuga sau chiar de a-l anihila.

Apărarea statului de sine stătător. Închegate în lupta împotriva dominaţiilor străine, cele două state române, Ţara Românească şi Moldova, au fost permanent silite să-şi apere existenţa împotriva marilor puteri vecine. După cum „întemeierea" însăşi, care în chip tradiţional e identificată cu înfruntarea militară decisivă – cea dintre Basarab şi Carol Robert în 1330, cea sau cele dintre Bogdan şi oştile lui Ludovic de Anjou – a fost realizată prin înlăturarea stăpânirii marilor puteri care dominau spaţiul carpato-dunărean în secolele XIII–XIV, tot astfel şi conservarea rezultatului obţinut a impus un excepţional efort militar, fără de care statele nou create ar fi fost sortite dispariţiei. Disproporţia dintre propriile lor forţe şi cele ale marilor puteri vecine – Ungaria, Hoarda de Aur sau fragmentele desprinse din ea în secolul al XV-lea, Imperiul otoman şi Polonia – faţă de care au fost în situaţia de a se apăra, a impus celor două ţări române să-şi încordeze în gradul cel mai înalt resursele umane şi materiale atunci când invaziile străine le-au periclitat existenţa.

Una din funcţiile primordiale ale domniei, înscrisă de altminteri chiar în titulatura domnească prin termenii de *voievod* sau *mare voievod*, era aceea de a coordona şi comanda efortul militar al ţării, adică de a supraveghea starea de pregătire a oştii şi de a asigura apărarea în clipele de primejdie.

Puterea militară a celor două ţări a reflectat fidel organizarea lor social-politică[20]. Două au fost principalele surse constitutive ale oştii Ţării Româneşti şi Moldovei în epoca „întemeierilor" şi în primele două secole care le-au urmat: *stăpânii de domenii*, îndatoraţi la slujba militară în schimbul pământului concedat de domnie sau confirmat de aceasta, în virtutea extinderii dominiu-

[20] R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea*, Bucureşti, 1947; N. Stoicescu, *Organizarea militară*, în vol. *Istoria dreptului românesc*, I, p. 352–365.

lui eminent la ansamblul ţării (datoria de a participa la oaste exprimă de altminteri conţinutul esenţial al formulei „dreaptă şi credincioasă slujbă" din actele de danie ale domnilor); masa *ţăranilor liberi*, care păstrau încă în această epocă urme puternice ale vechilor legături comunitare şi a căror obligaţie de a fi în permanenţă pregătiţi pentru slujba ostăşească, atestată în secolul al XV-lea, s-a menţinut până în secolul al XVIII-lea. Echilibrul social păstrat până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea între aceste două straturi rezultate din stăpânirea pământului – şi unul şi celălalt puternic legate de funcţia ostăşească – a asigurat forţele militare relativ numeroase pe care s-a rezemat rezistenţa celor două ţări împotriva repetatelor asalturi ale puterilor străine. Ca factor militar subsidiar au participat la efortul militar al Ţării Româneşti şi Moldovei în acest interval de timp cetele orăşeneşti şi unităţile de mercenari.

Potenţialul militar al Ţării Româneşti şi Moldovei era mobilizat de domni fie parţial, fie integral, în funcţie de proporţiile acţiunii întreprinse. Când primejdia era limitată, când efortul militar nu antrena ansamblul masei populaţiei îndatorate la serviciul ostăşesc – e cazul îndeosebi al expediţiilor peste hotare –, domnii foloseau nucleul permanent al oştirii, cetele de *slujitori (slugi)* sau *curteni*, organizate în jurul curţilor domneşti, cea centrală, unde se afla domnul însuşi, şi cele provinciale (în *judeţe* şi *ţinuturi*). Când primejdia era deosebit de gravă, când mari expediţii ale puterii ostile ameninţau existenţa însăşi a ţării, domnii convocau la oaste pe toţi luptătorii (*oastea cea mare*).

Un rol însemnat în apărarea ţării, îndeosebi în cazul Moldovei, a revenit cetăţilor a căror construcţie şi întreţinere a fost una din preocupările de prim plan ale domniei în exerciţiul funcţiei militare. Rezistenţa cetăţilor a zădărnicit în cele din urmă unele din cel mai mari încercări ale turcilor şi polonilor de a subjuga ţara.

Capacitatea de apărare a celor două ţări şi hotărârea lor de a o folosi pentru a se apăra erau cunoscute peste hotare şi luate în considerare când era preconizată o acţiune militară împotriva lor. Teama inspirată de forţa militară a Ţării Româneşti l-a determinat pe Carol Robert să amâne expediţia împotriva lui Basarab atunci când, după restabilirea puterii centrale în Ungaria, logica efortului său de restaurare integrală a poziţiilor pierdute de regat l-ar fi îndemnat să întreprindă campania la sud de Carpaţi. Un indiciu clar nu numai al forţei acestuia, dar şi al preocupării pe care o inspira la curtea regală ungară, în anii premergători expediţiei lui Carol Robert, ne-a parvenit din înseşi cercurile conducătoare ale regatului; un izvor de recentă descoperire semnalează că un nobil, cuman de origine, de la curtea lui Carol Robert l-a pone-

grit pe acesta afirmând că „puterea domnului nostru regele nu poate întru nimic să stea împotrivă şi să se compare cu puterea lui Basarab“[21].

Semnificativ pentru puterea militară a Ţării Româneşti e faptul că, după înfrângerea lui Carol Robert, regalitatea ungară nu a mai întreprins o mare campanie spre a realiza ţelurile celei eşuate în 1330: anihilarea statului românesc dintre Carpaţi şi Dunăre şi restaurarea dominaţiei sale directe în acest spaţiu. Sprijinit pe forţa sa militară organizată de voievodul Basarab, care probabil asumase deja titlul de mare voievod, cel dintâi stat românesc, Ţara Românească, s-a impus ca fapt politic ireversibil. Mai mult decât atât, noul stat a devenit temelia pe care avea să se sprijine şi lupta de emancipare a românilor de la răsărit de Carpaţi, încheiată cu constituirea celui de al doilea stat românesc; în perspectivă mai îndepărtată, constituirea primului stat românesc a pregătit eliberarea tuturor românilor de sub dominaţiile străine.

Vitalitatea celor două state şi capacitatea lor de a se apăra s-au manifestat viguros şi când, abia ieşite din încercarea de putere cu regatul ungar, au fost cuprinse în aria de expansiune a unui adversar încă mai primejdios, Imperiul otoman. De la instalarea turcilor pe cursul inferior al Dunării la sfârşitul secolului al XIV-lea, presiunea exercitată de puterea otomană a devenit o realitate permanentă care a absorbit covârşitor energiile celor două state române. Efortul lor militar a urmărit, după împrejurări, fie să evite subjugarea lor de către turci, atunci când noua putere hegemonică în sud-estul Europei a încercat să le anihileze, fie să limiteze sarcinile impuse de Poarta otomană, care au crescut vertiginos în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, fie să înlăture cu totul dominaţia otomană la Dunărea de Jos, sau chiar, în coaliţie cu alte puteri, să o elimine din Europa.

Rezistenţa opusă lui Baiazid I de Mircea cel Bătrân a demonstrat turcilor marea dificultate dacă nu imposibilitatea de aplica Ţării Româneşti soluţia impusă în sudul Dunării, cucerirea directă şi transformarea ţărilor în teritoriu islamic; ea i-a silit să-şi limiteze pretenţiile la o dominaţie indirectă, manifestată prin recunoaşterea suzeranităţii Porţii otomane şi acceptarea condiţiilor politice, economice şi militare legate de aceasta. Rezultat al echilibrului realizat între forţa de expansiune a Imperiului otoman în această direcţie şi capacitatea de rezistenţă a Ţării Româneşti, formula suzeranităţii a guvernat până în secolul al XIX-lea raporturile româno-otomane. Nici încercările ulterioare ale unui Dan II, Vlad Dracul şi Vlad Ţepeş de a înlătura dominaţia

[21] M. Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină şi despre reflectarea campaniei din 1330 în diplomele regale şi în „Cronica pictată“*, Studii. Revistă de istorie“, tomul 20, 1967, 1, p. 42–43.

turcească şi nici veleităţile ulterioare ale Porţii otomane de a transforma Ţara Românească în paşalâc, îndeosebi în vremea sultanului Soliman Magnificul, nu au modificat esenţial raportul-cadru statornicit în vremea lui Mircea cel Bătrân.

O evoluţie similară, deşi mai târzie, au cunoscut şi raporturile Moldovei cu Imperiul otoman. Expansiunea otomană nu a lovit masiv în cel de-al doilea stat românesc decât în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în vremea lui Ştefan cel Mare, cu acţiunea căruia afirmarea şi arta militară românească ating punctul culminant. Efortul militar de mari proporţii, ofensiv şi defensiv, desfăşurat de domnul Moldovei în lupta cu turcii a angajat toate resursele ţării; şi, dacă încercarea sa grandioasă de a preveni instalarea turcilor la gurile Dunării, de a înlătura dominaţia otomană din nordul Peninsulei Balcanice prin presiunea asupra întregului curs inferior al fluviului şi chiar de a izgoni, în cadrul unei largi coaliţii, pe turci din Europa, a eşuat în cele din urmă, ea a asigurat ţării sale statutul cel mai favorabil cu putinţă în raport cu puterea hegemonică în sud-estul Europei şi în bazinul pontic, statut statornicit spre sfârşitul domniei lui Ştefan.

Un efort militar similar, desfăşurat de Moldova lui Ştefan împotriva veleităţilor de dominaţie ale Ungariei şi ale Poloniei, a dat două din cele mai strălucite momente ale luptei de apărare a ţării (Baia, 1467 şi Codrul Cosminului, 1497) şi a permis reaşezarea raporturilor cu cele două puteri pe o bază mult mai favorabilă Moldovei decât în trecut.

Cele două state româneşti şi-au apărat existenţa nu numai cu mijloacele militare, dar şi cu cele ale acţiunii politice, ale diplomaţiei. Istoria politicii lor externe, încă atât de puţin elucidată istoriografic, a fost, în esenţă, desfăşurarea efortului factorilor lor de conducere de a consolida sau de a salva cadrul statal creat în secolul al XIV-lea.

Acţiunea domnilor şi a forţelor care cooperau cu ei la elaborarea politicii externe a urmărit, în special, să găsească în alianţele încheiate sprijin împotriva puterilor hegemonice cele mai ameninţătoare, pentru ca, într-un context de echilibru de forţe, să poată asigura un grad cât mai înalt de autonomie ţărilor lor. Alianţele lui Basarab, Nicolae Alexandru şi ale unora dintre urmaşii lor cu puterile nord-balcanice au avut ca obiect principal contrabalansarea puterii regatului ungar, în acea vreme forţa politică cea mai ameninţătoare pentru Ţara Românească. Cu Mircea, efortului de îndiguire a hegemonismului regatului ungar – în etapa politicii sale externe când aceasta a fost preocuparea dominantă –, s-a extins spre nord şi s-a manifestat prin alianţa cu Moldova şi Polonia.

Împotriva puterii otomane, care a devenit în zilele lui principala primejdie pentru Ţara Românească, Mircea a reluat legăturile cu Ungaria, reazemul cel mai important în lupta cu turcii; dar acţiunea sa diplomatică, inspirată de această confruntare, a fost mult mai vastă, extinzându-se la Bizanţ, Veneţia şi în lumea beilor turci din Asia Mică, în lupta lor de apărare a autonomiei faţă cu Imperiul otoman. În efortul de apărare desfăşurat de marele domn, acţiunea militară, defensivă şi ofensivă, îmbinată larg cu cea diplomatică, a cunoscut cea mai viguroasă manifestare din istoria medievală a Ţării Româneşti, până la Mihai Viteazul[22].

Din a doua jumătate a secolului al XV-lea, după eşecul marii încercări a lui Vlad Ţepeş de a elibera ţara de sub dominaţia turcă, în cooperare cu Ungaria, a precumpănit politica de echilibru între cele două mari puteri vecine, până când prăbuşirea Ungariei după Mohács a deschis vremea hegemoniei otomane.

O tendinţă similară a caracterizat politica externă a Moldovei. Faţă cu ameninţarea pe care o constituise tendinţa de dominaţie a regatului angevin, Moldova începuturilor, a lui Laţcu şi, poate, înainte chiar, a lui Bogdan, s-a orientat spre Polonia şi, prin mijlocirea ei, spre papalitate. Stabilirea legăturilor directe cu papalitatea a fost prima manifestare cunoscută a politicii externe a Moldovei în căutarea unui sprijin pentru efortul de a-şi consolida independenţa. Cu Petru Muşat, cu întregirea Moldovei în direcţia gurilor Dunării şi a Mării Negre, orizontul politicii externe a ţării se lărgeşte considerabil. Din 1387, o dată cu omagiul domnului faţă de Vladislav Jagiello, regele Poloniei[23], Moldova îşi fixează, ceea ce avea să rămână timp de un secol opţiunea sa principală de politică externă, alianţa cu Polonia, determinată precumpănitor de primejdia restaurării dominaţiei ungare.

Şi în cazul Moldovei vremea celei mai remarcabile afirmări a puterii ei militare a coincis cu cea mai largă acţiune diplomatică, cea anume din timpul domniei lui Ştefan cel Mare. Preluând domnia în condiţiile grele create între pretendenţi şi facţiunile boiereşti, larg întreţinute din afară de Ungaria şi Polonia, Ştefan a căutat, în prima fază a domniei, sprijin în regatul polon. Odată angajat însă în lupta cu Imperiul otoman el şi-a extins considerabil legăturile externe, trecând peste ceea ce fusese până atunci tendinţa puterilor suzerane de a interzice ţării relaţiile diplomatice cu alte puteri. Acum, în toiul luptei cu turcii, Ştefan a intrat în legătură cu regatul ungar, Veneţia, papali-

---

[22] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1944 (capitolele consacrate politicii externe).

[23] M. Costăchescu, *Documentele modoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 599–602.

tatea, hanatul lui Uzun Hasan, antagonistul lui Mehmet II în Asia Mică, cu Hoarda Mare a tătarilor de pe Volga, cu genovezii, cu principatul Mangup, pentru a lărgi coaliţia antiotomană şi a spori astfel şansele de succes ale ţării sale în războiul în care se angajase. În ultima fază a domniei, Ştefan, angajat în lupta cu Jagiellonii, a stabilit legături de alianţă cu marele cnezat al Moscovei şi cu hanatul tătarilor din Crimeea. Ca şi arta militară, diplomaţia românească, pusă în slujba apărării statului şi a realizării ţelurilor sale fundamentale, a atins apogeul în timpul şi prin acţiunea lui Ştefan[24].

Acţiunea militară şi diplomatică a celor două state române le-a asigurat supravieţuirea, autonomia şi posibilitatea de a acţiona ca factori de sine stătători, cu limitări impuse de situaţia geografică şi politică, pe plan extern; acest rezultat a fost consacrat prin negocieri cu marile puteri vecine şi confirmat în convenţiile încheiate cu acestea.

Dacă înregistrarea scrisă a unor astfel de convenţii nu s-a păstrat în raporturile dintre Ţara Românească şi Ungaria în secolele XIV şi XV – existenţa lor e însă plauzibilă –, în schimb ne-au parvenit indirect informaţii cu privire la conţinutul lor. Ştim astfel că, cel mai târziu în 1324, anul din care ne-a parvenit ştirea, Carol Robert a fost nevoit să recunoască, în urma unor negocieri prelungite cu Basarab, noua unitate politică constituită la sud de Carpaţi, fie şi cu rezerva mintală de a o anihila mai târziu. Această înţelegere – unele din clauzele ei ne sunt cunoscute din relatarea cuprinsă în *Chronicon pictum* cu privire la negocierile dintre regele Ungariei şi voievodul român în timpul campaniei din 1330 –, lărgită prin noile acorduri încheiate de regalitatea ungară cu urmaşii lui Basarab – Nicolae Alexandru şi Vladislav I îndeosebi – a constituit baza raporturilor dintre cele două state până în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi chiar, cu unele modificări impuse de evoluţia situaţiei internaţionale la Dunărea de Jos, până la prăbuşirea regatului ungar. În esenţă, acest raport se întemeia pe cooperarea militară între cele două state – îndeosebi în lupta împotriva turcilor –, pe obligaţiile vasalice asumate de domnii Ţării Româneşti şi pe concesia corelată a unor feude transcarpatice de către regii Ungariei.

Spre deosebire de statutul raporturilor dintre Ungaria şi Ţara Românească, cel al legăturilor dintre Polonia şi Moldova a lăsat urme directe mai abundente; un lung şir de acte omagiale ne îngăduie să cunoaştem unul din elementele generatoare ale raportului de alianţă stabilit între cele două state, tot în cadrul specific medieval, feudo-vasalic, anume omagiul şi jurământul de

[24] Ş. Papacostea, *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare; puncte de reper*, „Revista de istorie", tomul 28, 1975, 1, p. 15–31.

credinţă al domnilor Moldovei, începând cu cel al lui Petru I din 1387; alte documente, mult mai puţin numeroase, au conservat angajamentul concomitent al regilor poloni de a îndeplini, la rândul lor, îndatorirea feudală de sfat şi ajutor; o parte din aceste documente au înregistrat elemente de conţinut, obligaţiile concrete militare, politice şi economice fixate în cadrul raportului de cooperare instituit de actul de închinare şi luare sub protecţie. Reduse la esenţa lor, aceste acte şi raporturile pe care le-au consacrat au confirmat statutul de sine stătător al celui de-al doilea stat românesc[25].

Acelaşi a fost obiectul şi acelaşi rezultatul efortului militar şi diplomatic al ţărilor române în raport cu Imperiul otoman. După primele şocuri, când turcii au înţeles dificultatea militară a convertirii Ţării Româneşti şi Moldovei în teritoriu islamic şi, deopotrivă, inconvenientele internaţionale ale acestei soluţii, când obiectivul sultanilor s-a limitat la neutralizarea şi apoi la atragerea celor două ţări în sfera de influenţă a imperiului, ei au negociat cu domnii sau pretendenţii la domnie, respectiv cu fracţiunile boiereşti care îi sprijineau, condiţiile raporturilor dintre Poarta otomană şi statele române a căror existenţă autonomă au fost determinaţi să o recunoască. Regimul raporturilor dintre Imperiul otoman, de-o parte, şi Ţara Românească şi Moldova, pe de altă parte, a fost rezultatul negocierilor între turci şi români, în contextul confruntărilor militare; rezultatul acestor negocieri a fost înscris în acte emise de Poarta otomană, hatişerifuri, sau în terminologia latină apuseană, capitulaţii. Mult timp contestată, existenţa acestor convenţii este astăzi fapt stabilit, chiar dacă textele invocate de boierii români în 1774 s-au dovedit a fi, în forma lor, plăsmuiri. Surse din cele mai demne de crezare confirmă realitatea acestor convenţii în secolul al XV-lea. Italianul Filippo Buonaccorsi Callimachus, a cărui activitate politică la curtea regatului polon, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, l-a pus în contact direct cu realităţile româneşti şi cu legăturile româno-turce, de care s-a ocupat chiar ca emisar al regelui Poloniei, a avut prilejul să constate existenţa unor reglementări negociate între turci şi români, recunoaşterea autonomiei statelor române de către cei din urmă şi raportul direct între rezistenţa militară îndârjită a românilor şi acest rezultat. Subliniind disproporţia de forţe între turci şi români, umanistul italian afirmă, mai întâi în ceea ce priveşte Ţara Românească: „Şi totuşi, acei dintre ei care se numesc Bessarabi nu numai au rezistat timp foarte îndelungat cu forţe atât de mici împotriva întregii puteri a turcilor, dar foarte adesea chiar i-au atacat, înainte de a-l pierde, din pricina luptelor interne

[25] Colecţia acestor acte în volumul citat al lui M. Costăchescu şi, pentru domnia lui Ştefan cel Mare, la I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913.

crâncene, pe acel mare comandant şi domn al lor, Vladislav Dracula [...] Mult timp după aceasta, au ajuns la supunere, *astfel încât să-şi păstreze toate legile lor, împreună cu avuţiile şi până aproape şi libertatea...*" (s.n.). Cât priveşte pe românii din Moldova, autorul constată că deşi turcii le-au răpit unele teritorii, ei „au provocat adesea în anii precedenţi, în mai multe rânduri, pierderi atât de mari turcului, încât acesta a fost silit, în cele din urmă, să-l numească aliat şi prieten pe Ştefan, domnul moldovenilor şi vasal al ilustrului rege al Poloniei, care a cedat *nu sub presiunea armelor, ci condiţionat*" (s.n.). Şi apoi, sintetizându-şi constatarea cu privire la români, autorul conchide: „iar românii (valahii), după ce au respins armele şi încercările ei (adică ale puterii otomane), *s-au învoit prin tratate, nu ca învinşi ci ca învingători*" (s.n.)[26].

Informaţia umanistului italian nu e izolată; alte numeroase izvoare, care nu au făcut încă obiectul unui studiu de ansamblu, atestă existenţa acestor convenţii negociate între Poarta otomană şi cele două state române în secolele XV şi XVI[27].

Salvarea celor două state române prin efortul combinat al forţei lor militare şi al diplomaţiei lor a făcut posibilă şi dezvoltarea funcţiilor lor pozitive pentru evoluţia ansamblului poporului român.

Statul medieval şi poporul român. Crearea şi menţinerea statelor române a asigurat poporului român un cadru politic înlăuntrul căruia şi prin care s-a afirmat conştiinţa sa colectivă; statul medieval român a fost, datorită şi acestei funcţii pe care a împlinit-o, o verigă însemnată în devenirea naţiunii române.

Constituirea şi consolidarea Ţării Româneşti şi a Moldovei au fost prin ele însele o hotărâtă afirmare a conştiinţei colective româneşti, o manifestare a reacţiei poporului român împotriva eforturilor de a-l încadra în tipare de organizare care îi erau străine. Indiciu al acestei conştiinţe e însuşi numele celor două ţări, care exprimă în acelaşi timp două realităţi divergente: conştiinţa identităţii etnice a românilor şi dualismul statal românesc în evul mediu.

---

[26] Philippi Callimachi *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio*, I. Lichońska şi Th. Kowalewski, Varsovie, 1964, p. 50.

[27] În problema mult dezbătută a „capitulaţiilor", v. Şt. Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" până la Mihai Viteazul*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S. România, 1970, p. 101–140; M. Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte, au cours de la seconde moitié du XVI-e siècle*, „Revue des études sud-est européennes", XV, 1977, 2, p. 207–232; Ş. Papacostea, *Tratatele Ţării Româneşti şi Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV–XVI: ficţiune politică şi realitate istorică*, în vol. *Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1962, p. 93–106.

Cel dintâi stat românesc a adoptat – sau, mai exact, a continuat să poarte – numele multora din alcătuirile politice româneşti anterioare, care cuprindeau indicaţia etniei creatorilor lor: „terra blacorum", „silva blacorum", „Vlasca (zemlia)", „Vlăsiia", „Blaquie", „Walachenland" etc. Toate formaţiile care purtau aceste denumiri şi altele mai mărunte, cu nume de vale, râu, depresiune etc., nu erau însă decât crâmpeie ale unei largi unităţi ideale, de tip arhaic, care corespunde întregului teritoriu locuit de români: „toate aceste părţi – scria Nicolae Iorga – numite după râuri formează pentru românii de oriunde o singură ţară mare, care se numeşte Ţara Românească; oriunde locuiesc români este pentru ei Ţara Românească [...]. În toate veştile mai vechi ale trecutului nostru nu e alt nume de ţară decât un nume de acesta general, după numele neamului care locuieşte acolo [...]. Va să zică Ţara Românească pornia cu cea din urmă aşezare în Apus şi mergea până la cea mai înaintată aşezare românească în Răsărit [...]. Prin urmare iată cum ardelenii s-au găsit împreună cu românii de dincoace în aceiaşi Ţară Românească..."[28].

Primul stat românesc de sine stătător a preluat în acelaşi timp cu numele şi aspiraţia latentă dacă nu chiar misiunea cuprinsă în denumirea asumată de Ţara Românească, aceea anume de a reconstitui unitatea poporului al cărui nume îl purta.

Şi cel de-al doilea stat românesc a fost larg cunoscut sub aceeaşi denumire de Ţara Românească (Valahia), îndeosebi în izvoarele străine, deşi nu au lipsit şi timide încercări în vremea începuturilor de a introduce termenul şi în titulatura oficială a domnilor Moldovei. Încă din secolul al XIV-lea şi mai frecvent în secolul al XV-lea, exprimând conştiinţa proprie şi cea europeană a unităţii de neam a locuitorilor din cuprinsul celor două state româneşti, cancelariile străine amintesc „cele două Vlahii", sau Valahia Mare şi Valahia Mică. Exprimând clar şi categoric realitatea implicită în denumirea celor două ţări prin acelaşi nume, adică etniconul comun, umanistul italian Filippo Buonaccorsi Callimachus, mai sus citat, referindu-se la situaţia politică a românilor (valachi), aminteşte că ei sunt „un neam împărţit în două", aluzie la cele două state româneşti, care pentru el sunt *Montana Valachia* (adică Valahia munteană) şi *altera Valachia* (adică cealaltă Valahie sau Ţară Românească, adică Moldova)[29]. Încă şi mai răspicat traduce ideea de unitate a celor două state un izvor de la începutul secolului al XVI-lea care se referă la „cele două provincii ale Ţării Româneşti, anume Moldova şi Transalpina" (denumirea can-

[28] N. Iorga, *O conferinţă despre viaţa românească a Ardealului*, în „Calendarul Ligii Culturale", 1909, p. 40–41.

[29] *„quae gens hodie in duas partes divisa...;* Philippi Callimachi *Ad Innocentium VIII... oratio*, p. 50.

celariei ungare pentru Ţara Românească)[30]. Ideea potrivit căreia cele două state româneşti nu erau decât subdiviziuni ale aceleiaşi Ţări Româneşti, cuprinzând toate formaţiunile politice ale românilor, şi, ca aspiraţie latentă, pe toţi românii, e un fir al gândirii sau al conştiinţei lor politice incontestabil atestat, deşi încă insuficient cercetat istoriografic.

Legătura stabilită între cele două state de fondul lor etnic comun e exprimată şi de denumirile de *Valachia Major* sau Ţara Românească cea mare şi *Valachia Minor*, aplicată celui de-al doilea stat. Distincţia aceasta, care apare încă din secolul al XIV-lea, nu mult timp după întemeiere, a fost pentru străini un mijloc de a identifica cele două ţări româneşti, iar pentru acestea însăşi expresia necesităţii de a defini raportul ierarhic dintre ele. Faptul că domnul Moldovei, Ştefăniţă, a revendicat în cadrul negocierilor cu Ţara Românească în 1526 pentru sine titlul de mare voievod (*vayvoda maggiore*) lăsând domnului celei din urmă titlul de voievod (în izvor *vayvoda minore*)[31], ceea ce înseamnă o răsturnare a raportului ierarhic tradiţional între cele două state româneşti, dă la iveală limpede existenţa unei concurenţe pentru întâietate în cadrul a ceea ce măcar vag şi implicit, era înţeles ca o *unitate statală*.

Elementele de conştiinţă a unităţii nu au prevalat însă asupra factorilor care au generat şi menţinut dualitatea statală românească în evul mediu. Realităţi politice şi economice mai puternice decât factorii de unitate au împiedicat în evul mediu desăvârşirea procesului de concentrare teritorială românească, măcar în afara arcului carpatic, de către un unificator.

Cel dintâi dintre factorii care au influenţat în sens negativ această evoluţie e strâns legat de împrejurările înseşi ale apariţiei celor două state româneşti. Constituite în teritorii despărţite unul de celălalt, Ţara Românească şi Moldova şi-au creat identităţi statale înainte de a fi intrat în contact teritorial direct, spre sfârşitul secolului XIV. Dar, mai decisiv decât această trăsătură a genezei lor, a cântărit, în sensul menţinerii dualităţii statale, structura raporturilor internaţionale în Europa răsăriteană şi sud-estică în evul mediu târziu. Desprinse din conglomerate politice străine prin acţiunea de eliberare, Ţara Românească şi Moldova au fost cuprinse, la scurt timp de la întemeierea lor ca state de sine stătătoare, în grupări de forţe internaţionale cu interese politice şi economice divergente dacă nu chiar antagonice, situaţie care a decurs în mare măsură din tendinţele de dominaţie în spaţiul carpato-dunărean a marilor puteri din Europa centrală şi sud-estică. În vreme ce Ţara Românească s-a orientat fundamental spre cooperarea cu Ungaria, îndeosebi după instalarea turcilor la Dunărea de Jos, Moldova s-a asociat cu Polonia, pavăză

[30] Hurmuzaki, II, 1, Bucureşti, Ed. I.V. Socec, 1891, p. 28.

[31] Hurmuzaki, II, 3, Bucureşti, Ed. I.V. Socec, 1892, p. 524; E. Vârtosu, *op. cit.*, p. 122.

împotriva expansionismului ungar. Rivalitatea cu multiple aspecte a celor două mari puteri catolice s-a repercutat şi asupra celor două state române. Un rol de prim plan în cadrul rivalităţii între Polonia şi Ungaria şi, respectiv, între Moldova şi Ţara Românească, a revenit concurenţei dintre cele două mari drumuri ale comerţului internaţional care le străbăteau teritoriul, stabilind legătura continentală între Europa centrală şi Marea Neagră, şi luptei pentru controlul gurilor Dunării, element esenţial al acestei legături[32].

Rolul covârşitor al presiunii externe în menţinerea separaţiei celor două state române a fost învederat de desfăşurarea evenimentelor la sfârşitul domniei lui Mihai Viteazul, când cele trei mari puteri cu aspiraţii de dominaţie în spaţiul românesc, Polonia, Imperiul habsburgic – succesor al pretenţiilor dispărutului regat ungar – şi Imperiul otoman, acţionând convergent, deşi nu în acord, au destrămat uniunea personală realizată de marele domn. Realităţile relaţiilor internaţionale care s-au manifestat evident în destrămarea unităţii create de Mihai Viteazul au exprimat însă cadrul de forţă permanent care a acţionat în prima fază a existenţei celor două state române, în sensul menţinerii dualităţii lor statale. Unitatea şi comunitatea de origine au rămas în sfera ideilor, a conştiinţei, în vreme ce realitatea politică s-a fixat în existenţa separată a celor două state româneşti.

Funcţia politică, în sensul larg al cuvântului, asumată de cele două state medievale române nu s-a limitat la părţile poporului român cuprinse în hotarele proprii, ci, fapt de excepţională însemnătate istorică, s-a extins şi asupra românilor din Transilvania, în ciuda piedicilor pe care i le-a opus un cadru statal străin şi ostil.

În Transilvania, formele de organizare politică autohtonă au dispărut treptat sub presiunea politicii regatului ungar; ţările româneşti de tip arhaic dispar, sugrumate de noua organizare a provinciei introdusă de regalitatea ungară. Cele mai multe din aceste ţări au dispărut fără a lăsa urme în documentaţia scrisă; unele din ele au fost înregistrate de izvoare în ajunul dispariţiei lor ca unităţi politice româneşti („terra blacorum" din sudul Transilvaniei, „ţara Haţegului")[33]. Cel mai bine documentat e cazul „ţării Maramureşului", unde autonomia voievodală românească a opus o rezistenţă prelungită înainte de a fi suprimată de regalitatea angevină[34].

---

[32] P. P. Panaitescu, *De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate?*, în vol. *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială*, Bucureşti, Ed. de stat, 1974, p. 131–148; autorul are meritul de a fi pus problema într-un cadru istoric larg; evident tema este astăzi susceptibilă de a fi rediscutată pe o bază de informaţie mult mai cuprinzătoare.

[33] *Documenta Romaniae Historica*, D. I, p. 1–2 şi 22.

[34] R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1979.

Apăsarea exercitată de regalitatea ungară asupra românilor din Transilvania nu s-a limitat la acest aspect. Încleştarea între regat şi statele române în anii când, trecând munţii, voievodul maramureşan Bogdan a transformat vechea autonomie românească de la răsărit de Carpaţi într-un stat de sine stătător (1364–1365) a fost însoţită de o masivă agravare a politicii regale în raport cu românii din Transilvania, determinată în mare măsură de teama ca succesele luptei de eliberare a românilor de dincoace de Carpaţi să nu inspire atitudini similare în teritoriile direct controlate de regalitate[35]. În aceşti ani hotărâtori, Ludovic de Anjou nu numai că a introdus o justiţie expeditivă în Transilvania, orientată în chip special şi mărturisit împotriva românilor, dar a luat şi un şir de alte măsuri care aveau să influenţeze masiv şi durabil soarta acestora: a generalizat principiul recunoaşterii obligatorii a calităţii cneziale de către rege, a legat confirmarea stăpânirii nobiliare a pământului de apartenenţa la confesiunea catolică şi a iniţiat prigoana împotriva clerului ortodox. Prin măsurile lui Ludovic confesiunea ortodoxă a fost înlăturată din constituţia Transilvaniei şi odată cu ea aderenţii ei, poporul român şi elita sa socială, au fost înlăturaţi din viaţa constituţională a ţării; în această vreme şi prin aceste măsuri s-a fixat una din trăsăturile constituţiei medievale a voievodatului şi apoi a principatului Transilvaniei, întemeiată pe raportul dintre naţiunile privilegiate şi religie, mai târziu „religiile" recunoscute de puterea de stat[36].

În situaţia creată de aceste măsuri, rolul celor două state româneşti în asigurarea continuităţii măcar a unora din formele de organizare proprie ale românilor din Transilvania a fost esenţial. Însăşi vecinătatea lor constituia pentru românii de peste Carpaţi un sprijin, prin posibilitatea contactului cu realităţile politice şi bisericeşti superioare, dezvoltate la adăpost de dominaţia străină. Dar influenţa celor două state s-a manifestat şi altminteri decât prin acest sprijin pasiv. În primul rând prin concesiile la care a fost silită să consimtă regalitatea ungară atunci când a înţeles zădărnicia încercării de a impune Ţării Româneşti şi Moldovei dominaţia sa directă şi s-a străduit să le obţină colaborarea; în cadrul acestor raporturi de cooperare, instituite mai întâi cu Ţara Românească şi apoi cu Moldova, regii Ungariei au acordat, cu titlu feudal, domnilor celor două ţări un şir de teritorii înlăuntrul Transilvaniei, *situaţie care a prelungit acţiunea statului românesc de la sud şi răsărit de Carpaţi şi dincolo de munţi.*

---

[35] Ş. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie; une nouevelle source*, p. 397.

[36] *Ibidem.*

Sub protecţia acestei prezenţe politice a statului românesc de dincoace de Carpaţi s-a exercitat influenţa bisericească a Ţării Româneşti şi a Moldovei asupra românilor transilvăneni. Încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în urma prigoanei confesionale dezlănţuite în regatul ungar, mitropolia Ţării Româneşti a fost învestită de Patriarhia constantinopolitană cu funcţia de păstorire a masei populaţiei ortodoxe din Transilvania şi regatul ungar, lipsită de ierarhie bisericească superioară sau păstorită doar intermitent de vlădici proprii. Această delegaţie de puteri a fost înscrisă în titulatura mitropoliţilor Ţării Româneşti, care cumulau cu această atribuţie funcţia de „exarh a toată Ungaria şi al Plaiurilor"[37].

Patronatul bisericesc al domnilor români din Transilvania, încă atât de puţin cunoscut în continuitatea sa, e ilustrat în formele sale superioare de politica celor mai de seamă deţinători ai puterii supreme în Moldova şi Ţara Românească, Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, a căror acţiune a depăşit ca limite şi însemnătate statele asupra cărora au dominat, şi a învestit o semnificaţie general românească.

Când, în a doua parte a domniei lui, Ştefan cel Mare a restabilit relaţiile de colaborare cu regatul ungar, alianţă necesară în lupta împotriva turcilor, el a obţinut din partea lui Matia Corvin un întins domeniu peste munţi cu centrul în cetatea Ciceu. Ştefan însuşi şi urmaşii săi au extins considerabil domeniul adăugându-i noi sate şi aşezări fortificate, *creând astfel o adevărată zonă de autoritate publică românească înlăuntrul Transilvaniei.* Dar mai presus de această semnificaţie e fundaţia bisericească a lui Ştefan de la Vad pe Someş, mănăstire cu funcţie episcopală, cu un vlădică numit de domnul Moldovei pentru supuşii săi din voievodatul transilvan. Cât timp s-a menţinut această situaţie, porţiunea din teritoriul transilvan asupra căreia s-a exercitat autoritatea de stat a Moldovei a fost sustrasă regulilor de guvernare instituite de regalitatea ungară în secolul precedent.

Mai îndrăzneaţă încă, pentru că o îngăduia evoluţia generală a situaţiei, a fost în această privinţă acţiunea lui Mihai Viteazul. În negocierile sale cu principele Transilvaniei şi, mai hotărât încă, în timpul scurt al domniei sale în Transilvania, Mihai nu numai a consolidat legăturile tradiţionale ale bisericii române de aici cu Ţara Românească, dar chiar a reuşit să înalţe mitropolia românească în însăşi capitala principatului, Alba Iulia. Astfel, el a înfăptuit un act care, lăsat să se dezvolte, ar fi însemnat destrămarea constituţiei ţării, întemeiată pe eliminarea confesiunii ortodoxe şi odată cu ea a poporului român din viaţa politică a ţării.

---

[37] M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, I, p. 245.

Prin protecţia asupra bisericii române din Transilvania, statul medieval român, adică domnia Ţării Româneşti şi a Moldovei, a asumat o funcţie de însemnătate deosebită în dezvoltarea poporului român în ansamblul său: „...dar, în schimb, voievozii moldoveni şi munteni, vor adăugi, cu un instinct politic minunat, aşezămintele bisericeşti, Vlădiciile, în jurul cărora se va aduna de acum viaţa românilor din aceste părţi... Cu neapăratele sale urmări culturale, el singur, acest sprijin bisericesc, era în stare să creeze o conştiinţă de legături fireşti între românii de acolo şi cei de dincoace"[38].

Ocrotirea culturii româneşti în faşă a fost o altă funcţie de seamă îndeplinită de statul medieval în raport cu întregul popor român. Fără o adevărată creaţie culturală proprie, nici o colectivitate etnică nu-şi poate împlini destinul istoric, nu poate atinge formele superioare ale existenţei colective. Cei mai de seamă dintre domnii ţărilor române în secolele XIV–XVI au intuit – în unele cazuri actul de înţelegere e chiar evident – rostul colectiv esenţial al operei culturale şi, trecând peste toate greutăţile condiţiei istorice, i-au consacrat însemnate resurse materiale şi energii umane. Ctitoriile bisericeşti, operele de artă cu care acestea au fost înzestrate, creaţia literară, covârşitor bisericească şi ea, stimulată şi sprijinită de iniţiativa domniei, au pus temelia culturii naţionale române.

Semnificaţia superioară a operei de cultură promovată de domnie se înţelege limpede, în toată cuprinderea ei, în acţiunea lui Ştefan cel Mare, care, şi în această direcţie, s-a dovedit personificarea cea mai largă a istoriei noastre medievale. Opera sa arhitectonică de vaste proporţii, care a înzestrat Moldova cu numeroase lăcaşuri bisericeşti – mănăstiri şi biserici – şi cu un stil arhitectonic propriu, sinteză bizantino-gotică cu amprente originale, pictura bisericească dezvoltată în acest cadru şi care avea să cunoască înflorirea supremă în generaţia următoare, au fost manifestări ale voinţei domnului de a înzestra colectivitatea peste care domnea cu o conştiinţă de sine. Deosebit de limpede şi direct s-a manifestat această voinţă în câmpul activităţii istoriografice; din iniţiativa lui Ştefan a fost întocmit, în diverse variante, letopiseţul domniei lui, încadrată în întregul trecut al Moldovei, de la „întemeiere" , viziune care a reconciliat pentru prima oară istoriografic cele două dinastii ale întemeietorilor, Drăgoşeştii şi Bogdăneştii. Opera de cultură a lui Ştefan a întregit acţiunea sa politică, militară şi diplomatică, conferindu-i un sens superior şi dimensiunea duratei lungi[39].

---

[38] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, Bucureşti, 1915, p. 127.

[39] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă în timpul lui Ştefan cel Mare.* Redactat sub conducerea lui M. Berza, Bucureşti, Ed. Academiei R. P. Române, 1958; *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare. Culegere de studii*, îngrijită de M. Berza, Bucureşti, Ed. Academiei R. P. Române, 1964.

Expresie supremă a actului creator şi sprijinitor de cultură al domnilor români din dinastia întemeietorilor, care se stinge în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, creaţia culturală a primelor două secole după apariţia statelor române a constituit punctul de reazem al marilor realizări culturale din secolul al XVII-lea, componentă esenţială a conştiinţei naţionale în proces de formare. Patronatul cultural al domniei a fost una din funcţiile cele mai însemnate ale statului medieval român.

Prin cadrul de viaţă politică proprie pe care l-a creat şi apărat, prin creaţia culturală pe care a sprijinit-o şi, o dată cu ea, prin conştiinţa colectivă pe care a consolidat-o, prin funcţiile sale generale privind ansamblul poporului român, statul medieval, deşi dominat şi instrumentalizat de o minoritate privilegiată, a fost un element esenţial al devenirii naţiunii române.

ÎNCEPUTURILE POLITICII COMERCIALE A ŢĂRII ROMÂNEŞTI ŞI MOLDOVEI (SECOLELE XIV–XVI) DRUM ŞI STAT*

În secolul al XIV-lea, Ţara Românească şi Moldova au fost cuprinse, prin marile drumuri ale comerţului internaţional care le străbăteau teritoriul, în vastul sistem de schimburi comerciale în plină dezvoltare între Europa apuseană şi centrală, pe de o parte, şi lumea asiatică, pe de altă parte. Dezvoltarea acestor drumuri a fost una din consecinţele multiple ale transformării Mării Negre în secolele XIII–XIV în principala arie de întâlnire şi redistribuire a produselor Orientului şi Occidentului. Agenţii şi beneficiarii cei mai de seamă ai acestui intens schimb comercial au fost veneţienii şi genovezii care, în secolul al XIII-lea, au eliminat zăvorul bizantin de la Strâmtori şi au început să exploreze şi să exploateze larg itinerariile comerţului internaţional legate de bazinul pontic. Integrarea celor două ţări în marile circuite ale comerţului intercontinental, prin segmentele esenţiale ale itinerariilor acestuia care treceau prin teritoriul lor, le-a conferit o însemnată funcţie internaţională şi a determinat primele manifestări cunoscute ale politicii lor comerciale. Această funcţie asumată de cele două state româneşti şi implicaţiile ei în evoluţia politicii lor externe au reţinut, firesc, atenţia medieviştilor români şi explică literatura relativ bogată consacrată drumurilor comerciale în istoriografia română. Dar în ciuda numărului şi calităţii studiilor închinate acestei teme, rolul celor două mari drumuri comerciale care au legat, prin Ţara Românească şi Moldova, Europa Centrală cu Marea Neagră şi, prin intermediul ei, cu lumea asiatică, e departe de a fi încă lămurit, chiar şi în unele din aspectele sale esenţiale. Rândurile care urmează îşi propun să aducă un spor de lumină în acest domeniu şi să contribuie la mai buna înţelegere a unui aspect însemnat al existenţei timpurii a Ţării Româneşti şi Moldovei ca state de sine stătătoare.

* Publicat în „Studii şi materiale de istorie medie" X, 1983, p. 9–55.

Geneza legăturii comerciale între Braşov şi gurile Dunării. Prin legăturile internaţionale pe care le mijlocea, Marea Neagră a devenit o zonă de puternică atracţie nu numai pentru Genova şi Veneţia, dar şi pentru puterile continentale care, prin poziţia lor, puteau aspira să participe direct la exploatarea comerţului pontic. Două dintre aceste puteri, regatele ungar şi polon, au dezvoltat o politică pontică bogată în consecinţe pentru întreaga regiune cuprinsă în aria lor de acţiune.

Aspiraţiile pontice ale regatului ungar au apărut mult mai timpuriu decât cele ale Poloniei. Încă din primele decenii al secolului al XIII-lea, după căderea Constantinopolului sub latini, regalitatea arpadiană a manifestat o vădită tendinţă de a-şi asigura legătura directă cu marea, atât cu Adriatica cât şi cu Marea Neagră, şi de a obţine astfel controlul asupra unor căi comerciale de însemnătate internaţională[1].

Indiciile timpurii ale tendinţei regatului de a-şi asigura legătura directă cu zona Dunării de Jos şi cu Marea Neagră sunt direct legate de desăvârşirea cuceririi Transilvaniei şi de expansiunea sa transcarpatică la începutul secolului al XIII-lea, cu concursul Ordinului teutonic şi apoi cu mijloacele proprii. Unul din sensurile principale ale expansiunii regatului la răsărit şi sud de Carpaţi se întrevede din privilegiul acordat cavalerilor teutoni de regele Andrei al II-lea în 1222, prin care le confirmă stăpânirile teritoriale, între altele castelul Cruceburg construit de ei, cu teritoriul pertinent, şi de aici întreg pământul „ce merge până la hotarele brodnicilor şi, de cealaltă parte, de la întăriturile Hălmeagului, până la izvorul apei ce se cheamă Bârsa, şi de aici înainte până la Dunăre"[2]. Realitate sau program, situaţia înscrisă în textul regal citat indică ceea ce avea să fie de acum înainte, timp de peste două secole şi jumătate, una din marile direcţii de expansiune ale regatului ungar, nemijlocit legată de interesele politicii sale comerciale. O realitate ecleziastică nouă s-a născut în teritoriile recent cuprinse în aria de dominaţie a regatului după izgonirea Ordinului teutonic, *episcopia cumană*, ea însăşi expresie a tendinţei sau realităţii politice noi rezultate din expansiunea ungară în aceste teritorii.

Programul regalităţii ungare de expansiune până la gurile Dunării şi Marea Neagră, chiar în condiţiile defavorabile create de invazia mongolă, e

[1] N. Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Age*, Paris, 1924, p. 89– 90.

[2] UKB, I, p. 19; DRH, D, I, p. 1, 3; confirmarea papală din decembrie 1222, UKB, I, p. 23; DRH, D, I, p. 4, 6.

limpede exprimat de Bela al IV-lea în memoriul înaintat papei Inocenţiu al IV-lea cu privire la primejdia tătară, în care dădea curs speranţei că, cu sprijinul cavalerilor ioaniţi, de curând instalaţi la hotarele regatului, în vecinătatea bulgarilor şi cumanilor, va fi în măsură să-şi extindă stăpânirea „cât se întinde Dunărea, până la marea constantinopolitană“[3]. Expansiunea spre Marea Neagră era pentru regatul ungar o necesitate cu atât mai imperios resimţită cu cât participarea directă la comerţul în marea Adriatică îi fusese blocat de riposta necruţătoare a Veneţiei la începutul secolului al XIII-lea.

Dezvoltarea vieţii urbane pe drumul care lega sud-estul Transilvaniei de cursul inferior al Dunării a fost favorizată de itinerariul comercial care foarte probabil a început să funcţioneze acum. Braşovul, chemat să îndeplinească rolul principal, de centru redistribuitor, al acestui drum, e surprins într-un izvor ecleziastic încă înainte de marea invazie tătară din 1241[4]; o inscripţie funerară din anul 1300 dă la iveală existenţa unui „comite de Câmpulung“, probabil căpetenie a comunităţii săseşti din această aşezare, etapă însemnată pe principalul drum comercial care lega Braşovul cu Dunărea[5].

Expansiunea regatului ungar spre Adriatică şi Marea Neagră în prima jumătate a secolului al XIII-lea a fost blocată, în prima direcţie, de Veneţia, iar în cea de a doua de marea invazie tătară din 1241. Constituirea imperiului mongol al Hoardei de Aur şi hegemonia tătară asupra unor întinse teritorii şi state din răsăritul şi sud-estul Europei, inclusiv cursul inferior al Dunării[6], a zădărnicit timp de peste un secol tendinţa regatului ungar, atât de evidentă în primele decenii ale secolului al XIII-lea, de a-şi deschide drumul spre Marea Neagră. Reluarea încercării presupunea înlăturarea în prealabil a dominaţiei tătare la răsărit şi sud de Carpaţi, în spaţiul românesc, situaţie care nu avea să se realizeze decât spre mijlocul secolului al XIV-lea, ca urmare a ofensivei puterilor creştine, Polonia, Ungaria, ţările române în curs de constituire. Deschisă în 1340 în cnezatul Halici, prin acţiunea regelui Cazimir al Poloniei, sprijinit de oastea ungară, ofensiva antitătară a cuprins curând şi spaţiul românesc. După succesele înregistrate la începutul domniei lui Ludovic de Anjou, în 1345–1346 de expediţiile transilvane la răsărit şi sud de Carpaţi,

---

[3] Hurmuzaki, I, 1, p. 261.

[4] G. Nussbächer, *Wann wurde Corona gegründet*, în vol. *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur Siebenbürgischen Heimatkunde*, Bukarest, 1981, p. 23–24.

[5] E. Lăzărescu. *Despre piatra de mormânt a comitelui Laurenţiu şi câteva probleme arheologice şi istorice în legătură cu ea*, în „Studii şi cercetări de istoria artei“, IV, 1957, 1–2, p. 109–127.

[6] A. Decei, *La Horde d'Or et les pays Roumains au XIIIe et XIVe siècles selon les historiens arabes contemporains*, în „Romanoarabica“, II, 1976, p. 61– 63, a pus în lumină controlul tătar asupra gurilor Dunării, care l-a reactualizat de fapt pe cel cuman.

care au avut ca rezultat o nouă extindere a puterii regalității ungare în aceste teritorii, un al doilea val ofensiv, în anii 1352–1354, a redus dominația tătară în spațiul românesc la o zonă restrânsă a litoralului pontic; în următoarele trei decenii și această rămășiță a hegemoniei tătare avea să dispară[7]. Legătura directă cu Marea Neagră, obiectiv vechi al politicii regatului ungar, părea acum asigurată.

În 1358, regele acordă brașovenilor dreptul de a circula cu mărfurile lor „liber și în siguranță" între Buzău și Prahova, „adică din locul unde se varsă în Dunăre râul numit Ialomița până la locul unde se varsă, de asemenea în Dunăre, râul numit Siret"[8]. Actul regal înregistrează așadar pentru prima oară existența legăturii comerciale între Brașov și Dunărea de Jos, urmare nemijlocită a succesului ofensivelor antitătare din anii precedenți.

În același an, Ludovic de Anjou a reușit să smulgă Veneției stăpânirea țărmului dalmat (1358); regatul ungar își deschisese astfel două porți prin care putea să participe *direct*, cu concursul aliaților săi genovezi, la lucrativul comerț oriental. Dubla deschidere spre mare realizată de Ungaria la mijlocul secolului al XIV-lea a coincis cu adoptarea unui șir de măsuri menite să stimuleze masiv participarea regatului la comerțul internațional, să-l integreze în marile circuite ale schimbului de mărfuri, îndeosebi cele dintre Europa Apuseană și Centrală și Orientul asiatic. Privilegiile comerciale numeroase emise de Ludovic de Anjou au urmărit sistematic să promoveze legăturile comerciale cu unele din marile orașe ale Europei Centrale, cu Adriatica și Marea Neagră, și să constituie o rețea de itinerarii ale comerțului internațional prin teritoriul regatului ungar și spre marele beneficiu al acestuia.

La exploatarea perspectivelor comerciale deschise de dublul acces maritim realizat de regatul ungar în a doua jumătate a secolului al XIV-lea un loc eminent a fost rezervat celor două orașe sud-transilvane, destinate, prin poziția lor, să beneficieze cel mai mult de noile oportunități oferite comerțului internațional, Sibiul și Brașovul[9]. Firește, avantajul principal al legăturii cu Adriatica avea să revină Sibiului. În vara anului 1367, Ludovic de Anjou aducea la cunoștință celor îndreptățiți să perceapă vămi în Dalmația și Croația privilegiul acordat sibienilor de a circula liber cu mărfurile lor de orice fel,

---

[7] Ș. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 165–193.

[8] Hurmuzaki, XV, 1, p. 1.

[9] Pentru integrarea Transilvaniei în marile circuite ale comerțului internațional în secolul al XIV-lea, v. N. Iorga, *op. cit.*, p. 101–103; I. Moga, *L'orientation économique de la Transylvanie*, București, 1940, p. 11–15 (extras din „Revue de Transylvanie", VI, 1).

oriunde ar voi, „la Viena, Praga, Zara şi Veneţia şi aiurea" şi de a le desface în orice centru, inclusiv Buda, în ciuda vechiului drept de depozit al oraşului, fireşte după plata vămilor obişnuite[10]. În 1370, revenind asupra chestiunii, Ludovic a lărgit considerabil privilegiul sibienilor, îndeosebi al celor angajaţi în activitatea comercială legată de ţărmul dalmat[11]. Ansamblul privilegiilor acordate de Ludovic I sibienilor a fost confirmat şi lărgit de Sigismund I de Luxemburg, continuator deosebit de zelos al politicii comerciale a predecesorului său. Dar pierderea Dalmaţiei, recucerită de veneţieni în 1409, eveniment care a modificat sensibil datele comerţului extern al Ungariei şi care a generat grave şi îndelungate convulsiuni internaţionale, a pus capăt legăturii directe a sibienilor cu ţărmul dalmat şi seriei privilegiilor regale care îl acopereau.

Un loc încă şi mai însemnat în constituirea acestui sistem de reţele ale comerţului internaţional, rod al unei politici comerciale deliberate şi de mare anvergură, a revenit legăturii cu Marea Neagră, efortului de a asigura circulaţia mărfurilor din bazinul pontic spre Ungaria şi în sens invers. Acest ţel, regalitatea ungară l-a urmărit pe două căi: prin deschiderea largă a porţilor regatului negustorilor genovezi şi prin activitatea braşovenilor la Dunărea de Jos şi Marea Neagră.

Cooperarea ungaro-genoveză a cunoscut cea mai largă dezvoltare în timpul lui Ludovic de Anjou când comunitatea de interese între cele două puteri a generat un şir de iniţiative şi acţiuni comune, cu funcţie covârşitor antiveneţiană[12]. Amploarea cooperării comerciale şi a proiectelor de cooperare se întrevede în textul marelui privilegiu din 24 iunie 1379 al lui Ludovic pentru negustorii genovezi[13]. În virtutea acestui act, regele Ungariei acordă genovezilor şi celor care beneficiau de cetăţenia genoveză dreptul de a circula liber cu mărfurile lor „pe apa Dunării şi pe uscat, venind de la Orşova spre Timişoara până la Buda şi de asemenea din regatul nostru al Dalmaţiei, atât pe marea noastră cât şi pe drumul Zarei...". Mărfurile vehiculate de genovezi

---

[10] UKB, II, p. 297–298.

[11] *Ibidem*, p. 337–339, 361–362; pentru extinderea până la Viena a activităţilor negustorilor sibieni, v. *ibidem*, p. 393–394, 401 şi 402.

[12] Vom consacra un studiu special acestei cooperări şi implicaţiilor ei în sud-estul european.

[13] *Liber jurium reipublicae Genuensis*, t. II, Augusta Taurinorum, 1857, în *Monumenta Historiae Patriae*, IX, col. 854–858. Privilegiul din 1379 nu a fost decât un act de confirmare şi poate de lărgire a unui statut special deosebit de favorabil acordat genovezilor în Ungaria; în 1376, Florenţa solicita lui Ludovic un statut privilegiat similar celui de care beneficiau genovezii, *Monumenta Hungariae Historica, Acta extera*, ed. G. Wenzel, III, Budapesta, 1876, p. 131–132.

erau scutite de vămile şi de taxele de tot felul percepute asupra mărfurilor negustorilor de rând de agenţii regali, de nobili, clerici sau comunităţile de orice fel. Singura vamă la care erau supuşi era *tricesima*, la Buda, şi aceasta însă redusă la jumătate.

Activitatea genovezilor nu era limitată la import; ei aveau dreptul de a achiziţiona orice mărfuri din regat – cu excepţia aurului şi argintului – şi de a le scoate din ţară, pe drumurile amintite, cu plata taxelor suportate de toţi negustorii. La Buda şi în toate centrele în care se stabileau, genovezii aveau dreptul la consuli proprii, cărora le revenea integral jurisdicţia asupra lor.

Al doilea factor al comerţului pontic al regatului, al cărui rol avea să se dovedească mult mai durabil, a fost Braşovul. Deşi nu s-a dezinteresat de legătura cu ţărmul dalmat, deşi a obţinut la rândul său câteva privilegii care îi înlesneau realizarea acestei legături[14], Braşovul era, firește, orientat cu prioritate spre gurile Dunării şi Marea Neagră, care îi ofereau posibilitatea de a participa în condiţii mult mai avantajoase la comerţul oriental.

Primele măsuri cunoscute ale lui Ludovic de sprijinire a activităţii braşovenilor la Dunărea de Jos aparţin, cum s-a văzut, anului 1358[15], când regele a creat o zonă de liberă circulaţie, de scutire vamală, pentru braşoveni între Ialomiţa şi Siret, deschizându-le larg accesul la comerţul pontic.

În contextul politicii sale comerciale continentale cu implicaţii intercontinentale, legătura sigură cu Marea Neagră era, aşadar, pentru Ludovic de Anjou o necesitate imperioasă. Schimbul de mărfuri cu una din zonele cele mai active ale comerţului oriental, legătura directă cu genovezii, factor dominant în bazinul pontic, care asumase de curând şi controlul direct la gurile Dunării, prin aşezările de la Chilia şi Licostomo, era o verigă esenţială a sistemului comercial internaţional promovat de regele Ungariei. Aici însă, în această zonă, el a întâmpinat rezistenţa Ţării Româneşti care îşi desăvârşea în aceşti ani organizarea statală. De interes nu mai puţin vital decât pentru regatul ungar era şi pentru Ţara Românească controlul asupra segmentului

---

[14] UKB, II, p. 354–355; *ibidem*, III, p. 128.

[15] Actul din 1358 al regelui Ludovic de Anjou a fost interpretat felurit de istoricii români. Pentru N. Iorga, E. Lăzărescu, Gh. Brătianu, actul e indiciul unei dominaţii efective a regatului la sud şi răsărit de Carpaţi, culoar care asigura legătura dintre Braşov şi aria danubiano-pontică; ca şi în sec. al XIII-lea, expresia ecleziastică a acestei dominaţii a fost o episcopie catolică, anume episcopia Milcoviei, reîncarnare a episcopiei cumane, acoperită de valurile invaziei mongole. Interpretând datele geografice ale privilegiului regal, N. Iorga afirma: „Aici e vechea moşie a episcopului Cumanilor" (*Istoria românilor*, III, Bucureşti, 1937, p. 161), Alt curent de interpretare, ai cărui exponenţi sunt P.P. Panaitescu, Maria Holban, R. Manolescu, consideră privilegiul lui Ludovic un simplu act de suzeranitate sau, încă şi mai puţin, manifestarea unei veleităţi.

final al marelui drum comercial continental care lega Europa Centrală cu Marea Neagră, anume segmentul cuprins între Braşov şi cursul inferior al Dunării. Prin amploarea intereselor legate de controlul şi exploatarea acestui segment de drum comercial, reglementarea statutului său a devenit şi a rămas vreme îndelungată o componentă esenţială a raporturilor dintre Ţara Românească şi regatul ungar.

Faţă de încercarea lui Ludovic de a crea o zonă de circulaţie liberă între Carpaţi şi Dunăre, în favoarea braşovenilor, care urmau să vehiculeze mărfurile într-un sens şi în celălalt, scutiţi cu desăvârşire de vămi şi taxe (1358), domnul Ţării Româneşti, Nicolae Alexandru, îşi manifestă opoziţia.

Conflictul care a reizbucnit între Ţara Românească şi regatul ungar încă din anul următor a avut neîndoielnic şi o însemnată componentă comercială, expresie a luptei pentru controlul drumului comercial. Faptul nu e direct atestat, dar se deduce din acordul realizat zece ani mai târziu de fiul şi succesorul lui Nicolae Alexandru, Vlaicu (Vladislav I), cu Ludovic de Anjou, acord cu multiple aspecte politice, teritoriale, militare, religioase şi comerciale, între care cel din urmă a ocupat un loc însemnat, devenind un factor de lungă durată, de antagonism şi cooperare, în raporturile dintre cele două ţări.

Acordul comercial a îmbrăcat forma unui privilegiu conferit de Vlaicu negustorilor braşoveni[16]. Acest acord s-a încheiat sub supravegherea regelui Ludovic[17]. Actul era menit, în propria sa formulare, să consacre, „legătura veşnică a păcii" între Ţara Românească, pe de o parte, şi Braşov şi Ţara Bârsei de alta („pro perpetuo pacis vinculo inter nos, parte ab una, et universos cives et provinciales de Brasso, vicinos et amicos nostros carissimos, parte ab altera...").

Acordul a fost un compromis între cele două puteri; Ţara Românească îşi vedea recunoscută stăpânirea asupra teritoriului ei răsăritean peste care se întinsese ambiţia cuceritoare a regatului ungar; acesta, la rândul său, smulgea

---

[16] V. nota 33.

[17] Cercetătorii chestiunii au constatat existenţa unui model de cancelarie regal pentru actul din 1368: „La formule dans sa partie finale au moins est la même que celle des diplomes des rois de Hongrie ou de leurs voyvodes s'adressant aux états transylvains; cela ne signifie peut-être qu'une copie de ce modèle par la chancellerie valaque, qui rédigeait assez rarement le latin"; Gh. I. Brătianu, *Les assemblées d'états et les Roumains en Transylvanie*, în „Revue des Études Roumaines", XIII–XIV, 1974, p. 28; mergând mai departe în direcţia acestei constatări, un alt istoric afirmă: „analiza scrisului, formularului şi limbii privilegiului arată că el nu a fost scris în cancelaria domnească, ci a fost pregătit şi redactat în cancelaria regală, iar domnul Ţării Româneşti l-a încuviinţat şi l-a autentificat"; R. Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV–XVI)*, Bucureşti, 1965, p. 26. Sigur e, în orice caz, că clauzele acordului au fost în prealabil negociate de cei doi parteneri.

Ţării Româneşti un privilegiu larg care asigura Braşovului legătura cu comerţul pontodanubian, în condiţii de circulaţie a mărfurilor şi oamenilor extrem de avantajoase, şi pe deasupra o largă libertate comercială înlăuntrul Ţării Româneşti. Culoarul teritorial între Braşov şi Dunărea de Jos, preconizat de regalitatea ungară încă din primele decenii ale secolului al XIII-lea şi reactualizat de Ludovic de Anjou, s-a transformat, în temeiul acestui compromis, în zonă de liberă circulaţie şi de regim vamal privilegiat. Ţara Românească se impusese ca factor participant la beneficiile exploatării importantului drum comercial care îi străbătea teritoriul, dar, în schimb, ea a trebuit să acorde un regim de privilegiu extrem de larg Braşovului şi, prin intermediul emporiului ardelean, regatului ungar. Prin prevederile sale explicite şi prin vastele sale urmări implicite, acordul din 1368 a fost prima manifestare cunoscută a politicii comerciale şi vamale a Ţării Româneşti.

Rezultatul confruntării dintre interesele comerciale şi vamale ale celor două state şi al raporturilor lor de forţă a fost, pe acest plan, statutul legăturilor comerciale dintre Ţara Românească şi oraşul Braşov, fixat, în elementele sale esenţiale, prin privilegiul din 1368 şi prin cel cuprinzând un şir de modificări, din 1413. Reconfirmarea acestui statut a devenit un element esenţial – care în unele momente asumă chiar rol de condiţie principală, *sine qua non* – al raporturilor dintre Ungaria şi Ţara Românească, atâta timp cât a durat contextul internaţional care i-a dat naştere. Regalitatea ungară a vegheat ca raportul comercial instituit în 1368 să nu se deterioreze pentru braşoveni; ea a intervenit în câteva rânduri direct în formularea textului privilegiului, a prototipului acestuia[18]. Domnii Ţării Româneşti reconfirmau, de îndată ce erau înscăunaţi în domnie, privilegiul pentru braşoveni, fie textual, emiţând noi acte privilegiale, fie prin referire la vechile privilegii. „Pacea" Ţării Româneşti cu Braşovul era preludiul confirmării sau restaurării „păcii" cu regatul ungar, adică al restabilirii legăturii originare încheiate în vremea lui

[18] Pentru privilegiul lui Vlaicu din 1368, v. nota precedentă. Mai clar e raportul între actul regal şi cel domnesc în cazul privilegiului acordat de Mircea cel Bătrân negustorilor braşoveni (1413), varianta lărgită şi modificată a celui din 1368; la baza privilegiului lui Mircea se află, evident, cel emis la 7 septembrie 1412 de Ştibor, voievodul Transilvaniei, din iniţiativa regelui Ungariei; UKB, III, p. 545–547; DRH, D, I, p. 191–195. Trei decenii mai târziu, la 2 martie 1443, voievozii Transilvaniei, Nicolae de Ujlak şi Iancu de Hunedoara, reînnoiesc privilegiul braşovenilor, care invocaseră vechile privilegii acordate de regii Ungariei pentru comerţul cu Ţara Românească; Vlad Dracul confirmă „toate câte sunt în actele zişilor domni, Mircea, de fericită pomenire părintelui nostru, şi Ioan de Huniade, voievozi ai Ţării Româneşti şi ai Transilvaniei"; Hurmuzaki, XV, 1, p. 31–32; Fr. Pall, *Iancu de Hunedoara şi confirmarea privilegiului pentru negoţul braşovenilor şi al bârsenilor cu Ţara Românească, în 1443*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", IX, 1966, p. 80–82; UKB, V, p. 106–108, 145–146.

Vlaicu şi Mircea. Dan al II-lea şi Radu Praznaglava în rivalitate pentru domnia Ţării Româneşti reînnoiesc în câteva rânduri privilegiul lui Mircea pentru braşoveni, indiciu al efortului de a obţine, prin intermediul Braşovului, sprijinul sau măcar acceptarea, în cazul celui din urmă, din partea regatului ungar (ultima reînnoire, din partea lui Dan al II-lea, în 1431, e reproducerea textuală a privilegiului lui Mircea cel Bătrân)[19]. Vlad Dracul reînnoieşte şi el în 1437 „aşezământul" vechi, ultima confirmare largă, desfăşurată, în secolul al XV-lea, a privilegiului braşovenilor de către un domn al Ţării Româneşti[20].

În alte cazuri, fără a mai repeta textul privilegiului sau anticipând momentul emiterii unui nou privilegiu, domnii Ţării Româneşti îi reconfirmau valabilitatea prin referire la textul originar sau prin enunţare rezumativă a conţinutului său: „şi să-mi fie ei (braşovenii) cu toată dreptatea – scria Radu Praznaglava la 17 mai 1421 – şi domnia mea să le fiu lor cu dreptate; să fie slobozi şi să nu se teamă de nici o răutate nici de pradă, nici de tâlhărie, nici de opreală, nici de zălog..."[21]; „Şi am întocmit aşa – scria Vladislav al II-lea, probabil în 1452, braşovenilor – ca să umble oamenii voştri slobozi pe aici, să se hrănească şi să n'aibe grijă de nimica [...] Cât pentru drumul Prahovei, să vă fie slobod şi pe unde poftiţi, şi să ne ţinem de aşezământul cel vechi, de la domnii de mai înainte, şi voi şi noi"[22]. „Şi iau pe credinţa şi pe sufletul domniei mele să ţin pace bună cu voi, şi să fie slobode toate drumurile, şi să umble oamenii voştri la noi să cumpere şi să vândă slobozi fără nici o grije şi fără pagubă, ca şi cum ar umbla prin ţara voastră", scria Vlad Ţepeş braşovenilor în 1458 sau 1459, înainte de marele său conflict cu saşii[23]. Radu cel Frumos, instalat în contextul creat de invazia lui Mehmet al II-lea în Ţara Românească, în 1462, şi-a început domnia prin „pacea" încheiată cu Braşovul, îndată după înscăunare[24], deşi avea să-şi modifice ulterior sensibil atitudinea în problema comerţului braşovean. Basarab Laiotă îşi începe şi el domnia printr-o garanţie largă acordată braşovenilor[25]. Revenit în domnie pentru scurtă vreme, Vlad Ţepeş reafirmă categoric libertatea comercială a braşovenilor: „să fie şi de aici înainte după acel vechi aşezământ" sau „cum a fost şi

---

[19] I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, I, *1413–1508*, Bucureşti, 1905, p. 8–13, 15–28, 32–38.

[20] Vlad Dracul a emis două privilegii pentru braşoveni la interval de câteva luni; *ibidem*, p. 71–73; DRH, D, I, p. 340–341 şi p. 463–464.

[21] I. Bogdan, *Documente*, p. 8–10; v. şi textul de la p. 14–15.

[22] *Ibidem*, p. 87–88.

[23] *Ibidem*, p. 93.

[24] La 15 august 1462, comitele secuilor îi autoriza pe braşoveni să respecte „treugas pacis cum illustri principi Radul, nunc Wajvoda parcium transalpinarum..."; Hurmuzaki, XV, 1, p. 58.

[25] I. Bogdan, *Documente*, p. 113.

mai înainte aşezământul cel vechi şi cum a fost şi în zilele domniei mele, tot aşa să fie şi de-aici înainte, cât voi fi în viaţă domnia mea, ca să cumpere slobozi din toate câte le va fi de trebuinţă şi vor pofti"[26]. Basarab cel Tânăr dă la rândul său, la începutul domniei, „carte de încredinţare" braşovenilor „pentru neguţătorii voştri ca să vie la noi în pace şi tot aşa ai noştri să meargă la voi în pace"[27]. Mircea, fiul lui Vlad Dracul, pretendent impus scurt timp de Ştefan cel Mare, se angaja şi el să ţină „aşezământul cel vechi", adică cel acordat braşovenilor de domnii de odinioară[28]. Aceeaşi cale au urmat Vlad Călugărul[29] şi Radu cel Mare şi unii din succesorii lor din primele decenii ale secolului al XVI-lea.

Tendinţe divergente, abateri de la această normă, s-au manifestat în acest interval, uneori chiar flagrant contradictoriu în raport cu regula convenită. Regatul ungar a încercat sau a manifestat intenţia de a reveni la situaţia ideală pe care o exprimă privilegiul lui Ludovic I din 1358: libertatea totală de circulaţie la Dunărea de Jos, fără taxe şi vămi. În 1368, în anul însuşi al acordului cu Vlaicu şi al privilegiului emis de acesta, regele Ungariei a acordat scutire de vamă negustorilor din stăpânirile lui „Dimitrie principele tătarilor" pentru ca braşovenii să beneficieze la rându-le de asemenea scutiri, într-o zonă care neîndoielnic asigura legătura cu Marea Neagră[30]. Nici la începuturile domniei lui Sigismund ideea legăturii directe şi total libere între Braşov şi Dunărea de Jos nu era încă definitiv abandonată, după cum se constată lesne din reînnoirea de către rege a privilegiului lui Ludovic din 1358, care legaliza „culoarul", zona de liberă circulaţie la sud de Carpaţi[31]. De partea lor unii dintre domnii Ţării Româneşti au încercat, în contexte politice favorabile, să se emancipeze de regimul comercial înscris în privilegiul acordat braşovenilor, dar încercările lor au rămas încă, în tot acest interval, momente excepţionale, tendinţe anticipatoare produse de situaţii de scurtă durată[32]. Situaţia a

---

[26] *Ibidem*, p. 95–97.

[27] *Ibidem*, p. 137–138; v. şi p. 145–146, 157.

[28] *Ibidem*, p. 178.

[29] *Ibidem*, p. 183–186, 188–189.

[30] UKB, II, p. 315; DRH, D, I, p. 90, Localizarea stăpânirii lui Dimitrie propusă de N. Iorga ni se pare corectă: „Nicăieri aiurea decât în Cetatea Albă nu putem aşeza pe acest prinţ „tătăresc", poate – judecând după nume – creştinat, care va fi avut supt stăpânirea sa părţile de jos ale Moldovei, dincolo şi dincoace de Prut"; N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXIV, p. 6; localizare similară la Gh. I. Brătianu, *Demetrius princeps Tartarorum*, în „Revue des Études Roumaines", IX–X, 1965, p. 45–46.

[31] UKB, III, p. 125–126; DRH, D, I, p. 142–143. Dacă privilegiul din 1395 e expresia unei realităţi sau doar a unei aspiraţii, legată de recenta campanie a lui Sigismund în Moldova şi de perspectivele acţiunii sale iminente la sud de Carpaţi, e o chestiune care nu poate fi rezolvată cu mijloacele documentare la îndemână.

[32] V. mai jos, p. 181–182.

rămas fundamental nemodificată, în cadrul fixat de acordul din 1368 şi de privilegiile comerciale următoare, inspirate din cel acordat de Vlaicu braşovenilor; ea a fost dominată de interesul regatului de a-şi asigura legătura cu gurile Dunării şi cu Marea Neagră, direcţie dominantă a politicii sale răsăritene în secolul al XIV-lea şi al XV-lea, şi de necesitatea menţinerii compromisului cu Ţara Românească.

Regimul comerţului braşovean în Ţara Românească. Compromisul realizat între Braşov, rezemat pe puterea regatului ungar, şi Ţara Românească a fost înscris în privilegiile care reglementau activitatea comercială a braşovenilor înlăuntrul ţării şi tranzitul lor spre ţări străine. Două au fost privilegiile care au creat cadrul legal, statutul negoţului braşovean în şi prin Ţara Românească, cel al lui Vlaicu, din 20 ianuarie 1368[33], şi cel al lui Mircea cel Bătrân, din 6 august 1413 (varianta latină din 25 august 1413)[34].

Statutul privilegiat al braşovenilor acoperea *în primul rând* legătura lor comercială cu Dunărea şi Marea Neagră, aşadar negoţul lor cu sud-estul european şi cu Orientul Apropiat. Dreptul de a circula cu mărfurile lor în această direcţie, asigurarea obţinută prin acest statut împotriva unor eventuale măsuri de protecţionism comercial – politică a cărei principală manifestare în această vreme era formula depozitului obligatoriu – a fost una din feţele privilegiului exorbitant impus de braşoveni Ţării Româneşti; libera circulaţie a negustorilor era, e drept, răscumpărată prin acceptarea unor taxe vamale, dar în cadrul unui regim vamal deosebit de avantajos. Cea de a doua faţă a privilegiului smuls de braşoveni Ţării Româneşti a fost libertatea excepţional de largă pe care şi-au asigurat-o pe piaţa internă a ţării.

Mărfurile tranzitate prin Ţara Românească erau supuse unei vămi tricesimale (*tricesima, kumerk*) la intrarea în ţară la Câmpulung (1368) – de fapt o vamă centrală –, înlocuită apoi (1413) printr-o taxă vamală fixă (*tributum, vama*)[35]. La înapoiere, la Dunăre, mărfurile aduse de braşoveni erau de asemenea supuse vămii (*tricesima*)[36]. Pe drumul Brăilei, privilegiul din 1368 a

[33] Hurmuzaki, XV, 1, p. 1–2; UKB, II, p. 306–307; DRH, D, I., p. 86–87.

[34] Textul slav: I. Bogdan, *Documente*, p. 3–6; DRH, D, I, p. 197–198; textul latin: I. Bogdan, *Documente*, p. 36–38; Hurmuzaki, XV, 1, p. 8–10; UKB, IV, p. 425–426; DRH, D, I, p. 198–201. Originalul lui Ştibor, care s-a aflat la baza privilegiului lui Mircea, UKB, III, p. 544–547; DRH, D, I, p. 191–195. Textele din 1413 sunt mai amănunţite, dar înşirarea nediscriminată a diverselor categorii de mărfuri şi vămi sau taxe îngreuiază înţelegerea lor.

[35] Deosebirea între *tricesima (tricesimum)* şi *tributum*, între vama principală şi cea internă, de trecere printr-un centru urban privilegiat, foarte marcată în actul din 1368, s-a estompat cu timpul; cele două noţiuni s-au confundat, iar termenii slavi sau latini care le exprimau au fost folosiţi nediscriminat.

[36] Vlaicu acordă „civibus et provincialibus de Brasso", „quod universi mercatores de Brasscho et eius districtu per quamlibet viam terre nostre Transalpine, excepta via Braylan, ad

creat braşovenilor un regim încă mai favorabil, întrucât negustorii care urmau acest itinerariu nu plăteau vama decât la *înapoiere*, „la Câmpulung sau în apropiere"[37]. Aşadar, potrivit aşezământului vamal din 1368, aceeaşi marfă tranzitată de braşoveni prin Ţara Românească era vămuită *o singură dată*, la intrarea în ţară, la Câmpulung şi la Dunăre, iar pe drumul Brăilei marfa tranzitată de braşoveni nu era supusă vămii decât la înapoiere[38].

Aşezământul vamal din 1413 a înlocuit vama tricesimală de la Câmpulung printr-o taxă vamală fixă la Rucăr, dar limitată la un şir de produse[39]; la ieşirea din ţară şi la înapoiere, mărfurile tranzitate de braşoveni erau supuse vămii (la vadul Dunării, la ieşire, şi la Rucăr, la înapoiere)[40].

---

regna extranea transeuntes, de rebus suis mercimonialibus tantum duo tricesima, unum scilicet, transeundo et alterum redeundo, nobis solvere debebunt, ita videlicet quod ipsi, terram nostram intrando, tantum unum tricesimum, nobis in Longo Campo vel iuxta persolvant et ibidem, sigillo tricesimatoris nostri recepto, per terram nostram liberi er expediti transeant. Similiter autem redeundo, tricesimum nobis circa Danubium solvant et iterum, recepto sigillo, per teram nostram expediti procedant".

[37] „Ipsi autem mercatores, cum rebus suis mercimonialibus per dictam viam Braylam ad regna extranea procedentes, tantum unum tricesimum, in Longo Campo, non transeundo, sed redeundo nobis solvere tenebuntur". Ipoteza lui Gh. I. Brătianu, potrivit căreia Brăila nu aparţinea încă la această dată Ţării Româneşti, pentru că privilegiile lui Vladislav nu menţionează explicit această apartenenţă, nu e întemeiată (*Demetrius princeps Tartarorum*, p. 43). E foarte probabil, dacă nu chiar sigur, că Brăila aparţinea la această dată Ţării Româneşti şi că regimul mult mai favorabil creat negustorilor care urmau acest drum urmărea să asigure dezvoltarea acestui port dunărean.

Pentru raportul real dintre cele două centre, Brăila şi Chilia, pentru dezvoltarea celui dintâi ca urmare a pierderii controlului asupra celui din urmă, v. Şt. Meteş, *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*, Sighişoara, 1921, p. 14 (e posibil ca situaţia întrevăzută de autor să se fi creat mult mai timpuriu decât a presupus-o el).

[38] Deplasarea vămii impuse la înapoiere, de la vadul Dunării la Câmpulung, era un avantaj suplimentar acordat braşovenilor, deoarece le scutea de vamă mărfurile importate din Orient şi desfăcute în Ţara Românească, aşadar înainte de trecerea prin vama de la Câmpulung.

[39] Supuse taxării la Rucăr erau baloturile de postav în tranzit şi, probabil, în subsidiar, cele destinate comerţului *en gros* în ţară, în vreme ce bucăţile de postav tăiate şi produsele manufacturate, şepci, pălării etc., erau scutite de taxă.

[40] „Primo, ut omnes cives, hospites et incole civitatis Brassoviensis et totius districtus Barczensis, Walachiam cum rebus seu mercimoniis suis intrantes, in tributo ad Ruffam arborem persolvant de panno Yppriensi vel Gallicali XXIIII ducatos, de Lobiensi XVIII, de Coloniensi XII, de Polonicali VI, de panno scisso, de caligisque et mitris nihil, et de eisdem pannis, in nullo alio loco Walachie, tributum dent, nisi in foro, ubi predictos pannos vendiderint, et ibi tributum dent ut est preexpressum, et nisi in Dombowycza, ubi tantum medietatem tributi, de supradictis pannis dare teneantur...; sed si cum mercimoniis suis transierint ultra Danubium, extunc, in vado Danubii de centum persolvant tria, et si sic persolverint, extunc redeundo cum rebus suis mercimonialibus nihil dare tenentur...". Această clauză finală se referă neîndoielnic la vadul Dunării: acelaşi privilegiu aminteşte însă obligaţia negustorilor care vin de peste mare sau de peste Dunăre de a plăti tricesima: „sed ipsi venientes de marinis partibus seu trans Danubium de centum persolvant tantum tria".

De vămile interne, orășenești (*tributum*), pentru mărfurile tranzitate, brașovenii erau cu desăvârșire scutiți, în virtutea privilegiului lui Vlaicu; mai mult încă, privilegiul din 1368 a suprimat *expressis verbis* vama internă de la Slatina, înlăturând un obstacol din calea legăturii comerciale a Brașovului cu Vidinul, al cărui țar, Sracimir, fusese restaurat în domnie sau se pregătea să și-o reia[41].

În privința comerțului înlăuntrul Țării Românești, brașovenii erau scutiți prin privilegiul din 1368 cu desăvârșire de vămi, atât la intrarea în țară cât și în orașe, cu excepția vămii orășenești (*tributum*) pe care urmau să o achite la Câmpulung sau în apropiere"[42]. Privilegiul din 1413 menține scutirea de vămile interne, cu excepția vămii de la Rucăr pentru postav – introdusă în locul celei desființate de la Câmpulung –, a vămii târgului „unde vor vinde acest postav" și a Dâmboviței, unde aveau să suporte jumătate din suma plătită la Rucăr[43]. Scutite total de vămi în Țara Românească erau îndeosebi produsele meșteșugului brașovean (fier, in, pănură, pânză, săbii, cuțite, arcuri, funie etc.)[44]. Produsele naturale ale Țării Românești cumpărate de brașoveni (pește, piei, animale, brânză) plăteau o taxă la Rucăr și, în cazul peștelui, taxe la Brăila, Târgușor, Târgoviște, Dâmbovița (în aceste din urmă trei locuri taxa era simbolică)[45].

---

[41] „Insuper, universis mercatoribus de Brasso et eius districtu tributum nostrum in Salatina omnino relaxamus". Textul privilegiului acordat de Sracimir, „țarul bulgarilor", și discuția asupra datei sale probabile, 1369 sau 1370, la R. Dragulev, *Scrisoarea țarului Strașimir de la Vidin către negustorii brașoveni*, în „Revista istorică română", IX, 1939, p. 289–295. Lupta lui Ludovic pentru Vidin, care în privilegiul lui Sracimir e calificat „gospodskiu kralja grad", așadar cetate „a regelui", a avut o însemnată componentă comercială, legată de funcția orașului în comerțul danubiano-balcanic.

[42] „Cum autem ipsi mercatores bona mercimonialia infra terram nostram vendiderint aut mercati fuerint, nullum extunc tributum, nec tricesimum, de eisdem bonis nisi in Longo Campo vel iuxta, non tricesimum, sed tantum iustum et antiquum tributum nobis solvere tenebuntur".

[43] V. nota 40.

[44] „ceterum de ferro, panno griseo, tela, lino, gladiis, bicellis, cultellis ac singulis artificiali manu factis, de arcubus, funibus, pelliciis, mastricis et omnibus aliis rebus cuiuscunque generis existant, que ad Walachiam apportantur, in nullo loco Walachie tributa persolvant...".

[45] „Insuper ipsi de Walachia exeuntes, de curru piscibus vel aliis quibusvis onerato, in Brayl, XVIII ducatos, de curru piscium, in Novo Foro, unum piscem in Tergoist, unum piscem in Dombowycza, de quolibet equo currui alligato unum ducatum, de curru piscium unum piscem, de equo zomentato, quidquid portet, duos ducatos, de equo non onerato, unum ducatum, de equestre unum ducatum, de pedestre unum banum. Hec ibi: in Ruffa arbore, de curru piscium VII pisces et XXXVI ducatos, de centenario cere XII ducatos, de bove vel vacca tres ducatos, de castrato unum ducatum, de porco duos, de cute cervi unum ducatum, sed de omnibus aliis cutibus nihil. De vermasio, vulgo temelturolt, unum ducatum, de equo zomentato, quidquid portet, tres ducatos, de equo non onerato II ducatos, de equestre duos ducatos, de pedestre unum ducatum".

În sfârşit, cele două privilegii amintite au statuat principiul răspunderii individuale a negustorilor braşoveni în Ţara Românească, îndeosebi pentru datoriile contractate aici; locuitorilor Ţării Româneşti le era interzisă despăgubirea pe socoteala bunurilor altor braşoveni, în virtutea vechiului principiu medieval al răspunderii solidare a membrilor diferitelor comunităţi umane[46].

Clauzele celor două privilegii, cel al lui Vlaicu şi cel al lui Mircea, au constituit cadrul în care s-au dezvoltat relaţiile comerciale între Braşov şi Ţara Românească, atât timp cât au continuat să prevaleze relaţiile politice care impuseseră acest cadru. Privilegiile emise în favoarea braşovenilor de succesorii lui Mircea şi confirmările în termeni generali ale acestor privilegii au reluat textual termenii actelor iniţiale sau le-au exprimat fidel esenţa. Unele modificări introduse în aceste acte ulterioare nu contrazic ci, dimpotrivă, confirmă statutul originar.

În virtutea acestor acorduri, negustorii braşoveni erau asimilaţi ca regim cu localnicii în privinţa comerţului dincolo de hotarele Ţării Româneşti şi beneficiau de drepturi egale şi probabil chiar superioare faţă de aceştia în activitatea lor comercială înlăuntrul hotarelor ţării. Beneficiind la tranzit de un regim care nu le impunea decât *o vamă*, la intrarea în ţară, în drum spre sudul Dunării şi spre Marea Neagră, şi alta la înapoiere, la vadul Dunării, braşovenii aveau un avantaj egal cu al localnicilor[47]. O însemnătate deosebită a avut modificarea acestui regim prin privilegiul lui Mircea cel Bătrân; desfiinţând vama de la Câmpulung, înlocuită printr-o taxă vamală fixă pe produsele importate, percepută la Rucăr, privilegiul din 1413 a marcat un pas însemnat în direcţia intereselor braşovenilor. A fost anulat caracterul de vamă de hotar al taxei la care erau supuse mărfurile braşovenilor introduse în ţară, iar statutul drumului Dunării şi al Mării Negre – „ pe drumul Braşovului până la Brăila" – s-a apropiat încă mai mult de situaţia ideală, urmărită în secolul precedent de braşoveni cu concursul lui Ludovic. E situaţia exprimată plastic de o formulă care apare în câteva rânduri în privilegiile acordate braşovenilor de urmaşii lui Mircea, dar care se referă la regimul vamal instituit de el: „să fie ei [braşovenii şi locuitorii ţării Bârsei] o singură ţară cu ţara domniei mele..." (Radu Praznaglava, 1421); „şi să fie slobode toate drumurile şi să umble oa-

[46] „Ordinamus eciam quod nullus terricolarum nostrorum racione debitorum ad civitatem Brasso vel eius districtu sub credencia traditorum quemquam de Brasso et eius districtu arrestare vel impedire modo aliquali valeat aut praesumat" (1368); mai clar e formulat principiul în privilegiul lui Mircea din 1413: „Volumusque ut nullus ipsorum in terra nostra Walachie ab hominibus nostris pro debitis vel delictis aliorum impignoretur aut quomodolibet impediatur. Sed quivis provideat quod cui bona sua assignat, ab eodem et valeat rehabere."

[47] Avantajul special acordat de Vlaicu braşovenilor pe drumul Brăilei – o singură vamă, plătită la înapoiere – reflectă poate regimul general al comerţului în portul dunărean.

menii voştri la noi să cumpere şi să vândă slobozi, fără nici o grijă şi fără pagubă, ca şi cum ar umbla prin ţara voastră..." (Vlad Ţepeş, 1458–1459) sau, într-un moment de reconfirmare răspicată a vechii libertăţi de circulaţie a braşovenilor: „veniţi cu pâine şi cu marfă şi vă hrăniţi, căci a făcut Dumnezeu să fim acum o singură ţară" (Vlad Ţepeş în 1476, când a anulat opreliştile, scalele de hotar, instituite în anii precedenţi)[48]. E drept că, în schimbul vămii tricesimale de la Câmpulung suprimate, braşovenii au fost siliţi să achite la Rucăr o taxă fixă pe baloturile de postav şi încă jumătate din această taxă la Dâmboviţa şi taxa întreagă la locul de vânzare, pentru mărfurile desfăcute în ţară, şi vama tricesimală la trecerea Dunării, la dus şi la înapoiere, pentru mărfurile tranzitate; şi de asemenea e drept că, probabil tot acum, în contextul noilor înţelegeri, Mircea a intrat în posesia castelului Bran şi a taxelor vamale percepute în acest loc de trecere. Dar aceste compensaţii erau departe de a fi echivalente, sub raportul veniturilor, cu vama de la Câmpulung; pe de o parte, numeroase mărfuri introduse de braşoveni în ţară erau scutite de vamă, iar pe de alta, taxa fixă impusă pe diversele mărfuri supuse taxării era desigur inferioară vămii tricesimale. De aceea, şi în lipsa cifrelor acesta e indiciul cel mai important, încercarea domniei Ţării Româneşti de a restaura vama de la Câmpulung şi de a reveni la aşezământul lui Vlaicu a fost vehement combătută de braşoveni. Restaurată la o dată care nu poate fi fixată precis, între 1416 şi 1427, vama de la Câmpulung a fost din nou desfiinţată de Radu Praznaglava, în cadrul politicii sale multiplu manifestate de captare a bunăvoinţei braşovenilor: „iată, fiindcă m-aţi rugat pentru vama de la Câmpulung, ca să nu mai fie [...] Am făcut domnia mea ca să fie aşezământul ce a fost în zilele lui Mircea voievod"[49]. În schimb, domnul cerea, timid, braşovenilor să respecte statutul convenit pentru negustorii munteni care negustoreau la Braşov. Scrisoarea lui Radu Praznaglava care conceda Braşovului, la insistenţele conducerii oraşului, revenirea la aşezământul vamal al lui Mircea, din 1413, e dovada că din punctul de vedere al intereselor braşovene acest aşezământ a însemnat un progres, şi încă unul însemnat, în raport cu situaţia creată de aşezământul lui Vlaicu.

[48] I. Bogdan, *Documente*, p. 8–10, 93, 97–98. Egalitatea de regim pentru negustorii din Ţara Românească la Braşov proclamată în unele din aceste documente era nu numai formală, dar în ceea ce priveşte esenţialul, inexistentă; v. mai jos p. 178–179.

[49] I. Bogdan, *Documente*, p. 13–14; DRH, D, I, p. 234 (datat 1424–1427 şi, respectiv, 1425–1427). Nu e însă exclus ca documentul să aparţină primei domnii a lui Radu şi să fie expresia efortului său de a neutraliza, prin mijlocirea braşovenilor, ostilitatea regalităţii ungare.

Deşi informaţiile disponibile sunt foarte firave, ele lasă totuşi să se întrevadă un conflict vamal între Braşov şi Ţara Românească la sfârşitul domniei lui Mircea şi în scurta domnie a fiului său, Mihail. Stăpâni pe castelul Bran (Thercz, Turci), cei doi domni au impus braşovenilor în trecere spre Ţara Românească şi în sens invers taxe vamale al căror cuantum şi arie de aplicaţie nu ne sunt cunoscute[50]; reacţia Braşovului a declanşat intervenţia regelui Ungariei şi a determinat, în cele din urmă, hotărârea acestuia de a relua cetatea[51]. E foarte probabil că restaurarea vămii de la Câmpulung a avut loc în contextul acestui conflict încheiat cu victoria braşovenilor, care au obţinut revenirea la regimul privilegiului lui Mircea din 1413. În ultimii ani ai domniei lui Dan II, cel mai târziu, Branul era în stăpânirea regatului; taxe vamale continuau să fie percepute în cetate, dar acum victimele erau nu negustorii braşoveni, ci cei ai Ţării Româneşti, care încercau prin mijlocirea domnului lor să-şi capete dreptatea[52].

Regimul raporturilor comerciale statuat, pe de o parte, de privilegiile originare ale lui Vlaicu şi Mircea în favoarea negustorilor braşoveni şi de mo-

[50] La 7 iunie 1419, Sigismund, sesizat de o delegaţie a Braşovului, ia act, într-o scrisoare adresată comitelui secuilor, de instaurarea taxei vamale la Bran. Braşovenii, spune regele, i s-au plâns „quomodo castellani castri nostri Turch vocati, per quondam magnificum Merche, partium Transalpinarum olim, et Mychaelem, filium eiusdem, nunc wayvadam, pro tempore constituti, ipsos diversimode in antiquis eorum libertatibus, per nos et eciam alios nonnullos divos reges Hungariae, felicium recordacionum, nostros scilicet predecessores ipsis [...] gratiose datis et concessis, impedivissent, ymo de personis ipsorum propriis rebusque et bonis, tam mercimonialibus, quam aliis, eis, dictum castrum nostrum, auctoritate eorum propria signum tributi erigendo, solucionem tributariam inibi a quampluribus temporibus iam retroactis exigissent et extorsissent, exigique et extorqueri facere non cessarent eciam de presenti, in ipsorum preiudicium dicteque libertatis eorum predicte derogamen non modicum"; Hurmuzaki, XV, 1, p. 11; DRH, D, I, p. 208.

Ca urmare a intervenţiei regale, Mihail porunceşte vameşilor din Bran, Dâmboviţa şi Rucăr să respecte privilegiile braşovenilor, să le ia vamă dreaptă, „şi mai mult încă să fiţi îngăduitori cu ei", „să nu se mai plângă de voi părintelui domniei mele" (adică regele Ungariei, Sigismund); I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 6–7; DRH, D, I, p. 201. Fundalul raporturilor comerciale dintre Ţara Românească şi Braşov, presiunea regatului ungar în favoarea celui din urmă, se întrevede limpede şi între rândurile acestui document, ca de altminteri în atâtea alte cazuri.

[51] Intenţia lui Sigismund de a lua Ţării Româneşti Branul e clar formulată în scrisoarea sa către comitele secuilor, citată în nota precedentă în care îi atrage atenţia ca după redobândirea cetăţii –, „a tempore quo vos gubernationem castellanatus predicti castri nostri Turch adipsicimini" – să suprime cu desăvârşire încasarea taxelor percepute de la negustorii braşoveni.

[52] V. scrisorile lui Dan al II-lea către braşoveni cu plângeri împotriva vameşilor de la Bran la I. Bogdan, *Documente*, p. 30–31; DRH, D, I, p. 263–266; la începutul anului 1426, Sigismund interzice castelanilor şi vameşilor de la Bran să impună la plata unei „tricesime" şi vămi „nedatorate şi nedrepte" pe negustorii din Ţara Românească, invocând represaliile la care sunt supuşi din această pricină braşovenii în Ţara Românească; UKB, IV, p. 248–249; DRH, D, I, p. 237–238.

dificările ulterioare ale acestora, neesențiale, iar pe de altă parte de concesiile brașovenilor pentru negustorii din Țara Românească, acestea din urmă doar indirect cunoscute, a consacrat *un raport flagrant inegal*. Inegalitate în primul rând juridică: în vreme ce brașovenii și-au asigurat libertatea de trecere prin Țara Românească spre regiunile transdanubiene și maritime, în zone de activitate comercială aducătoare de mari câștiguri, negustorii din Țara Românească se loveau de dreptul de depozit al Brașovului, constituit și consolidat prin multiple privilegii acordate de Ludovic de Anjou[53].

Regimul vamal inițial – o singură vamă pentru aceeași marfă, la tranzit, deplasarea vămii de la Câmpulung la Rucăr și modificarea caracterului și cuantumului ei –, largile degrevări vamale acordate pentru numeroase mărfuri i-au asimilat legal pe negustorii brașoveni cu cei din țară, creând condiții extrem de favorabile legăturii lor comerciale cu Orientul prin Țara Românească. Formula „o singură țară" din privilegiile unora dintre domnii Țării Românești pentru brașoveni exprima „egalitatea" vamală, fictivă în mare măsură, între cele două entități componente: Țara Românească și Brașovul cu Țara Bârsei. Regimul vamal, atât cât îl cunoaștem, a realizat poate în unele momente o situație de egalitate între negustorii celor două „țări" – Țara Românească și Țara Bârsei cu Brașovul – dar, în vreme ce negustorii brașoveni beneficiau de imensele avantaje ale *comerțului direct* în regiunea pontodanubiană, cei din Țara Românească trebuiau, în virtutea dreptului de depozit al Brașovului, să cedeze brașovenilor beneficiul redistribuirii produselor vehiculate de ei pe piața transilvană și, mai departe încă, pe cea a Europei Centrale. Dreptul de depozit în vigoare la Brașov pentru negustorii munteni și dreptul de liberă trecere spre Dunăre și Marea Neagră pentru brașoveni prin Țara Românească sunt expresia inegalității fundamentale a raportului comercial instituit de cei doi parteneri în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și la începutul celui de al XV-lea, sub presiunea regatului ungar și în cadrul general al reglementării relațiilor dintre acesta și Țara Românească. Acest raport, înscris în privilegiile domnilor Țării Românești pentru Brașov, a fost prelungirea metamorfozată a legăturii stabilite între Țara Bârsei și regiunea Dunării în primele decenii ale secolului al XIII-lea și apoi în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în cadrul „coridorului" deschis de regalitatea ungară,

[53] Dreptul de a ține iarmaroc, acordat în iunie 1364; UKB, II, p. 212–213; dreptul de depozit (decembrie 1369) în raport cu negustorii din Europa Centrală între care sunt menționați cei din Polonia, Germania și Cașovia, cărora le era de acum înainte interzis să transporte postavul dincolo de Brașov; *ibidem*, p. 336; privilegiile emise de Ludovic de Anjou au fost confirmate de Sigismund de Luxemburg; *ibidem*, III, p. 118–119; Hurmuzaki, XV, 1, p. 4–5; UKB, III, p. 120–121, 126–127, 142–143, 470–471.

realitate politică cunoscută cel mai bine prin învelişul ei ecleziastic, *episcopia cumană* şi, respectiv, *episcopia Milcovieĭ*[54]. Legătura teritorială directă s-a transformat, în urma conflictelor şi înţelegerilor cu Ţara Românească, în zonă de liberă circulaţie comercială, cu regim vamal extrem de favorabil. Ţara Românească şi-a impus controlul asupra teritoriilor care asigurau legătura cu cursul inferior al Dunării, împotriva pretenţiilor de dominaţie ale regatului ungar în această zonă, dar şi-a consolidat acest drept prin concesii excepţionale acordate Braşovului şi, prin intermediul acestuia, regatului ungar.

Domnie şi comerţ. Politica comercială a domnilor Ţării Româneşti s-a dezvoltat, aşadar, timp de un secol, precumpănitor în cadrul acordului general cu regatul ungar, care a asigurat Braşovului privilegii exorbitante în tranzitul spre sud şi în comerţul însuşi al ţării. Cum aceste privilegii şi situaţia pe care au generat-o au constituit principalul factor de stingherire a comerţului Ţării Româneşti şi a intereselor vamale ale domniei, firește, şi politica comercială a ţării s-a definit în primul rând în raport cu această realitate; întrucât reglementarea relaţiilor cu Braşovul a avut caracter excepţional şi prioritar, ea a produs documentaţia cea mai abundentă, care oferă cercetării principalul material de investigaţie.

Cadrul primordial de manifestare a politicii comerciale a statului în evul mediu – în măsura în care o asemenea politică s-a dezvoltat – a fost cel vamal. Desfăşurându-şi activitatea într-o lume a privilegiului, comerţul medieval s-a împărtăşit din acest sistem şi s-a organizat după criteriile lui. Concurenţa comercială, lupta pentru accesul la sursele de mărfuri şi pentru pieţele de desfacere, s-au dezvoltat sub protecţia factorilor politici – oraşul-stat sau monarhia feudală în stadiul ei avansat de dezvoltare –, care asigurau comercianţilor proprii condiţii privilegiate înlăuntrul teritoriului lor şi, când forţa de care dispuneau o îngăduia, în afara acestuia, în arii mai mult sau mai puţin depărtate.

Sursa acumulărilor mari şi rapide de capital mobiliar în Europa Apuseană şi Centrală în evul mediu a fost comerţul internaţional, în primul rând schimbul de produse cu Orientul asiatic. Accesul la itinerariile navale şi terestre prin care se realiza acest comerţ şi controlul, adică posibilitatea de a exploata în condiţii cât mai favorabile din punct de vedere comercial şi fiscal (vamal) aceste drumuri, a constituit unul din aspectele esenţiale, încă departe de a fi cunoscut în toate dimensiunile, manifestările şi implicaţiile sale, ale istoriei medievale, sau mai exact, ale raporturilor internaţionale în evul mediu.

[54] V. mai sus nota 15.

Politica comercială a domniei Ţării Româneşti şi-a găsit un teren timpuriu de manifestare în lupta pentru controlul şi exploatarea segmentului de drum comercial internaţional care îi străbătea teritoriul. În luptă cu regatul ungar, Ţara Românească a reuşit să-şi afirme dreptul la teritoriul care îi era contestat şi, odată cu acesta, să preia controlul asupra drumului care lega Braşovul cu cursul inferior al Dunării şi Marea Neagră. Dar compromisul de ansamblu realizat între cele două state a comportat şi renunţări multiple, dintre care unele, din cele mai sensibile, privesc interesele vamale ale domniei şi cele comerciale ale ţării. Într-adevăr, prin regimul vamal acordat braşovenilor, domnia a acceptat o drastică restrângere a venitului pe care i l-ar fi furnizat exploatarea vămii pe drumul Braşovului, dacă braşovenii nu ar fi beneficiat de largi degrevări vamale, la tranzit şi în activitatea comercială desfăşurată în interiorul ţării; şi de asemenea, activitatea negustorilor Ţării Româneşti a fost stingherită de concurenţa comerţului braşovean, favorizat de largi privilegii în interiorul ţării şi de dreptul de depozit care rezerva braşovenilor redistribuirea în restul Transilvaniei şi în Europa Centrală a mărfurilor aduse de dincolo de munţi[55]. Cum era de aşteptat, legătura comercială stabilită între Ţara Românească şi Braşov în asemenea condiţii a generat şi reacţii, pe lângă solidaritatea de interese în raport cu alte drumuri concurente. Reacţiile au fost de două feluri: *în cadrul sistemului* creat de privilegiile originare şi în *afara acestui sistem*, manifestare a tendinţei de a-l înlătura.

Reacţiile în cadrul sistemului nu puteau fi decât foarte limitate. Ele tindeau fie să înlăture abuzurile braşovenilor şi să restaureze „egalitatea" dintre negustorii braşoveni şi cei ai Ţării Româneşti, fie să suprime unele piedici vamale din calea celor din urmă la Braşov. Invocarea principiului reciprocităţii în raporturile dintre cei doi parteneri comerciali exprimă, în corespondenţa domnilor cu Braşovul, grija acestora pentru negustorimea Ţării Româneşti: „şi să umble cu marfă oamenii domniei mele în ţara voastră...", nu uită să adauge Radu Praznaglava în cel dintâi act al său de confirmare a libertăţii de circulaţie a braşovenilor în Ţara Românească[56] ; „am făcut domnia mea ca să fie după aşezământul ce a fost în zilele lui Mircea voievod: şi de aceasta mă voi ţinea, numai şi voi să vă ţineţi. Săracilor domniei mele nedreptate să

---

[55] Rolul braşovenilor în activitatea comercială a Ţării Româneşti şi urmările activităţii lor asupra comerţului ţării a fost diferit apreciat de autorii care au abordat problema; Dinu C. Giurescu, *Ţara Românească în secolele XIV şi XV*, Bucureşti,1973, p. 173– 182, a reţinut efectul stimulator şi profitabil pentru Ţara Românească al negoţului braşovean; viziunea contrarie, în spiritul interpretării lui B. Câmpina, la N. Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976, p. 74– 78.

[56] I. Bogdan, *Documente*, p. 9–10.

nu li se facă, pentru că şi domniei mele mi-e milă de voi", le amintea braşovenilor acelaşi domn într-o corespondenţă mai târzie[57].

Mai concret decât această revendicare de reciprocitate şi neîndoielnic mai util a fost efortul domniei de a sprijini negustorimea proprie împotriva asupririlor vamale la care era expusă în activitatea desfăşurată în Ţara Bârsei. Preluarea controlului castelului şi vămii de la Bran, în cadrul noilor acorduri realizate de Mircea cu Sigismund, a fost profitabilă nu numai domniei, care obţinea astfel o compensaţie, măcar parţială, pentru un şir de sacrificii consimţite, dar şi negustorimii Ţării Româneşti, întrucât a înlăturat o piedică din calea activităţii ei[58]. Cât de apăsătoare era vama de la Bran, când se afla în mâna dregătorilor regali, se vede limpede la lumina protestelor domniei pe lângă autorităţile regatului sau pe lângă braşoveni împotriva abuzurilor săvârşite la acest punct de trecere; atrăgând atenţia pârgarilor din Braşov că pârcălabii de la Bran „pradă pe oamenii domniei mele şi au ridicat vămi grele şi prigonesc pe săraci şi le fac rău", Dan al II-lea îi soma să intervină pentru ca regimul vamal convenit să fie restabilit, ameninţându-i, altminteri, cu represaliile: „şi de nu-i veţi pedepsi, să ştiţi că nu-i voi lăsa pe oamenii domniei mele în pagubă, ci voi răzbuna eu pe oamenii mei"[59]. Dar, în ciuda intervenţiei lui Dan al II-lea, ca şi a unora din succesorii săi, vama de la Bran a continuat să funcţioneze, în anumite momente chiar atât de apăsător încât a declanşat noi reclamaţii, unele deosebit de categorice, din partea domniei Ţării Româneşti[60].

Dar, oricât de viguroase, protestele şi acţiunile domnilor nu puteau spera, în cadrul dat, decât să îngrădească sau să elimine abuzurile, actele de forţă ale braşovenilor şi ale demnitarilor regali, nu să suprime inegalitatea instaurată în secolul XIV în raporturile dintre Braşov şi Ţara Românească şi înscrisă în privilegiile lui Vlaicu şi Mircea cel Bătrân. Înlăturarea inegalităţii nu putea fi realizată decât în *alt context politic*, care ar fi îngăduit Ţării Româneşti să se desprindă din suzeranitatea regatului ungar.

---

[57] *Ibidem*, p. 13–14.

[58] Intrată în mâinile lui Mircea cel Bătrân şi ale fiului său Mihail, vama de la Bran a devenit o piedică pentru negustorii braşoveni, greu resimţită de aceştia, după cum rezultă din reacţia lui Sigismund la plângerea lor. În 1419, regele Ungariei îi învinuia pe cei doi domni că au înălţat la Bran un „însemn vamal" („signum tributi") şi că au impus plata vămii („solutio tributaria"), acţiune care contravenea vechilor „libertăţi" concedate de regii Ungariei braşovenilor; Hurmuzaki, XV, 1, p. 11–19; DRH, D, I, p. 208–209.

[59] I. Bogdan, *Documente*, p. 31; în alt răvaş adresat braşovenilor, Dan al II-lea le cerea în termeni cominatorii să obţină anularea vămii „de la cetate" , adică de la Bran; „... iar vama ce este acolo la cetate să nu fie, căci n-a fost niciodată" ; *ibidem*, p. 30–31.

[60] *Ibidem*, p. 77– 79.

Tendinţa de a realiza acest obiectiv s-a manifestat limpede în vremea lui Mircea, în anumite momente, în cadrul politicii sale de apropiere şi alianţă cu Polonia, legătură care a avut o funcţie net antiungară. Or, legătura politică stabilită de Mircea cu Vladislav Iagiello a fost însoţită şi consolidată în două rânduri prin cuprinzătoare privilegii comerciale acordate negustorilor poloni. Deschizând larg ţara comerţului polon, scutit de vămi – cu excepţia celei din reşedinţa domnească, Târgovişte, „unde va fi dezlegarea mărfurilor... şi după aceia ei să fie slobozi de a umbla în toată ţara şi provincia domniei mele vânzând şi cumpărând prin toate oraşele, prin toate schelele de pe Dunăre, începând de la Porţile de Fier şi chiar până la Brăila şi prin toate căile din munţi şi nicăieri să nu plătească vamă, nici într-un târg şi nici într-o schelă..."[61] –, Mircea a opus comerţului braşovean o foarte primejdioasă concurenţă, admiţând că nu a încercat chiar substituirea lui prin activitatea negustorilor din Polonia şi Lituania.

Alianţele Ţării Româneşti cu Polonia au avut însă caracter episodic şi, reflex al acestei situaţii, privilegiile domnilor munteni care acopereau activitatea negustorilor poloni nu puteau să aibă decât viaţă scurtă. În ceea ce priveşte Ţara Românească, Polonia nu a reuşit să devină un partener politic de durată şi de aceea nu a fost în măsură să influenţeze hotărâtor nici raporturile comerciale ale ţării, să pună capăt statutului privilegiat al negoţului braşovean. Altul a fost factorul internaţional care, creând o nouă situaţie geopolitică la Dunărea de Jos, avea să modifice atât statutul politic, cât şi cel comercial statornicit în a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi începutul celui de al XV-lea.

La mijlocul secolului al XV-lea, dominaţia otomană, consolidată în Peninsula Balcanică şi la Dunăre, impune un nou echilibru în raporturile cu Ungaria, modificând poziţia şi statutul internaţional al Ţării Româneşti. Şi în deceniile anterioare, ţara fusese constrânsă de invaziile turceşti să plătească tribut, preţ al răscumpărării păcii, şi să accepte treptat şi alte obligaţii faţă de Poarta otomană. Dar, la mijlocul secolului al XIV-lea, regatul ungar s-a văzut silit să recunoască şi să confirme, fie şi numai pe termen limitat, raportul stabilit între Imperiul otoman şi Ţara Românească în detrimentul propriei sale autorităţi şi pretenţii. Armistiţiul încheiat pe trei ani între Mehmet al II-lea şi Iancu de Hunedoara în noiembrie 1451 înregistrează dubla legătură a Ţării Româneşti, cea cu Imperiul otoman şi cea cu regatul ungar, îndatoririle con-

[61] „Arhiva istorică a României", I , 1865, p. 3–4; textul latin face distincţia între „tricesima" de la Târgovişte şi vama (*theloneum*) din târguri; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1944, p. 353. Contextul politic al privilegiului mai restrâns acordat de Vlad Dracul liovenilor în 1439 nu a fost încă cercetat.

tractate față de unul și de celălalt și angajamentul celor două puteri de a respecta autonomia internă a țării, domnia și dreptul de alegere a domnului de către țară, în măsura în care și acesta își va respecta angajamentele[62]. Deși încălcat în repetate rânduri cu prilejul reluării ostilităților antiotomane, acordul din 1451, care a statuat dubla dependență a Țării Românești, *a creat acesteia o situație de echidistanță diplomatic recunoscută în raport cu cele două mari puteri vecine, cadru favorabil afirmării autonomiei ei.* Timp de trei sferturi de secol, atât cât s-a menținut raportul de forțe menționat în acordul turco-ungar din 1451, dar mai ales în 1462, Țara Românească a beneficiat de pe urma acestei poziții, a cunoscut răgazuri politice prelungite, favorabile acumulării de valori materiale și creației spirituale[63]; pe planul politicii economice, țara a putut modifica, în favoarea ei, raportul comercial tradițional cu regatul ungar. Echidistanța politică a creat așadar o condiție favorabilă pentru încercarea Țării Românești de a prelua funcția de intermediar comercial între orașele transilvane și comerțul pontodanubian, tot mai hotărât controlat de puterea otomană în ascensiune[64].

Semnificativă pentru corelația dintre statutul internațional și cel al comerțului e coincidența în timp, în zilele voievodului Vladislav, între acordul turco-ungar care a consacrat echilibrul dintre cele două puteri în raport cu Țara Românească și primele manifestări ale unui nou curs în politica comercială a acesteia în raport cu regatul ungar. Faptul nou, modificator de curs, e acceptarea de către Iancu de Hunedoara aflat încă, după propria sa mărturisire, în confilct cu Vladislav, a principiului liberei circulații a negustorilor din

---

[62] N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1879, p. 23–27; idem, *Privilegiul lui Mahomed al II-lea pentru Pera (1–iu iunie 1453)* în „Anal. Acad. Rom.", Mem. secț. ist., s. II, t. XXXVI, 1913, p. 21–22; DRH, D, I, p. 418–420.

[63] E intervalul cuprins între anul 1462 și cucerirea Belgradului de către turci, când Țara Românească, cu un șir de momente excepționale, datorate mai ales inițiativelor lui Ștefan cel Mare și Matiaș Corvin, s-a menținut în statutul nou creat de echilibrul dintre cei doi vecini ai ei; aceasta e și vremea domniilor lungi ale lui Radu cel Frumos (1462–1473), Vlad Călugărul (1482–1495), Radu cel Mare (1495–1508) și Neagoe Basarab (1512–1521); pentru situația nou creată în care s-a aflat Țara Românească, e semnificativ angajamentul asumat de Iancu de Hunedoara de a nu mai interveni în viața politică a țării, ca urmare a acordului cu turcii: „Ad quam treugam eciam illustris princeps Wladislaus Wayvoda parcium transalpinarum est insertus, ita quod nos de hoc regno Hungariae contra ipsum Wladislaum Wayvodam nullam potenciam suscitari et in ipsum iuxta vires agredi permittemus"; Hurmuzaki, XV, 1, p. 37 și DRH, D, I, p. 423–424; în consecință, Iancu cerea brașovenilor să nu sprijine eventuala intenție de acțiune în țară a lui Vlad Țepeș.

[64] Observația primă a legăturii dintre „slăbirea suzerantății ungare" asupra Țării Românești și noua politică comercială, protecționistă, a domniei la M. Cazacu, *L'impact ottoman sur les pays roumains et ses incidences monétaires (1452–1504)*, în „Revue roumaine d'histoire", XII, 1973, 1, p. 159–192.

Ţara Românească în regatul ungar[65]. Adoptată sub presiunea domnului Ţării Româneşti, astfel cum lasă să se înţeleagă contextul ştirii, măsura e *cea dintâi confirmare legală a dreptului acordat negustorilor din Ţara Românească de a-şi vehicula mărfurile şi dincolo de Braşov şi Ţara Bârsei.* Cu această măsură impusă de domnia Ţării Româneşti, într-un context politic internaţional sensibil modificat, s-a deschis o fază nouă în politica comercială a ţării. De acum înainte, revendicarea *reciprocităţii efective* în raporturile cu Braşovul, a cărei principală manifestare era suprimarea dreptului de depozit al oraşului transilvan, a devenit o tendinţă de durată a politicii domniei. Refuzul Braşovului de a accepta în fapt aplicarea reciprocităţii a provocat, prin reacţie, măsuri de îngrădire a comerţului braşovean în Ţara Românească, crearea unui baraj de puncte comerciale terminus pentru braşoveni, scale, care echivalau cu instituirea dreptului de depozit în favoarea Ţării Româneşti. *Epoca hegemoniei regatului ungar în sud-estul Europei avusese drept manifestare pe plan comercial regimul de largi concesii impuse Ţării Româneşti în favoarea Braşovului, înscrise în privilegiile acordate de domnii ţării emporiului transilvan; epoca echilibrului ungaro-otoman în Ţara Românească, începând cu mijlocul secolului al XV-lea, a adus modificarea politicii comerciale a domniei, afirmarea reciprocităţii, libertăţii de negoţ între cele două ţări (nu numai în Ţara Bârsei, dar în întregul regat, în cazul Ungariei) şi, când această formulă a eşuat, îngrădirea comerţului braşovean la sud de Carpaţi.*

Direcţia fixată de Vladislav al II-lea în raporturile cu Braşovul, prin intermediul lui Iancu de Hunedoara, a rămas tendinţa caracteristică a politicii comerciale a domniei în perioada următoare, timp de aproximativ un secol; dar aplicarea ei a fost oscilantă, deseori întreruptă, în funcţie de fluctuaţiile situaţiei politice a Ţării Româneşti, al cărei statut, aşa cum îl fixase acordul dintre Iancu de Hunedoara şi Mehmet al II-lea, a fost pus sub semnul întrebării, în repetate rânduri, de iniţiative venite din afara ţării. Cea dintâi acţiune care a modificat echilibrul politic al Ţării Româneşti instituit în 1451 a venit de la însuşi Iancu de Hunedoara în anul 1456, când, în ajunul unei noi mari confruntări cu sultanul, a decis să readucă sub controlul său ţara, unde l-a impus în domnie pe Vlad Ţepeş. Readucerea Ţării Româneşti în orbita exclusivă a regatului ungar însemna, firește, şi revenirea la statutul comercial impus de

[65] Scrisoarea lui Iancu către braşoveni din 15 noiembrie 1455 în care aminteşte conflictul său cu Vladislav şi intenţia de a-l aplana, precum şi hotărârea sa de a permite locuitorilor Ţării Româneşti să vină cu mărfurile lor în regatul ungar, Hurmuzaki, XV, 1, p. 41; DHR, D, I, p. 447–448. Formularea subînţelege opoziţia braşovenilor care trebuia înlăturată.

acesta în favoarea Braşovului. De curând instalat în domnie, fiul lui Vlad Dracul îşi proclamă fidelitatea faţă de regele Ladislau al Ungariei şi încheie o convenţie cu Braşovul în virtutea căreia, invocându-i pe înaintaşii săi în domnie, anume domnii din „neamul lui Mircea", asigură negustorilor braşoveni libera circulaţie prin ţară, fireşte cu plata vămilor[66].

Relaţiile lui Vlad Ţepeş cu Braşovul şi Sibiul, sensul conflictului său cu cele două oraşe, ca de altminteri întreaga sa personalitate şi activitate, sunt deformat oglindite în istoriografie, în parte din pricina unora dintre izvoarele care i-au înregistrat faptele, povestirile în limba slavă şi germană, împletire de realitate şi legendă, în parte din pricina unui demers istoriografic care a situat teza înaintea izvorului şi a cercetării. O stranie vitalitate a manifestat punctul de vedere care i-a atribuit lui Vlad Ţepeş meritul de a fi imprimat o nouă direcţie, protecţionistă, politicii comerciale a Ţării Româneşti, care ar fi fost ea însăşi produsul impulsului venit din lumea, larg consolidată spre mijlocul secolului XV, a negustorimii ţării[67]. „Încurajat de cursul luat de politica regatului maghiar după înscăunarea lui Matia Corvin şi de primele măsuri ale regelui, Vlad întăreşte presiunea asupra saşilor; la 13 iunie 1458 el trimite Braşovului un sol, căruia i se înmânaseră unele cereri ultimative. La începutul anului 1459, întemeind iarmaroacele de graniţă, Vlad strânge pe toţi negustorii saşi găsiţi înlăuntrul Ţării Româneşti şi trage în ţeapă un număr însemnat din ei". Şi, după o analiză a sistemului iarmaroacelor de graniţă, textul conchide: „Prin intermediul iarmaroacelor de graniţă orăşenii din Ţara Românească încep să desfăşoare o activitate incomparabil mai vie ca înainte, care le va permite, în cursul celei de a doua jumătăţi a secolului al XV-lea, să ia în stăpânire piaţa internă"[68]

[66] I. Bogdan, *Documente*, p. 316–317; Hurmuzaki, XV, 1, p. 45.

[67] Formulată pentru prima oară de B. Câmpina, *Dezvoltarea economiei feudale şi începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XIV-lea în Moldova şi Ţara Românească*, în *Lucrările sesiunii generale ştiinţifice din 2–12 iunie 1950 ale Academiei Republicii Populare Române*, Bucureşti, 1950 (extras), teza a trecut în *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, şi de aici în toate monografiile şi în unele lucrări speciale consacrate lui Vlad Ţepeş.

[68] *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 468–469. Ideea e reluată de R. Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul*, p. 54–56: „Conflictul dintre Vlad Ţepeş şi braşoveni din primele luni ale anului 1459 se datoreşte deci ciocnirii dintre politica domnească de îngrădire a privilegiilor negustorilor braşoveni în Ţara Românească şi de sprijinire a negustorilor munteni precum şi străduinţei braşovenilor de a-şi menţine preponderenţa comercială la sud de Carpaţi şi monopolul comercial în Transilvania de sud-est". Însuşindu-şi această teză, N. Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976, p. 74–75, ajunge la concluzia: „măsurile protecţioniste luate de domnul Ţării Româneşti – urmate de acelea pe care s-au simţit datori să le ia succesorii săi – au dus la restrângerea treptată a activităţii negustorilor străini în

Viziunea aceasta asupra politicii lui Vlad Ţepeş faţă de oraşele săseşti din sudul Transilvaniei, coerentă în logică abstractă, păcătuieşte însă prin fragilitatea documentaţiei pe care se reazămă, dacă nu vine chiar în contradicţie cu ea. În realitate, înfiinţarea iarmaroacelor de graniţă de către Vlad Ţepeş nu e atestată de nici un izvor. S-a invocat în sprijinul acestei ipoteze, prezentată de altminteri ca fapt cert, angajamentul asumat de Vlad Ţepeş faţă de braşoveni, în 1476, înainte de ultima sa înscăunare, de a-i lăsa să circule liberi prin ţară şi „ca de-acum înainte scala ce a fost să nu mai fie nicăieri în ţara domniei mele"[69]. Dar nicăieri în cuprinsul acestui document, invocat ca principală mărturie în sprijinul paternităţii lui Ţepeş asupra acestei măsuri, sau în vreun alt text, domnul însuşi nu o revendică; în schimb, e sigur, aşa cum se va vedea mai jos, că fratele şi succesorul său, Radu cel Frumos, a instituit regimul depozitului obligator, care a îngrădit considerabil activitatea braşovenilor în Ţara Românească şi a interceptat în acelaşi timp legătura lor directă cu Dunărea de Jos. Revenind în 1476 în domnie, cu concursul oştilor regale, Vlad Ţepeş se angaja de fapt *să anuleze măsurile lui Radu cel Frumos*. Dacă nu există nici un indiciu, provenind de la Ţepeş, cu privire la instituirea iarmaroacelor de hotar de către el însuşi, nu există nici vreo acuzaţie în acest sens de la saşii înşişi, care nu l-au cruţat pe domnul român, după cum se ştie, de învinuiri multiple şi grave. Povestirile cu privire la cruzimile lui Ţepeş, în consemnarea scrisă a cărora saşii au avut un rol însemnat, şi alte izvoare îi impută un şir de fărădelegi, nu însă instituirea locurilor de depozit obligatoriu. Se ştie în schimb că după confirmarea în 1456, la începutul domniei, a vechii libertăţi comerciale a braşovenilor în Ţara Românească, Ţepeş a reconfirmat această libertate în 1458, după prima sa reconciliere cu saşii, în urma conflictului desfăşurat în regatul ungar între facţiunea regală şi cea a Huniazilor, în cadrul căruia domnul român şi oraşele Braşov şi Sibiu s-au aflat în tabere opuse: „Şi să vă fie ştiut domniilor voastre că de toate câte mi-a poruncit stăpânul şi fratele meu mai mare Mihail Siladi (corect Szilagy) vreau să mă ţin; şi iau pe credinţa şi pe sufletul domniei mele să ţin pace bună cu voi şi să fie slobode toate drumurile şi să umble oamenii voştri la noi să cumpere şi să vânză slobozi, fără nici o grijă şi fără pagubă, ca şi cum ar umbla

---

comerţul cu Ţara Românească, locul lor fiind luat de negustorii valahi". Alt monografist al domnului muntean, Şt. Andreescu, *Vlad Ţepeş (Dracula). Între legendă şi adevăr istoric*, Bucureşti, 1976, p. 67, afirmă: „se pare că, într-adevăr, în iarna 1456–1457, el a procedat la unele dispoziţii protecţioniste în privinţa comerţului desfăşurat pe teritoriul Ţării Româneşti. Numai aşa se explică de ce, la nici un an după încheierea convenţiilor separate cu Braşovul şi Sibiul, domnul era silit să-şi trimită oştile în sudul Transilvaniei" .

[69] I. Bogdan, *Documente*, p. 95–97.

prin ţara voastră. Aşijderea şi oamenii noştri să meargă slobozi la voi precum mi-a poruncit stăpânul şi fratele meu Mihail Siladi"[70].

Făgăduiala lui Vlad Ţepeş nu era o vorbă goală şi braşovenii au început să circule liber în toate târgurile Ţării Româneşti. În primăvara anului 1459, la începutul noului conflict al lui Vlad Ţepeş cu oraşele săseşti din sudul Transilvaniei şi, de data aceasta, cu regele Matias Corvin însuşi, pretendentul Dan, instalat la Braşov, invoca cruzimile comise de voievod împotriva braşovenilor şi bârsanilor care se aflau răspândiţi în ţara sa: „Şi pe toţi neguţătorii din Braşov, din Ţara Bârsei, câţi s-au fost dus cu pace în Ţara Românească, pe acei oameni pe toţi i-a prins şi le-a luat avutul; dar nu s-a putut sătura numai cu avutul acelor oameni, ci i-a prins pe acei oameni şi i-a tras în ţeapă, pe 41 de inşi. Nu i-a fost destul cu acei oameni, ci s-a îndrăcit şi mai tare şi a adunat 300 de băieţi din Braşov şi din Ţara Bârsei care se aflau la Târgovişte şi prin toate târgurile din Ţara Românească; pe aceştia deci i-a adunat şi pe unii i-a pus în ţeapă, iar pe alţii pe foc"[71].

Noua reconciliere, din 1460, între Ţepeş şi saşi a restituit neîndoielnic acestora libertatea comercială în Ţara Românească. Reconcilierea s-a produs în cadrul revenirii lui Vlad Ţepeş la alianţa cu Ungaria, la pregătirea acţiunii antiotomane, care a rămas direcţia dominantă a politicii externe a domnului român. Dar o asemenea reintegrare a frontului antiotoman, alături de Ungaria, după modelul urmat de cei mai mulţi dintre predecesorii săi, presupunea restabilirea vechilor raporturi între Ţara Românească şi regat, inclusiv cele care priveau comerţul braşovean şi privilegiile care îi asigurau buna desfăşurare. De altminteri, Vlad Ţepeş însuşi, în 1476, în actul de reconfirmare a statutului privilegiat al comerţului braşovean în Ţara Românească, care condamnă regimul punctelor de depozit obligator, invocă „vechiul aşezământ" acordat braşovenilor de Mircea cel Bătrân, de Vlad Dracul, şi *de el însuşi*: „ca să le fie lor după vechiul aşezământ, cum a fost şi în zilele de mai înainte, încă din vremea marelui Mircea voievod şi până în zilele părintelui domniei mele, ale marelui Vlad voievod *şi apoi şi în zilele domniei mele* (s.n.). Tot aşa a poruncit domnia mea să fie şi de aci înainte după acel vechi aşezământ; ca de acum înainte scala ce a fost să nu mai fie nicăiri în ţara domniei mele, ci să fie slobod şi volnic fiece om să facă negoţ, şi să cumpere şi să vânză, fără

[70] *Ibidem*, p. 93.

[71] *Ibidem*, p. 101–102; o versiune latină a acestor informaţii, din 2 aprilie 1459, mai concisă, în Hurmuzaki, XV, 1, p. 50–51. În povestirea germană despre cruzimile lui Ţepeş, negustorii din Ţara Bârsei sunt surprinşi, în număr mare, de represaliile crâncene ale domnului, în drumul lor spre Dunăre şi Brăila: „Item Kouflut und ander lut mit waar gantzer Kouffmanschaft von Wuetzerland gegen der Thunou gegen Bregal in zal 600 mit allen irem gutt hatt er sy all lassen spitzen und das gutt zu im genomen"; I. Bogdan, *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui*, Bucureşti, 1896, p. 94–95.

scală. Şi iarăşi, şi de lucrul cerii, am îngăduit domnia mea ca să fie slobozi să cumpere în toate târgurile şi prin ţinuturile şi în toate locurile din ţara domniei mele, *cum a fost şi mai nainte aşezământul cel vechi şi cum a fost şi în zilele domniei mele* (s.n.), tot aşa să fie şi de-aci nainte, cât voiu fi în viaţă domnia mea, ca să cumpere slobozi din toate câte le va fi trebuinţă şi vor pofti"[72]. Iată aşadar, în cuvintele domnului însuşi, caracterizarea propriei sale politici comerciale în raport cu Braşovul; cât de departe e acest text de „protecţionismul" comercial pe care i-l atribuie un curent istoriografic modern!

Înfruntarea aprigă dintre Vlad Ţepeş şi oraşele Braşov şi Sibiu a fost aşadar nu un război comercial cu manifestări politice, ci un conflict politic cu excrescenţe comerciale[73].

Dacă, aşa cum s-a arătat, represaliile aplicate de Vlad Ţepeş oraşelor Braşov şi Sibiu şi negustorilor lor au fost manifestarea unui conflict politic, dacă e mai mult ca îndoielnic că ele au avut trăsăturile unei politici comerciale protecţioniste, atribuită cu insistenţă domnului fără vreun temei documentar, în schimb e sigur că tendinţa protecţionistă, manifestată pentru prima oară clar în raporturile lui Vladislav al II-lea cu oraşele transilvane, a fost reluată de Radu cel Frumos, care şi-a cules puterea din ruinele lăsate de campania devastatoare a lui Mehmet al II-lea în Ţara Românească în 1462.

Domnia lui Radu cel Frumos a început sub auspiciile înţelegerii cu Braşovul, desigur prin reconfirmarea vechilor privilegii ale oraşului, prim pas obligator pe calea reconcilierii cu regatul[74].

---

[72] I. Bogdan, *Documente*, p. 95–97.

[73] Caracterul eminamente politic al confruntării dintre Vlad Ţepeş şi oraşele săseşti se întrevede limpede în lumina documentelor publicate în timpul din urmă de G. Gündisch în articolele sale consacrate legăturilor domnului român cu Transilvania: *Cu privire la relaţiile lui Vlad Ţepeş cu Transilvania în anii 1456–1458*, în „Studii. Revistă de istorie", XVI, 1963, 3, p. 681–696 şi *Vlad Ţepeş und die Sächsischen Selbstverwaltungsgebiete Siebenbürgens*, în „Revue roumaine d'histoire", VIII, 1969, nr. 6, p. 981–992; informaţia nouă adusă de autorul acestor studii întregeşte datele cunoscute din izvoarele anterior publicate. Cu deosebire clar rezultă din noile documente şi din studiul care le precede implicarea lui Vlad Ţepeş în conflictele politice din cadrul conducerii regatului şi opţiunea sa pentru facţiunea huniazilor. Caracteristic pentru raportul între poziţia sa politică şi politica sa comercială e renunţarea la blocarea activităţii comerciale a braşovenilor în 1458, după ce aceştia au încheiat pace cu Szilagy şi exclusiv pentru durata acestei păci; v. mai sus p. 187.

Semnificativ în sensul concluziei de mai sus e şi faptul că Sibiul a fost implicat în conflictul cu Vlad Ţepeş, ceea ce nu se mai petrecuse până atunci şi nu s-a petrecut nici după aceasta, pentru că, spre deosebire de Braşov, Sibiul nu a beneficiat de statut de privilegiu în Ţara Românească; raporturile dintre Sibiu şi Ţara Românească au fost în general lipsite de tensiuni politice, tocmai pentru că comerţul sibian la sud de Carpaţi nu era acoperit de privilegii smulse de puterea politică a regatului şi care trebuiau apărate cu mijloace politice.

[74] Încă la 15 august 1462, comitele secuilor a confirmat armistiţiul, „treuga pacis", încheiat de braşoveni cu Radu cel Frumos şi a dat dispoziţii corespunzătoare castelanilor de la Bran, semn că acordul privea circulaţia negustorilor; Hurmuzaki, XV, I, p. 58.

Timp de câţiva ani raporturile dintre Ţara Românească şi Braşov s-au desfăşurat în cadrele fixate la începutul domniei; la această vreme de aplicare a vechiului privilegiu reînnoit de Radu cel Frumos se referea neîndoielnic Vlad Călugărul în 1482, când reconfirma, la rândul său, vechiul statut de libertate comercială acordat braşovenilor de cei mai mulţi dintre predecesorii săi[75].

Împrejurări necunoscute au pus capăt însă, cel mai târziu în 1468, acestui cadru al raporturilor comerciale între Braşov şi Ţara Românească. Încă din vara acestui an, Matias Corvin, stârnit de reclamaţiile braşovenilor, impută lui Radu cel Frumos noile condiţii pe care le-a fixat negoţului braşovenilor în ţara sa, încălcând „vechile lor drepturi, libertăţi şi obiceiuri", îndeosebi însă prin atragerea litigiilor braşovenilor în sfera justiţiei domneşti „ceea ce – scrie regele – nu le-a fost nicicând obiceiul"[76].

Intervenţia hotărâtă a regelui în problemele comerţului braşovean în Ţara Românească e indiciul unei situaţii deosebit de grave, al unui impas general al relaţiilor comerciale între cei doi parteneri.

Succesiunea iniţiativelor, de o parte şi alta, şi factorii care le-au declanşat sunt imposibil de stabilit, în lumina documentaţiei disponibile, altminteri decât cu titlul de ipoteză[77]. Ceea ce se ştie însă sigur e faptul că în cursul anului 1468 şi al celor următori, Ţara Românească şi Braşovul şi-au afirmat şi, respectiv, consolidat atitudinile protecţioniste. Replicând revendicărilor şi măsurilor lui Radu cel Frumos – cele incriminate de regele Matias Corvin în scrisoarea amintită, în enunţul ei general ca şi în exemplificările sale –, braşovenii reafirmă dreptul lor de depozit în raport cu Ţara Românească, ca de altminteri şi cu Moldova. La 28 septembrie 1468, un act regal – cel dintâi de acest fel cunoscut în raporturile cu Ţara Românească – impune negustorilor veniţi de dincolo de Carpaţi să-şi desfacă mărfurile la Braşov şi le interzice să le transporte mai departe în interiorul Transilvaniei[78]. La măsura adoptată

---

[75] „Dau de ştire tuturor oamenilor ce se găsesc în ţara noastră: şi pârcălabilor de prin toate oraşele noastre şi pârgarilor şi vameşilor ce sunt prin oraşe sau la Dunăre, pe unde se vânează peştele, şi oricărui alt om, că au venit soli de la bunii noştri prieteni, de la pârgarii din Braşov, şi ne-au cerut să întărim vechiul aşezământ ce a fost pe vremea altor domni şi pe vremea fratelui meu Radul voievod, ca să se poată hrăni slobod şi săracii noştri şi ai lor, cum s-au hrănit şi mai înainte..."; I. Bogdan, *Documente*, p. 183–184.

[76] Hurmuzaki, XV, I, p. 68–69.

[77] Dacă pierderea Chiliei în 1465 şi eşecul campaniei regale de recuperare din 1467 au influenţat desfăşurările comerciale din anii următori e imposibil de stabilit în condiţiile documentaţiei actuale.

[78] Privilegiul regal păstrat în arhivele oraşului Braşov e semnalat de R. Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul*, p. 43; publicat în UKB, VI, p. 355–356. Noi tensiuni comerciale din pricina abuzurilor castelanilor de la Bran sunt semnalate, câteva săptămâni înainte de data emiterii actului referitor la dreptul de depozit al Braşovului, într-o scrisoare a voievodului Transilvaniei; Hurmuzaki, XV, I, p. 69.

la instigaţia braşovenilor, Radu a răspuns desigur cu măsuri similare, ceea ce a declanşat trimiterea unei solii regale la curtea domnului Ţării Româneşti pentru aplanarea conflictului. Scrisoarea lui Radu către braşoveni din 6 martie 1470 scoate în evidenţă esenţa conflictului, în această etapă, şi poziţiile părţilor. Relatându-le „învoiala" încheiată cu solul regal, domnul expunea braşovenilor în acelaşi timp cauza principală a tensiunii – instituirea depozitului obligator[79] – şi soluţia pe care o propunea pentru rezolvarea conflictului, libertatea de circulaţie în interiorul regatului, sau măcar până la Varazdin pentru negustorii munteni, libertate care urma să fie garantată printr-un privilegiu braşovean[80].

Misiva lui Radu cel Frumos e prima indicaţie certă cu privire la instituirea depozitului obligator în Ţara Românească pentru negustorii braşoveni, aşadar a scalei sau scalelor unde urmau să-şi desfacă mărfurile. Ea a dat expresie obiectivului real al negustorimii muntene, acela de a înlătura obstacolul pe care îl constituia Braşovul în calea penetraţiei ei în interiorul Transilvaniei şi al regatului ungar. Instituirea scalelor în interiorul Ţării Româneşti nu a fost decât o măsură de represalii al cărei ţel real era suprimarea marei „scale" de la Braşov. Situaţia creată de măsurile impuse de o parte şi alta a Carpaţilor în vremea lui Radu cel Frumos a prefigurat soluţia la care se va opri în cele din urmă evoluţia istorică în raporturile comerciale dintre Ţara Românească şi centrele comerciale din sudul Transilvaniei, Braşovul şi Sibiul. Nu însă înainte de a fi înregistrat noi şi mari oscilaţii între soluţiile trecutului, pentru restaurarea cărora militau braşovenii, şi cea preconizată de domnia Ţării Româneşti, sub imboldul negustorimii autohtone şi al propriilor ei interese.

Noua direcţie imprimată de acţiunea lui Ştefan politicii Ţării Româneşti în 1473 a pus capăt nu numai domniei lui Radu cel Frumos dar şi politicii inaugurate de el faţă de Braşov cu câţiva ani în urmă. Înscăunat de Ştefan şi avizat la concursul lui şi al regatului ungar pentru a putea face faţă unei inevitabile reacţii turceşti, Laiotă Basarab îşi începe domnia prin mari con-

---

[79] „Şi iată vă dau de ştire – scria domnul braşovenilor – cum ştiţi foarte bine de când m-a adus Dumnezeu în ţara mea de baştină, voi n-aţi suferit de la mine nici o strâmbătate şi nu s-a început niciodată nici o răutate de la noi, ci s-a început tot de la voi. Căci mergeau acolo săracii mei şi cu avutul lor; voi le luaţi avutul şi câştigaţi voi, iar săracii mei rămâneau de pagubă şi nu erau slobozi cu avutul lor. *De aceea am făcut şi eu (tot aşa) oamenilor voştri...*"; I. Bogdan, *Documente*, p. 107–109.

[80] „Şi vă dau această carte, sub pecetea mea, ca să umble oamenii voştri în bună voie prin toată ţara domniei mele şi să cumpere orice alte mărfuri ar pofti, numai vulpi şi jderi şi râşi să nu cumpere, căci acestea vin la vistieria mea. Daţi-mi dar şi voi cartea voastră, sub pecetea oraşului, ca să umble şi oamenii mei slobozi, dacă pot să poarte negoţ la voi; iar dacă nu pot, să fie slobozi a merge cu marfa lor în ţara domnului craiului, ori unde, măcar până la Varadin"; *ibidem*.

cesii făcute braşovenilor, adică prin revenirea la vechiul lor aşezământ pe care se angaja, în limbaj plastic, să-l aplice în spiritul cel mai larg: „deci oricum v-a fost aşezământul de la ceilalţi domni, cu acest aşezământ voi rămânea şi domnia mea, ba gândesc să-l şi întăresc, de va da Dumnezeu; şi orice neguţător sau orice om al vostru să umble slobod prin toată ţara domniei mele şi să târguiască pe unde-i va plăcea; şi dacă ar purta chiar coroană de aur pe cap tot slobod să umble"[81]. Neînţelegerile care par să fi apărut, spre sfârşitul domniei lui Laiotă Basarab în relaţiile acestuia cu Braşovul nu au avut timp să ia dimensiunile unui antagonism comercial instituţionalizat. Revenit în domnie, cu ajutorul regatului, pentru scurtă vreme însă, Vlad Ţepeş confirmă vechile privilegii larg favorabile braşovenilor şi condamnă practica scalelor, a depozitului obligator[82].

Formula „scalelor", reacţie a politicii Ţării Româneşti faţă de refuzul Braşovului de a îngădui trecerea negustorilor români înlăuntrul Transilvaniei, tinde totuşi tot mai mult să se impună ca soluţie finală. Anulată în momentele când acţiunea politică a Ungariei permitea braşovenilor să revină la regimul originar spre care năzuiau, cu concursul noilor domni instalaţi cu sprijinul regatului ungar şi al lor înşişi, „libertatea" largă asigurată negustorilor braşoveni era din nou anulată de manifestările politicii protecţioniste ale chiar aceloraşi domni; capabil încă să intervină, cu intermitenţe, în viaţa politică a Ţării Româneşti şi să aducă la conducerea ei pretendenţi refugiaţi în Transilvania, regatul ungar nu mai avea însă şi puterea de a smulge definitiv ţara de sub autoritatea Porţii otomane şi de a o readuce exclusiv în orbita sa. Au continuat, firește, şi manifestările pe planul politicii comerciale ale acestei poziţii de dublă legătură cu regatul ungar şi cu Imperiul otoman.

Tot mai frecvent apare acum funcţia de intermediar pe care negoţul şi negustorii Ţării Româneşti tindeau să o asume între Imperiul otoman şi Transilvania: „dau de ştire domniei voastre – scria Ţepeluş braşovenilor, spre sfârşitul domniei sale – că mi-au venit şi mi s-au plâns săracii, care sunt neguţătorii cu marfă, că după ce vă tocmiţi cu ei, voi nu le luaţi marfa cu soroc, ci îi ţineţi acolo şi nu le plătiţi; dar săracii noştri iau marfa de la turci, şi aceştia le pun soroc, iar ei la soroc nu pot plăti, fiindcă nu le plătiţi voi, ca să se plătească şi ei de turci. Astfel aceştia aduc cărţi de la împăratul şi neavând ei de unde să plătească, îi dăm legaţi turcilor. Aşa mi s-au sărăcit toţi neguţătorii, căci voi nici nu le plătiţi, *nici nu-i lăsaţi să vânză altor neguţători din*

[81] *Ibidem*, p. 112–114; aproximativ doi ani mai târziu, Basarab Laiotă reconfirma privilegiul „aşezământului vostru cel vechi, precum a fost şi în zilele tatălui domniei mele Dan voievod şi precum a fost şi pe vremea altor domni bătrâni..."; *ibidem*, p. 118–119.

[82] V. mai sus, p. 188–189.

Ţara ungurească" (s.n.)[83]. În rândurile răvaşului domnului român se întrevăd limpede datele esenţiale ale raporturilor comerciale dintre Ţara Românească şi Braşov; tendinţa negustorilor munteni de a împlini funcţia de intermediar între comerţul pontic şi sud-dunărean, acum controlat de turci, şi cel al Transilvaniei şi al regatului ungar, în contextul politic favorabil creat de echilibrul între Ungaria şi Imperiul otoman, rolul de interpret al acestei tendinţe asumat de domnia Ţării Româneşti în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi refuzul Braşovului de a ceda vechea sa prerogativă, de a renunţa la dreptul de depozit în raport cu Ţara Românească.

Dar o nouă schimbare de domnie, înfăptuită cu concursul Ardealului, aduce o nouă revenire la formula libertăţii comerciale pentru braşoveni. Vlad Călugărul, scurt timp după înscăunarea sa cu sprijin ardelean, confirmă braşovenilor „vechiul aşezământ ce a fost pe vremea altor domni şi pe vremea fratelui domniei mele Radu voievod" (referire la începutul domniei acestuia); „De aceea poruncim tuturor oamenilor mai sus zişi, că oriunde vor veni braşoveni cu marfă, la orice târg sau la Dunăre sau oriunde, fie ca să vânză, fie ca să cumpere, ei să aibă voie şi să vânză şi să cumpere şi prin târguri şi la bălţi şi la Dunăre, peşte sau orice altă marfă"[84]. Dar, în cursul aceleiaşi domnii, forţele care se opuneau acestui regim şi-au spus din nou cuvântul. O primă alarmă la Braşov în legătură cu intenţia domnului de a reintroduce punctele de desfacere obligatorii pentru braşoveni a fost dezminţită de acesta însuşi: „Iar de alta ce mi-aţi poruncit, că venind cineva la domnia voastră v-a spus că am fi zis noi cum că de-aci înainte mai departe de Târgşor oamenii voştri n-au să meargă, să ştiţi domnia voastră că până acum noi n-am ştiut nimic despre aceasta, nici nu este cu învăţătura noastră. Ci aşa să spuneţi domnia voastră tuturor oamenilor voştri, că vor umbla slobozi prin toată ţara noastră, ca să târguiască şi să se hrănească în bună voie, până la Dunăre"[85]. Dar mai târziu, tonul domniei devine cominatoriu[86]. Când braşovenii se opun hotărât încercării negustorilor munteni de a trece cu mărfurile lor dincolo de Braşov, Vlad Călugărul îi ameninţă cu închiderea drumului în Ţara Românească[87]. Libertatea smulsă de domnul român regalităţii ungare care, din considerente politice a acordat negustorilor munteni dreptul de a neguţători din-

[83] *Ibidem*, p. 175–176.
[84] *Ibidem*, p. 183–184; v. şi 185–186.
[85] *Ibidem*, p. 188–189.
[86] *Ibidem*, p. 193–195.
[87] Hurmuzaki, XV, I, p. 142; v. şi I. Bogdan, *Documente*, p. 343.

colo de emporiile săseşti din sudul Transilvaniei[88] a fost curând anulată de acestea[89].

Alternanţa tendinţelor a continuat şi în anii următori; dar în cele din urmă, refuzul braşovenilor de a renunţa la aplicarea dreptului lor de depozit în raport cu muntenii a fixat şi politica Ţării Româneşti la formula centrelor de desfacere obligatorii pentru braşoveni. Măsura se precizează şi se definitivează sub Neagoe Basarab, în a cărui politică comercială s-a desăvârşit reacţia negustorimii autohtone împotriva protecţionismului braşovean şi efortul domniei de a trage beneficii cât mai largi de pe urma activităţii negoţului. Răspunzând solicitării braşovenilor de a restaura vechea lor libertate comercială cu Ţara Românească, domnul le opune considerentele sale cu privire la protecţia negustorilor propriei sale ţări şi le anunţă instituirea târgurilor unde aveau să-şi desfacă obligatoriu marfa, cu ridicata: Târgovişte, Târgşor şi Câmpulung. Nu fără a adăuga însă că era dispus să renunţe la aplicarea acestei formule dacă braşovenii s-ar fi învoit la recunoaşterea reciprocităţii: „Dacă veţi slobozi însă domnia voastră pe neguţătorii noştri să cumpere şi să vânză peste tot prin ţara înălţimei sale craiului, şi la Orode şi la Cluj şi la Timişvar şi în Râşnov şi în Ţara Bârsei, atunci vom slobozi şi noi pe oamenii domniei voastre peste tot în ţara noastră, să fie volnici şi să vânză şi să cumpere în ţara noastră"[90]. În aceeaşi vreme cu măsurile de limitare a activităţii braşovenilor în Ţara Românească, domnul a îngrădit drastic activitatea negustorilor turci, afirmând asftel locul de intermediar comercial al Ţării Româneşti pe drumul comercial care lega Europa Centrală cu Dunărea de Jos şi Marea Neagră.

Dar evoluţia evenimentelor nu a îngăduit Ţării Româneşti să păstreze vreme îndelungată statutul acesta foarte avantajos: câteva decenii mai târziu echilibrul politic în Europa Centrală a fost răsturnat în favoarea Imperiului otoman de ofensivele victorioase ale sultanului Soliman al II-lea. Sub învelişul protector al puterii otomane negustorii turci şi levantini din aria lor de hegemonie pătrund masiv în comerţul Ţării Româneşti şi în Transilvania. Apelului adresat de negustorii braşoveni şi sibieni domnului Ţării Româneşti pe care-l îndemnau să se opună invaziei negustorilor levantini, acesta le răs-

[88] Şt. Meteş, *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Ardealul*, p. 94.

[89] *Ibidem.*

[90] I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ungaria în secolul XV şi XVI*, Bucureşti, 1902, p. 80–81; Gr. Tocilescu, *534 documente slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346–1603)*, Bucureşti, 1931, p. 256–258 şi 261–264.

punde prin recunoaşterea neputinţei sale desăvârşite în această privinţă, urmare a situaţiei generale, drastic modificată în favoarea otomanilor: „Iar pentru greci, graţiozitatea voastră i-aţi învăţat astfel, şi opriţi-i precum ştiţi, căci domnia mea nu vreau să-i opresc, fiindcă ţara noastră este a domnului nostru cinstitul împărat şi ei sunt: şi s-au învăţat a se hrăni astfel, şi eu nu pot să-i opresc, iar graţiozitatea voastră, măcar dacă o puteţi, apoi voi opriţi-i"[91]. În strigătul de neputinţă al voievodului Radu Paisie e cuprinsă o întreagă nouă realitate a istoriei comerciale a ţării, în contextul celei politice, de care nu poate fi despărţită: aceea a penetraţiei masive a levantinilor, sub protecţia hegemoniei otomane.

II. MOLDOVA ÎN CIRCUITUL COMERŢULUI INTERNAŢIONAL

Geneza drumului moldovenesc. Ca şi Ţara Românească, dar cu un decalaj de câteva decenii, Moldova a fost integrată, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în sistemul marilor itinerarii continentale, anume al celor care legau Europa Centrală şi Marea Baltică cu Dunărea de Jos şi Marea Neagră şi, prin intermediul lor, cu Orientul[92].

Vreme îndelungată drumurile care mijloceau schimbul de produse între Apus şi lumea orientală prin spaţiul rus au ocolit Moldova. Instaurarea hegemoniei mongole asupra Europei răsăritene la mijocul secolului al XIII-lea şi politica comercială a Hoardei de Aur au dat un puternic impuls itinerariului comercial terestru care străbătea teritoriile ruse apusene, cu însemnatele centre de la Vladimir, Halici şi Lwów, apropiindu-se astfel de teritoriul românesc de la răsărit de Carpaţi[93].

În secolul al XIII-lea, în cnezatul Halici, oraşul cu acelaşi nume a controlat o arteră însemnată a comerţului internaţional care asigura legătura între interiorul Rusiei, îndeosebi teritoriile supuse Hoardei de Aur, şi Europa

---

[91] *Ibidem*, p. 340–341.

[92] Pentru geneza şi începuturile drumului moldovenesc, v. între altele: St. Lewicki, *Lemberg's Stappelrecht*, Lemberg, 1909, p. 82; I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV., und XVI., Jahrhundert*, Gotha, 1911, p. 17–21; L. Charewiczowa, *Handel Lwówa z Moldavja i Multanami w wiekach średnich*, în „Kwartalnik Historyczni", 38, 1924, 1–2, p. 37–67. P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Age*, Bucureşti, 1934, p. 3–8 (extras din „Revista istorică română", III, fasc. 23).

[93] Invazia tătară şi stabilirea dominaţiei mongole în Rusia de sud a avut neîndoielnic însemnate urmări pentru comerţul internaţional şi pentru itinerariile sale continentale, încă insuficient studiate, în parte din pricina materialului documentar foarte lacunar.

Centrală[94]. În secolul XIV, tot mai frecvent apare menţionat Lwów-ul, care se substituie treptat oraşului Halici în funcţia de centru comercial principal al regiunii[95].

Ofensiva antitătară care, în decurs de aproximativ un sfert de secol, a adus cnezatele Halici şi Vladimir sub controlul regatului polon a avut şi vaste repercusiuni comerciale.

Regimul comerţului pe itinerariile continentale care conduceau spre sudul Rusiei, stabileau contactul cu Orientul şi mijloceau schimbul cu produsele sale, a devenit de îndată prilej de contestaţie între factorii comerciali şi politici îndreptăţiţi să spere că vor putea beneficia de pe urma modificărilor petrecute, că vor participa în condiţii avantajoase la râvnitul comerţ oriental. Câţiva ani abia după primul val ofensiv polono-ungar în cnezatul Halici, germenii rivalităţii comerciale îşi fac apariţia, prevestind viitoarele înfruntări pentru asigurarea legăturii cu zona comerţului oriental în Rusia, ale cărui centre principale erau acum aşezările genoveze şi veneţiene din Crimeea şi de la gura Donului (Caffa şi Tana). În 1344, regele Ungariei imputa lui Dimitrie Detko, „capitaneus Ruthenorum" – căpetenia care timp de câţiva ani a controlat cnezatul Halici, sub protecţia recunoscută a lui Cazimir al Poloniei –, faptul că negustorii din Ungaria erau supuşi la dări mai grele decât cei poloni în teritoriile sale şi solicita regim de egalitate vamală între negustorii celor două regate[96]. În 1352, Carol al IV-lea de Luxemburg, împărat german şi rege al Boemiei, sub autoritatea căruia se afla şi Silezia, acorda negustorilor din Breslau dreptul să aplice represalii supuşilor regelui Cazimir al Poloniei, în

[94] Încă înainte de invazia tătară, în 1236, la Halici e atestată o „poartă germană", indiciu probabil al legăturii comerciale cu Germania pe drumul spre Kiev; H. Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau,* München, 1960, p. 42.

[95] Până la instaurarea dominaţiei polone în Halici-Volhynia, în urma expediţiilor repetate întreprinse de Cazimir cel Mare, cu concursul lui Ludovic de Anjou, în intervalul 1340–1366, Vladimirul a deţinut funcţia de principal centru mijlocitor al legăturii între Europa Centrală – prin Breslau, Marea Baltică, Gdańsk şi Toruń – pe de o parte, şi centrele comerciale din sudul Rusiei, sub control tătar, pe de alta.

[96] G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis,* IX, 1, Budae, p. 209–210; cf. H. Paszkiewicz, *Z dziejów rywalizacji polsko-wegierskej na terenie Rusi halicko-wlodzimierskej w XIV wieku (Trzy traktatu z lat 1350–1352).* În „Kwartalnik Historyczni", 38, 1924, p. 283; la rândul său, Ludovic acordă oraşului „Cassa" (Caşovia) drept de depozit în raport cu „omnes mercatores extranei, de regnis scilicet Russiae, Poloniae et provinciis eorundem in regnum nostrum Hungariae venientes..."; G. Fejer, *Codex diplomaticus,* IX, 1, p. 210–212. Trei ani mai târziu, acelaşi Detko reînnoia privilegiul pentru negustorii din Toruń care urmau să-şi reia activitatea la Lwów; *Momumenta Hungariae Historica, Acta Extera,* Budapest, 1877, Ed. G. Wenzel, II, p. 259. Pentru legătura deschisă, în aceeaşi vreme, între Toruń şi Ungaria, prin Sandomir, probabil identică cu „via nova" de la Toruń la Lemberg, v. Fr. Gruns – H. Weczerka, *Hansische Handelsstrassen,* I, Köln-Graz, 1967, p. 646.

cazul în care acesta le-ar fi blocat trecerea spre Polonia, Rusia sau Prusia[97]. Cazimir însă afirma categoric în 1354 şi în 1355 „că el a cucerit ţara Rusiei cu propriii săi oameni şi că aceea trebuie să fie deschisă numai oamenilor şi negustorilor săi"[98]. În 1356, în cadrul efortului său de a consolida poziţiile comerciale câştigate, el înzestrează cu largi privilegii oraşul Lwów[99], făcând în acelaşi timp însă sub presiunea intereselor contrarii coalizate, şi însemnate concesii negustorilor străini care urmăreau să obţină libertatea de a trece dincolo de centrul comercial rus, pentru a ajunge în oraşele italiene nord-pontice[100]. Oscilaţiile impuse de conjunctura politică schimbătoare şi de forţa concurenţilor comerciali nu au putut anihila tendinţa Lwów-ului de a-şi asigura monopolul legăturii comerciale terestre cu centrele comerţului italian din sudul Rusiei, prin Podolia, pe itinerariul care e numit în izvoarele vremii „drumul tătărăsc" („via tartarica").

Uniunea personală polono-ungară înfăptuită sub Ludovic de Anjou după moartea lui Cazimir al Poloniei a creat o condiţie favorabilă afirmării intereselor comerciale ale Ungariei în cnezatul Halici. În două rânduri, Ludovic asigură negustorilor din Ungaria facilităţi comerciale în Rusia haliciană: în 1372, când le acordă, în egală măsură cu negustorii poloni, trecere liberă „ad civitatem nostram Lemburgensem, ac ad alias partes quaslibet et provincias terrae nostrae Rusiae pro mercibus seu rebus mercimonialibus cuiuscunque generis, speciei, coloris seu materiei ac precii existant, emendis seu comparandis pariter ac commutandis..."[101]. („la cetatea noastră Lemberg şi în ori-

[97] G. Korn, *Breslauer Urkundenbuch*, Breslau, 1870, p. 184; pentru un proiect de ocolire a Poloniei, prin Lituania, cu concursul Ordinului teutonic, v. H. Wendt, *Schlesien und der Orient. Ein geschichtlicher Rückblick*, Breslau, 1916, p. 20. Împotriva acestui proiect, care pare a fi devenit realitate sau care, cel puţin, era pe punctul de a fi pus în aplicare, Cazimir a protestat pe lângă papa Inocenţiu al VI-lea, care la rândul său l-a dojenit pe maestrul Ordinului teutonic, expunându-i pagubele pe care avea să le sufere regatul polon de pe urma noului drum şi câştigul pe care aveau să-l realizeze lituanienii păgâni; A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I, *1217–1409*, Roma, 1860, p. 577–578.

[98] G. Korn, *Breslauer Urkundenbuch*, p. 170–172.

[99] *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej*, III, Lwów, 1872, p. 13–18; cf. I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen*, p. 3. Pentru împrejurările care au precedat această evoluţie, v. M. Malowist, *Les routes du commerce et les marchandises du Levant dans la vie de la Pologne au Bas Moyen Age et au début de l'époque moderne*, în vol. *Mediterraneo e Oceano Indiano*, Firenze, 1970, p. 160–163.

[100] H. Weczerka, *op. cit.*, p. 44; o infiltrare ceva mai târzie a unei case comerciale din Nürnberg până la Tana, pe drumul Lwów-ului, semnalată de W. Stromer von Reichenbach, *König Siegmunds Gesandte in den Orient*, în *Festschrift für Hermann Heimpel*, II, Göttingen, 1972, p. 604.

[101] *Monumenta Hungariae Historica, Acta Extera*, III, Ed. G. Wenzel, Budapest, 1876, p. 30–31.

care alte părţi şi provincii ale ţării noastre a Rusiei, spre a cumpăra precum şi spre a schimba mărfuri sau lucruri de negustorie de orice fel, speţă, culoare, materie sau preţ ar fi..."); a doua oară în 1380, aşadar după alipirea la Ungaria a „regatului rus" – cnezatul Halici –, când reinstituie dreptul de depozit la Lwów, dar cu libertate pentru negustorii din Polonia şi Ungaria de a trece mai departe „ad Tarthariam et ad quasvis Thartariae partes" mărfurile care nu vor fi fost vândute după expunerea lor, timp de 14 zile, în centrul comercial rus[102]. Realizarea uniunii personale nu reuşise aşadar să suprime rivalitatea ungaro-polonă pentru dominarea Ruteniei şi pentru accesul la drumul comercial care lega, prin câmpiile din sudul Rusiei, Lwów-ul cu centrele comerciale italiene; desprinzând cnezatul Halici de Polonia şi alipindu-l la Ungaria, Ludovic de Anjou încercase să asigure durabil legătura negustorilor din teritoriile dependente de regatul ungar cu aceste centre. Câţiva ani după moartea lui Ludovic, modificarea rapidă a situaţiei politice avea să deplaseze centrul de greutate al rivalităţii polono-ungare, cu un însemnat conţinut comercial, din Rusia apuseană în Moldova.

În prima etapă cunoscută a existenţei ei istorice, Moldova apare ca un voievodat, o marcă aşezată la poalele Carpaţilor răsăriteni, între Transilvania şi statul halician. Dezvoltat desigur în jurul centrului urban de la Baia („civitas Moldaviensis") pe valea Moldovei, de unde şi-a tras şi numele, voievodatul care apare pentru prima oară sub numele său într-un act emis de Ludovic de Anjou („terra nostra moldavana"), începe să se manifeste încă din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, când un izvor narativ îl surprinde în conflict cu „bructenii", probabil ruşii cnezatului halician. Teritoriul său era străbătut de un drum care asigura, neîndoielnic încă din secolul al XIII-lea, legătura între aşezările transilvane de la Rodna şi Bistriţa şi Halici, prin intermediul căruia se stabilea contactul cu emporiile din sudul Rusiei[103].

Câţiva ani după moartea lui Ludovic al Ungariei (1382), când criza dinastică a precipitat dezagregarea sistemului de state clientelare ţinute sub dominaţia sa de mâna de fier a regelui angevin, Polonia, asociată cu Lituania, în cadrul unei uniuni destinate să devină pentru mai bine de două secole principala forţă politică a Europei răsăritene, recâştigă, definitiv, cnezatul Halici (1387). Adaptându-se mişcării, Moldova se aliază cu noua putere, asociere manifestată prin omagiul lui Petru Muşat către Vladislav Jagiello (1387).

---

[102] *Akta grodzkie i ziemskie z czásów Rzeczypospolitej Polskiej*, III, p. 61–62.

[103] Cu prilejul reorganizării în 1412 a vămii de la Rodna, pentru negoţul cu Moldova, sunt invocate mărturii cu privire la chipul în care funcţionase această vamă „tempore ab antiquo, ante predictum quondam Procopium ac suos successores"; Hurmuzaki, XV, I, p. 7.

În aceeaşi vreme, Moldova atinge ţărmul Mării Negre (între 1386, când sigur Cetatea Albă nu mai era controlată de tătari, şi 1392, când Roman I se intitulează „domn de la munte până la mare")[104]. Alianţa moldo-polonă şi întregirea teritorială a Moldovei spre gurile Dunării şi spre mare, procese larg sincronice, au avut însemnate consecinţe de ordin comercial, dacă nu chiar au fost determinate de considerente comerciale. Fapt semnificativ, tot acum, adică în 1386, e atestat cel dintâi contact politic între Moldova, în plină afirmare, şi centrul sistemului genovez pontic, Caffa.

În 1386, o solie a genovezilor din Caffa s-a înfăţişat la curtea domnului Moldovei, Petru I, pentru consultări legate de războiul atunci încă în curs de desfăşurare cu tătarii[105]. Informaţia, deşi foarte laconică, pare să revele o acţiune coordonată împotriva tătarilor şi e indiciul probabil al desfăşurărilor militare care au pus capăt dominaţiei tătare în sudul Moldovei. Dar legătura moldo-genoveză pe care o surprindem întâmplător în 1386 a avut probabil ţeluri mai largi decât cooperarea politică şi militară împotriva tătarilor; ea s-a aflat la originea unui nou itinerariu comercial, a unei noi legături, prin Moldova, între Lwów şi drumurile al căror trafic îl colecta, pe de o parte, şi Caffa genoveză, pe de altă parte[106].

Destrămarea Hoardei de Aur în a doua jumătate a secolului XIV, după dispariţia hanilor Djanibeg şi Berdibeg, fărâmiţarea hanatului şi convulsiunile prelungite cărora le-a dat naştere, conflictul de lungă durată între genovezii din Crimeea şi tătari, de la care au preluat direct controlul asupra ţărmului nordic şi vestic al Mării Negre[107], au periclitat circulaţia pe drumul tătăresc şi au pus acut problema alternativei la acest drum. În anii 1386–1392, condiţia geopolitică favorabilă deschiderii unei noi legături între Lwów şi Caffa a fost creată prin reintrarea cnezatului de Halici sub dominaţia polonă, prin stabilirea raportului de suzeranitate-vasalitate între Polonia şi Moldova, prin integrarea în Moldova a teritoriului limitrof Mării Negre, „parathalasia" cu centrul la Cetatea Albă şi prin instituirea legăturii cu genovezii din Caffa. Exploatarea comercială a acestui cadru politic prielnic nu a întârziat; încă din primii ani ai secolului al XV-lea, drumul moldovenesc apare, în primele iz-

---

[104] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, Iaşi, 1931, p. 7–8.

[105] Ş. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii şi materiale de istorie medie", VI (1973), p. 45.

[106] Documentaţia disponibilă nu ne îngăduie să stabilim cu certitudine dacă încercarea făcută în aceşti ani a avut rezultate imediate, cum pare totuşi probabil, sau dacă funcţionarea efectivă şi masivă a drumului moldovenesc nu a început decât în primii ani ai secolului XV, de când datează şi primul privilegiu cunoscut al domnului Moldovei pentru lioveni.

[107] Ş. Papacostea, *„Quod non iretur ad Tanam"*, p. 209–217.

voare care îl atestă, ca foarte atrăgător, de vreme ce, aidoma celui tătăresc, a iscat rivalitatea între negustorii din Cracovia şi Lemberg pentru dreptul de a-l folosi[108]. De acum înainte, drumul moldovenesc e tot mai mult frecventat, în vreme ce drumul tătărăsc, fără a fi cu desăvârşire abandonat, pierde simţitor din însemnătate. Moldova ţinea acum sub controlul ei segmentul final al itinerariului continental care mijlocea schimbul de produse între bazinul pontic, regiunea Mării Baltice şi o parte însemnată a Europei Centrale.

Cucerirea Rusiei haliciene de către Polonia şi întregirea în sud a voievodatului Moldovei au avut însemnate urmări pentru regatul ungar, care a pierdut două legături cu comerţul oriental: cea prin Lwów şi cea prin teritoriile lui „Demetrius princeps tartarorum", intrate acum sub stăpânirea Moldovei. Singurul itinerar accesibil spre Marea Neagră care îi rămăsese era drumul Brăilei; de unde însemnătatea legăturii comerciale a oraşului Braşov cu Ţara Românească. Instaurarea controlului Moldovei şi la gurile Dunării, prin Chilia, capacitatea pe care o dobândise astfel de a opri tranzitul de mărfuri în amontele fluviului, constituia o primejdie serioasă pentru singura arteră comercială a regatului ungar în direcţia Mării Negre. Necesitatea de a menţine fluxul continuu prin această arteră a dat naştere problemei Chiliei în politica regatului ungar ca şi a Ţării Româneşti în secolul XV.

Datele fundamentale ale comerţului şi, implicit, ale politicii comerciale a Moldovei în sec. XIV–XV – ca şi cele ale Ţării Româneşti, dar mai complexe decât ale acesteia – au rezultat din situaţia geopolitică a ţării, care s-a manifestat prin: legătura feudo-vasalică cu Polonia şi predominarea intereselor itinerariului comercial între Lwów şi Marea Neagră, pe de o parte; presiunea permanentă a Ungariei pentru a-şi asigura, prin Chilia, drumul liber spre Marea Neagră şi, când era posibil, şi piaţa de desfacere în Moldova, pe de altă parte.

Statutul drumului moldovenesc. În temeiul privilegiilor comerciale obţinute de la domnii Moldovei, dintre care cel dintâi cunoscut este cel emis de Alexandru cel Bun (1408), regatul polon şi teritoriile dependente de el îşi asigurau legătura liberă cu bazinul pontic prin intermediul oraşului Lwów, care a reuşit în cele din urmă să-şi consolideze monopolul funcţiei de intermediar atât pe drumul tătărăsc, cât şi pe cel moldovenesc, îndeosebi împotriva principalului său concurent la exerciţiul acestei funcţii, Cracovia[109]. Polonia îşi deschidea astfel un nou itinerar – mult mai convenabil, pentru că ocolea vămile tătăreşti, şi mai sigur, mai la adăpost de vicisitudinile politice

[108] P. P. Panaitescu, *La route commerciale,* p. 5–8.
[109] *Ibidem.*

din lumea tătară – înspre Marea Neagră şi spre centrele vitale ale comerţului pontic. În desfăşurarea schimbului cu lumea orientală pe această cale, Lwów-ul îndeplinea faţă de regatul polon funcţia pe care Braşovul o dobândise în sistemul de relaţii comerciale internaţionale ale regatului ungar.

Ca şi braşovenii în Ţara Românească, liovenii îşi desfăşurau negoţul prin şi în Moldova în temeiul unor privilegii acordate de domnii ţării. Aceste privilegii care reglementau legăturile între un oraş şi o ţară acopereau un raport de inegalitate, în primul rând pentru că acordau liovenilor trecere liberă prin Moldova înspre diverse teritorii străine, îndeosebi spre principalele emporii pontice, în vreme ce negoţul locuitorilor din Moldova se lovea, în Polonia, de regimul depozitului obligator de care beneficia Lwów-ul. Aşadar în virtutea privilegiilor acordate liovenilor de domnii ţării, Moldova era lipsită de câştigurile foarte însemnate pe care i le-ar fi dat funcţia de intermediar exclusiv al schimburilor realizate pe drumul care îi străbătea teritoriul. Dezvoltat în umbra raportului politic de suzeranitate-vasalitate cu Polonia şi componentă însemnată a acestui raport, statutul comercial al drumului moldovenesc fixat de privilegiile domnilor Moldovei pentru lioveni s-a menţinut atât timp cât şi raportul care îl generase.

Similitudinea însemnată constatată între regimul comerţului braşovean în Ţara Românească şi al celui liovean în Moldova nu exclude însă şi deosebiri sensibile între unul şi celălalt; confruntarea privilegiilor braşovenilor şi liovenilor dă în vileag condiţiile vamale şi comerciale net mai favorabile pentru ţara lor fixate de domnii Moldovei liovenilor în raport cu cele convenite de domnii Ţării Româneşti în negocierile lor cu braşovenii.

Deosebirea principală, determinantă, a derivat din faptul că Lwów-ul şi forţa politică pe care se sprijinea nu şi-au întemeiat, ca Braşovul, privilegiul pe o dominaţie anterioară sau pe revendicarea unei asemenea dominaţii, cu pretenţii de libertate vamală totală în comerţul cu Marea Neagră. În vreme ce privilegiul care acoperea activitatea braşovenilor a rezultat din compromisul încheiat între regatul ungar şi Ţara Românească, în rivalitate pentru controlul culoarului teritorial care lega Braşovul cu gurile Dunării, privilegiul liovenilor a fost negociat între Ţara Moldovei, întregită sub raport teritorial prin includerea „parathalasiei", şi Polonia, reintrată de curând în stăpânirea cnezatelor ruse apusene şi căreia îi lipsea şi putinţa şi voinţa de a-şi extinde direct dominaţia la Dunărea de Jos. Când, în câteva rânduri, în izvoarele vremii, răzbat proiecte polone de instaurare a unei dominaţii directe la Cetatea Albă, ca în 1412[110] şi 1450[111], ele nu sunt decât reflexul unor proiecte sau

[110] Hurmuzaki, I, 2, p. 485– 486.

[111] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1900, p. 104.

acţiuni ale regatului ungar pentru a intra în posesia Chiliei şi al necesităţii de a-şi asigura, în cadrul situaţiei create de revendicările Ungariei, comunicarea liberă cu Marea Neagră. Acest context politic diferit e la originea însemnatelor deosebiri calitative între cele două serii de privilegii.

Deosebirea s-a manifestat în primul rând în gradul superior de exploatare vamală de către domnii Moldovei a drumului pe care îl controlau.

Sistemul vamal al Moldovei era organizat, ca şi cel al Ţării Româneşti, pe corelaţia dintre o vamă centrală, principală, şi vămile secundare, de trecere, aşezate pe diversele itinerarii străbătute de lioveni spre Marea Neagră, Crimeea, Ţara Românească şi Transilvania. Vama centrală s-a menţinut constant la Suceava şi la nivelul iniţial, în cursul sec. al XV-lea, spre deosebire de Ţara Românească, unde vama centrală de la Câmpulung a fost desfiinţată sub presiunea braşovenilor. Taxa vamală de la Suceava, vamă principală („golovnoe mâto"), era percepută pe circulaţia mărfurilor *în ambele sensuri. Postavul, principala marfă adusă de lioveni,* era taxat la vama din Suceava la valoare, 3 groşi de grivnă, iar *marfa tătărească* (piper, diverse spiţerii, mătase şi alte ţesături), *principalul obiect al importului de produse orientale* prin Moldova, suporta o taxare valorică identică; vama de 3 groşi de grivnă era suportată de mărfurile care soseau la Suceava, fie că erau desfăcute sau achiziţionate aici, fie că erau transportate mai departe sau cumpărate din centre comerciale mai îndepărtate.

Al doilea obiect de seamă al comerţului liovean erau animalele, blănurile şi pieile, exportate spre „ţinuturile tătăreşti" din Polonia, uneori chiar din Moldova, sau îndrumate spre Polonia. Vitele cornute îndrumate spre ţinuturile tătăreşti erau taxate la Suceava 4 groşi una, iar suta de oi cu 60 de groşi. Animalele, pieile şi blănurile trecute la înapoiere prin vama Sucevei erau diferit taxate, dar în toate cazurile suportau vămi superioare celor percepute în alte târguri. Un şir de mărfuri specificate (piperul), sau nu, erau vămuite la greutate (la „cântar").

Spre deosebire de braşoveni în Ţara Românească, fie integral scutiţi de unele vămi interne, fie parţial degrevaţi de acestea, lovenii aveau de făcut faţă în Moldova efectiv exigenţelor vamale în toate centrele urbane prin care treceau şi unde funcţionau vămi. În virtutea raportului instituit între vama principală şi vămile de trecere, cele din urmă percepeau o parte fixă din cuantumul impus la Suceava. Departe de a fi simbolică, taxa vamală percepută la vămile secundare, de trecere, reprezenta între o pătrime şi jumătate din vama Sucevei: la *postav*, la Suceava se percepeau 3 groşi de grivnă în vreme ce în celelalte târguri cu vamă 2 groşi sau, în trecere spre Transilvania, la Baia, Moldoviţa, Bacău, Trotuş, un groş şi jumătate de grivnă: la „marfa tătărască"

se percepeau 3 groşi de grivnă la Suceava şi 2 groşi în celelalte târguri (în cazul unor produse orientale – piper – sau autohtone – lâna –, aduse din Ţara Românească, se percepeau taxa de jumătate rublă de argint de 12 cântare, la Bacău, şi de o rublă de argint la Suceava); la *animale şi piei* se percepeau diferenţiat vămi, după cum luau drumul Lwów-ului, mai uşoare, sau erau îndrumate spre ţinuturile tătăreşti, în care caz erau mai apăsătoare (deosebirea se menţine însă între cuantumul vămii Sucevei şi cel al celorlalte vămi); pentru *peştele* adus de la Brăila se percepea la Bacău sau Bârlad 1/2 groş de grivnă, iar la Suceava 3 groşi de grivnă, şi apoi la ieşire, la Siret din nou 1,1/2 groşi şi la Cernăuţi vama pe car; ceara importată din Ţara Românească şi Transilvania era vămuită la fel la Bacău, la Suceava şi la Siret, adică un groş de piatră; *„lucrurile mărunte"*, produse din postav, metalurgie etc., suportau câte 3 groşi de grivnă la intrarea în ţară, la Siret, iar la ieşire, jumătate din cât erau vămuite la Suceava[112].

Organizarea vamală a Moldovei astfel cum reiese din privilegiul acordat liovenilor de Alexandru cel Bun – confirmat în termeni identici sau cu modificări neesenţiale de succesorii săi, inclusiv Ştefan cel Mare – şi din alte acte, dă la iveală un sistem vamal puternic centralizat – chiar dacă a rezultat din înglobarea unor structuri vamale diferite[113] – sistem în centrul căruia se afla vama principală de la Suceava.

Funcţia centrală a vămii din oraşul de reşedinţă a domniei rezultă din convergenţa deliberată, aici, a tuturor drumurilor comerciale însemnate care străbăteau teritoriul Moldovei: acelea care veneau din Polonia, prin Cernăuţi şi Siret, sau prin Hotin şi Dorohoi, acela care se îndrepta către ţinutul tătăresc, cu cele două direcţii principale, Cetatea Albă şi Crimeea, prin Tighina; acela care făcea legătura cu Transilvania – cea de nord-est prin Baia şi Moldoviţa, cea sud-estică, prin Bacău şi Trotuş; acela, în sfârşit, care trecea spre Ţara Românească, prin Bârlad sau Bacău. Această convergenţă a făcut din Suceava punctul de trecere obligator pentru toate sau cele mai multe şi valoroase mărfuri comercializate în Moldova sau tranzitate prin teritoriul ei. Ca în general în comerţul internaţional medieval, organizat pe raportul între un centru comercial predominant – care concentra activitatea comercială a unei arii întinse sau era asociat la exploatarea vamală a acestei activităţi şi era principalul ei beneficiar –, Suceava a asumat funcţia de loc de întâlnire şi de „vamă principală", obligatorie, pentru ansamblul relaţiilor comerţului internaţional în Moldova.

---

[112] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 630–637.

[113] N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, I, p. 83–87.

Această funcţie principală rezultă şi din elementele sau rudimentele de drept de depozit şi de etapă pe care le dau la iveală privilegiile domnilor Moldovei pentru lioveni. Vama Sucevei, spre deosebire de celelalte vămi din Moldova, avea caracter de vamă a unui centru de desfacere obligator al mărfurilor, de „descărcare" a acestora (*isklad*); de aceea, la Suceava erau vămuite mărfurile chiar când, pentru aceeaşi marfă, erau percepute vămi la locul de achiziţie, în alte târguri: „iar când vor cumpăra marfă tătărască, în Suceava, pentru mătasă, piper, camhă, tebenci, vin grecesc, de grivnă, în Suceava, câte trei groşi. Iar când vor cumpăra marfă tătărască în alte târguri ale noastre, vor da acolo unde cumpără, de grivnă doi groşi, iar la vama principală, în Suceava, de grivnă trei groşi, şi apoi vor putea să o vândă cui le va plăcea[114]. Dar sfera de aplicaţie a depozitului sucevean era foarte îngustă, urmare a regimului statuat pentru lioveni prin privilegii; totuşi, din marfa descărcată şi vămuită la Suceava, cel puţin o parte, postavul bucăţi – aşadar nu baloturile – urma să fie vândut pe loc, redistribuirea acestuia înlăuntrul Moldovei fiind rezervată negustorilor localnici: „bucăţile de postav le vor vinde la descărcare, în Suceava, iar în alte târguri nu au voie să le vândă"[115].

Poziţia privilegiată a Lwów-ului în comerţul intern şi de tranzit al Moldovei nu a exclus activitatea comercială a transilvănenilor în cel de al doilea principat românesc; dar regimul comercial al acestora a fost larg dependent de marile fluctuaţii ale raporturilor politice între regatul ungar şi Moldova.

După dispariţia lui Ludovic de Anjou, Braşovul a pierdut legătura directă cu Marea Neagră prin teritoriile sudice ale Moldovei[116] şi a fost ameninţat să-şi vadă întreruptă şi legătura prin Ţara Românească. Cum primejdia s-a concretizat în câteva rânduri, cum Moldova, în cooperare cu Polonia a oprit la Chilia navigaţia în interior, asigurarea libertăţii de circulaţie la gurile Dunării a devenit o chestiune vitală pentru comerţul pontic al Ungariei. E ceea ce a conferit problemei Chiliei un loc de frunte, hotărâtor, în raporturile dintre statele beneficiare ale celor două mari drumuri continentale care legau Europa Centrală cu bazinul pontic: Ungaria şi Ţara Românească prin drumul Brăilei, Polonia şi Moldova, prin drumul moldovenesc.

În secolul al XV-lea, Chilia apare aşadar ca măr al discordiei între marii beneficiari ai celor două drumuri continentale spre Marea Neagră. Ameninţat să piardă legătura cu Marea Neagră, regatul ungar a desfăşurat o acţiune perseverentă pentru a o menţine în funcţie şi efortul său în această direcţie, punct cardinal al politicii lui Sigismund de Luxemburg şi Iancu de Hunedoara, a

[114] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti*, II, p. 630, 633.
[115] *Ibidem*, p. 631, 634.
[116] V. mai sus, nota 31.

asigurat succesul acestui obiectiv. Dacă ţelul imediat al campaniei lui Sigismund din 1395 în Moldova, pentru „recuperarea ţării", nu e mărturisit în izvoare, obiectivele politicii regale la răsărit de Carpaţi apar limpede în deceniile următoare. În 1411, în cursul negocierilor cu Polonia, care angajau un vast câmp de probleme, Sigismund a făcut din reglementarea problemei Chiliei o condiţie esenţială a reconcilierii, ameninţând că, altminteri, portul dunărean va deveni „scânteia declanşatoare a războiului[117]. Acordul polono-ungar din 1412, cel dintâi statut cunoscut al Chiliei în raporturile internaţionale, a fost însoţit de cea dintâi reglementare, din care ne-au parvenit elemente, a relaţiilor comerciale între Transilvania şi Moldova[118].

Şi în Moldova, ca şi în Ţara Românească, ţelul principal al politicii comerciale a regatului ungar a fost acela de a asigura condiţiile cele mai bune cu putinţă activităţii braşovenilor, de a le înlesni legătura cu centrele comerţului pontic, accesul la produsele orientale vehiculate pe drumul moldovenesc şi, în sfârşit, la schimbul între produsele proprii şi cele ale localnicilor. Privilegiat prin excelenţă în comerţul cu Moldova, dintre oraşele transilvane, a fost aşadar Braşovul, în răstimpurile când contacul politic a impus acest statut de privilegiu, care nu făcea decât să prelungească, în forme noi, diminuate în diverse grade, vechea libertate de trecere a braşovenilor spre teritoriile de la gurile Dunării şi ţărmul Mării Neagre în secolul al XIV-lea.

Cel dintâi privilegiu al cancelariei Moldovei în favoarea braşovenilor e din vremea lui Alexandru cel Bun; actul însuşi, emis, ca şi cel paralel al lui Mircea din 1413, nu mult timp după înţelegerea ungaro-polonă de la Lublau şi în legătură nemijlocită cu aceasta, nu s-a păstrat; în schimb, referirile la acest act cu prilejul reînnoirilor sale de către succesorii lui Alexandru cel Bun în domnie sunt explicite şi îi atribuie, toate, incontestabil, paternitatea celui dintâi privilegiu comercial emis de domnul Moldovei în favoarea braşovenilor[119]. Clauzele privilegiului pot fi reconstituite, aproximativ, din conţinutul

---

[117] Fl. Constantiniu şi Ş. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) şi situaţia internaţională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii", XVII, 1964, 5, p. 1135.

[118] Ş. Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, în „Revue roumaine d'Histoire", XV, 1976, 3, p. 425– 426.

[119] Fiul lui Alexandru, Ştefan, reînnoieşte în 1435, privilegiul braşovenilor, „precum au avut de la răpostaul nostru părinte", M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti*, II, p. 676–677. Tot el, în 1444, reconfirmă privilegiul, „in eadem libertate et paciencia sicut habuistis in tempore patris nostri, Wayvode Sandri"; *ibidem*, p. 724, 732, 740–741, 742–746, 752–753, 759–761, 771–772; DRH, D, I, 313, 374, 393, 401–402, 407–409, 412–413, 427–429. Ştefan cel Mare când confirmă, la rândul său, privilegiul braşovenilor, atribuie iniţiativa primă bunicului său Alexandru; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 261–265.

reînnoirilor sale din cursul secolului XV, deşi nu e sigur că ele au rămas identice de-a lungul anilor.

Principalul câştig rezultat pentru braşoveni din regimul privilegiului era libertatea de a circula şi de a face comerţ în Moldova. Textele privilegiilor, sau măcar unele dintre ele, confirmă braşovenilor acest drept, în diferite formulări: „să meargă cu marfa lor în bună voie în ţara noastră...", stabileşte, destul de vag, actul lui Ştefan voievod din 26 mai 1435[120]; „pentru aceasta – se adresa Roman voievod în 1447 braşovenilor, anunţându-le înscăunarea sa –, văzând această carte, voi veniţi la noi şi în ţara noastră cu toate mărfurile şi poverile voastre, netemându-vă de nici o pagubă, căci ţara noastră vă este deschisă, şi nu veţi avea de la noi nici o strâmbătate, ci vă vom ţinea în acelaşi drept şi obiceiuri, cum le-aţi avut pe vremea sfânt răposatului părintelui nostru, Alexandru voievod"[121]; „ca să le fie lor tuturor slobod şi cu bună voie a veni în ţara noastră, cu marfa lor şi să umble în ţara noastră, vânzând şi cumpărând marfă pretutindeni, prin ţara noastră, prin târguri, câtă le va trebui", consemna privilegiul lui Petru voievod din 11 septembrie 1448[122].

Libertatea aceasta nu era însă nelimitată. Primele privilegii pentru braşoveni nu se referă decât la activitatea lor *înlăuntrul* ţării, nu la tranzitul spre alte ţări. Că în această primă etapă, braşovenilor nu le era îngăduit tranzitul mărfurilor lor prin Moldova, o afirmă explicit un alt act domnesc aproape concomitent (29 aprilie 1437), de la Ilie voievod care, după ce înşiră privilegiile recunoscute braşovenilor adaugă: „şi asemenea, când vin cu marfă, ei să-şi descarce marfa lor în ţara mea"[123].

Abia la mijlocul secolului al XV-lea, mai exact din 1449, e înscris în privilegii dreptul negustorilor braşoveni de a merge „peste mare". Apariţia, la o dată târzie, a clauzei cu privire la negoţul braşovenilor în bazinul pontic, prin Moldova, exprimă aşadar o situaţie nouă. Ea a fost urmarea instalării unei garnizoane ungare la Chilia, din ordinul lui Iancu de Hunedoara; controlul direct al Chiliei de către regat a influenţat neîndoielnic favorabil comerţul pontic al braşovenilor şi a lipsit Moldova de o însemnată poziţie comercială. Aşadar, în ciuda concesiilor pe care i le-a impus acordul de la Lublau, Moldova şi-a rezervat, până la mijlocul secolului XV, beneficiile funcţiei de mijlocitor al comerţului cu produse orientale în Transilvania prin teritoriul ei[125].

[120] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti*, II, p. 676–677.

[121] *Ibidem*, p. 731–732.

[122] *Ibidem*, p. 740–742.

[123] *Ibidem*, p. 710–711.

[124] *Ibidem*, p. 742–745; v. şi 759–761.

[125] Mai mult încă, în momentele de criză acută a raporturilor sale cu Ungaria, Moldova bloca, în înţelegere cu Polonia, trecerea vaselor spre Chilia, în amontele Dunării, cum s-a

Chiar şi înlăuntrul Moldovei, regimul negoţului braşovean a suferit variaţii în funcţie de raporturile politice dintre cei doi parteneri. Libertatea de negoţ era desigur foarte largă dar apar în privilegiile domneşti şi unele îngrădiri, manifestare a tendinţei de a asigura o funcţie şi negustorilor localnici. Astfel, Ştefan, fiul lui Alexandru, recunoaşte în 1437 braşovenilor dreptul „să-şi vîndă marfa lor în toată ţara noastră, numai cu cotul să nu vândă"[126], ceea ce însemna că vânzarea cu amănuntul era rezervată autohtonilor, fragment salvat dintr-un drept de depozit general abandonat. În 1449, deşi la această dată presiunea regatului ungar era la culme, domnia încă rezerva localnicilor desfacerea cu amănuntul a postavului: „însă pânza şi boboul să le vândă cu cotul, iar postavul să-l vândă cu bucata, cu cine vor neguţa"[127].

Varietatea sistemelor de vămuire înglobate în sistemul vamal al Moldovei face dificilă, dacă nu chiar imposibilă, compararea taxelor vamale la care erau supuşi liovenii şi braşovenii[128].

Comerţul Bistriţei cu Moldova nu a fost supus, până în secolul XVI, regimului depozitului obligatoriu, probabil pentru că cel de al treilea centru comercial săsesc din Transilvania nu era sediul unui trafic intens în schimburile între Apus şi Răsărit; comerţul între Bistriţa şi Moldova s-a desfăşurat potrivit tarifului vamal stabilit de Stibor de Stiboricze, voievodul Transilvaniei, şi celui fixat de Alexandru cel Bun, acesta din urmă pierdut[129].

O ştire de primă însemnătate ne-a parvenit cu privire la politica lui Alexandru cel Bun faţă de negoţul tătar. Scrisoarea din 14 martie 1428 a hanului Hoardei de Aur, Ulug Muhamed, către sultanul Murad II, atestă oprirea de către domnul Moldovei a circulaţiei negustorilor tătari prin ţara sa spre ţinuturile turceşti: „Deşi v-am fi trimis oameni, nu i-am fi putut pune pe drumuri, căci românii (Ulak) ziceau că nu pot trece [...]. Aşa stând lucrurile

---

întâmplat în 1429 din ordinul lui Alexandru cel Bun; din 1438 s-a păstrat un proiect polon de deviere spre Polonia şi Boemia a produselor importate din Orient prin Chilia; v. Ş. Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg,* p. 432. Aceste acţiuni şi proiecte constituiau o ameninţare serioasă pentru legătura Braşovului cu lumea pontică; reacţia lui Iancu de Hunedoara în 1448, ocuparea Chiliei, a creat situaţia ideală pentru comerţul pontic al regatului ungar.

[126] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti,* II, p. 709–710.

[127] *Ibidem,* p. 743–745; confirmat mai pe larg în 1452, *ibidem,* p. 759–762 şi de Ştefan cel Mare în 1458; I. Bogdan, *Documentele,* II, p. 261–265.

[128] Pentru cele trei formule de vămuire în Moldova secolelor XV–XVI – pe valoare, pe greutate (sau capacitate) şi pe bucată – v. I. Nistor, *Das moldauische Zollwesen im 15. und 16. Jahrhundert,* în „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich", 36, 1912, 1–2, p. 244–245.

[129] Hurmuzaki, XV, I, p.7–8.

comunică-mi cum ar fi fost mai bine să-l înlăturăm dintre noi pe ghiaurul ăsta de român. Negustorii părtaşi mergând şi venind pe uscat şi pe apă, să vadă traiul sărmanilor săraci"[130].

Informaţii mult prea lacunare pentru a îngădui reconstituiri sigure de ansamblu ne-au parvenit cu privire la comerţul genovez în Moldova şi la regimul acestuia. Din ştiri privitoare la mijlocul secolului al XV-lea se poate deduce că o vamă genoveză funcţiona la Cetatea Albă, desigur pentru negoţul genovez, semn al unei neîndoielnice autonomii comerciale genoveze în acest însemnat port pontic[131]. Penetraţia genovezilor în comerţul Moldovei şi relaţiile lor cu Lwów-ul sunt şi ele incontestabile[132], deşi nu suntem în măsură să stabilim condiţiile în care s-au desfăşurat. Sigur este că în primele decenii ale secolului al XV-lea, genovezii puteau circula cu mărfurile lor până la Lwów pe drumul moldovenesc. Hotărârea regală din 1444, care a reînnoit dreptul de depozit al Lwów-ului, atestă prezenţa în oraş a negustorilor „transmarini", între care şi „mercatores italici", interzicându-le în acelaşi timp să desfacă în Moldova mărfurile cumpărate în centrul rutean, pentru a nu prejudicia interesele negustorilor lioveni[133]. Dacă încordarea care a intervenit în aceiaşi ani între Moldova şi Genova, a cărei conducere a luat hotărârea de a aplica repre-

---

[130] M. D. Popa, *Aspecte ale politicii internaţionale a Ţării Româneşti şi Moldovei în timpul lui Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun*, în „Revista de istorie", 31, 1978, 2, p. 254–255 şi consideraţiile de la p. 262–264. Autorul consideră, probabil justificat, că măsura lui Alexandru cel Bun privea nu numai tranzitul tătar spre Imperiul otoman, dar şi „comerţul practicat de tătari în interiorul ţării". Ne-am afla aşadar, în faţa unui caz de aplicare absolută a dreptului de depozit în raporturile cu unul din partenerii comerciali ai Moldovei.

[131] B. P. Hasdeu a semnalat existenţa unui privilegiu al lui Alexandru cel Bun în favoarea negoţului genovez în Moldova; I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau*, p. 184, a acceptat autenticitatea actului, care a fost însă respinsă justificat de N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, I, p. 119.

[132] În 1443, genovezul Christophoro Frago transportă din Lwów spre Moldova o însemnată cantitate de postav; I. Nistor, *op. cit.*, p. 31.

[133] „...secundo, ut mercatores italici vel alii quicumque pagani vel christiani de transmaritimis partibus, cum mercibus quibuscumque Leopolim venientes, ipsas merces sive res quascumque ultra depositum Leopoliense ducere non valeant neque praesumant, sed omnia ibidem deponere et vendere debent, venditisque mercibus predictis et aliis in Leopoli comparatis, illas in Valachia vendere non audeant, sed trans mare vendendo transferre teneantur, ne incolis, mercatoribus et deposito Leopoliensis civitatis praeiudicium causarent vel quovismodo inferrent; si autem contra nostram presentem inhibicionem mercatores Italici vel alii quicumque pagani vel christiani de transmaritimis partibus in Valachia eorum merces vel res quascumque venderent, excedentes, extunc ipsis civibus et consulibus Leopoliensibus presentibus omnimodam damus facultatem de talibus excessoribus et huius decreti transgressoribus penas secundum exigentiam et estimacionem mercium transgredientis vel transgrediencium cum moderamine favoris capere et tollere"; *Akta grodzkie i ziemskie*, V. p. 133–134; cf. I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau*, p. 185.

salii comerţului moldovenesc, pe mare şi pe uscat, ca urmare a confiscării de către voievodul Ştefan a mărfurilor unui mare negustor genovez[134], a fost sau nu în legătură cu îngrădirea de către poloni a activităţii comerciale a genovezilor în Moldova, e o chestiune care nu poate fi soluţionată pornind de la informaţiile disponibile. Oricum, raporturile moldo-genoveze au suferit de acum înainte o serioasă deteriorare, care s-a prelungit până spre sfârşitul sistemului pontic genovez, în 1475[135].

Modificarea politicii comerciale a domnilor Moldovei. Şi în Moldova ca şi în Ţara Românească, modificarea politicii comerciale a domniei – în raport cu principalul partener comercial – a fost urmarea unei schimbări decisive a contextului politic internaţional; ca şi în cazul Ţării Româneşti, şi în cel al Moldovei, factorul decisiv nou al acestui context modificat a fost Imperiul otoman, a cărui expansiune la Dunăre şi în bazinul pontic a răsturnat direcţiile iniţiativelor politice şi a dat naştere unei noi structuri a raporturilor internaţionale. Comerţul şi politica comercială s-au adaptat la noua situaţie creată de expansiunea otomană.

În destinul istoric al Moldovei, Imperiul otoman a început să cântărească covârşitor odată cu ocuparea Constantinopolului şi cu instaurarea controlului otoman la Strâmtori. Evenimentul prevestitor al îndelungatei hegemonii otomane a fost somaţia adresată de Poartă tuturor puterilor riverane de a-i recunoaşte autoritatea şi de a se supune plăţii tributului[136]. În 1455–1456, după amânări şi deliberări prelungite, Moldova a acceptat termenii somaţiei[137].

De la început, prin însuşi textul actului sultanal care confirma plata tributului de către Moldova, componenta comercială a acordului era afirmată. Luând act de încheierea păcii şi de „înlăturarea duşmăniei" dintre el şi Petru, domnul Moldovei, sultanul Mehmet al II-lea adăuga: „şi am poruncit ca negustorii aflaţi în ţinuturile sale, la Akkerman, să vină cu corăbiile lor şi să facă alişveriş cu locuitorii la Adrianopol, şi la Bursa, şi la Istanbul"[138]. Clauza comercială a înţelegerii moldo-otomane răspundea unui interes esenţial al Moldovei, anume acela al principalei legături a comerţului internaţional care îi

---

[134] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 16–21.

[135] De remarcat că încordarea pare a se fi extins şi la Polonia; *ibidem*, p. 22–23.

[136] Ş. Papacostea, *Die politischen Voraussetzungen für die wirtschaftliche Vorherrschaft des Osmanischen Reiches im Schwarzmeergebiet (1453–1484)*, în „Münchener Zeitschrift für Balkankunde", I, 1978, p. 219.

[137] Idem, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XV-e siècle*, în „Revue roumaine d'histoire", XIII, 1974, 3, p. 447.

[138] M.M. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României*, I, *1455–1774*, Bucureşti, 1976, p. 2.

străbătea teritoriul. Dar asigurarea continuării funcţiei drumului moldovenesc răspundea în acelaşi timp şi unui interes comercial de prim plan al Poloniei, care a avut o participare însemnată dacă nu la elaborarea clauzelor acordului moldo-otoman, cel puţin la acceptarea de către Moldova a ultimatumului sultanului Mehmet al II-lea[139]. Acordul amintit nu pare aşadar a fi modificat esenţial datele comerţului extern al Moldovei şi ale legăturii comerciale internaţionale care îi străbătea teritoriul; abia evenimentele militare şi politice din ultimul sfert al secolului al XV-lea aveau să determine modificări majore şi pe plan comercial.

Răspunzând încercărilor puterilor pontice de a se elibera de sub regimul tributului otoman şi de a restaura libertatea comerţului în Marea Neagră, Mehmet al II-lea integrează în cursul a trei mari expediţii poziţiile cheie ale litoralului acesteia în stăpânirile sale: 1461, cucerirea Trapezuntului şi a întregului ţărm nordic al Asiei Mici; 1475, cucerirea Caffei şi lichidarea poziţiilor nord-pontice ale Genovei şi Veneţiei; 1484, cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe. Lupta lui Ştefan cel Mare cu turcii, segment al unei mari înfruntări pentru libertatea Mării Negre şi a Dunării, s-a încheiat printr-o înfrângere cu consecinţe excepţionale şi de lungă durată. Controlând acum toate centrele însemnate ale Mării Negre, în primul rând zăvorul acesteia, Imperiul otoman începe exploatarea economică a teritoriilor riverane. Încercarea lui Ştefan de a preîntâmpina definitivarea dominaţiei otomane asupra poziţiilor pontice ale Moldovei, în colaborare cu Polonia, efort în vederea căruia a acceptat să presteze omagiul vasalic regelui Cazimir (Colomeea, 1485) a devenit caducă odată cu încheierea păcii turco-polone[140]. Moldova era prinsă într-un ax vertical de interese otomane şi polone convergente sau conciliate care avea să constituie aspectul principal al situaţiei ei internaţionale până în secolul XVIII. Orientându-şi politica externă în funcţie de această realitate, Ştefan a încheiat la rândul său pacea cu turcii, aşezată sub garanţia alianţei sale reînnoite cu Ungaria, şi a rupt hotărât legătura stabilită la Colomeea cu Polonia. Noua orientare a deschis ultima fază a politicii sale externe, confruntarea cu Polonia, desfăşurată pe plan politic, militar şi, aspect mai puţin cunoscut, comercial. Echilibrul politic polono-otoman consacrat de pacea între cele două state a constituit cadrul în care s-a desfăşurat încercarea domnului Moldovei de a pune capăt vechiului regim comercial, al liberei circulaţii între Lwów şi

[139] Ş. Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XV-e siècle*, p. 445–461.

[140] Idem, *De la Colomeea la Codrul Cosminului (Poziţia internaţională a Moldovei la sfârşitul secolului al XV-lea)*, „Romanoslavica", XVII, 1970, p. 535.

Marea Neagră, prin ţara sa, şi de a conferi negustorilor acesteia funcţia de intermediari obligatorii între Polonia şi Imperiul otoman.

Pacea turco-polonă şi confirmările ei succesive au stipulat, în termeni generali, liberatea comerţului între cele două state, ceea ce presupunea circulaţia nestingherită a negustorilor lor prin teritoriul Moldovei spre punctele de destinaţie comerciale fixate[141]. Dar acordului comercial turco-polon, Ştefan i-a opus propria sa concepţie pe care a pus-o în practică începând de la o dată care nu poate fi precizată, dar care în orice caz e legată de noua situaţie creată Moldovei prin pacea turco-polonă. Îndată după moartea lui Ştefan, încercând să reglementeze din nou relaţiile sale cu Imperiul otoman, conducerea statului polon a trimis la Poartă o însemnată solie, ale cărei instrucţiuni cuprindeau şi prevederi de ordin comercial. Revelaţia cea mai însemnată a acestui text pentru înţelegerea politicii lui Ştefan se referă la măsurile pe care acesta le-a luat pentru a opri circulaţia negustorilor poloni şi turci prin ţara sa, fie direct, fie prin vămile exorbitante pe care le-a impus pe mărfurile lor: „Velit precipere – urma să recomande solia polonă sultanului Baiazid al II-lea – quod libere mercatores vadant, quorum libertatem olim Joannes Stephanus Woyevoda Walachie violabat, non permitebat mercatores turcos ad nos venire et nostros ad vos et quando non potuit transitum facere prohibere, tunc imponebat vectigalia maxima gravando sicque eos depactando, propter quas depactationes mercatores non venibant, qui tempore patris vestre serentitatis libertatem habuerunt et crescebat amicitia fraterna inter dominos. Crescebant eciam thezaurorum augmenta et pax viguit tuta". („Să binevoiască să ordone ca negustorii a căror libertate odinioară o încălca Ioan Ştefan voievodul Moldovei să meargă liber; [acesta] nu îngăduia ca negustorii turci să vină la noi şi ai noştri la voi şi când nu putea împiedica tranzitul, atunci impunea taxe foarte mari, apăsându-i şi storcându-i astfel [încât] din pricina acestor stoarceri nu [mai] veneau negustorii; [care negustori] în timpul tatălui Serenităţii Voastre aveau [această] libertate, [şi astfel] prietenia fraternă creştea între stăpânii [lor]. Sporeau însă şi tezaurele iar pacea era trainică")[142]. După

---

[141] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 296–297.

[142] J. Garbacik, *Materialy do dziejów dyplomacji Polskiej z lat 1486–1516 (Kodeks zagrzebski)*, Wroclaw-Warszawa-Krakow, 1966, p. 126. Concepţia polonă despre libertatea acordată negustorilor moldoveni de a face comerţ în Polonia e limpede exprimată de Ioan Albert în 1499, anul încheierii păcii moldo-polone: „subditisque suis mercatoribus cum mercibus generis et manierei cuiuslibet ad civitatem nostram Leopoliensem mercature gracia veniendi seu mittendi in eademque civitate nostra Leopoliensi mercandi et merces quaslibet, quas secum adduxerint seu illuc duxerint, exponendi, vendendi, res pro rebus commutandi et cambiendi tandem in eadem civitate nostra standi, morandi et pausandi, quamdiu res et merces ipsorum vendiderint, vel pro rebus aliis commutaverint, exinde ad propria cum rebus et mercibus

aproape un secol de la instituirea sa, regimul privilegiului pentru lioveni a fost anulat de noua politică a lui Ştefan. Noua orientare comercială a fost direct legată de desprinderea Moldovei din legătura cu Polonia instituită de Petru Muşat; produs al unui context internaţional care se manifestase prin suzeranitatea polonă asupra Moldovei, privilegiul a încetat să funcţioneze odată cu modificarea acestui context şi cu încetarea suzeranităţii polone. Cu încercarea lui Ştefan de a asigura Moldovei funcţia de intermediar comercial între Imperiul otoman şi Polonia s-a manifestat un nou curs de politică comercială a cărui aplicare intermitentă avea să alterneze cu revenirile la vechiul regim comercial, cel al privilegiului liovean, şi la încadrarea în realitatea nouă impusă de acordurile polono-otomane care aveau să prevaleze în cele din urmă. Oscilaţiile între cele două tendinţe au urmat îndeaproape vicisitudinile situaţiei politice.

Primii urmaşi ai lui Ştefan au urmat linia de politică comercială pe care acesta a fixat-o spre sfârşitul domniei sale. Bogdan, deşi prin pacea încheiată cu Polonia în 1510 se angaja să permită libera trecere a negustorilor poloni spre Turcia şi Ţara Românească, interzice de fapt trecerea acestora spre Dunărea de Jos[143]. La începutul domniei lui Ştefăniţă, sensul autentic al înfruntării e relevat de instrucţiunile unei solii regale polone trimise la noul domn: „Secundo: quod sit libertas eundi in Turciam mercatoribus subditis sue Maiestatis juxta privilegia et federa antiqua, alioquin esset ea res inconveniens mutue concordie, amicitie et federibus; quodque cives leopolienses habent privilegia vetera de emporio et depositorio suo que illis per Maiestatem regiam violari non possunt"[144]. („În al doilea rând: negustorii supuşi ai Majestăţii Sale să aibe libertatea de a merge în Turcia potrivit privilegiilor şi tratatelor străvechi, altminteri ar fi o situaţie nepotrivită cu concordia mutuală, cu prietenia şi cu tratatele; iar cetăţenii lioveni să aibe vechile lor privilegii cu privire la emporiul şi dreptul lor de depozit, care nu le pot fi încălcate de către Majestatea Regală."). Termenii instrucţiei regale care insista în favoarea restaurării vechiului raport comercial între Polonia şi Moldova – întemeiat pe de o parte pe privilegiul liovenilor şi libera lor circulaţie spre

eorum si illas habuerint, redeundi tute, libere, secure sub tutela et protectione nostra..."; Hurmuzaki, II, 2, p. 446. E evident că hotarul liberei circulaţii a negustorilor moldoveni în Polonia era Lwów-ul.

Într-o cu totul altă perspectivă decât cea a studiului de faţă şi încadrată într-o coerenţă de idei proprie, tema instituirii protecţionismului comercial în Moldova de către Ştefan cel Mare a fost susţinută de B. Câmpina, *op. cit.*, p. 32.

[143] N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, I, p. 111.

[144] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod (1517–1527)*, Iaşi, 1943, p. 515.

Imperiul otoman şi Ţara Românească, iar pe de altă parte pe dreptul de depozit absolut al Lwów-ului – dau la iveală evoluţia concepţiei comerciale a domniei Moldovei. Refuzul Poloniei de a suprima în favoarea negustorilor moldoveni depozitul obligator la Lwów a atras represaliile comerciale ale domniei, în primul rând anularea esenţei însăşi a privilegiului acordat lioveni-lor, libera lor circulaţie prin Moldova.

După campania victorioasă a lui Soliman al II-lea în Moldova în 1538, cursul politicii comerciale devine mult mai oscilant. Tratatul moldo-polon din 1539 confirmă vechea libertate de circulaţie a negustorilor poloni spre Imperiul otoman[145]. Dar, restaurat în domnie, Petru Rareş revine la politica de îngrădire a comerţului polon în ţara sa. Instrucţiunile înmânate în primă-vara anului 1546 solului polon trimis la Petru Rareş iau act de hotărârea sa de a înfiinţa „obroace" la hotar pentru comerţul cu boi, îngrădire pe care re-gele o consideră inacceptabilă; fapt semnificativ, regele condamnă măsura în numele tratatului turco-polon care stipula libera circulaţie a negustorilor între cele două ţări[146]. În toamna aceluiaşi an, sensul conflictului apare mai limpe-de în textul unor noi instrucţiuni regale, înmânate de data aceasta reprezen-tanţilor poloni la comisia mixtă de la hotar. Luând act de refuzul lui Petru Ra-reş de a se încadra în prevederile tratatului turco-polon, actul regal constată instituirea de către domn a unui „nou antrepozit, care nu voieşte să îngăduie să fie ocolit, iar dacă îngăduie atunci face greutăţi acelora care se întorc în statele noastre, le ia mărfurile, îi bagă la închisoare, iar pe unii dintre ei i-a dat morţii, prin care fapt este călcat nu numai acest tratat, pe care domnul îl are de la noi, ci şi acela pe care îl avem cu împăratul turcesc". În continuare apare argumentul moldovenesc al controversei: „Dacă vor zice că şi negus-torilor moldoveni nu le este îngăduit să meargă decât prin [corect: la] Liov, comisarii noştri vor spune că antrepozitul din Liov este străvechi şi că după el am dat domnului voievod tratatul, iar că antrepozitele domnului voievod sunt noi, făcute în urma tratatului, astfel că n-ar trebui să pricinuiască pagube supuşilor noştri"[147]. Dar Iliaş, succesorul imediat al lui Petru, reconfirmă po-lonilor vechea libertate[148]. În activitatea lui Alexandru Lăpuşneanu, cele două tendinţe s-au întâlnit. Începându-şi domnia sub semnul suzeranităţii polone reînnoite, Lăpuşneanu întăreşte şi el regimul liberei circulaţii a negustorilor poloni prin ţara sa[149]. Mai târziu însă el instituie iarmaroace la hotar, unde

[145] Hurmuzaki, Supl. II, p. 119, 124.

[146] I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1979, p. 107.

[147] *Ibidem*, p. 121.

[148] *Ibidem*, p. 146–147.

[149] *Ibidem*, p. 187.

avea să se desfăşoare comerţul moldo-polon[150]. Dar în ultimile decenii ale secolului XVI, direcţia de politică comercială inaugurată de Ştefan cel Mare odată cu anularea privilegiului liovean a fost părăsită sub presiunea acţiunii turco-polone conjugate[151].

III. DRUM ŞI STAT: DRUMURILE COMERCIALE INTERNAŢIONALE ŞI GENEZA STATELOR ROMÂNE

În cercetarea evului mediu românesc, funcţia drumului internaţional de comerţ în constituirea statelor a fost ignorată până când Nicolae Iorga, precursor şi în acest domeniu ca în atâtea altele, a stabilit corelaţia între aceste două realităţi istorice. Cu privirea cuprinzătoare şi pătrunzătoare care îi caracterizează opera istorică, N. Iorga a descoperit şi subliniat răspicat rolul politic covârşitor, din secolul al XIV-lea, al drumurilor de comerţ internaţionale care au străbătut teritoriul Ţării Româneşti şi Moldovei, punând în evidenţă contribuţia lor la constituirea celor două state: „Alcătuirea politică îndoită, adică Ţara Românească şi Moldova – scria istoricul român în 1912 – o cereau şi mari nevoi de viaţă economică universală, care au prezidat la unificarea târzie a vieţii ţărăneşti libere în jurul celor două centre domneşti". Şi, după înfăţişarea drumurilor care legau Carpaţii meridionali de linia Dunării şi a împrejurărilor apariţiei legăturii comerciale a Poloniei prin Moldova, autorul conchidea: „Ca şi principatul muntean, ea, Moldova, a păzit drumul, a garantat liniştea, a asigurat comerţul"[152]. „S-a observat cu dreptate şi am spus-o mai demult – afirmă istoricul român în 1920 – că întemeierea Principatelor noastre, întâi principatul Ţării Româneşti în Argeş, pe la 1300, şi pe urmă principatul Moldovei, la Baia, pe la 1360, a fost în legătură cu o arteră de comerţ care trecea de la Miazănoapte la Miazăzi, sau mai bine, cu cele trei ramificări ale ei care s-au diferenţiat pe urmă, trecând prin principatul muntean, pe lângă una sau două care treceau prin Moldova"[153]. Şi, doi ani mai târziu, în cadrul unui ciclu de conferinţe ţinute la Sorbona: „Linia de comerţ a Dunării de Jos avea să dea naştere unui stat, iar cealaltă linie comercială, a Crimeii şi a Caffei [...] avea să creeze un alt stat paralel cu celălalt, care s-a întemeiat mai întâi în Carpaţi, pentru a coborî curând până la Dunăre. Aceasta a

[150] *Ibidem*, p. 194–196.

[151] I. Nistor, *Das moldauische Zollwesen*, p. 246–247.

[152] N. Iorga, *Trei lecţii de istorie despre însemnătatea românilor în istoria universală*, Vălenii de Munte, 1912, p. 23–24.

[153] N. Iorga, *Drumuri vechi*, Bucureşti, 1920, p. 9–10.

fost necesitatea întemeierii, cu rasa română, a unui principat român de o parte, pentru a sluji linia Dunării inferioare, şi aceea a întemeierii, după câteva zeci de ani, spre 1359–1360, a principatului Moldovei, în văile Nistrului, Prutului şi Siretului"[154]. Ideea şi-a găsit întruparea supremă în lucrarea care înscrie în titlul ei gândirea autorului: *Drumurile de comerţ creatoare ale statelor româneşti* (Bucureşti, 1928)[155].

Viziunea lui Nicolae Iorga despre raportul drum-stat în geneza Ţării Româneşti şi Moldovei, a fost preluată, integral sau parţial de unii din cei mai de seamă medievişti din generaţia elevilor săi. Încercând să explice dualitatea statală în istoria medievală a românilor, P. P. Panaitescu aşeza în rândul întâi între factorii creatori de stat în istoria noastră în secolul al XIV-lea „deschiderea de drumuri comerciale"[156]. Mai categoric însă, cercetând împrejurările apariţiei arterei internaţionale principale care a străbătut Moldova, din secolul al XIV-lea, Gh. I. Brătianu constata că principatul, la începuturile sale, s-a instituit paznic al acestui drum comercial în devenire, că „aici drumul a putut să creeze statul"[157].

Modificarea în deceniile din urmă a unghiului de vedere al cercetării asupra întemeierii statelor române, deplasarea accentului investigaţiei asupra proceselor social-economice interne – dezvoltarea bazei economice şi constituirea unei clase nobiliare feudale, generatoare de stat feudal – a condamnat la uitare dacă nu chiar la discredit concepţia lui N. Iorga asupra funcţiei creatoare de stat a marelui drum internaţional de comerţ în istoria noastră medievală. Şi totuşi, adâncirea în ultimul timp a conceptului însuşi de „întemeiere" a statelor noastre medievale, înţeleasă astăzi ca un proces extrem de complex şi de lungă durată, ca de altminteri geneza oricărui stat feudal, şi cuprinderea sa în realităţile de istorie generală cărora le aparţine şi fără de care nu poate fi corect descifrat, au readus la suprafaţă corelaţia drum-stat stabilită de N. Iorga, integrând-o, cu nuanţările de rigoare, impuse de investigaţia cea mai recentă, în ţesătura de factori care au dat naştere statelor medievale române. Să încercăm să desprindem locul drumului comercial în acest complex de factori.

---

[154] N. Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Age*, Paris, 1924, p. 93–94.

[155] Spre sfârşitul activităţii sale, istoricul şi-a atenuat în oarecare măsură teza, repetat şi răspicat afirmată în trecut, despre drumurile comerciale şi geneza statelor române: „...ar fi o greşeală să se creadă – afirma el în 1939 – că numai drumurile de comerţ au creat ţările noastre"; N. Iorga, *Elemente economice în cultura noastră*, în *Conferinţe şi prelegeri*, Bucureşti, 1943, p. 50.

[156] P. P. Panaitescu, *De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate?*, în *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 132.

[157] Gh. I. Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, Bucureşti, 1940, p. 111.

Încetarea monopolului bizantin asupra Mării Negre, odată cu instaurarea cruciaţilor la Constantinopol (1204), a transformat bazinul pontic, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi îndeosebi în secolul următor, în principala verigă a comerţului între lumea mediteraneană şi Asia Centrală şi Răsăriteană, cel mai de seamă mijlocitor al marelui comerţ internaţional, care a contribuit masiv la modificarea realităţilor social-economice şi politice ale Europei. Marea Neagră, unde, potrivit unui izvor veneţian autorizat de la mijlocul secolului al XIV-lea, se afla „izvorul tuturor mărfurilor" şi căile de acces spre ea devin obiectul unei aprigi concurenţe, manifestată prin multiple şi îndârjite confruntări politice şi militare. Trei mari conflagraţii veneto-genoveze, cu largi aderenţe în rândul forţelor politice ale lumii meditaraneene şi pontice, au fost urmarea nemijlocită a rivalităţii celor două republici comerciale pentru controlul comerţului Mării Negre.

Atracţia bazinului pontic s-a exercitat puternic nu numai asupra lumii mediteraneene dar, cu un decalaj de aproximativ un secol, şi asupra Europei Centrale, şi a Mării Baltice – arie acoperită în mare măsură de regimul Hansei –, zone care s-au străduit să intre direct sau măcar indirect în contact cu Marea Neagră, devenită principalul loc de întâlnire a drumurilor comerciale care legau Europa şi Asia.

Circulaţia mărfurilor între Europa Centrală, respectiv Baltica şi Marea Neagră, câştigă în intensitate în secolul al XIV-lea, iar controlul drumurilor care asigurau această legătură a generat rivalităţi nu mai puţin înverşunate între puterile acestei părţi a continentului decât cele care au opus thalasocraţiile mediteraneene pentru bazinul pontic. Aşadar, în cursul secolului XIV, Marea Neagră a devenit locul de întâlnire principal al marilor linii ale comerţului internaţional, al itinerariilor asiatice, mediteraneene şi central-europene; sau, pentru a invoca formula fericită a celui mai de seamă cercetător al istoriei Mării Negre, Gh. I. Brătianu, aceasta devenise acum „placa turnantă" a economiei de schimb „mondiale", bazinul colector şi redistribuitor al unor mari artere maritime, fluviale şi terestre.

Două serii de desfăşurări pe plan internaţional, concomitente, studiate de cercetările recente, au influenţat decisiv evoluţia legăturilor continentale cu Marea Neagră: ofensiva puterilor creştine în Europa Răsăriteană împotriva Hoardei de Aur, care a pierdut acum însemnate teritorii în aria apuseană a dominaţiei ei, şi instaurarea controlului genovez asupra ţărmului nordic şi apusean al Mării Negre, inclusiv gurile Dunării, de asemenea în detrimentul hegemoniei mongole; modificări politice şi teritoriale strâns legate de interesele comerţului internaţional şi în mare măsură determinate de acestea. În acest context politic modificat s-au dezvoltat în a doua jumătate a secolului

al XIV-lea legăturile comerciale între Europa Centrală şi Marea Neagră prin teritoriul românesc, cuprins acum în marele trafic de mărfuri între Orient şi Occident.

Instalarea genovezilor la gurile Dunării ca putere dominantă şi efortul regalităţii angevine din Ungaria de a deschide prin teritoriile sale o legătură comercială cu Marea Neagră, pentru interesele propriului său negoţ şi pentru a-şi asigura participarea la beneficiul tranzitului de mărfuri între Occident şi lumea orientală, s-a aflat la originea principalului drum al Ţării Româneşti, cel care lega Braşovul cu Brăila şi de aici cu bazinul pontic. În 1358, Ludovic de Anjou creează o zonă de imunitate vamală între râurile Ialomiţa şi Siret, în folosul braşovenilor, principalii agenţi şi beneficiari ai noului itinerar comercial; în anul următor se deschide o nouă etapă a conflictului dintre regatul ungar şi Ţara Românească, în cadrul căreia un rol important a revenit luptei pentru controlul segmentului de drum dintre Braşov şi Brăila şi, desigur, pentru teritoriul pe care îl străbătea. La capătul acestei lupte, în cursul căreia Ţara Românească atinge şi în răsărit hotarul ei istoric, îşi desăvârşeşte independenţa şi se înzestrează cu instituţiile statului de sine stătător, drumul comercial Braşov–Brăila s-a aflat sub controlul Ţării Româneşti. În 1368, moment însemnat în fixarea pe termen lung a raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria, privilegiul braşovenilor pentru circulaţia şi negoţul pe drumul Brăilei e reînnoit, dar nu de Ludovic, ca în 1358, ci de Vlaicu. În lupta pentru controlul segmentului Braşov–Dunărea de Jos din marele drum continental care lega Europa Centrală de Marea Neagră, prin Ungaria şi Transilvania, Ţara Românească a sfârşit prin a-şi face recunoscut dreptul.

Şi în cazul Moldovei, lupta pentru controlul drumului internaţional de comerţ a coincis cu etapa finală a întemeierii statului. Se ştia mai demult că închegarea teritorială, în limitele sale istorice, a celui de al doilea stat românesc s-a desăvârşit prin înglobarea „parathalasiei" – litoralul mării –, emancipată de sub dominaţia tătară, fapt petrecut între sfârşitul domniei lui Petru Muşat şi începutul domniei lui Roman, care înseamnă evenimentul în titulatura sa prin adăugarea formulei „domn de la munte până la ţărmul mării". Ca şi în cazul Ţării Româneşti, şi aici, această ultimă etapă de închegare teritorială a statului a fost însoţită de afirmarea domniei autocrate şi de înfiinţarea Mitropoliei, instituţii ale statului de sine stătător. Dar, fapt la fel de important, aceste înnoiri au coincis cu o nouă orientare externă în care firul drumului comercial apare în evidenţă.

În 1386, genovezii din Caffa în plin război cu tătarii, stabilesc legătura cu principatul Moldovei lui Petru I, prin Cetatea Albă – termen *ante quem* al eliberării acesteia de sub tătari; un an mai târziu, Moldova aceluiaşi domn îşi

orientează politica externă spre Polonia, care şi-a restaurat stăpânirea asupra Rusiei haliciene (instituirea raportului feudo-vasalic prin omagiul de la Lwów, 1387); desfăşurări pe plan politic cărora e legitim să se presupună că le-a corespuns instituirea unei noi legături comerciale între Polonia şi Marea Neagră controlată de genovezi. Acum s-a produs deplasarea sesizată încă de mult de istoricii români şi poloni de la drumul tătăresc *(via tartarica)*, – care lega Lwów-ul şi întinsa zonă din Europa Centrală şi Marea Baltică, al cărei comerţ cu Orientul îl centraliza, cu Marea Neagră, prin Polonia şi stepa nordpontică –, la drumul moldovenesc *(via valachica)*. Informaţia izvorului nu de mult descoperit în arhivele Genovei cu privire la legătura stabilită între Caffa şi Moldova în 1386 dă consistenţă ipotezei acelora dintre istorici care au fixat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea deplasarea spre Moldova a marelui itinerariu care lega Lwów-ul cu Marea Neagră şi a făcut chiar posibile însemnate precizări cronologice în legătură cu această mutaţie decisivă.

Împrejurările apariţiei celor două drumuri ale comerţului internaţional în Ţara Românească şi Moldova au determinat şi statutul lor, definit în raport cu interesele comerciale ale statelor vecine, pentru care cele două ţări române constituiau poarta spre Marea Neagră: regatul ungar şi regatul polon. Regimul drumurilor în raport cu cele două state vecine a fost înscris în privilegiile acordate oraşelor care îndeplineau funcţia de etapă obligatorie a legăturii cu Marea Neagră: Braşovul şi Lwów-ul. Prototipul şi conţinutul esenţial al acestor privilegii au fost rezultatul negocierilor şi al compromisului dintre regatul ungar şi Ţara Românească în vremea lui Ludovic de Anjou şi Vlaicu şi, respectiv, între Polonia şi Moldova, cu toată probabilitatea în zilele lui Vladislav I Jagiello şi ale lui Petru I. Privilegiile comerciale acordate de domnii români oraşelor Braşov şi Lwów au fost o parte constitutivă esenţială a raporturilor lor cu cele două regate vecine[158].

Sensul predominant al celor două serii de privilegii, conţinutul lor principal, era asigurarea libertăţii de circulaţie a braşovenilor şi liovenilor la gurile Dunării şi Marea Neagră şi a traficului lor nemijlocit cu centrele comerţului pontic. Aşadar, prin mijlocirea acestor privilegii Ungaria şi Polonia şi-au fixat şi apoi menţinut legătura deschisă cu Marea Neagră prin Ţara Românească şi Moldova, impunând astfel unul din obiectivele principale ale intereselor şi politicii lor comerciale. Privilegiile eliminau posibilitatea instituirii dreptului de depozit de către domnia Ţării Româneşti şi a Moldovei şi deci a întreruperii acestei legături directe; aplicarea acestei modalităţi a protecţionismului

[158] Unii istorici, ca P. P. Panaitescu şi C. Racoviţă au derivat chiar raportul feudo-vasalic dintre Polonia şi Moldova din legătura generată între cele două ţări de drumul comercial.

comercial medieval de către domnii români era aşadar exclusă cât timp dăinuia regimul creat de privilegiile originare. Mai mult încă raporturile comerciale sancţionate de aceste privilegii erau neparitare, întrucât negustorii Ţării Româneşti nu puteau depăşi Braşovul şi Ţara Bârsei, iar cei ai Moldovei nu aveau dreptul să treacă dincolo de Lwów, ocrotite şi unul şi celălalt de dreptul de depozit conferit lor de regalitatea ungară şi, respectiv, polonă.

În schimb, cele două state române, adică domnii lor, şi-au afirmat dreptul de a participa la beneficiul exploatării drumurilor de comerţ internaţional care le străbăteau teritoriul; această participare s-a realizat prin sistemul de vămi impuse asupra circulaţiei mărfurilor pe segmentele de drumuri comerciale pe care le controlau. O sensibilă deosebire se constată între regimul vamal convenit pentru comerţul braşovean prin şi în Ţara Românească, caracterizat prin foarte largi degrevări de taxe, şi cel al negoţului liovean prin şi în Moldova, supus unei taxări mai riguroase şi chiar unor rudimente de drept de depozit. Deosebirea dintre cele două regimuri vamale îşi are explicaţia în originea lor diferită: în vreme ce statutul comerţului braşovean în Ţara Românească a fost rezultatul unui compromis al cărui punct de pornire fusese efortul regatului ungar de a stabili o legătură teritorială directă cu Dunărea de Jos şi Marea Neagră şi de a asigura astfel Braşovului libertatea totală în comerţul cu zona bazinului pontic, o tentativă similară nu a existat şi nu putuse exista la originile raporturilor comerciale între Polonia şi Moldova.

Produs al hegemoniei regatelor ungar şi polon în spaţiul carpato-danubian, regimul privilegiului pentru braşoveni şi lioveni a încetat odată cu această supremaţie politică. Stăpâni pe bazinul pontic din a doua jumătate a secolului al XV-lea şi controlând întregul curs al Dunării mijlocii şi inferioare de la Buda până la vărsarea în Marea Neagră, turcii otomani au organizat după concepţia şi în folosul lor activitatea comercială pe itinerariile tradiţionale. Circulaţia mărfurilor s-a menţinut, dar sensul pulsaţiilor comerciale pe aceste itinerarii s-a inversat; negustorii braşoveni şi lioveni încetează de a mai fi agenţii principali ai acestor legături pe drumurile Ţării Româneşti şi Moldovei, tot mai intens bătute, în sens invers, de negustorii turci sau mai degrabă levantini sub protecţia puterii otomane, care pătrund în aria de interese a negustorilor transilvani şi poloni şi, firesc, asigurându-şi libertatea de trecere prin teritoriul Ţării Româneşti şi al Moldovei.

Între hegemonia regatelor din Europa Centrală, a cărei manifestare pe plan comercial, în raport cu Ţara Românească şi Moldova, au fost privilegiile pentru braşoveni şi lioveni, şi hegemonia otomană, care a asigurat agenţilor comerţului otoman libertatea de circulaţie spre Europa Centrală şi a inclus apoi cele două ţări în regimul capitulaţiilor, până în secolul al XIX-lea, s-a aflat un scurt interludiu de politică comercială protecţionistă a celor două ţări române.

Dezvoltată în cadrul favorabil creat de echilibrul marilor puteri ale regiunii, această politică s-a manifestat prin efortul de a impune paritatea în raporturile comerciale cu regatul ungar şi cel polon, adică dobândirea libertăţii pentru negustorii proprii de a circula dincolo de Braşov şi Lwów, cu alte cuvinte de a elimina stavila pe care o constituia până atunci dreptul de depozit al celor două oraşe; şi, când acest efort a eşuat, politica protecţionistă a celor două state s-a manifestat prin instituirea punctelor comerciale de hotar şi asumarea funcţiei de intermediar obligator între cele două centre şi comerţul pontico-danubian. Începutul noului curs de politică comercială a Ţării Româneşti în raport cu Ungaria aparţine domniei lui Vladislav al II-lea (1446–1456), iar manifestarea sa cea mai viguroasă lui Radu cel Frumos şi Neagoe Basarab; în Moldova, cursul nou a fost iniţiat de Ştefan cel Mare, după pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe, în contextul creat de acest eveniment, şi a continuat sub succesorii săi până la mijlocul secolului al XVI-lea.

În concluzie, pentru a reveni la problema drum–stat în viziunea lui Nicolae Iorga:

1. – Drumul nu a „creat" statul, cum afirmase marele istoric, în exuberanţa descoperirii unei deosebit de însemnate corelaţii a istoriei noastre; şi totuşi nu e mai puţin adevărat că drumul comercial şi lupta pentru controlul acestuia a fost o componentă hotărâtoare a etapei finale de constituire a statului feudal, atât în cazul Ţării Româneşti cât şi al Moldovei; ea a precipitat constituirea teritorială a celor două state în limitele lor istorice şi a imprimat direcţia acestui proces (gurile Dunării şi Marea Neagră).

2. – Asigurarea controlului asupra marilor drumuri comerciale, aspect însemnat al desăvârşirii întemeierii celor două state, a fixat şi una din direcţiile principale ale politicii lor externe timp de un secol şi jumătate. Legăturile politice externe dezvoltate în raport cu funcţionarea acestor drumuri şi rivalităţile şi conflictele derivate din utilizarea şi concurenţa lor în secolele XIV–XV au dominat raporturile externe ale celor două ţări. Manifestarea cea mai evidentă a acestei realităţi a fost lupta pentru Chilia şi, prin ea, pentru controlul (Moldova şi Polonia) sau, respectiv, libera circulaţie la gurile Dunării (Ţara Românească şi Ungaria).

3. – Contextul politic internaţional în care s-a desăvârşit constituirea statelor române şi apariţia marilor artere ale comerţului internaţional care le străbăteau teritoriul au fixat şi trăsăturile dominante ale politicii lor comerciale, înscrise în privilegiile acordate de domnii Ţării Româneşti oraşului Braşov şi de cei ai Moldovei Lwów-ului, statut a cărui existenţă s-a prelungit până când progresul puterii otomane în Marea Neagră şi la Dunărea de Jos a modificat sensibil şi datele comerţului internaţional.

ÎNTREGIRI LA CUNOAŞTEREA VIEŢII BISERICEŞTI A ROMÂNILOR ÎN EVUL MEDIU (SECOLUL XIV)*

Raritatea izvoarelor scrise cu privire la românii nord-dunăreni în evul mediu, în vremea care precede constituirea statelor româneşti şi chiar după încheierea acestui proces, se răsfrânge negativ şi asupra cunoaşterii vieţii lor bisericeşti. Puţinele documente care ne stau la îndemână în această privinţă ne îngăduie să cunoaştem unele date generale despre organizarea bisericească a românilor – existenţa mai multor episcopii în spaţiul românesc în secolul XIII şi apoi înfiinţarea mitropoliilor statelor de sine stătătoare în secolul XIV, dezvoltarea vieţii monahale şi punerea ei în concordanţă cu tendinţa dominantă în monahismul răsăritean, curentul isihast, confruntarea cu puternica presiune exercitată de catolicism, îndeosebi prin intermediul regatului ungar, şi rezistenţa faţă de această presiune; rămâne însă cu totul sau aproape cu totul necunoscută viaţa interioară a bisericii, poziţia clerului local în controversele de doctrină, ritualul urmat la săvârşirea tainelor, aşadar particularismul liturgic, şi alte aspecte ale vieţii bisericeşti a românilor în îndelungatul răstimp al cristalizării vieţii lor statale.

Două izvoare, publicate în urmă cu mai bine de cincisprezece ani dar rămase până de curând neobservate în istoriografia noastră, revarsă un fascicol de lumină într-un domeniu aproape cu desăvârşire cufundat în întuneric din pricina tăcerii cvasi-absolute a documentelor cu privire la acest aspect al trecutului nostru. Ştirile care ne vin din aceste izvoare nu numai că adaugă informaţie neaşteptată la ceea ce se cunoştea despre viaţa noastră spirituală în secolul XIV, dar oferă şi puncte de reazem solide pentru mai buna înţelegere a datelor anterior cunoscute. Operă a unui misionar franciscan, italian de origine, dar al cărui zel convertitor s-a consumat în cea mai mare parte în slujba regatului ungar în a doua jumătate a secolului XIV, textele aduse în discuţie în studiul de faţă sunt direct legate de masivul efort de realizare a „unităţii

* Publicat în „Biserica Ortodoxă Română", XCIX, 1981, 1–2, p. 107–122.

de credinţă" – se înţelege catolică – desfăşurat în Ungaria şi în teritoriile dependente de ea în această vreme.

Dezbinarea bisericească progresivă între Roma şi Bizanţ, proces complex şi de lungă durată, a fost însoţită de o preocupare aproape continuă de restaurare a unităţii între cele două biserici. Dar, departe de a fi fost suprimată de încercările de apropiere, prăpastia care le despărţea s-a adâncit necontenit. Iniţiată pe terenul primatului şi al concurenţei pentru ariile de obedienţă, opoziţia de interese şi-a găsit teren de manifestare în divergenţele dogmatice, pentru a se extinde apoi asupra deosebirilor de ritual. Treptat, de-a lungul secolelor, coborând în adâncul vieţii spirituale, divergenţele şi conflictul de interese între conducerile celor două lumi şi între realităţile politice pe care se sprijineau, au luat dimensiunile unui antagonism de civilizaţii, devenit el însuşi o componentă esenţială şi durabilă a istoriei europene.

Cruciada, mişcare care a postulat explicit sau implicit restaurarea „unităţii", a agravat de fapt cezura între cele două biserici şi între lumile pe care le reprezentau. Contactul direct şi de lungă durată între cruciaţi şi lumea răsăritului ortodox a sporit conştiinţa marilor deosebiri care îi separau, a devenit prilej de nenumătate fricţiuni şi ciocniri de interese şi a alimentat puternic ostilitatea dintre cele două confesiuni[1]. Asaltul şi cucerirea Constantinopolului de către latini în 1204 – realizare a unui program care îşi croise loc încă dinainte în proiectele conducătorilor apuseni – a dat, prin consecinţele sale imediate sau de lungă durată, o acuitate excepţională antagonismului, agravat de actul de forţă al ocupaţiei şi de politica pe care noua situaţie i-a inspirat-o papalităţii. Controlând direct, în urma cuceririi, centrul însuşi al bisericii răsăritene, papalitatea încearcă să suprime prin toate mijloacele schisma, considerată a fi fost lipsită de orice temei de drept acum, după dispariţia patriarhiei greceşti din Constantinopol[2]. Începută prin subordonarea ierarhiei răsăritene faţă de Roma, noua politică a papalităţii s-a străduit, progresiv, să readucă la unitate bisericile răsăritene în toate privinţele, inclusiv sub raportul ritualului[3]. Aplicarea acestui curs de politică ecleziastică în teritoriile bizantine intrate în stăpânirea cruciaţilor şi pretutindeni în lumea răsăriteană, în sfera de influenţă a puterilor catolice, a făcut din înfruntarea celor două con-

[1] W. Norden, *Das Papstum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des Byzantinischen Reiches (1453)*, Berlin, 1903; S. Kindlimann, *Die Eroberung von Konstantinopel als politische Forderung des Westens im Hochmittelalter. Studien zur Entwicklung der Idee eines lateinischen Kaiserreichs in Byzanz*, Zürich, 1969.

[2] E. Winter, *Russland und das Papstum*, Berlin, 1960, p. 72.

[3] W. de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, München, 1963, p. 191.

fesiuni şi a componentelor lor definitorii simbolul marilor conflicte politice din acest spaţiu.

Cu deosebită rigurozitate a aplicat papalitatea secolului XIV această politică uniformizatoare şi unificatoare. Îndeosebi după repudierea de către Bizanţ, revenit sub autoritate greacă în 1261, a unirii de la Lyon (1274) – scurtă reconciliere pe care masa populaţiei şi clerul grec nu au acceptat-o –, papalitatea nu a mai întrevăzut alte soluţii pentru restaurarea unităţii decât cruciada de recucerire a Constantinopolului sau subordonarea totală, sub toate aspectele a bisericii răsăritene. Vremea papilor din Avignon a fost şi cea a maximei intransigenţe a Apusului faţă de Răsărit în privinţa modalităţilor Unirii[4].

Una din zonele cele mai puternic afectate de efortul papalităţii de a realiza Unirea, în sensul vederilor ei, a fost regatul ungar şi aria sa de expansiune[5].

La începuturile creştinării ei, Ungaria ezitase între Roma şi Bizanţ. Cuvântul hotărâtor a aparţinut însă în cele din urmă descendenţei lui Arpad care, în persoana lui Geiza şi, îndeosebi, a fiului său Ştefan, a optat pentru varianta apuseană a creştinismului, chemat să devină confesiunea oficială a regatului. Această opţiune nu a însemnat însă şi dispariţia de îndată a confesiunii răsăritene şi nici măcar prigonirea ei; dimpotrivă, timp de două secole, ritul răsăritean şi instituţiile care îi asigurau existenţa, bisericile şi mânăstirile, şi-au menţinut poziţiile în regatul ungar. Puternica masă de creştinătate ortodoxă pe care o cuprinsese regatul ungar sub autoritatea sa, vecinătatea teritorială a Bizanţului până la sfârşitul secolului XII, poziţia de mijloc pe care o ocupa Ungaria între Imperiul bizantin şi cel apusean, au dat naştere unui echilibru extern şi intern favorabil menţinerii confesiunii răsăritene în hotarele sale. După 1204 însă, echilibrul s-a rupt şi în această zonă ireversibil.

---

[4] W. de Vries, *Die Päpste von Avignon und der christliche Osten*, „Orientalia Christiana Periodica", XXX, 1964, 1, p. 85–128.

[5] Din vasta bibliografie referitoare la situaţia creştinismului de rit răsăritean în regatul ungar în evul mediu citãm câteva din lucrările mai însemnate: E. Darkó, *Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*, Weimar, 1933; E. Ivanka, *Griechische Kirche und Griechisches Mönchtum im mittelalterlichem Ungarn*, în „Orientalia Christiana Periodica", VIII, 1942, p. 183–194; M. Gyóni, *L'eglise orientale dans la Hongrie du XI-e siècle*, în „Revue d'Histoire Comparée", XXV, 1947, p. 42–49; Gy. Moravcsik, *The Role of Byzantine Church in Medieval Hungary*, în „American Slavic and East European History", VI, 1947, p. 134–152; Gy. Györffy, *Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter (Srmska Mitrovica) aus dem 12. Jhr.*, în „Studia Slavica Acad. Scientiarum Hungaricae", V, 1959, p. 9–74; Aloisio L. Tăutu, *Griechische Klöster im mittelalterlichen Ungarn*, în „Acta Historica", Societas Academica Daco-Romana, IV, 1965, p. 43–66; J.P. Ripoche, *La Hongrie entre Byzance et Rome: probleme de choix religieux*, în „Ungarn Jahrbuch", VI, 1974–1975, p. 9–23.

Prăbuşirea Bizanţului şi rigorismul politicii papale în problema Unirii au deschis şi în regatul ungar vremea reunificării forţate a confesiunilor şi a prigoanei confesionale. Oscilantă încă sub ultimii arpadieni, prinşi în vârtejul crizei interne a regatului şi a situaţiei create de invazia mongolă din 1241 şi de urmările acesteia, politica confesională a regalităţii devine intransigentă sub dinastia angevină, care face din efortul de a reduce la catolicism marea majoritate a populaţiei ţării şi a provinciilor dependente, una din direcţiile fundamentale ale regimului ei. Îndeosebi după restaurarea poziţiilor regalităţii, grav zdruncinate în tranziţia de la o dinastie la alta, Carol Robert iniţiază un vast prozelitism care nu atinge însă punctul culminant decât în timpul domniei fiului său, Ludovic de Anjou (1342–1382). În acţiunea necruţătoare a acestuia faţă de celelalte credinţe din lăuntrul regatului, idealul papalităţii angevine, exprimat prin formula *unitas fidei*, s-a îmbinat cu efortul regalităţii de a asigura obedienţa populaţiilor neungare, covârşitoare numeric. Sub al doilea rege angevin al Ungariei măsurile confesionale au luat caracter deosebit de coerent şi de profund; ele au implicat aspecte decisive ale vieţii social-politice şi s-au transformat într-o realitate de lungă durată[6].

Regiunile din nord-vestul Peninsulei Balcanice, pe linia Dunării şi a bazinului ei, au constituit unul din principalele terenuri de manifestare a prozelitismului catolic sub mantia protectoare a regalităţii ungare. Obiect de contestaţie între Ungaria şi Bizanţ[7], ele au devenit după prăbuşirea dominaţiei bizantine la Dunăre, la sfârşitul secolului XII, motiv de înfruntare între regatul ungar şi noile puteri care se afirmau în nord-vestul Peninsulei Balcanice, statul român-bulgar şi Serbia[8]. Conflictul cu cel de al doilea ţarat pentru

[6] Pentru politica confesională a lui Ludovic de Anjou, cadrul de istorie generală în care s-a desfăşurat şi consecinţele ei pe termen lung pentru românii din Transilvania, v. Ş. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în „Revue roumaine d'histoire", XVII, 1978, 3, p. 389–407.

[7] V. Laurent, *La Serbie entre Byzance et la Hongrie à la veille de la quatrième croisade*, în „Revue historique du sud-est européen", XVIII, 1941, p. 109–130; Gh. I. Brătianu, *Byzance et la Hongrie*, în „Revue historique du sud-est européen", XXII, 1945 , p. 145–157; F. Dölger, *Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik*, în „Archivum Europae Centroorientalis", VIII, 1942, 3–4, p. 315–342 (reprodus în vol. *Paraspora*, Ettal, 1961, p. 153–177); Gy. Moravcsik, *Les relations entre la Hongrie et Byzance à l'epoque des Comnènes*, în vol. *Studia byzantina*, Budapest, 1967, p. 314–319; A.B. Urbansky, *Byzantium and the Danube Frontier*, New York, 1968.

[8] Al. L. Tăutu, *Le conflict entre Johanitsa Asen et Emeric roi de Hongrie (1202–1204). (Contribution à l'étude du problème du second empire valaque-bulgare)*, în vol. *Mélanges Eugène Tisserant*, III, 2, Città del Vaticano, 1964, p. 367–393; J.R. Sweeney, *Innocent III, Hungary and the Bulgarian Coronation: A Study in Medieval Papal Diplomacy*, în „Church History", 42, 1973, p. 320–334.

regiunea Sirmium, cu centrele principale de la Belgrad şi Branicevo, s-a transformat în antagonism total după ce Ioan Asan II a rupt legătura cu Roma iar papalitatea a dat mandat de cruciadă regelui Ungariei, acordându-i dreptul de a anexa şi Bulgaria[9]; acum se manifestă hotărât în politica ungară intenţia de cucerire a Vidinului, etapă a unui program balcanic mult mai larg. Expansiunea regatului ungar şi la sud de Sava şi Dunăre şi constituirea banatelor de Ozora, So şi Mačva, tendinţa regalităţii ungare de a cuprinde şi Serbia în aria ei de dominaţie a generat un conflict îndelungat şi cu cel de al doilea stat sud-slav.

Până în ultimul sfert al secolului XIII, când regatul arpadian începe să se dezintegreze sub acţiunea conjugată a factorilor interni de disoluţie şi a celor externi, dominaţia ungară în aceste regiuni a fost un prilej de continuă înfruntare cu Bulgaria şi Serbia[10].

Pierdute în mare parte ca urmare a acestei crize prelungite, poziţiile nordbalcanice au fost recuperate după reconstituirea unităţii regatului de către Carol Robert. Expediţiile acestuia împotriva Serbiei şi mai ales cele ale fiului său, Ludovic I[11] – atât împotriva regatului sârb cât şi a Vidinului – au readus însemnate teritorii sud-slave sub controlul regatului ungar.

O conjunctură deosebit de favorabilă se crease astfel pentru reluarea şi adâncirea efortului misionar în aceste teritorii în care vicisitudinile frecvente ale dominaţiilor politice s-au împletit permanent cu alternanţe ale influenţelor confesionale. Cel mai de seamă şi cel mai cunoscut efort de a impune aici catolicismul aparţine vremii lui Ludovic de Anjou, îndeosebi anilor care au urmat cuceririi Vidinului de către oştile regale (1365), când expansiunea regatului în direcţia Peninsulei Balcanice, programul de cruciadă şi „unirea bisericească" s-au îmbinat strâns în politica regelui. Rolul de căpetenie în încercarea de a smulge credinţei căreia îi aparţinea masa populaţiei din teritoriile sudice ale regatului ungar, dintre care unele de curând cucerite, şi de a

[9] Conflictul între regatul ungar şi cel de-al doilea ţarat, redeschis în 1231–1232, când regele Andrei II ocupă importantele centre de la Belgrad şi Branicevo, a luat o nouă dimensiune după 1234, când papalitatea a investit regalitatea ungară cu misiunea de cruciadă în sud-estul Europei, în Bosnia, Slavonia şi apoi şi în Bulgaria, care părăsise unirea cu Roma; B. Hóman, *Geschichte des Ungarischen Mittelalters*, II, Berlin, 1943, p. 111–112.

[10] B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290–1403*, Roma, 1938, p. 126–127.

[11] Pentru expansiunea ungară în nordul Peninsulei Balcanice sub Ludovic I de Anjou, v. între altele: A. Huber, *Ludwig I. von Ungarn und die Ungarischen Vasallenländer*, în „Archiv für österreichische Geschichte", XXXVI, 1885, 1–2, p. 1–44; B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290–1403*, p. 382–388; M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în „Studii şi materiale de istorie medie", I, 1956, p. 7–62.

o aduce în obedienţa catolicismului, a revenit acum ordinului franciscan, din rândurile căruia s-a evidenţiat, în cadrul acestui efort, italianul Bartolomeu de Alverna, vicarul Bosniei.

Înfiinţat în 1340, vicariatul Bosniei, subdiviziune teritorială a ordinului franciscan, a cuprins în a doua jumătate a secolului XIV – vremea maximei sale întinderi – o parte din teritoriile sudice dependente de regatul ungar, în care masa covârşitoare a populaţiei era străină catolicismului: Bosnia, provincie tradiţional „eretică", Ozora, Mačva, teritoriile ţaratului de Vidin, în măsura în care şi cât timp s-au aflat sub controlul direct sau indirect al Ungariei, şi banatul Timişoarei[12]. În rândurile populaţiilor din aceste teritorii, bosniaci, sârbi, români şi bulgari, şi-a exercitat activitatea şi zelul misionar, timp de câteva decenii, vicarul Bosniei, Bartolomeu de Alverna[13]. În activitatea acestuia, politica papilor din Avignon de realizare a „unităţii bisericeşti" prin orice mijloace şi efortul regatului ungar de a-şi impune dominaţia asupra unor populaţii care nu o acceptau de bună voie s-au îmbinat perfect.

Direct legate de activitatea sa de misionar sunt cele câteva scrieri care ne-au rămas de pe urma lui, dintre care trei au fost descoperite în timpul din urmă în Biblioteca Universităţii din Basel. Cea dintâi dintre aceste noi scrieri ale lui Bartolomeu de Alverna, consacrată purcederii Sfântului Duh, cuprinde variaţiuni pe această temă centrală în înfruntarea dintre cele două biserici pe planul dogmei[14]. Reformulare a tradiţionalei poziţii catolice în această chestiune şi lipsită de originalitate, scrierea era probabil destinată să ofere argumente misionarilor franciscani din subordinea sa în dezbaterile susţinute cu reprezentanţii locali ai bisericii răsăritene. Cu totul alta e însemnătatea, datorită elementelor concrete şi referitoare la situaţiile locale pe care le cuprind, a celorlalte două scrieri, dintre care una înfăţişează ceea ce autorul numeşte

---

[12] Vicariatul Bosnia era împărţit în mai multe custodii, nominalizate în listele de provincii (*provinciale*) ale ordinului în sec. XIV; L. Waddingus, *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, IX, *(1377–1417)*, Quaracchi, 1932, p. 294–296, unde sunt enumerate custodiile vicariatului Bosniei, cu aşezările franciscane. În cadrul custodiei Bulgariei se aflau următoarele aşezări franciscane: Severin, Orşova, Caransebeş, Srim (probabil Ceri), Govăjdia; în custodia Cuvin se aflau aşezările Armeniş, Cuvin şi Chran (probabil Horom); v. şi *Acta Gregorii P.P. XI (1370–1378)*, ed. A.L. Tăutu, Roma, 1966, p. 66. În această vreme, autoritatea vicarului Bosniei s-a extins şi asupra Haţegului şi a Ţării Româneşti; *ibidem*, p. 64–66.

[13] Date sumare cu privire la biografia lui Bartolomeu de Alverna în introducerea la ediţia scrierilor sale recent descoperite, Dionysius Lasič, O.F.M., *Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosniae 1367–1407, quaedam scripta hucusque inedita*, în „Archivum Francescanum Historicum", LV, 1962, 1–2, p. 59–81.

[14] *Septem suppositiones et rationes de processione Spiritus Sancti ex Patre Filioque*, la D. Lasič, *op. cit.*, p. 63–65; titlul e atribuit scrierii de editor.

„erorile" şi „ereziile" „schismaticilor şi ereticilor sârbi, bulgari şi români din regatul Ungariei"[15], iar cealaltă, complementară, furnizează argumente în favoarea convertirii silite a amintiţilor „schismatici"[16]. Acest din urmă text, care ne îngăduie să surprindem aspectele şi implicaţiile politice ale conversiunii, a format, parţial, obiectul unei cercetări anterioare[17]. Cel consacrat „erorilor" constatate de autor în credinţa şi practica bisericească a popoarelor amintite ne apropie de realităţile vieţii lor spirituale în această vreme. Observaţiile autorului se întemeiază pe contactul său direct cu realităţile locale şi în parte sunt rezultatul controverselor susţinute cu reprezentanţii clerului şi ai populaţiei din regiunile aflate în vicariatul său; e ceea ce conferă un considerabil spor de valoare informaţiilor din scrierile sale cele mai recent ieşite la iveală cu privire la viaţa bisericească a celor trei popoare[18].

*

La loc de frunte în confruntarea locală dintre cele două confesiuni ca şi în cadrul ei general de altminteri, se afla, firește, refuzul lui *filioque* de către reprezentanţii bisericeşti ai celor trei naţii, care urmau în această privinţă învăţătura bisericii răsăritene, deşi, potrivit polemistului franciscan, îşi luau anumite distanţe faţă de tradiţia acesteia, dar în chip confuz[19].

Urmează, cum era de aşteptat, contestarea primatului papei şi al caracterului universal al bisericii romane, punct decisiv întrucât le implica, practic, pe toate celelalte; mai mult încă, interlocutorii franciscanilor învinuiau de apostazie pe papă şi întreaga ierarhie superioară a bisericii apusene[20]. Potrivit exponenţilor bisericii locale, patriarhul de Constantinopol e capul legitim al

---

[15] *Errores schismaticorum orientalium*, la D. Lasič, *op. cit.*, p. 66–68; titlul e atribuit de editor. Fraza introductivă a autorului la acest text e de fapt un titlu mult mai cuprinzător şi mai precis; „Isti sunt errores et haec sunt haereses istorum schismaticorum atque haereticorum: Rascianorum, Bulgarorum atque Vlachorum in regno Hungariae" (citat în continuare sub titlul prescurtat *Errores*).

[16] *Epistula fratribus Vicariae Bosnae*; D. Lasič, *op. cit.*, p. 68–81; titlul e atribuit scrierii de editor (citat în continuare sub titlul prescurtat *Epistula*).

[17] Ş. Papacostea, *op. cit.*

[18] Pentru celelalte scrieri ale lui Bartolomeu de Alverna, v. D. Lasič, *op. cit.*, p. 60–62.

[19] „Primo, ipsi Spiritum Sanctum nullo modo credunt a Patre et Filio procedere, sicut Graeci; et auctoritatibus Graecorum doctorum non credunt, et confuse hoc loquuntur", *Errores*, p. 66.

[20] „Secundo unam sanctam catholicam et apostolicam ecclesiam non credunt, dicentes quod beatus Petrus et successores non sunt principales super Christianitatem, sed unusquisque Apostolus et Patriarcha aequali funguntur auctoritate"; „Septimo, dicunt, quod Papa et Romana ecclesia non est caput omnium ecclesiarum, sed dicunt eum esse apostatam a fide et omnes Episcopos ecclesiae Latinae"; *ibidem*, p. 66 şi 67.

tuturor bisericilor, iar căpeteniile lor bisericeşti, patriarhii lor, se află în adevărata unitate a bisericii[21].

Contestarea primatului papal şi a caracterului universal al bisericii romane atrăgea, firește, şi negarea universalităţii ritualului latin pe care, din secolul XIII tot mai insistent, Roma încerca să-l impună bisericilor răsăritene intrate în raza ei de acţiune. Cu deosebită tărie par să fi apărat reprezentanţii bisericilor locale ale celor trei popoare specificul lor în materie de ritual, contestând categoric aserţiunea misionarilor potrivit căreia mântuirea nu se poate dobândi decât în sânul bisericii romane şi urmând ritualul acesteia; combătând cu tărie acest punct de vedere, ei susţineau că „fiecare om se poate mântui în ritul său"[22].

Prin refuzul de a recunoaşte autoritatea bisericii romane şi a clerului ei, bisericile răsăritene – în cazul de faţă cele ale românilor, bulgarilor şi sârbilor – s-au îndepărtat, prin forţa lucrurilor, potrivit autorului, de singurul ritual autentic, cel apusean. Urmare a acestei abateri, susţine el, săvârşirea tainelor a fost grav viciată în practica clerului ortodox şi e, în consecinţă, lovită de nulitate. Botezul, aspect principal al confruntărilor între Apus şi Răsărit pe terenul ritualului, reţine cu precădere atenţia vicarului Bosniei, în cadrul criticilor formulate la adresa reprezentanţilor bisericilor locale şi a „erorilor" comise de ei.

Autorul constată varietatea foarte mare a modalităţilor botezului şi a formulelor invocate la botez de preoţii locali, în rândul cărora, afirmă el, „cu greu vei găsi din douăzeci, doi, care să boteze în acelaşi chip". Absenţa, în această privinţă, a unui ritual unic, fie el şi cel bizantin, a lăsat teren liber adaptărilor şi iniţiativelor locale, formulelor variate, din care Bartolomeu de Alverna şi-a cules câteva exemple[23]. Tot atât de regretabil i se pare autorului

---

[21] „Et quod Patriarchae eorum sunt in vera unitate ecclesiae et Constantinopolitanus est caput omnium (ecclesiarum) mundi"; *ibidem*, p. 67.

[22] „Tertio asserunt unumquemque hominem posse salvari in suo ritu, quia dicunt impossibile fieri, quod Deus omnes alios homines damnaret praeter christianos"; *ibidem*, p. 66; consecvent, autorul rezervă termenului de creştin accepţia de membru al bisericii romane.

[23] „Sed unusquisque format sibi verba, sicut sibi videtur; et dum infundit aquam super caput baptizandi, unus legit: „Beati quorum" ; alter: „Asperges me"; alter legit: „Quotquot baptizati estis, Christum induistis"; alter vero „Alleluia" tribus vicibus; alter: „Baptizatur servus Dei nomine sancti Petri vel Demetrii", sicut vult quod habeat nomen. Et de XX vix invenies duos concordes in baptizando, sed unusquisque laudat se super alios. Et tot truphas super baptizando faciunt, quod christiano intelligenti abominabile est scire aut videre; *Errores*, p. 66. Problema botezului a ocupat în secolul XIII un loc de frunte în polemica dintre cele două biserici; problemă de ritual, concretă, care a luat proporţii excepţionale în vremea înfruntării lor directe, pretutindeni unde o populaţie de rit răsăritean a intrat sub dominaţia unei puteri catolice cu veleităţi de prozelitism: deosebirile în săvârşirea botezului erau accesibile unui număr mare de locuitori, firește mult mai mult decât dogmele controversate. Contestarea de către cele

faptul că localnicii nu recunoşteau decât preoţilor dreptul de a boteza, inclusiv în cazurile de forţă majoră, şi că nu admiteau botezul decât după cel puţin opt zile de la naşterea copilului[24].

Alte „erori" constatate şi incriminate de Bartolomeu de Alverna în practica religioasă a celor trei popoare prinse în obiectivul investigaţiei sale privesc

---

două biserici a validităţii formulei aplicate la botez de biserica rivală a pus în discuţie legitimitatea chipului de săvârşire a acestui act capital în procesul mântuirii. De aici, în acelaşi timp, gravitatea şi ecoul foarte larg, s-ar putea spune popular, al polemicii în jurul formulei botezului. Primele investigaţii cu caracter sistematic asupra formulei orientale a botezului par a fi fost întreprinse de curia romană în rândurile grecităţii suditalice, cel dintâi fragment de populaţie de rit răsăritean smuls obedienţei Patriarhiei constantinopolitane. Cercetările întreprinse aici din ordinul papei Grigore IX au dat în vileag deosebirea între formula latină „ego te baptizo" care atribuie un rol însemnat sacerdoţiului şi cea greacă „βαπτιξεται", care estompează mult acest factor. După ezitări iniţiale, Grigore IX a condamnat formula greacă: „Graeci qui sub hac forma verborum „baptizetur talis in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti" baptizati ab aliquo extiterunt, non sunt, cum non fuerint secundum formam evangelicam, baptizati et ideo tam illos quam de cetero baptizandos sub hac forma: „ego te baptizo in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti" precipimus baptizari"; cu rigurozitate, papa conchidea: „cum una sit fides, unum baptisma et una esse debet in hoc sacramento conformitas"; vezi G. Gianelli, *Un documento sconosciuto della polemica tra Greci e Latini intorno alla formula battesimale,* în „Orientalia Christiana Periodica", X, 1942, p. 150–160.

Încă dinainte, grecii, care contestau formula apuseană a botezului, îi rebotezau în ritul lor pe cei botezaţi după ritul apusean, aşa cum constată conciliul IV Lateran: „Baptisatos etiam a Latinis et ipsi Graeci rebaptisare ausu temerario praesumebant, et adhuc, sicut accepimus, quidam agere hoc non verentur"; *Acta Innocentii P.P. III (1198–1216),* Ed. Th. Halušiynskyi, Città del Vaticano, 1944, p. 482; pentru contestarea valabilităţii botezului latin, prin „aspersiune", de către biserica răsăriteană, v. scrisoarea patriarhului Calist al Constantinopolei către biserica bulgară (15 dec. 1355), citată de către O. Halecki, *Un empereur de Byzance a Rome,* Varşovia, 1930, p. 52; cazuri de rebotezare, după ritul grec, a unor catolici, imputate de Inocenţiu VI lui Ştefan Duşan, în 1353; *Acta Innocentii P.P. VI (1352–1362),* ed. Al. L. Tăutu, *Città del Vaticano,* 1961, p. 51.

Proporţii excepţionale a luat însă procesul rebotezării în aria dominată de Ungaria, în secolul XIV, îndeosebi sub Ludovic de Anjou. La Vidin, cucerit în 1365, călugării franciscani au procedat la rebotezarea în masă a populaţiei, ceea ce avea să provoace reacţia violentă a acesteia, când Vlaicu, domnul Ţării Româneşti, a alungat garnizoana ungară din cetate. După evenimentele din 1376–1377, înfrângerea răscoalei popoarelor subjugate, operaţia rebotezării a luat proporţii generale; e indicată pentru un singur an cifra de 400 000 suflete supuse rebotezării; *Epistula,* p. 74–75. Pentru a satisface îndoiala, „dubiul", unora din însăşi tabăra catolică cu privire la legitimitatea şi utilitatea operaţiei, cu atât mai mult cu cât, în principiu, botezul e nereiterabil, a fost elaborat conceptul de „botez condiţionat", adică valabil numai dacă botezul prim nu respectase formele canonice: „si baptizatus es, non te rebaptizo, sed si nondum baptizatus es, ego te baptizo in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti Amen"; *Acta Gregorii P.P. XI (1370–1378),* p. 193. Cât arbitrar a domnit în aplicarea acestor directive, date fiind şi divergenţele în conducerea catolică a regatului, e lesne de înţeles.

[24] Sexto, quod quacumque necessitate faciente, nullus dicunt potest baptizare, nisi sit sacerdos. Item nullus debet baptizari, etiam si mors immineat, nisi sint completi octo dies a suo ortu usque ad diem baptismi. Et plures et similes errores dicunt de baptismo"; *Errores,* p. 67.

prepararea mirului şi interpretarea funcţiei mirungerii. Potrivit interlocutorilor săi – în cazul de faţă el citează pe episcopul, preoţii şi călugării din Vidin –, pregătirea mirului era prerogativa exclusivă a patriarhului. Cum, în asemenea condiţii, mirul nu era întotdeauna lesne de procurat, el era conservat cât putea dura, chiar şi douăzeci de ani, afirmă autorul, şi la nevoie era sporit cu grăsime animală şi vegetală. Majoritatea interlocutorilor localnici ai franciscanilor afirmau că doar ungerea conferă validitate botezului şi că, fără aceasta, chiar efectuată conform formulelor în vigoare, taina e lipsită de valoare. Dar, în această privinţă, misionarul franciscan constată şi opinii discordante, pe care însă nu se simte îndatorat să le expună mai îndeaproape[25].

Alt domeniu al ritualului local care a reţinut atenţia polemistului franciscan e cel legat de săvârşirea cuminecăturii. „Al optulea – în înşiruirea „erorilor" şi „ereziilor", arată el – ei înfăptuiesc ritualul cu intenţia de a sfinţi trupul lui Hristos – care, potrivit sârbilor se numeşte *brasansa* şi potrivit bosniecilor în acelaşi chip, iar potrivit bulgarilor şi românilor se numeşte *komka*[26] – prin aceste cuvinte pe care le rostesc în chip impur, când îşi pregătesc potirul şi pâinea dospită: „Ca o oaie spre junghiere..." etc. Iar asupra potirului în care se află vinul, spun: „Şi unul din ostaşi cu suliţa coasta lui a împuns şi îndată a ieşit sânge şi apă". Şi atunci cred ei că atunci (aşa în text) este trupul şi sângele lui Hristos. Şi după Epistolă şi Evanghelie slujitorii ies din altar şi întreg poporul se prosternează la pământ, adorând ca şi cum ar fi Dumnezeu şi trupul lui Hristos. Şi când după aceea se cântă *Praefatio* şi *Sanctus* şi se citeşte în taină *Canonul*, iar cuvintele sacramentale se citesc atât de tare încât tot poporul le poate auzi şi înţelege, ei însă nu îngenunchează şi nici nu adoră căci zic: „Am adorat mai înainte" . Şi atunci a fost mai înainte, când au adorat doar vin curat şi pâine curată. Şi în această materie cei mai mulţi împăr-

[25] „Quinto, chrisma eorum est de XX annis, aut tantum quantum substantia potest durare. Et secundum opinionem eorum, non potest fieri ab aliquo Episcopo nec Metropolitano, nisi a Patriarcha. Haec est conclusio Episcopi schismaticorum et omnium calugerorum litteratorum et sacerdotum suorum de Vidino et quod sit de XX herbis. Sed et sacerdotes istius regni, quando deficit eis chrisma, augmentant aut cum arvina, vel medullis vel oleo canapi. Et circa chrisma diversi diversimodo sentiunt. Et aliqui dicunt, quod numquam potest fieri baptizatus, nisi chrismetur asserentes, quod maior virtus est in chrismate quam in infusione aquae, etiam cum verbis ordinatis. Et pauci discordant in hoc, respectu contrarie partis"; *Errores*, p. 66–67. Într-o formă mai sumară obiecţia cu privire la prepararea mirului e adresată „grecilor" în general, cu un secol mai devreme, de un alt text polemic catolic: „Item raro conficiunt chrisma. Apponunt ibidem multitudinem specierum, cum tamen deberent esse contenti oleo et balsamo"; H. Finke, *Konzilienstudien zur Geschichte des 13. Jahrhunderts,* Münster, 1891, p. 118.

[26] Pentru preluarea în slava veche a termenului de *komka* şi *komkati* din latinul *communicare,* probabil în spaţiul panonic-danubian, v. Fr. Miklosich, *Die christliche Terminologie der slawischen Sprache*, în „Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften", 1876, p. 31.

tăşesc multe erori prosteşte şi se deosebesc între ei. Unii păstrează struguri tot anul, precum românii. Şi când vor să slujească liturghia, storc unul sau mai multe boabe din acel strugure deasupra potirului, spunând că aşa trebuie să fie. Alţii pun mai multă apă sau tot atât cât şi vin; alţii când socotesc (pun) năut; alţii (amestecă) cu mied, alţii cu vin făcut din ierburi; şi alţii cu vin curat, fără apă; şi fiecare după cum i se pare. Dar oricum, (s-a afirmat) în chip conclusiv de către doi, de către un episcop, de către un arhiepiscop, în Serbia, şi de către preoţii lor că prin aceste cuvinte se face trupul lui Christos: „Precum oaia" etc., iar sângele: „Şi unul dintre oşteni" . Şi astfel se afirmă în general de către aceşti eretici din regatului ungurilor"[27].

Legată de cuminecătură e chestiunea, atât de controversată între cele două biserici, a folosirii pâinii dospite; autorul constată, firește, afirmarea categorică de către interlocutorii săi localnici a împărtăşirii exclusiv în acest chip,

[27] „Octavo, formam cum intentione consecrandi corpus Christi, quod secundum Rascianos vocatur brasansa, et secundum Bosnenses eodem modo; set secundum Bulgaros et Vlachos vocatur komka. Per ista verba, quae dicut impuro modo, quando parant suum calicem cum pane fermentato: „Sicut ovis ad occisionem ductus" etc. Super calicem vero, ubi est vinum, dicunt: „Et unus militum lancea latus eiut aperuit, et inde exivit sanguis et aqua". Et tunc credunt, quod tunc est corpus et sanguis Christi. Et post epistolam et evangelium exeunt ministri de concillo, et totus populus prosternitur se ad terram, adorantes tamquam Deum et corpus Christi. Et cum postmodum cantantur Praefatio et Sanctus, et Canon legitur submisse, et verba sacramentalia leguntur tam alta voce, quod totus populus potest audire et intelligere. Sed non flectunt genua neque adorant, quia dicunt: „Prius adoravimus". Et tum fuit prius, quando adoraverunt purum panem et vinum. Et circa istam materiam habent plurimi multos fatuos errores, et sunt inter se diversi. Aliqui servant uvas per totum annum, sicut Vlachi. Et quando volunt letorgiare missam suam, unum granum aut plures exprimunt super calicem de illa uva, dicentes, quod sic debet esse. Alii autem plus ponunt de aqua vel tantumdem, quantum de vino. Alii autem quando eis placet cicera. Alii cum medone. Alii cum confecto vino de herbis. Et alii cum puro vino absque aqua. Et unusquisque sicut sibi videtur. Sed quidquid sit, a duobus, uno Episcopo et altero Archiepiscopo, in Rascia deinde fuit conclusive et a sacerdotibus eorum, quod ex istis verbis conficitur corpus Christi: „Sicut ovis" etc.; et sanguis: „Et unus militum". Et sic dicitur communiter ab ipsis haereticis de regno Hungarorum"; *Errores,* p. 67–68.

Afirmaţiile atât de categorice ale lui Bartolomeu de Alverna cu privire la săvârşirea tainei cuminecăturii la cele trei popoare de rit oriental aflate sub autoritatea sa misionară fie vădesc o practică liturgică inspirată dintr-o confuzie cu privire la momentul liturgic esenţial, fie o confuzie a autorului, nu străină de spiritul polemic al scrierii sale. Evident, doar studii de specialitate asupra evoluţiei cultului liturgic în aria ortodoxiei balcanice şi dunărene – în măsura în care documentaţia disponibilă îngăduie astfel de investigaţii – vor putea aduce răspunsul cuvenit cu privire la afirmaţia franciscanului italian. Pentru îngenuncherea credincioşilor şi venerarea darurilor la Vohodul mare, la Bizanţ, şi pentru justificările invocate de unii teologi bizantini în favoarea acestei practici, v. P. Vintilescu, *Liturghierul explicat*, Bucureşti, 1972, p. 204–205; pentru varietatea formelor cultului liturgic în Biserica răsăriteană, de la popor la popor, v. E. Braniște, *Unitate şi varietate în cultul liturgic al bisericilor ortodoxe autocefale,* în „Studii teologice", VII (1955), 7–8, p. 423–444; pentru unele adausuri spontane la cult, v. idem, *Despre „inovaţii" în săvârşirea serviciilor divine*, în „Studii teologice", V (1953), 3–4, p. 279–303.

practică în legătură cu care înregistrează o tradiţie, neîndoielnic populară, cu privire la o a doua cină în cursul căreia, spre deosebire de cea dintâi, Iisus Hristos ar fi folosit pâine dospită[28].

Decisiv însă pentru soarta pe termen lung a convertirii avea să fie efortul de a subordona sau de a elimina clerul ortodox din teritoriile cuprinse în vicariatul Bosniei; scrierile lui Bartolomeu de Alverna, care ne aduc în această privinţă câteva din revelaţiile lor cele mai însemnate, stau mărturie a înţelegerii de către misionarul franciscan a rolului hotărâtor pentru opera pe care o întreprinsese a încercării de a „soluţiona", în sensul preconizat de el, problema clerului ortodox.

Repetând argumentele şi, pe alocuri, şi formulele unora din predecesorii săi – argumente şi formule care aveau dealtminteri să apară şi în unele scrieri polemice mai târzii –, Bartolomeu de Alverna impută clericilor „schismatici", români, bulgari şi sârbi, faptul că popoarele păstorite de ei se menţineau în starea de „schismă" şi rezistau efortului de a le converti. Pentru autor, aceşti preoţi, nefiind canonic consacraţi, sunt, prin forţa lucrurilor, „falşi preoţi" (falsi sacerdotes)[29]. Aceşti „preoţi falşi", adaugă el, nu respectă formele con-

---

[28] „Nono, dicunt, quod Christus confecit corpus suum in azimo prius, sed postmodum fecit eadem nocte unam cenam secrete, in qua confecit cum fermento. Quapropter numquam debet fieri corpus Christi nisi cum fermento"; *Errores*, p. 68.

[29] „Quod vero obicitur de sacerdotibus et prima eorum fide, dico, quod si illi eorum sacerdotes essent rite ordinati, et in illa eorum secta esset aliqua spes salutis, recte obiceretur. Sed, cum sint falsi et deceptores, et iam propter suam rusticitatem perdiderunt omnem ritum ecclesiasticum et formam sacramentorum, maxime inter istos Sclavos et Vlachos, ut dicetur infra, et populus ille in hac secta salvari non possit, maxime, qui credunt suam sectam meliorem nostra. Nec Ecclesia baptizati (sunt). Et adhuc (si) essent, vel feruntur, baptizatos se (esse) crederent. Ex quo extra Ecclesiae unitatem morantur, salvari non possunt, potissime adulti cum calugeris Ecclesiam blasphemantes"; *Epistula*, p. 71–72.

Încă din secolul XIII, în vremea expansiunii la sud şi răsărit de Carpaţi a regatului ungar, papalitatea a contestat canonicitatea clerului local. În mult discutatul act din 14 noiembrie 1234, papa Grigore IX constata existenţa unor pseudoepiscopi ai românilor, „care ţin ritul grecilor", şi cerea înlocuirea lor printr-un vicar al episcopului cumanilor; Hurmuzaki, I, 1, p. 132–133; DRH, D, I, p. 20–21.

Desigur, aşa cum s-a susţinut de curând, „pseudo-episcopii noştri erau, aşadar, firește, socotiţi ca atare nu pentru că erau de rit grec, n-ar fi avut un sediu stabil ori ar fi reprezentat o concurenţă periculoasă pentru titularul diecezei cumanilor, ci numai datorită faptului că nu fuseseră sfinţiţi în chip canonic"; R. Constantinescu, *Note privind istoria bisericii române în secolele XIII–XV*, în „Studii şi materiale de istorie medie", VI, p. 189; totuşi nu trebuie pierdut din vedere că argumentul nu era decât o modalitate de a contesta clerul „schismatic". În fapt pentru Roma, ca şi pentru Bizanţ de altminteri, pseudo-episcopii, pseudo-preoţii, pseudocălugării, sunt, esenţial, cei care se află în afara legitimităţii bisericeşti pe care o recunoşteau sau, mai exact, o revendicau cele două centre. „Pseudo-preoţi" şi „pseudo-episcopi" apar şi în secolul XV, în Transilvania, cu prilejul noului şi puternicului val de prozelitism catolic prile-

sacrate la săvârşirea tainelor, nici pe cele latine şi nici măcar pe cele greceşti – bizantine –, îndeosebi în privinţa botezului, şi nu se încadrează aşadar, în nici una din cele două „legitimităţi" bisericeşti medievale[30].

Constatarea acestei „necanonicităţi" a clerului şi, pe cale de consecinţă, a „nulităţii" tainelor pe care le săvârşea – de unde şi justificarea rebotezării localnicilor – e consolidată de autor prin invocarea unor autorităţi din lumea bizantină, corect sau abuziv citate. Potrivit autorului, însuşi împăratul Ioan V. Paleologul, cu prilejul călătoriei sale la Buda, în iarna anului 1365–1366, ar fi justificat rebotezările, sub pretextul că clericii locali nu respectau „nici forma greacă şi nici pe cea romană". Mai vehementă încă ar fi fost, potrivit lui Bartolomeu de Alverna, luarea de poziţie a călugărilor greci sosiţi de curând în părţile Banatului; aceştia ar fi contestat categoric calitatea sacerdotală a clericilor din partea locului[31].

Cercetarea clerului ortodox, cu prilejul marii opere de convertire silită întreprinsă în ultimii ani de domnie ai lui Ludovic de Anjou, nu a dat la iveală, din totalul de patru sute de preoţi investigaţi, nici unul care să cunoască şi să

juit de cruciada antiotomană şi de acţiunea franciscanului Ioan de Capistrano în spaţiul nostru în 1455–1456. Din nou e afirmată convingerea că izgonirea clerului ortodox e condiţia *sine qua non* a convertirii românilor: „Valachi difficulter reduci poterant, dum pseudo presbyteri perpetuos instillabant errores, atque hi hauriebant a pessimo et subdolo viro, Joanne de Capha Wladica, pseudo episcopo, summae auctoritatis in populo". Capistrano îl convinge pe Iancu de Hunedoara „ut e suis dominiis pseudo presbyteros expelleret, et Wladicam tandem comprehenderet..."; sugestie care a devenit hotărâre scurt timp după aceasta. Ca şi atâţia alţii din predecesorii şi urmaşii săi, Ioan de Caffa era învinuit că nu respecta nici ritualul roman, nici cel grec: „Hic gerebat cum multitudine sequacium et complicium suorum neque Romanum neque Graecum ritum tenebat"; L. Waddingus, *Annales Minorum*, XII (*1448–1456*), Quaracchi, 1932, p. 365–366; pentru ierarhia noastră bisericească medievală, v. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1978, p. 49–71.

[30] „Ad hoc dicendum, quod, si formam istam Graecorum servarent, scilicet: „Baptizatur servus Christi in nomine" etc., numquam aliquem baptizaremus. Sed pro certo repperimus per multas examinationes et vias, quod isti sacerdotes Sclavorum propter ignorantiam et rusticitatem nullam debitam formam et certam servant, et illam quam sciunt non applicant ad materiam. Immo, altero anno, quando rex CCCC-ta milia baptizavit inter quadringentos sacerdotes schismaticos non fuerunt inventi, (qui) formam servarent"; *Epistula*, p. 74–75.

[31] „Etiam, Ioannes, imperator Constantinopolitanus, quando ad regem venit, dixit audientibus multis: „Bene facit rex baptizare istos Sclavos, quia nec Graecam nec Romanam formam sequuntur". Insuper pridie in Ceni coram fratribus nostris dixerunt calugeri, venientes de confinibus Greciae, contra istos sacerdotes; „Isti non sunt sacerdotes sed canes; nec vere baptizant. Propterea nos eos baptizamus sub conditione, quia non dicitur iteratum, quod ignoratur esse factum". Dato etiam, quod quidam eorum bene baptizarent, maxime quia noviter calugeri expulsi Atmetis de Graecia per istas partes aliquos docuerunt. Tamen quia pauci sunt, eos distinguere ab aliis non possumus. Et cum etiam hoc esset, magna intricatio in tali examine (esset), nec reputarent se suscipere veram fidem, nec sub conditione baptizarentur. Et omnia fiunt pro bono; nec ex hoc iteramus baptismum, nec abutimur sacramentis, quia non fides

folosească în practica liturgică ritualul consacrat, afirmă, în aceeaşi ordine de idei, polemistul franciscan[32]. În aceste condiţii, susţine el, tainele săvârşite de aceşti „pseudo-preoţi" sunt nule, iar masa încredinţată grijii lor duhovniceşti e condamnată. Mai grav încă i se pare faptul că mulţi catolici, care trăiau în acest mediu, îmbrăţişau credinţa şi ritualul localnicilor şi le urmau soarta[33].

Deosebită vehemenţă asumă invectiva lui Bartolomeu de Alverna când se referă la călugării localnici, calificaţi şi ei drept „pseudo-călugări"; înverşunării polemistului franciscan împotriva lor le corespunde, după cum lasă să se înţeleagă textul însuşi, vehemenţa poziţiei lor antilatine[34].

Concluzia firească a acestor constatări ale lui Bartolomeu de Alverna cu privire la clerul ortodox din vicariatul său e necesitatea de a-l constrânge să accepte principiile credinţei şi practica bisericii catolice, sau, în caz contrar, izgonirea acestuia, pentru a sustrage masa populaţiei de sub influenţa sa. Propunerea privitoare la alungare, răspicat şi repetat formulată de autor[35], e pentru el condiţia *sine qua non* atât a convertirii durabile a localnicilor, cât şi a reducerii catolicilor căzuţi în „schismă", în urma legăturilor stabilite cu băştinaşii, la crezul şi ritualul roman. Numai prin asimilarea clerului local sau, mai degrabă, prin înlocuirea lui cu clerici catolici, întrevedea misionarul franciscan posibilitatea câştigării definitive a populaţiei băştinaşe – români, sârbi şi bulgari – la credinţa catolică. Lipsa clerului catolic din teritoriile cuprinse în vicariatul Bosniei era, potrivit lui Bartolomeu de Alverna, unul din factorii însemnaţi ai stărilor de lucruri bisericeşti pe care le condamnă; de în-

---

sacramentis, sed sacramenta fidei deserviunt"; *Epistula*, p. 75. Editorul textului identifică localitatea Ceni din textul lui Bartolomeu de Alverna cu Cenei, în Banatul Timişoarei; mult mai probabilă e însă identificarea cu Chery, important centru în această vreme şi sediu al unei aşezări franciscane; vezi C. Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, II, Bucureşti, 1968, p. 310.

[32] Vezi nota 30.

[33] „Insuper, dicti schismatici non solum ipsi pereunt, sed etiam nostros christianos, cum quibus conversantur et matrimonia contrahunt, ducunt ad perditionem. Quare innumeri, ut nobis constat, negantes catholicam fidem, facti sunt schismatici et ab eis rebaptizati. Unde non solum ad fidem veram cogendi sunt, sed nolentes et protervi, tamquam membra putrida et oves morbidae et infectae de medio tollendae"; *Epistula*, p. 71. Şi în actul mai sus pomenit al papei Grigore IX apare preocuparea pentru catolicii care trăiau în mijlocul românilor: „et nonnulii, de regno Ungarie, tam Ungari quam Theutonici et alii orthodoxi, morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem, et sic cum eis, quia populus unus facti cum eisdem Walathis eo contempto, premissa recipiunt sacramenta, in grave orthodoxorum scandalum et derogationem non modicam fidei christiane"; Hurmuzaki, I, 1, p. 132–133; DRH, D, I, p. 20.

[34] Vezi nota 29.

[35] „Ergo omnibus modis cogi debent pro earum salute, vel expellendi sunt tales protervi, ut puta falsi sacerdotes et pseudo religiosi, ne alios inficient"; *Epistula*, p. 71; „Et si tam cito sufficientes curatos habere non possunt, paulatim, procurabunt habere, quando primi expellentur"; *ibidem*, p. 72.

dată ce preoţii şi călugării ortodocşi vor fi izgoniţi, golul de cadre clericale avea să se umple de la sine, prin apelul la clerici catolici[36].

Împlinirea acestei condiţii avea să asigure acceptarea confesiunii catolice de către masa populaţiei care, potrivit autorului – constatare deosebit de însemnată – avea cunoştinţele de bază cu privire la învăţătura creştină, în egală măsură cu poporul de rând din ţările catolice[37]. Odată înlăturat obstacolul pe care îl constituia clerul propriu, românii şi slavii, bulgari şi sârbi, vor fi lesne de convertit, chiar fără mijloace de constrângere fizică, se arăta convins călugărul franciscan[38].

Ultima „eroare" combătută de Bartolomeu de Alverna priveşte afirmarea de către localnici a competenţei egale a preoţilor cu ierarhii superiori ai bisericilor în materie de dezlegare a păcatelor, regim care contrasta cu cel al bisericii romane[39].

Cunoaşterea curentelor spiritual-culturale din spaţiul românesc în evul mediu e simţitor întregită de una din informaţiile, pe cât de sumară pe atât de însemnată, ale izvorului franciscan, anume cea care atestă, pentru prima oară direct şi explicit, existenţa unui focar de erezie dualistă în Ţara Românească în secolul XIV[40].

---

[36] Unii dintre locuitorii provinciilor din care era alcătuit vicariatul Bosniei s-au îndepărtat de la formele consacrate ale cultului bisericesc din pricina lipsei de contact cu clerul catolic: „aliqui, quia non sunt inter pastores deputati a suis superioribus Romanis aut Hungaris episcopis"; *Errores*, p. 66; vezi şi nota precedentă.

[37] „Ad quod dicendum, quod quantum ad fundamentum fidei et illa, quae necessaria sunt ad salutem, aeque bene sunt instructi ab antiquo sicut nostri christiani simplices. Sufficit enim eis fides implicita cum confessione beatae Trinitatis. Non enim sunt sicut Iudaei vel pagani, sed christiani a nobis divisi et oves errantes, quae non solum vocibus sed flagellis ad ovile veri pastoris reduci habent"; *Epistula*, p. 71. Autorul combate în acest paragraf argumentul celor care susţineau că convertirea localnicilor prin rebotezare trebuia precedată de instruirea lor în noua credinţă. Contradicţia între aceste afirmaţii ale autorului şi cele care tind să scoată în evidenţă ignoranţa clerului şi a laicilor din provincia sa misionară pune în evidenţă tendinţa polemică a scrierilor sale.

[38] „Quia nec est nec unquam fuit natio quae sic de facili converteretur sicut isti Sclavi et Vlachi. Non cum gladio, non carcere, non verberibus, sed simplici verbo vel praecepto conversi essent etiam omnes. Item perfecti christiani (essent), et nullus remansisset in regno schismaticus, si non impedirent negligentia dominorum et praelatorum, ac avaritia seu potius simonia aliquorum, de quibus taceo"; *Epistula*, p. 74. În alte pasagii ale scrierilor sale autorul recomandă însă, fără teamă de contradicţie, adoptarea mijloacelor de constrângere pentru convertirea localnicilor.

[39] „Decimo, quod unuisquisque presbyter tantum potest absolvere, quantum quiscumque sub caelo, sive Papa, sive Episcopus, aut Archiepiscopus; quia claves habet et datae sunt sibi sicut Episcopis; *Errores*, p. 68.

[40] Pentru dualism în general şi pentru larga sa răspândire în Peninsula Balcanică în evul mediu, vezi: D. Obolensky, *The Bogomils, A Study in Balkan Neomanichaeism*, Cambridge, 1948; St. Runciman, *Le manichéisme médiéval*, Paris, 1972; M. Loos, *Dualist Heresy in the Middle Ages*, Prague, 1974; D. Dragilovič, *Bogomilstvo na Balkanu i u Maloi Azü, I. Bogomilski radonačalniti* (cu rezumat francez), Beograd, 1974.

Întemeiaţi pe informaţii mai târzii, pe interpretarea literaturii populare, pe unele texte religioase de probabilă inspiraţie heterodoxă sau pe referinţe, vagi însă, în textele unor ierarhi ortodocşi din această vreme, unii istorici români au detectat influenţa unui curent paulician sau bogomil în spaţiul românesc în această vreme[41] sau au afirmat chiar prezenţa bogomililor la nordul Dunării[42]. Acum însă, prin scrierea lui Bartolomeu de Alverna despre „erorile" schismaticilor din aria sa de acţiune misionară, presupunerea devine certitudine: într-adevăr, încercând să explice abaterile constatate în practica religioasă a locuitorilor din ţinuturile aflate sub supravegherea sa, îndeosebi în ceea ce priveşte ritualul urmat la botez, misionarul franciscan le atribuie unui şir de factori între care aminteşte şi legăturile întreţinute de locuitorii din aceste regiuni „cu paulicienii din Ţara Românească şi cu ereticii din Bosnia"[43].

Deşi tangenţială, dat fiind caracterul ei de explicaţie pentru alt fenomen, observaţia lui Bartolomeu de Alverna aduce nu numai dovada incontestabilă a prezenţei unui focar de erezie dualistă în Ţara Românească, în vremea când misionarul îşi redacta textul; ea ne dă şi posibilitatea de a înţelege însemnătatea acestui focar şi de a contribui la fixarea locului său în viaţa spirituală a ţării.

Însemnătatea centrului sau centrelor de erezie dualistă din Ţara Românească se deduce lesne din rolul pe care i-l atribuie autorul în procesul de „corupere" a ritualului tradiţional în viaţa bisericească a populaţiilor orto-

---

[41] Vezi larga incursiune istoriografică în studiul lui A. Balotă, *Bogomilismul şi cultura maselor populare din Bulgaria şi ţările române*, în „Romanoslavica", X, 1964, p. 19–71; importante consideraţii asupra luptei lui Nicodim, întemeietorul Vodiţei şi al Tismanei, împotriva ereziei, în Ţara Românească, dedusă din răspunsurile pe care i le-a adresat Eftimie, patriarhul Târnovei, şi în general asupra bogomilismului în spaţiul românesc, la R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii româneşti (secolele X-XIV)*, Bucureşti, 1974, p. 245–256; v. şi Gh. Cantacuzino, *Les tombes des Bogomiles découvertes en Roumanie et leurs rapports avec les communautés hérétiques byzantines et balkaniques*, în vol. *XIVe Congrès International des Etudes byzantines, Bucarest, 6–12 Septembrie 1971, Résumés-Communications*, p. 134–136.

[42] „Este probabil că, precum în veacul al XVII-lea pavlichienii bulgari, spre a scăpa de prigoniri, căutau adăpost la nordul Dunării, tot astfel şi strămoşii lor bogomili să-şi fi căutat mântuirea prin meleagurile noastre în vremurile de grea urgie ale regilor Ştefan Nemania, Boril şi Alexandru din veacurile XII-XIV. Limanurile noastre puteau oferi atunci nu numai adăpost, dar şi tărâm prielnic pentru propagandă, cu atât mai uşor cu cât nu aveam încă o organizaţie bisericească, în stare să opună rezistenţă. Resturile bogomilice dăinuesc în părţile ungurene până în secolul al XV-lea, când vin peste ele curentele de reformă"; N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească. Epoca influenţei sud-slave*, Bucureşti, 1974, p. 48.

[43] „Quarto ad tantam dementiam et ignorantiam devenerunt, quod formam et modum baptizandi perdiderunt; aliqui propter obstinationem, aliqui propter conversationem quam habent cum Paulitinis de Vlachia et cum haereticis de Bosna"; *Errores*, p. 66.

doxe nord-balcanice; asimilându-l, în privinţa influenţei, factorului eretic din Bosnia, unde s-a aflat cel mai tenace dacă nu şi cel mai puternic centru al ereziei medievale, autorul relevă însemnătatea focarului paulician din Ţara Românească şi puterea sa de iradiere. Dar influenţa puternică pe care i-o atribuie Bartolomeu de Alverna, desigur şi în scopuri polemice, adică pentru a sluji tendinţa sa de amalgamare a schismei cu erezia, presupune o stabilitate şi o vechime relativ mare, ceea ce pare a confirma viziunea istoricilor care au presupus infiltraţii „eretice" timpurii în nordul Dunării. Oricum, informaţia polemistului franciscan cu privire la paulicienii din Ţara Românească[44] ilustrează această însemnată realitate a vieţii spirituale a societăţii noastre în a doua jumătate a secolului XIV şi, foarte probabil şi a secolului anterior, dacă nu şi a vremurilor de dinainte. Cercetătorii rolului ideologiei dualiste în vechea noastră cultură obţin astfel un nou punct de reazim pentru investigaţiile lor.

Aderenţi ai paulicianismului sunt atestaţi în Ţara Românească şi spre sfârşitul secolului XVI[45].

E foarte probabil însă că, la sfârşitul secolului al XIV-lea, ca urmare a instituirii mitropoliei Ţării Româneşti şi a acţiunii desfăşurate de monahismul de inspiraţie isihastă, influenţa dualismului a scăzut simţitor şi odată cu ea, firește, numărul aderenţilor săi. Îngrădită în sfera vieţii bisericeşti de progresul organizării canonice a bisericii, influenţa curentului dualist s-a sublimat în folclor şi scrierile apocrife.

*

Pe temeiul izvoarelor cunoscute, puţine la număr, şi al ştirilor cuprinse în memoriile lui Bartolomeu de Alverna, se poate încerca o caracterizare de ansamblu a vieţii bisericeşti a românilor în secolele XIII–XIV; reconstituire lacunară desigur, dată fiind natura documentaţiei, şi închegată din informaţii referitoare la diferite ţinuturi româneşti, dar care totuşi poate constitui un punct de sprijin pentru noi eforturi de lărgire a cunoştinţelor şi de adâncire a înţelegerii istoriei noastre bisericeşti medievale.

---

[44] Pentru confuzia frecventă între „paulicieni" şi „bogomili", vezi D. Obolensky, *op. cit.*, p. 233, 238 şi D. Dragoilovič, *op. cit.*, p. 215–216.

[45] „Pavlicienii sunt departe de Silistra cale de cinci zile; aceştia sunt eretici maniheeni. Nu se poate aştepta nimic de la ei, sunt încăpăţânaţi, nu cinstesc crucea şi nimeni nu poate sta de vorbă cu ei; căci nu au ochi să vadă pe creştini", constata prelatul catolic Ieronim Arsengo, cu prilejul vizitei sale în Ţara Românească, în 1581; *Călători străini despre ţările române*, II, Bucureşti, 1970, p. 510.

Intrată de timpuriu, direct sau indirect, în aria bisericească a Bizanţului, biserica română, ca şi cea bulgară şi sârbă, a împărtăşit sistemul de credinţe fundamentale ale bisericii bizantine, aşa cum s-au cristalizat de-a lungul veacurilor. Desprinsă însă vreme îndelungată din dependenţa canonică a Bizanţului, ca urmare a vicisitudinilor istorice din nordul Peninsulei Balcanice şi din spaţiul nord-dunărean, supusă unor influenţe variate şi lipsită de un centru unificator, ea a dezvoltat o largă varietate de rituri, firește în cadrul formulei bizantine, varietate surprinsă şi subliniată, nu fără intenţii polemice, de izvoarele de provenienţă catolică din secolele XIII–XIV. Iniţiativele locale şi, în cadrul lor, uneori, intervenţia factorului popular, neîngrădite de acţiunea uniformizatoare a unui centru unificator, ca şi neîndoielnica raritate a cărţilor de cult, au contribuit la diversitatea riturilor, care a persistat mult timp în viaţa noastră bisericească.

Preoţi, protopopi şi episcopi sunt treptele ierarhiei bisericeşti semnalate de izvoarele vremii. Condamnaţi de biserica apuseană ca „pseudo"-clerici, ei erau contestaţi probabil şi de Bizanţ, până când în cele din urmă biserica Ţării Româneşti şi a Moldovei s-a aşezat sub autoritatea centrului lumii ortodoxe.

Rădăcinile adânci, sociale şi istorice, ale acestei ierarhii s-au dovedit prin rezistenţa pe care ea a opus-o valurilor succesive de prigoană, îndeosebi în teritoriile româneşti care nu s-au dezvoltat autonom. Înţelegând că acest cler – „pseudo"-preoţii, „pseudo"-episcopii, „pseudo"-călugării izvoarelor latine – e piedica principală în calea efortului lor de convertire, reprezentanţii locali ai bisericii apusene au urmărit să-l asimileze sau să-l înlăture din calea lor.

În secolele XIII–XIV, biserica română ca şi întreaga biserică răsăriteană, cea bizantină, cea bulgară, sârbă şi rusă, a fost supusă de biserica apuseană unei puternice presiuni, care a cunoscut cea mai mare intensitate, în spaţiul nostru, în teritoriile direct cuprinse în aria de dominaţie a regatului ungar.

În condiţiile favorabile create de situaţia politică şi de realităţile bisericeşti de la nordul Dunării au fiinţat aici mici comunităţi aparţinând ereziei dualiste, alcătuite din refugiaţi veniţi din sudul Dunării încă din secolul XIII, dacă nu chiar cu mult înainte.

Puternica ameninţare pe care a constituit-o pentru autonomia vieţii politice şi bisericeşti a românilor expansiunea regatului ungar şi, sub protecţia acestuia, presiunea catolicismului au accelerat procesul de constituire a statelor române de sine stătătoare care s-au orientat sub raport ecleziastic spre Bizanţ, în a doua jumătate a secolului XIV. Întemeierea mitropoliilor Ţării Româneşti şi a Moldovei a încununat această tendinţă şi a fixat definitiv locul bisericii române în cadrul bisericii universale.

CONŞTIINŢA ROMANITĂŢII LA ROMÂNI ÎN EVUL MEDIU*

O teză larg răspândită în istoriografia română atribuie umaniştilor italieni meritul de a fi descoperit originea romană a poporului român şi de a fi răspândit în Europa această opinie. Aşadar, afirmarea de către cronicarii noştri a descendenţei românilor din colonii romani s-ar datora exclusiv contactului câtorva fii de boieri cu scrierile savanţilor umanişti în şcolile străine, îndeosebi polone[1]. Un aspect fundamental al etnogenezei românilor – conştiinţa

* Publicat în limba franceză în „Revue roumaine d'histoire" , IV, 1965, 1, p. 15– 24

[1] Ne vom mărgini să semnalăm în această privinţă două afirmaţii mai recente. Astfel P. P. Panaitescu, în studiul intitulat *Problema unificării politice a ţărilor române în epoca feudală,* publicat în volumul *Studii privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, 1960, p. 79– 80, afirmă: „Umaniştii noştri la sfârşitul veacului al XVI-lea şi la începutul celui următor, oameni învăţaţi, au descoperit că poporul român „se trage" din romani, că limba noastră e continuarea celei latine... Umaniştii apuseni s-au aplecat ei cei dintâi asupra originii românilor, ramură depărtată şi răzleaţă a romanicilor... Se pare că toţi oamenii învăţaţi ştiau acest lucru, numai noi nu-l ştiam, pentru că nu aveam oameni învăţaţi. Prin Polonia, prin Germania şi Ungaria umanismul a pătruns la noi în secolele XVI– XVII". Acelaşi punct de vedere e susţinut şi de T. Vianu: „Die rumänische Renaissance und der rumänische Humanismus bedeuten an erster Stelle eine Fühlungnahme mit den Quellen der klassischen Kultur und somit ein Wiederaufleben des Bewusstseins der lateinischen Herkunft unseres Volkes, jenes Gefühls der Zusammengehörigkeit mit Rom das später solche Bedeutungsvolle Auswirkungen auf die rümanische Kultur zur Folge hatte" ; T. Vianu, *Die Rezeption der Antike in der rümanischen Litteratur,* în vol. *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa,* I, Berlin, 1962, p. 330.

Între aderenţii mai vechi ai acestui punct de vedere, îl vom aminti pe N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, ed. a doua, Bucureşti, 1928, p. 92 şi A. Sacerdoţeanu, *Consideraţii asupra istoriei românilor în evul mediu*, Bucureşti, 1936, p. 2. Mai târziu, N. Iorga a semnalat raportul prezentat în 1514 de episcopul de Gnezno, Jan Laski, la conciliul de la Lateran, raport din care rezultă cunoaşterea de către români a descendenţei lor romane (v. mai jos p. 246) şi a subliniat însemnătatea acestei mărturii în raport cu informaţiile lui Della Valle pe care istoricul român le consideră a fi de provenienţă umanistă; N. Iorga, *Dovezi despre conştiinţa originei românilor*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. Sect. Ist., s. III (1935–1936), p. 260–263. Permanenţa conştiinţei originii romane a românilor a fost susţinută foarte recent în ultima sinteză de istorie românească; cf. *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 798.

originii lor romane – ar fi fost absent în vremea formării poporului român şi nu ar fi apărut decât ca împrumut târziu vehiculat într-un mediu cărturăresc îngust. Dar confruntarea acestui punct de vedere cu sursele istorice dezvăluie totala sa lipsă de fundament. Afirmaţiile cuprinse în scrierile savanţilor străini din secolul XV dovedesc din plin că nu cronicarii moldoveni din secolul XVII au afirmat cei dintâi, între români, descendenţa romană a poporului român. Într-adevăr, savanţii străini îşi întemeiază concluziile relative la originea romană a poporului român nu atât pe propriile lor investigaţii şi descoperiri cât, în primul rând, pe înseşi mărturiile românilor, mărturii cunoscute de ei direct sau indirect. Lucrarea de faţă – fragment al unui studiu mai vast consacrat chestiunii complexe a conştiinţei apartenenţei la comunitatea romană şi a unităţii poporului român – îşi propune să înlăture, pe temeiul unor texte ignorate sau insuficient aprofundate, ideea eronată care atribuie unei influenţe străine apariţia conştiinţei originii romane în gândirea istorică românească şi să urmărească persistenţa tradiţiei relative la descendenţa romană pe întreaga arie a romanităţii orientale.

Locul ocupat de ţările române în lupta de îndiguire a expansiunii otomane în secolul XV le-a asigurat un prestigiu internaţional care se oglindeşte în scrierile epocii; acest rol le-a conferit un loc aparte în planurile de acţiune antiotomană şi a atras atenţia cercurilor europene asupra politicii domnilor români. Scrierile umaniştilor italieni din secolul XV au reflectat interesul european pentru lupta antiotomană a poporului român şi au răspuns la această preocupare furnizând, la nivelul cunoştinţelor vremii, date referitoare la originea şi istoria românilor. Larga difuzare europeană asigurată de umanişti părerilor lui Enea Silvio Piccolomini asupra descendenţei românilor din colonii romani a indus şi ea în eroare pe istoricii din zilele noastre care au văzut în opera savantului papă şi, în general, în lucrările umaniştilor, cea dintâi afirmare a originii romane a românilor în istoriografia europeană. Au fost ignorate sau lăsate la o parte sursele care, consemnând mărturiile românilor înşişi asupra originii lor, dovedesc prioritatea tradiţiei autohtone faţă de teoriile savante ale umaniştilor. Una din aceste surse e scrierea *Libellus de notitia orbis*, mic tratat de geografie redactat la începutul secolului XV de arhiepiscopul Ioan de Sultanieh şi cuprinzând informaţii de cea mai mare valoare, atât pentru chestiunea discutată cât şi pentru alte aspecte ale istoriei noastre în evul mediu.

Ioan de Sultanieh a avut un rol de primă însemnătate în negocierile dintre Tamerlan şi puterile Europei centrale şi occidentale în ultimii ani ai secolului XIV şi la începutul secolului XV[2]. Numeroasele sale ambasade care, în

[2] Anton Kern, *Der „Libellus de notitia orbis", Johannes III (De Galonifontibus?), O. P., Erzbischofs von Sultanieh*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum", XVIII, 1938, p. 83–123.

câteva rânduri, l-au pus pe drumuri în spaţii întinse, cuprinse între Persia şi Anglia, i-au prilejuit cunoaşterea a numeroase regiuni din Asia şi Europa printre care şi ţările române[3]. Întemeindu-se pe cunoştinţele sale directe şi, pentru regiunile pe care nu le-a cunoscut direct, pe relatările altor misionari sau ale unor negustori, arhiepiscopul de Sultanieh şi-a redactat în 1404 tratatul său de geografie universală, considerat cu drept cuvânt de către editorul său a fi „de mare însemnătate pentru cunoaşterea Orientului la sfârşitul evului mediu"[4].

Informaţiile cuprinse în relatarea arhiepiscopului Ioan de Sultanieh asupra romanităţii balcanice sunt de interes primordial. Autorul a constatat existenţa pe teritoriul Bulgariei – complet supusă la această dată dominaţiei otomane şi greu lovită de efectele cuceririi turceşti („modo devastata per Turcos") – a unei mase compacte de populaţie romanică. Observaţiile lui Ioan de Sultanieh cu privire la istoria şi limba populaţiei romanice din Bulgaria constituie nu numai o confirmare a locului important ocupat de elementul romanic în structura etnică a Bulgariei medievale, dar şi dovada incontestabilă a existenţei şi a persistenţei conştiinţei originii ei romane la această populaţie. După câteva referinţe la Serbia, autorul descrie situaţia regiunilor care fuseseră odinioară sub dominaţia statului bulgar şi care continuau să poarte numele de Bulgaria în geografia epocii:

„Ultra ad aquilonem est Vulgaria sive Bulgaria et fuit bona patria, sed modo devastata per Turcos. Ipsi habent linguam propriam et quasi latinam et, ut fertur, ipsi exiverunt de Romanis, quia cum quidam imperator romanus obtinuisset illas terras, scilicet Macedoniam, quaedam societas Romanorum videntes bonam patriam, recipientes uxores, remanserunt ibidem. Ideo vocantur Vulgari a lingua Vulgarica romana. *Ipsi ideo jactant se esse Romanos et patet in lingua* (s.n.), quia ipsi locuntur quasi Romani...". („Dincolo spre miazănoape este Vulgaria sau Bulgaria şi a fost o ţară mănoasă dar acum e devastată de turci. Ei au o limbă a lor şi aproape ca latina şi, după cum se povesteşte, se trag din romani, căci atunci când un împărat roman a pus stăpânire pe acele ţări – adică pe Macedonia –, un grup de romani văzând că ţara e mănoasă, însurându-se acolo au rămas pe loc. De aceea sunt numiţi vulgari

[3] Dovada prezenţei lui Ioan de Sultanieh în ţările române se află în indulgenţa pe care a acordat-o bisericii Sfânta Maria din Braşov în însuşi acest oraş, la 26 iulie 1409; v. F. Zimmermann, C. Werner, G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III, Sibiu, 1902, p. 481; cf. N. Iorga, *Istoria românilor*, III, Bucureşti, 1937, p. 325.

[4] Anton Kern, *op. cit.*, p. 88.

de la limba romană vulgară. De aceea ei se fălesc că sunt romani şi lucrul se vădeşte în limba lor, căci ei vorbesc ca romanii...").

Populaţia vlahă din Bulgaria, care jucase un rol important în revolta antibizantină din 1185, reprezenta încă la începutul secolului XV o realitate demografică atât de însemnată încât autorul, considerând greşit că elementul romanic constituia întreaga populaţie a Bulgariei, atribuie o etimologie fantezistă numelui bulgarilor, din necesitatea în care se afla de a demonstra originea lor romană. Dar ceea ce se cuvine neapărat reţinut din textul arhiepiscopului de Sultanieh e persistenţa tradiţiei relative la originea romană a vlahilor. Desigur, Ioan de Sultanieh nu a descoperit cel dintâi originea romană a vlahilor sud-dunăreni; cu mult înaintea lui, unii istorici bizantini făcuseră această constatare în scrierile lor[5]. Un moment însemnat al afirmării acestei origini e legat de revolta antibizantină a bulgarilor şi vlahilor sud-dunăreni. Tendinţa noului stat de a se substitui Imperiului bizantin explică încercarea de a legitima această aspiraţie prin afirmarea categorică a originii romane, atât a populaţiei vlahe cât şi a căpeteniei ei, în corespondenţa dintre Ioniţă (Kaloioan) şi papa Inocenţiu III[6].

Acum însă, la începutul secolului XV, afirmarea originii romane a vlahilor din Bulgaria nu numai apare ca un fenomen de conştiinţă colectivă – „ei afirmă cu mândrie că sunt romani" –, fără a fi legată de o politică de stat alimentată de aspiraţii imperiale, dar se află în raport direct cu o tradiţie referitoare la împrejurările colonizării romane. Deşi foarte sumar rezumată în opusculul lui Ioan de Sultanieh, această tradiţie lasă să se întrevadă cât se poate de limpede ideea pe care vlahii sud-dunăreni şi-o făceau despre originea lor. Încă din secolul XII, Kinnamos, referindu-se la vlahi, îi caracteriza astfel: „οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται" („cei despre care se spune că sunt din vechime coloni ai celor din Italia")[7]. Tradiţia la care face aluzie

---

[5] Pentru fragmentele din Kekaumenos şi Kinnamos referitoare la această chestiune, v. D. Onciul, *Tradiţia istorică în chestiunea originilor române*, în *Opere complete*, I. Ed. A. Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1946, p. 327–329.

[6] La 22 februarie 1200, Inocenţiu III îi scria lui Ioniţă (Kaloioan): „Nos autem, audito quod de nobili urbis Romae prosapia progenitores tui originem traxerint, et tu ab eis et sanguinis generositatem contraxeris, et sincere devotionis affectum, quem ad apostolicam sedem geris quasi hereditario jure, jampridem te proposuimos litteris et nuntiis visitare"; J. Dujcev, *Inocentii Papae III epistolae ad Bulgariae historiam spectantes*, Sofia, 1942, p. 21; la 27 noiembrie 1202, papa sublinia, în altă scrisoare, conştiinţa romanităţii la vlahii suddunăreni: „Expedit enim tibi tam ad temporalem gloriam quam salutem eternam, ut sicut genere, sic sis etiam imitatione Romanus *et populus terre tue, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse,* ecclesie Romanae instituta sequatur..."; *ibidem*, p. 25. Pentru însemnătatea acestei afirmaţii, v. *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 798.

[7] D. Onciul, *op. cit.*, p. 329.

Kinnamos – λέγονται – e neîndoielnic aceeaşi cu cea consemnată mai bine de două secole mai târziu de Ioan de Sultanieh, dar acum mai amănunţit şi într-o formulare din care rezultă cu certitudine că afirmaţia aparţine vlahilor înşişi. Anterioară corespondenţei lui Ioniţă (Kaloioan) cu papa Inocenţiu III, această tradiţie nu îi este aşadar tributară.

Argumentul lingvistic – similitudinea dintre latină şi limba vlahilor – invocat de Ioan de Sultanieh în favoarea romanităţii lor e considerat de el o dovadă decisivă în favoarea acestei tradiţii[8].

Câteva decenii după călătoria arhiepiscopului de Sultanieh, sursele istorice înregistrează şi pentru ramura nord-dunăreană a romanităţii orientale conştiinţa descendenţei ei romane. Umanistul italian Poggio Bracciolini figurează printre primii savanţi care au acordat atenţie în scrierile lor chestiunii originii românilor. Constatările sale relative la sud-estul european se întemeiază pe informaţiile culese de acei dintre compatrioţii săi care călătoriseră în aceste regiuni. Aceştia avuseseră ocazia de a constata numeroasele elemente comune latinei şi românei şi de a înregistra o tradiţie locală *(ut aiunt)* potrivit căreia populaţia românească din nordul Dunării descindea dintr-o colonie fundată de Traian: „Apud superiores Sarmatas colonia est ab Traiano ut aiunt derelicta..." (s.n.)[9]. („La sarmaţii de sus există o colonie după cât se spune lăsată de Traian."). Dacă originea autohtonă a acestei tradiţii e discutabilă în ceea ce priveşte textul lui Poggio Bracciolini, ea apare incontestabilă în lucrările altora dintre contemporanii săi.

Fără a mai lăsa loc altei interpretări, Flavio Biondo afirmă dintru început, într-un text redactat în 1453, originea romană a românilor şi conştiinţa acestei descendenţe la românii cu care venise în contact. Umanistul italian arată că românii cu care avusese ocazia de a se întreţine la Roma invocau cu mândrie originea lor romană: „Et qui e regione Danubii item adiacent Ripenses Daci, sive Valachi, *originem suam quam ad decus prae se ferunt praedicantque Romanam* (s.n.), loquela ostendunt quos catholice christianos Romam quotannis et Apostolorum limina invisentes, aliquando gavisi sumus ita loquentes audiri ut, quae vulgari communique gentis suae more dicunt, rusticam grammaticam redoleant latinitate"[10]. („Iar dacii ripensi sau valahii din

---

[8] O parte a textului lui Ioan de Sultanieh referitor la romanitatea sud-dunăreană e reprodusă de Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945, p. 69–70.

[9] R. Sabbadini, *Quando fu riconosciuta la latinita del romeno?*, în „Atene e Roma", XVIII, 1915, n-rele 195–196, p. 83–85.

[10] Alexandru Marcu, *Riflessi di storia romena*, „Ephemeris daco-romana", I, 1923, p. 362–363.

regiunea Dunării care de asemenea se află în vecinătate dovedesc prin vorbire originea lor romană ca pe un lucru de cinste pe care o pun în evidență și o invocă; pe aceștia, venind anual la Roma și la pragul apostolilor în calitate de creștini catolici, ne-am bucurat cândva de a fi auzit că vorbesc astfel încât cele pe care le spun potrivit tradiției vulgare și comune a neamului lor sunt o gramatică rustică cu savoare de latinitate"). Așadar, nu studiul autorilor antici, în cadrul mai vast al studiului antichității clasice, a revelat umaniștilor italieni originea romană a românilor ci afirmarea de către aceștia a originii lor romane, în demonstrarea căreia argumentul cel mai elocvent era însăși limba pe care o vorbeau.

Afirmată de românii înșiși, cunoscută de umaniști fie prin mijlocirea scrierilor misionarilor catolici în orient – de felul lui Ioan de Sultanieh –, fie, într-o etapă ulterioară prin contact direct cu populația românească, ideea originii romane a românilor a intrat în circuitul științific european grație consacrării pe care i-a conferit-o autoritatea marelui umanist care a fost Enea Silvio Piccolomini, devenit papă sub numele de Pius II. Neîndoielnic, o parte însemnată a informației pe care s-a întemeiat opera geografică a lui Enea Silvio a provenit din amplele relatări furnizate curiei romane de călugării dominicani și franciscani a căror activitate cuprindea largi zone din Asia și Europa[11]. Și dacă e incontestabil că teoria originii romane a românilor îi datorează lui Enea Silvio o largă răspândire, e tot atât de adevărat că înclinația savantului italian de a găsi soluții etimologice adeseori fanteziste pentru propriile sale incertitudini explică de ce generalul roman Flaccus a fost mult timp considerat erou eponim al românilor[12].

---

[11] N. Popescu-Spineni, *Geograful Sylvius Aeneas și Țările Românești*, Cluj, 1938, p. 4 (extras din „Revista geografică română", I). Umanistul italian își mărturisește uneori el însuși sursele de informare; de pildă în cazul știrii pe care i-o furnizase un misionar franciscan cu privire la înrudirea ungurilor din câmpia panonică cu populațiile turanice din stepa nordpontică; cf. Georg Voigt, *Enea Silvio de'Piccolomini, als Papst Pius der Zweite und sein Zeitalter*, II, Berlin, 1862, p. 308–309.

[12] Această etimologie fantezistă, destinată unei largi difuzări, a fost contestată de unii umaniști; Philip Melanchton, de exemplu, a combătut explicația dată de Pius II numelui românilor. Istoricul Georgius Hornius, care cunoștea opinia lui Melanchton în această privință, după ce invocă explicațiile lui Paolo Giovio și ale lui Sebastian Münster cu privire la etimologia numelui vlah – simple repetări ale explicației lui Pius II –, adaugă: „quod Melanchtoni fabulosum videtur"; *Historia politica universalis*, p. 340–341; cf. A. Oțetea, *Wittenberg et la Moldavie*, în vol. *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa*, t. I, Berlin, 1962, p. 304. Se cuvine să observăm că Miron Costin, primul cronicar român care a consacrat un studiu special chestiunii originii române a poporului român, a combătut și el etimologia fantezistă a numelui poporului român elaborată de papa Pius II și adoptată, între alții, de Grigore Ureche, a cărui cronică a continuat-o: „Și întâi unui Enea Silvie și cu următorii lui: însă acesta istoric nu așa greu nepriietin ieste, cât numai acest nume vlah de pe Fleac hatmanul Râmului

În vremea în care papa Pius II redacta vasta scriere geografică destinată să acrediteze deducţiile sale etimologice privitoare la români, Nicolae de Modrusa, colaboratorul său, care a continuat seria mărturiilor de acest fel, a înregistrat afirmarea de către români a originii lor romane. Însărcinat de papă să îndeplinească misiuni politice în Europa răsăriteană, Nicolae de Modrusa a avut ocazia nu numai de a discuta cu episcopul de Oradea, Ioan Vitez – remarcabilă personalitate a umanismului ungar, care întreţinea strânse legături cu papa Pius II –, dar şi de a-l întâlni în 1463, la curtea regelui Matias Corvin, pe fostul domn al Ţării Româneşti, Vlad Ţepeş.

În lumina acestor date, informaţia furnizată de eruditul prelat în scrierea sa *De bellis Gothorum*, redactată înainte de 1473 şi rămasă în cea mai mare parte în manuscris, cu excepţia câtorva fragmente, capătă o semnificaţie deosebită: *„Vlachi originis suae illud praecipuum prae se ferunt argumentum, quod quamvis Mysorum lingua, quae Illyrica est, omnes utantur, vernaculo tamen sermone hoc est latino haud prorsus obsoleto ab incunabulis loquuntur* (s.n.) et cum ignotis congressi, dum linguae explorant commercium, an Romane loqui norint interrogant"[13]. („Valahii aduc ca argument al originii lor faptul că deşi se folosesc cu toţii de limba moesică, care e ilirică, totuşi vorbesc de la origine o limbă populară, care e latina, al cărei uz nu l-au părăsit deloc; şi când se întâlnesc cu străinii cu care încearcă să intre în vorbă îi întreabă dacă ştiu să vorbească romana").

În raport cu textele menţionate în rândurile precedente, care semnalează conştiinţa la români a originii lor romane, textul lui Nicolae de Modrusa aduce câteva precizări noi de cel mai mare interes[14]. În acest text a străbătut prima oară deosebirea constatată de românii înşişi între funcţia limbii române, limbă folosită de popor (*loquuntur*) şi cea a limbii slave, folosită ca instrument de exprimare a culturii scrise (*utantur*). E evident că interlocutorii români ai prelatului catolic înţelegeau clar deosebirea dintre funcţia limbii române, înţeleasă ca mijloc esenţial de comunicare folosit de autohtoni (*vernaculus sermo*), şi cea a limbii slave a cărei funcţie era limitată la sfera comunicării scrise, în cancelaria domnească şi în biserică.

---

că ieste, scrie, unde s-au lunecatu şi săracul Uréchie vornicul. Credem neputinţii omeneşti"; Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 243. Respingerea etimologiei lui Aeneas Sylvius se întemeia în primul rând pe constatarea că *vlah* era numele folosit de străini pentru a-i numi pe români, dar că aceştia păstraseră de-a lungul întregii lor istorii numele care mărturisea originea lor romană.

[13] Giovanni Mercati, *Notizie varie sopra Niccolò Modrusiense*, în *Opere Minori*, IV, Citta del Vaticano, 1937, p. 247. De notat cu privire la explicarea numelui românilor că autorul rămâne tributar tezei lui Pius II.

[14] Textul e discutat de R. Sabbadini, *op. cit.*, şi de R. Ortiz, *Romanità del popolo e della lingua rumena*, în vol. *Manualetto romeno*, Bucureşti, 1936, p. 11–12.

Textul lui Nicolae de Modrusa indică limpede conştiinţa continuităţii romane lingvistice la românii secolului XV; ei ştiau că vorbeau „din leagăn" *(ab incunabulis)* o limbă de origine latină şi că folosirea limbii slave în cancelaria domnească şi în biserică era datorată unor circumstanţe determinate. Ne aflăm aşadar în prezenţa unei mărturii valoroase cu privire la nivelul cunoştinţelor istorice ale românilor la mijlocul secolului XV. Acest text înlesneşte reconsiderarea ansamblului informaţiilor din secolele XVI şi XVII cu privire la originea poporului român. Aşadar, meritul de a fi descoperit sub veşmântul slav al culturii medievale române realitatea originii romane nu mai poate fi atribuit cronicarilor moldoveni din secolul XVII. Textul lui Nicolae de Modrusa nu revelă numai conştiinţa pe care o aveau românii secolului XV despre originea lor latină – atestată, cum s-a văzut, şi de textele umaniştilor care l-au precedat –, dar şi cunoaşterea de către ei a raportului istoric dintre funcţia limbii române şi cea a limbii slave.

Originea romană a românilor era cunoscută românilor din cele trei ţări române cu mult înaintea apariţiei cronicarilor secolului XVII, cărora li se atribuia în general meritul de a fi afirmat-o prima oară. Dacă informaţiile lui Nicolae de Modrusa par legate de evenimentele istorice din acea vreme din Ţara Românească pe care le expune în scrierea sa, alte surse atestă acelaşi fenomen în Moldova şi Transilvania.

În primăvara anului 1514, Jan Laski, episcop de Gnezno, înfăţişa conciliului de la Lateran un raport asupra perspectivelor de organizare a unei cruciade antiotomane, în cadrul căreia un rol important era rezervat Moldovei. Cu acest prilej, prelatul a comunicat conciliului unele informaţii relative la Moldova şi la locuitorii ei, semnalând între altele afirmarea de către aceştia a originii lor romane: *„Nam dicunt se esse Romanorum quondam milites* (s.n.) ad praesidia Pannoniae contra Scythas missos...[15]. („Căci ei spun că sunt ostaşii de odinioară ai romanilor, trimişi aici pentru apărarea Panoniei împotriva sciţilor..."). Informaţia episcopului Jan Laski e valoroasă nu numai pentru că atestă şi în Moldova conştiinţa originii romane înainte de scrierile cronicarilor, dar şi pentru că înlesneşte înţelegerea tradiţiei cronicilor cu privire la întemeierea statului în Moldova.

Semnificativă pentru larga răspândire în societatea moldoveană a secolului XVI a cunoştinţelor referitoare la originea romană semnalate de Jan Laski e proclamaţia către locuitori lansată de domnul ţării, Iacob Heraclide Despot, în februarie 1562. Textul cuprinde programul său de luptă antiotomană şi o reafirmare a descendenţei romane. În proclamaţia sa, Despot se angaja *„di*

[15] N. Iorga, *Dovezi despre conştiinţa originei românilor*, p. 261.

guerigiar di et notte con li infideli et maledetti turchi, [...] con voi valenti homeni et gente bellicosa discesi dali valorosi Romani, quali hanno fatto tremer il mondo... (s.n.). Et à questo se faremo cognoscer à tutto il mondo li veri Romani et discesi da queli et il nome nostro sarà immortale et conergeremo l'imagine di nostri padri..."[16]. („să lupte zi şi noapte cu necredincioşii şi blestemaţii turci [...], împreună cu voi oameni viteji şi neam războinic coborâtori din valoroşii romani care au făcut lumea să se cutremure. Şi în acest fel vom face să se cunoască de către lumea întreagă adevăraţii romani şi pe descendenţii lor, iar numele nostru va fi nemuritor şi vom cinsti (?) imaginea părinţilor noştri...").

În lumina relatării lui Jan Laski, apelul lui Despot la acest argument e dovada existenţei unui fenomen de conştiinţă colectivă şi nu numai de preocupările cercului restrâns al cărturarilor moldoveni. Invocarea descendenţei romane era considerată de domnitor, care îşi căuta el însuşi rădăcini în trecutul roman, ca un puternic mijloc de a-i atrage la luptă pe români în a căror conştiinţă originea latină era o realitate permanentă. De reţinut, pe deasupra, e şi apariţia pentru prima oară a afirmării romanităţii în legătură cu un program politic al cărui scop principal era redobândirea independenţei.

Aşadar, moldovenii nu au trebuit să-l aştepte pe Grigore Ureche pentru a afla că „de la Râm ne tragem"; o tradiţie multiseculară precedase, în această privinţă, pe cronicarii moldoveni care aveau să descopere în operele erudiţilor europeni contemporani noi argumente ale romanităţii poporului român.

O mărturie valoroasă a conştiinţei originii romane, de data aceasta la românii din Transilvania, se află în opera lui Giovanandrea Gromo, bun cunoscător al realităţilor Principatului, unde a slujit în oastea lui Ioan Sigismund Zapolya între 1564 şi 1565. Referindu-se la românii din Transilvania, Gromo arată că ei *„fanno professione d'essere discesi da Colonia Romana* (s.n.) quindi prima condotte da Tiberio contro Dicebale re, poi guardia di quel paese da Adriano ivi lasciate, cosi ancora usano lingua assomigliante alla antica Romana"[17]. („declară că se trag dintr-o colonie romană, care a fost adusă mai întâi de Tiberiu contra regelui Decebal, apoi lăsată de împăratul Adrian ca pază a acestei provincii; şi încă mai folosesc o limbă asemănătoare romanei vechi"). Aşadar, interlocutorii români ai lui Gromo rezumau şi ei cele două componente fundamentale ale conştiinţei originii lor romane: descendenţa din colonii romane şi caracterul latin al limbii lor. Aşadar, şi în

[16] Hurmuzaki, II, 1, p. 416.

[17] Cl. Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento,* în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine", XVI, 1929, p. 15.

Transilvania cercetările întreprinse de cărturarii români din secolul XVII cu privire la originea poporului român nu au alcătuit decât dezvoltarea la nivel superior a conştiinţei romanităţii.

În lumina constatărilor care se desprind din sursele analizate e clar că dezbaterea desfăşurată în jurul faimosului text al lui Della Valle[18], text mult timp considerat mărturie unică a conştiinţei originii romane la romanitatea nord-dunăreană, a devenit caducă, de vreme ce, cum s-a văzut, ea e precedată de un şir întreg de atestări incontestabile privitoare la conştiinţa poporului român despre originea sa romană. De provenienţe diferite şi referindu-se la ansamblul ariei romanităţii orientale, textele menţionate nu lasă loc nici unei îndoieli cu privire la cunoaşterea de către români a originii lor romane. Nu umaniştii italieni ai secolului XV au făcut această descoperire pe care nici măcar nu au revendicat-o; ea le-a fost atribuită în chip eronat de unii istorici contemporani. Mai târziu, cronicarii moldoveni care au cunoscut scrierile umaniştilor au deplasat chestiunea originii romane a românilor din aria tradiţiei în cea a istoriografiei. Meritul lor e de a fi dat un fundament erudit – firesc la nivelul cunoştinţelor timpului – conştiinţei străvechi a originii romane din care Şcoala ardeleană avea să facă în secolul XVIII o armă în lupta pentru emancipare naţională şi socială a românilor.

[18] „La lingua loro è poco diversa dalla nostra italiana, si dimandono in lingua loro Romei, perchè dicono esser venuti anticamente da Roma in quel paese..."; Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 15. Considerând că astfel de tradiţii erau absente la români, N. Iorga a văzut în textul lui Della Valle un simplu ecou al erudiţiei umaniste transmis prin intermediul franciscanilor din Târgovişte; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I, ed. a 2–a, Bucureşti, 1928, p. 92.

ROMANIA, ŢARA ROMÂNEASCĂ, VALAHIA: UN NUME DE ŢARĂ*

Cercetătorii istoriei românilor din epoca apariţiei lor ca entitate etnică şi până în vremurile apropiate nouă ştiu cât de hotărâtoare a fost ideea de romanitate în asigurarea continuităţii spirituale şi politice româneşti. De la apariţia în izvoarele istorice a românilor sud şi nord-dunăreni, spre sfârşitul epocii migraţiilor, şi până la desăvârşirea idealului naţional, ideea de romanitate a însoţit neîntrerupt existenţa istorică a poporului român căruia i-a fost scut şi matcă spirituală în acelaşi timp. Numeroase sunt în acest lung interval mărturiile conştiinţei de sine la români, precum numeroase sunt şi atestările străinilor despre romanitatea românilor. Semnele principale ale acestei identităţi etnice neîntrerupt invocate de români şi străini au fost limba şi numele însuşi al românilor. „De aceea ei se fălesc că sunt romani şi se vădeşte în limba lor, căci ei vorbesc ca romanii", afirmă despre românii sud-dunăreni, la începutul secolului al XV-lea, un excelent cunoscător al realităţilor etnice şi politice ale sud-estului şi răsăritului european, arhiepiscopul Ioan de Sultanyeh[1]. Că această afirmare de romanitate demonstrată prin limbă nu era un simplu act de cunoaştere istorică, că ea îndeplinea o funcţie activă însemnată, conştient înţeleasă, o arată alt cunoscător direct al realităţilor spaţiului românesc – de data aceasta e vorba de cel nord-dunărean –, anume italianul Antonio Bonfini: „Înnecate sub valul de barbari, ele (coloniile romane din nordul Dunării) totuşi mai grăiesc limba romană şi se împotrivesc cu atâta îndârjire să nu o părăsească cu desăvârşire încât par că luptă mai mult pentru păstrarea neatinsă a limbii decât chiar a vieţii"[2].

Indisolubil legat de cunoaşterea originii limbii române şi de înţelegerea funcţiei ei istorice se află numele poporului român, care a perpetuat direct

---

* Publicat în „Luceafărul", XXII, 1979, nr. 3.

[1] *Călători străini despre ţările române*, vol. I, ed. M. Holban, Bucureşti, 1968, p. 39.

[2] A. Bonfini, *Rerum ungaricarum decades,* Basileae,1568, p. 543.

amintirea Romei. Dacă seminţiile străine care au venit în contact cu ei în vremea migraţiilor i-au numit *vlahi, valahi, volohi, blaci, olahi,* etc., denumire care îi defineşte ca *popor romanic*, românii înşişi şi-au păstrat în forma sa originară numele de popor moştenit de la Roma, anume *români*. „Olachi romani" îi numea papa Clement al VI-lea pe români în 1354, îmbinând astfel numele pe care şi-l dădeau ei înşişi cu traducerea lui de către străini. Exprimând mai limpede şi mai ştiinţific decât toţi cei care discutaseră anterior numele poporului român, Miron Costin afirma: „Aşa şi neamul acesta, de carele scriem, al ţărilor acestora, numele vechiu şi mai direptu este rumân, adică Râmlean, de la Roma"[3].

Dar dacă conştiinţa originii romane reflectată în numele poporului român şi afirmarea caracterului latin al limbii sale sunt larg atestate de izvoare, cum stau lucrurile în privinţa numelui ţării?[4].

Una din consecinţele masivei restructurări etnice şi politice petrecute în Europa răsăriteană şi sud-estică în urma marilor deplasări de populaţie din secolele III–XIII a fost apariţia în spaţiul carpato-balcanic a unui şir de „ţări" locuite de romanicii răsăriteni – români – numite Vlahii, în diverse limbi şi variante (Vlahia Mare, Vlahia Mică, Vlahia de Sus, Blaquie, în sudul Dunării, Terra sau Silva Blacorum, Codrul Vlăsiei, Wallachenland, Valahia Mare, Valahia Mică etc. în nordul Dunării).

Produs al fragmentării romanităţii orientale în vremea migraţiilor, aceste Vlahii – pe lângă care au existat desigur şi altele neatestate documentar – sunt semnalate între secolele XI şi XIV la date diferite, în funcţie de evenimentele şi procesele care le-au adus în reflectorul istoriei. Varietatea datelor la care îşi fac apariţia ca şi a denumirilor care le desemnează nu modifică însă întru nimic caracterul lor esenţial comun, cel de „Romanii autonome", adică unităţi teritorial-politice în care îşi desfăşurau existenţa membrele disparate ale romanităţii orientale, românii. E ceea ce Nicolae Iorga a numit, în cadrul uneia din interpretările sale cele mai profunde şi fecunde în domeniul istoriei evului mediu timpuriu, *Romaniile populare*; cu precizarea necesară, socotim,

[3] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 268.

[4] Lucrările de bază asupra acestei chestiuni şi în general asupra temei discutate în articolul de faţă sunt: N. Iorga, *La „Romania" danubienne et les barbares au VIe siècle,* în „Revue belge de philologie et d'histoire", III, 1924, p. 35–50; E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina menţiunilor externe. „Valahia" şi sensurile ei,* în „Studii. Revistă de Istorie", 21, 1968, 6, p. 1105–1123; A. Armbruster, *Sinn und Bedeutung des Begriffs „România" im rumänischen Mittelalter,* în „Dacoromania", 1, 1973, p. 124–131; V. Arvinte, *Le nom ethnique român et la création du nom de l'état national România,* „Revue roumaine d'histoire", XVI, 1973, 3, p. 439–454.

că în înţelegerea acestor *Romanii* accentul trebuie pus nu asupra discutabilului lor caracter popular, ci asupra *autonomiei* lor.

Rămâne deschisă problema denumirii acestor ţări, a căror romanitate e neîndoielnic înscrisă în numele lor, dar atestată doar în veşmânt străin – slav, german, grec – sau în latina medievală, care a preluat-o prin acest intermediar. A fost, aşadar, folosit termenul de Romania sau un derivat al său pentru a desemna aceste ţări? Există analogie între echivalenţele *roman, român = vlah, valah* şi *Romania = Vlahia, Valahia?* Cu alte cuvinte se confirmă conştiinţa romanităţii la autohtoni şi prin numele de ţară, după cum e dovedită prin numele de popor sau prin afirmarea latinităţii limbii? Sau dimpotrivă, a fost dat numele acestor ţări de străini pe baza cunoaşterii etniei locuitorilor lor?

Prima ipoteză, derivarea termenului de Vlahia din Romania s-ar impune cu forţa unui adevăr elementar dacă lipsa unei atestări documentare a numelui de Romania, măcar în cazul uneia dintre aceste Vlahii, nu ar furniza un argument puternic, fie el şi negativ, celei de a doua ipoteze. Singurul caz care ar putea fi invocat în favoarea existenţei originare a termenului de Romania ca denumire pentru Romaniile răsăritene, cel al Ţării Româneşti, e recuzabil pe temeiul că nu ar fi decât traducerea târzie, din vremea adoptării limbii române în cancelarie, a terminologiei din actele slave. Dar un izvor de curând ieşit la iveală aduce la suprafaţă, din tezaurul de cuvinte latine pierdute în limba română de-a lungul secolelor, termenul însuşi de *Romania*, într-una din variantele sale, ca denumire evident autonomă faţă de *Valahia* sau *Ţara Valahă*. Un iezuit ungur, care şi-a desfăşurat activitatea pe meleagurile noastre în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pe nume Ştefan Szántó, ne oferă prima înregistrare cunoscută până acum, după ştiinţa noastră, a acestui termen. Într-un memoriu înaintat Curiei papale în care preconiza înfiinţarea la Roma a unui colegiu nu numai pentru naţiunea ungară, dar şi pentru popoarele ţărilor care se aflaseră în trecut în legături cu regatul ungar acum dispărut, Ştefan Szántó arată că punerea în aplicare cât mai grabnică a acestei iniţiative e solicitată de toate aceste ţări pe care le înşiră: „rogat universa Ungaria, obtestatur nobilissima Transylvania, orat Dalmatia, obsecrat *Romaniolia sive Valachia inferior...*" („...o cere întreaga Ungarie, o invocă prea nobila Transilvanie, o roagă Dalmaţia, o imploră *Romaniolia sau Valahia inferioară...;*) (s.n.). Mai explicit e autorul în al doilea exemplar al textului său, în care, în dreptul cuvintelor Valachia Inferior, se simte îndatorat să adauge o explicaţie: *„Valachia inferior, quae Romandiola et Romaniola dicitur* (s.n.), est provincia annexa Transylvaniae, quae olim Dacia dicebatur. Incolae eius loquuntur italice, sed corrupte; ita tamen ut possint a veris italis intelligi"[5].

[5] *Monumenta Antiquae Hungariae*, ed. L. Lukàcs, B.T., I, *1550–1579*, Roma, 1969, p. 755.

(„Valahia inferioară care e numită Romandiola şi Romaniola, e o provincie anexată Transilvaniei, care odinioară se numea Dacia. Locuitorii ei vorbesc italica, dar corupt; totuşi astfel încât pot fi înţeleşi de către italici adevăraţi"). Memoriul lui Ştefan Szántó aduce aşadar atestarea incontestabilă a termenului de *Romania*, într-una din variantele sale, aplicat uneia din multiplele Valahii mai sus enumerate, anume Ţara Românească. Între această denumire şi afirmarea romanităţii limbii române legătura se stabileşte spontan în scrierea amintită, chiar dacă nu e explicit formulată.

Aşadar, în cazul uneia din Romaniile-Vlahii medievale, a apărut dovada sigură a folosirii termenului de Romania într-unul din derivatele sale, aflat în afara oricărui raport de dependenţă faţă de echivalentele străine ale noţiunii. Această Romanie – Ţara Românească – e tocmai cea care a păstrat definitiv în denumirea ei realitatea etnică din care s-a născut, populaţia romanică. Faptul însă nu e rezultatul unei întâmplări.

Ţara Românească a fost cea dintâi formaţie politică a romanităţii nord-dunărene care şi-a câştigat prin luptă independenţa, ridicându-se la forme superioare de viaţă statală şi care, în temeiul acestei întâietăţi de putere şi prestigiu, a manifestat vocaţia de centru unificator al spaţiului locuit de români, de o parte şi de alta a Carpaţilor. Această vocaţie s-a manifestat, firesc embrionar şi în forme specific medievale, atât în direcţia Transilvaniei cât şi a Moldovei.

Când „ţările" româneşti dinlăuntrul arcului carpatic au fost anihilate de expansiunea Ungariei arpadiene şi angevine şi integrate în sistemul ei administrativ, când românii transilvăneni au rămas fără organizaţii statale proprii şi fără o ierarhie bisericească superioară, care în evul mediu putea constitui un substitut de stat, Ţara Românească şi-a asumat protecţia vieţii spirituale româneşti din aceste părţi. O legătură puternică s-a stabilit astfel între românii de o parte şi cealaltă a Carpaţilor, sub autoritatea protectoare a Ţării Româneşti.

În raport cu Moldova, afirmarea de întâietate a Ţării Româneşti s-a manifestat în cadrul complex creat pe de o parte de unitatea de origine a poporului celor două ţări, afirmată răspicat de izvoarele vremii – „care neam (românii) e împărţit astăzi în două părţi" scrie un contemporan despre cele două ţări româneşti[6] –, iar pe de altă parte de pluralismul statal în cadrul aceleiaşi naţiuni, fenomen cvasigeneral în Europa medievală. Unitatea de orgine s-a expri-

[6] Filippo Buonaccorsi Callimachus, *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio*, Varşovia, 1964, p. 50.

mat prin identitatea numelui – Valahia – sub care sunt desemnate cele două ţări în izvoarele străine; raportul ierarhic între ele s-a manifestat prin calificativele adause celor două Valahii: Valahia Mare, pentru Ţara Românească, Valahia Mică, pentru Moldova, noţiunile de *mare* şi *mic* exprimând un raport de putere şi întâietate. De altminteri, după vagi veleităţi iniţiale, Moldova a renunţat în cele din urmă la denumirea de Valahia în titulatura oficială a domnilor şi s-a fixat asupra denumirii preluate de la nucleul ei unificator.

Numele vechilor Romanii a fost păstrat până la capăt de Ţara Românească dintre Carpaţi şi Dunăre, cea care a creat cel dintâi stat românesc independent şi şi-a asigurat o întâietate de prestigiu şi putere. Acest nume conservat cu tenacitate exprima un întreg program: *„Ţara Românească* a avut odinioară un sens pe care foarte mulţi l-au uitat şi unii nu l-au înţeles niciodată; ea însemna tot pământul locuit *etnograficeşte de români*"[7]. Când programul implicit în această denumire s-a realizat câteva secole mai târziu, realitatea statală căreia i-a dat naştere a luat în chip firesc numele vechilor Romanii pe care le-a continuat şi însumat.

[7] N. Iorga, *Români şi Slavi, Români şi Unguri*, Bucureşti, 1922, p. 9.

RELAŢIILE INTERNAŢIONALE ÎN RĂSĂRITUL ŞI SUD-ESTUL EUROPEI ÎN SECOLELE XIV – XV*

I. – EUROPA RĂSĂRITEANĂ

1. – *Sfârşitul hegemoniei Hoardei de Aur*[1]. În primele decenii ale secolului al XIV-lea, dominaţia Hoardei de Aur s-a menţinut intactă în Europa răsăriteană şi sud-estică, astfel cum se aşternuse după marea invazie din 1241 şi în cursul următoarelor campanii tătare. În afara ariei de dominaţie directă – îndeosebi stepa nord-pontică până la Dunărea de Jos –, tătarii îşi impuseseră suzeranitatea unui şir de state aflate în raza acţiunii lor militare, îndatorate toate să le plătească tribut, să participe cu contingente la expediţiile lor şi să-şi trimeată căpeteniile pentru confirmare la Hoardă. Cel mai apăsător au resimţit dominaţia tătară cnezatele ruse cele mai apropiate de centrul puterii Hoardei de Aur; în partea apuseană a ariei de dominaţie a Hoardei se aflau, în diferite grade de dependenţă, Lituania, cnezatul Halici, formaţiile politice de pe teritoriul Moldovei, Ţara Românească, Bulgaria şi, cu intermitenţă, Serbia.

---

* Publicat în „Revista de Istorie", 34, 1981, 5, p. 899–918.

Studiul de faţă e un capitol din tratatul de *Istorie universală,* volumul II (consacrat evului mediu), în curs de elaborare. Întrucât apariţiei şi rolului ţărilor române în secolele XIV–XV le-au fost rezervate un loc aparte în această sinteză, ele nu figurează decât incidental în rândurile de mai jos.

Indicaţiile bibliografice trimit doar la câteva din lucrările cele mai de seamă consacrate temelor dezbătute; informaţie bibliografică suplimentară poate fi găsită în lucrările citate.

[1] Pentrul declinul Hoardei de Aur, v. R. Grousset, *L'empire des steppes. Attila, Gengiskhan, Tamerlan,* Paris, 1939; B. D. Grekov şi A.I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur şi decăderea ei,* Bucureşti, 1953; M.G. Safargaliev, *Raspad Zolotoi Ordî,* Saransk, 1960; B. Spuler, *Die Goldene Horde, Die Mongolen in Russland, 1223–1502,* Wiesbaden, 1965.

Pentru ofensiva polonă şi ungară în spaţiul rus apusean şi românesc aflat sub suzeranitatea Hoardei de Aur, v. între altele: H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego,* Warszawa, 1925; G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung,* I, *Im Mittelalter bis zum Jahre 1401,* Köln-Graz, 1945; P. W. Knoll, *The Rise of the Polish Monarchy. Piast Poland in East-Central Europe,* Chicago-London, 1975; Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnare: întemeierea Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti,* în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti,* Bucureşti, 1980, p. 165–193.

În anul 1340, invaziile tătare erau încă la fel de temute la Bizanţ, care se aştepta la un mare asalt din partea Hoardei de Aur, ca şi în Ungaria şi Polonia. Forţa militară a tătarilor părea aşadar capabilă să menţină controlul asupra întregului spaţiu supus Hoardei de Aur. Dar încă în deceniul următor, hegemonia tătară începe să fie contestată cu succes, îndeosebi în teritoriile ei apusene; apoi, încurajată de criza dinastică devenită endemică după moartea hanului Berdibeg (1360/1361), mişcarea de emancipare cuprinde arii din ce în ce mai întinse. Eforturile repetate de restaurare a unităţii Hoardei de Aur şi a ariei ei de dominaţie au reuşit doar să încetinească procesul de dezagregare a puterii tătare în Europa răsăriteană, nu însă şi să o restabilească durabil.

În apus, primele lovituri au venit din partea regatelor polon şi ungar, ieşite ambele dintr-o grea criză de fărâmiţare feudală, cel dintâi sub ultimii regi din dinastia Piaştilor, Wladislav Lokietek şi Cazimir cel Mare, cel din urmă sub noua dinastie a regilor angevini, Carol Robert şi Ludovic I.

Sub Carol Robert, Ungaria a încercat în câteva rânduri, fără succes însă, să îndepărteze de la hotarele ei primejdia tătară. Doar alianţa încheiată cu Polonia şi acţiunea comună a celor două regate în răsărit avea să le îngăduie însemnate progrese în detrimentul Hoardei de Aur. Acţiunea a fost precedată de desprinderea Poloniei din conflictul cu Boemia regelui Ioan de Luxemburg, în favoarea căruia regele Cazimir renunţă la Silezia (1339), şi din cel cu Ordinul teutonic, căruia regele polon îi recunoaşte stăpânirea asupra gurilor Vistulei şi Pomeraniei (tratatul de la Vişegrad, noiembrie 1335, apoi într-o formă lărgită, tratatul de la Kalisz, iulie 1343), cucerite de cavaleri la începutul secolului al XIV-lea. Încheind această înţelegere cu Ordinul teutonic, Polonia a renunţat pe termen îndelungat la efortul de restabilire a contactului direct cu Marea Baltică, devenită una din zonele cele mai înfloritoare ale marelui comerţ internaţional. Concomitent însă, Polonia s-a angajat în politica de expansiune în răsărit care avea să aibă drept rezultat cucerirea unor însemnate teritorii ale Rusiei apusene (1340–1366), crearea uniunii polono-lituaniene (1385) şi instaurarea suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387), fapt în urma căruia statul polon avea să devină o putere pontică.

Deschisă în 1340 de campania la Halici a regelui Poloniei care revendica moştenirea cnezatului rus rămas vacant după moartea ultimului său titular, cneazul Jurii Boleslav, acţiunea celor două regate s-a lovit de rezistenţa boierimii locale ostilă programului iniţial de catolicizare al regelui Cazimir, precum şi a tătarilor, ameninţaţi să piardă unul din teritoriile aflate în dependenţa lor, şi a lituanienilor, care revendicau şi ei drepturi asupra teritoriilor ruse apusene. După un şir de înfruntări cu tătarii şi după repetate expediţii „cruciate" împotriva lituanienilor, păgâni încă la această dată – acţiuni la care

au luat parte alături de Polonia şi Ungaria, Ordinul teutonic, Boemia şi Imperiul –, Cazimir a reuşit în1349 să încorporeze cnezatul Halici la regatul său; rezultatul avea să fie consolidat în cursul anilor următori în urma unor noi mari campanii ungaro-polone împotriva lituanienilor şi a tătarilor. În 1366, în cadrul unei noi extinderi a ariei de dominaţie ungară şi polonă în Europa răsăriteană şi sud-estică, regele Cazimir a adus în dependenţa regatului său Volhinia şi Podolia.

Nu mult timp după deschiderea acţiunii la Halici a început şi ofensiva regatului ungar la răsărit de Carpaţi, în direcţia gurilor Dunării. Reconcilierea dintre Ludovic de Anjou şi Nicolae Alexandru, domnul Ţării Româneşti, şi cooperarea lor în lupta împotriva tătarilor au făcut posibilă respingerea dominaţiei Hoardei de Aur din regiunea Dunării de Jos, în urma campaniilor din 1345 şi 1346. Tot acum, în împrejurările legate de aceste acţiuni militare la Halici şi în regiunea Dunării de Jos, apare Moldova, la început ca o căpităniе regală, apoi ca stat de sine stătător. În urma acestor desfăşurări, tătarii nu au mai păstrat în spaţiul românesc decât o enclavă pe ţărmul Mării Negre, până în ultimele decenii ale secolului XIV. Din Lituania până în regiunea gurilor Dunării, dominaţia Hoardei de Aur a suferit o îngustare sensibilă ca urmare a ofensivei puterilor creştine.

Blocaţi în expansiunea lor în spaţiul rus şi folosind conjunctura favorabilă creată de criza dinastică din statul tătar, lituanienii, a căror expansiune în răsărit începuse încă din secolul anterior, înaintează acum în teritoriile de sub stăpânirea Hoardei de Aur. Victoria câştigată asupra tătarilor de cneazul lituanian Olgierd la Sinie Vodî (Apele Albastre, afluent al Bugului) în 1362 sau 1363 a deschis larg calea expansiunii lituaniene în Ucraina şi Podolia. Kievul însuşi, vechea capitală a Rusiei, avea să intre curând sub stăpânirea lituaniană, care avea apoi să se întindă până la ţărmul Mării Negre.

Încurajat de eroziunea puterii tătare, cneazul Moscovei începe să-şi manifeste tot mai hotărât tendinţa de emancipare de sub dominaţia Hoardei de Aur. Sub cneazul Dimitrie (1362–1389), Moscova nu numai că întreprinde acţiuni hotărâte pentru a-şi asigura titlul de mare cneaz – nu ca în trecut prin supunere faţă de Hoarda de Aur ci înfruntând politica acesteia –, dar se şi opune cu forţa armelor încercărilor tătare de a stăvili progresele puterii sale; după o primă înfrângere suferită în 1378 pe malurile râului Voja (afluent al râului Oca), tătarii sunt înfrânţi zdrobitor pe câmpia Kulikovo pe Don de cneazul Moscovei Dimitrie, care a fost supranumit în urma acestei victorii, Donskoi.

În Crimeea, genovezii din Caffa îşi extind dominaţia teritorială asupra principalelor centre comerciale de pe ţărm, înlăturând astfel concurenţa pe

care acestea o făceau principalului centru al activităţii lor pontice. Încercările repetate ale tătarilor de a redobândi aşezările ocupate de genovezi s-au încheiat cu un eşec; în 1387, prin tratatul încheiat cu genovezii, tătarii le-au lăsat în stăpânire genoveză.

Destrămarea Hoardei de Aur în urma acestor pierderi de poziţii şi de prestigiu a fost încetinită de un şir de reacţii restauratoare venite din zona Hoardei Albe al cărei centru se afla în regiunea fluviului Sir-Daria. Vasală iniţial faţă de Hoarda de Aur, Hoarda Albă s-a autonomizat în cursul primei jumătăţi a secolului al XIV-lea; apoi, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi prima jumătate a secolului următor, căpeteniile ei au încercat în repetate rânduri să restaureze în beneficiul lor unitatea politică şi teritorială a Hoardei de Aur.

Prima mare încercare, încununată de succes, a fost aceea a oglanului Toktamîş care, cu ajutorul lui Timur Lenk, a cucerit puterea în Hoarda Albă şi apoi în Hoarda de Aur (în 1378 ocupă Sarai Berke, în 1380 îl înfrânge pe emirul Mamai pe râul Kalka). În urma acestei victorii Toktamîş aduce sub ascultarea sa celelalte teritorii ale Hoardei de Aur, întreprinde o mare expediţie de represalii împotriva Moscovei (1382) şi o readuce la condiţia de stat tributar, ca şi pe celelalte cnezate ruse de altminteri. Refăcută o clipă, unitatea Hoardei de Aur s-a destrămat însă din nou în urma încercării lui Toktamîş de a readuce sub controlul său Transcaucazia şi Horezmul – vechi obiect de litigiu între Hoarda de Aur şi statul mongol din Iran, în cadrul căruia concurenţa drumurilor comerciale intercontinentale a avut un rol însemnat. Timur întreprinde două expediţii împotriva Hoardei de Aur (1391 şi 1395) în cursul cărora nimiceşte marile centre comerciale Urgengi, Tana, Astrahan şi Sarai Berke. Înfrânt zdrobitor în cursul celei de a doua expediţii, în bătălia de pe valea râului Terek (15 aprilie 1395), Toktamîş fuge în Lituania la Vitold. Încercarea marelui cneaz lituan de a-şi impune controlul asupra Hoardei de Aur prin mijlocirea lui Toktamîş a fost înfrântă de noul han instalat cu sprijinul lui Timur Lenk, Timur Kutlug, şi de emirul Edighei pe Worskla (1399), unde trupele lui Vitold şi ale aliaţilor săi au suferit o înfrângere totală.

Noua restaurare a Hoardei de Aur sub conducerea efectivă a lui Edighei a fost însă şi ea de scurtă durată. Luptele dinastice endemice şi presiunea factorilor externi au precumpănit asupra factorilor de unitate. Centrele de putere locală se consolidează şi se instituţionalizează în cursul secolului al XV-lea. Din Hoarda de Aur se desprind durabil trei mari formaţii autohtone: *hanatul Crimeii* sub dinastia Ghirai, care a gravitat în sfera de interese a uniunii polono-lituaniene, înainte de a intra sub suzeranitatea Portii otomane (1475); *Hanatul de Kazan*, întemeiat de Ulug Muhammad, aflat în raza de acţiune a

Moscovei şi absorbit cel dintâi de aceasta (1552); *Hanatul de Astrahan*, pe cursul inferior al fluviului Volga, supus dublei presiuni a tătarilor din Crimeea şi a hoardelor nomade ale tătarilor nogai din regiunea Ural, anexat scurt timp după hanatul de Kazan de marele cnezat al Moscovei (1556).

2. – *Rivalitatea între Lituania şi Moscova pentru hegemonie asupra lumii ruse*[2]. Declinul puterii mongole în Europa în a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi în secolul al XV-lea a lăsat din ce în ce mai mult teren puterilor concurente pentru dominaţie în lumea rusă. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, două centre de putere, Lituania şi Moscova, au concurat pentru întâietate în vastul spaţiu ocupat de slavii răsăriteni şi au revendicat dreptul de a restaura sub controlul lor vechea unitate a Rusiei kieviene.

Prioritatea în efortul de a atinge acest ţel a aparţinut Lituaniei, a cărei expansiune în teritoriul rus, începută în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, s-a intensificat în secolul XIV cuprinzând vaste teritorii ale Rusiei Albe şi ale Rusiei Roşii. Ocuparea Kievului în a doua jumătate a secolului XIV a dat şi un temei juridic revendicării cnezilor lituanieni la întâietate în lumea rusă. Olgierd, în timpul căruia lituanienii realizează mari progrese de-a lungul Niprului şi se instalează definitiv la Kiev, a asumat titlul de mare cneaz, care exprimă veleităţile de dominaţie ale Lituaniei asupra întregului spaţiu rus.

Lituania a atins cel mai înalt grad de putere în lumea rusă în timpul marelui cneaz Vitold (1392–1430); acesta a adus sub controlul său Podolia (1393), Smolenskul (1395, apoi reînnoit în 1404), a anexat cnezatul Vjasma (1403), a impus tratate de alianţă Tverului şi Riazanului şi altor cnezate de însemnătate mai mică. Frontierele atinse de marele cnezat al Lituaniei sub Vitold aveau să se menţină în linii generale până la sfârşitul secolului al XV-lea.

Rezistenţa efectivă faţă de expansiunea lituaniană a venit din partea oraşelor Novgorod şi Pskov şi mai ales din partea marelui cnezat al Moscovei, care după o perioadă de înclinare faţă de Vitold, al cărui protectorat îl acceptă, şi după domnia frământată de lupte interne a marelui cneaz Vasile II Orbul (1425–1462) preia hotărât lupta pentru controlul asupra lumii ruse.

Tendinţa dominantă în desfăşurarea concurenţei celor două puteri rivale s-a răsturnat în a doua jumătate a secolului al XV-lea în favoarea Moscovei, în vremea marelui cneaz Ivan al III-lea (1462–1505). Reuşind să încarneze ideea legitimităţii ruse mult mai eficient decât Lituania, a cărei conducere ca-

[2] Din vasta bibliografie consacrată istoriei Lituaniei şi a Moscovei şi concurenţei lor pentru dominaţie în lumea rusă, semnalăm: L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Ksiestwa Litewskiego*, I, *1377–1499*, Warszawa, 1930; H. Jablonowski, *Westrussland zwischen Wilna und Moskau*, Leiden, 1955; J. Ochmanski, *Historia Litwy*, Wroclaw–Warszawa–Krakow, 1967; I.B. Grekov, *Vostočnaia Evropa i upadok Zolotoi Ordî (na rubeje XIV–XV vv.)*, Moskva, 1975.

tolică s-a identificat tot mai mult, după moartea lui Vitold, cu interesele regatului catolic polon, Moscova, devenită încă din secolul precedent sediu al mitropoliei „întregii Rusii", a exercitat o atracție din ce în ce mai puternică asupra lumii ruse. Succesele obținute de Ivan al III-lea în efortul de subordonare a cnezatelor ruse autonome, dintre care unele gravitaseră în sfera de influență a Lituaniei, și în deosebi conflictul său cu Novgorodul pe care l-a silit în cele din urmă să i se închine (1478), au creat o puternică tensiune între Moscova și uniunea polono-lituaniană. Antagonismul din ce în ce mai marcat între cele două puteri rivale, Moscova și Lituania, se împletește acum cu conflictele dintre statele tătare rivale desprinse din Hoarda de Aur. Ivan al III-lea se aliază cu hanatul Crimeii, în vreme ce Lituania încheie alianță cu hanul Ahmed al Marii Hoarde de pe Volga, căruia cneazul Moscovei refuzase să-i mai plătească tributul. Hanul tătar invadează teritoriul Moscovei înaintând până la râul Ugra, dar nefiind sprijinit de polono-lituanieni este silit de marele cneaz al Moscovei să se retragă (1480). Cu această înfruntare, Moscova s-a emancipat definitiv de sub dominația tătară. Slăbită de puternicele atacuri ale nomazilor nogai, Hoarda cea Mare încetează de a mai fi o primejdie pentru Moscova; în hanatul Kazan, Ivan III intervine tot mai eficient și îl subordonează politicii sale, în vreme ce cu hanatul Crimeei a stabilit legături de cooperare.

Eliminarea primejdiei tătare a sporit presiunea Moscovei asupra teritoriilor ruse ale Lituaniei a cărei arie de dominație începe să se restrângă. Defecțiunea unui șir de cnezi din regiunile de frontieră care trec în slujba lui Ivan III subminează stăpânirea lituaniană provocând o tensiune permanentă între cele două puteri. În două rânduri fricțiunile din zona de frontieră se transformă în război declarat (1492–1494 și 1500–1503); păcile încheiate de Ivan III cu Lituania în urma acestor războaie i-au adus nu numai câștiguri teritoriale dar și recunoașterea titlului de „mare cneaz al întregii Rusii".

În cursul conflictului cu Lituania și în legătură cu acesta, Moscova a desfășurat o vastă activitate diplomatică; legăturile de cooperare cu hanatul Crimeei și cu Moldova, contactele cu Poarta otomană, cu Ungaria și cu Habsburgii au introdus pentru prima oară statul moscovit în sistemul politicii europene. Mai mult decât atât, incitat de marile sale succese împotriva tătarilor și a polono-lituanienilor, marele cnezat al Moscovei începe să-și descopere acum vocația imperială.

3. – *Uniunea Polono-Lituaniană*[3]. Expansiunea spre răsărit a *Ordinului teutonic*, tendința sa de a-și asigura legătura terestră cu ramura livoniană, *Or-*

[3] Pentru uniunea polono-lituaniană și evoluția ei, v.: O. Halecki, *Dzieje Unii jagiellońskiej*, I–II, Kraków, 1919–1920; H. Paszkiewicz, *O genezie i wartości Krewa*, Warszawa, 1938.

dinul purtătorilor de spadă, prin încorporarea Samogiţiei, au constituit o gravă primejdie pentru statul lituanian ameninţat în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea să piardă legătura cu Marea Baltică şi să devină principalul teren de expansiune al celor două ordine reunite. Împotriva acestei primejdii, Lituania avea să-şi găsească salvarea în uniunea cu Polonia, desăvârşită prin căsătoria marelui cneaz lituanian Jagiello, convertit la creştinism, cu Jadviga, moştenitoarea tronului polon după dispariţia tatălui ei, Ludovic de Anjou. Prin tratatul de la Krewo (14 august 1385), noul rege al Poloniei, Wladislav Jagiello, s-a angajat să-şi convertească supuşii lituanieni la creştinism şi să unească toate teritoriile lituaniene şi ruse aflate sub autoritatea sa cu regatul polon. Asocierea celor două state, reînnoită în câteva rânduri (1401, Uniunea de la Vilna şi Radom, 1413, Uniunea de la Horodlo, 1432, Uniunea de la Grodno) avea să devină uniune personală instituţionalizată în secolul al XVI-lea; ea a dat naştere celei mai puternice grupări de forţe în Europa răsăriteană şi a determinat o hotărâtoare restructurare a raporturilor internaţionale în această parte a continentului.

Constituirea Uniunii polono-lituaniene a îngăduit celor două puteri asociate să-şi urmărească cu succes ţelurile de politică externă îndeosebi în două direcţii: în nord, în lupta cu Ordinul teutonic, care controla cea mai mare parte a ţărmului sudic al Balticei şi se străduia să domine şi Samogiţia, şi în sud, în confruntare cu regatul ungar pentru controlul teritoriilor emancipate în cea de a doua jumătate a secolului al XIV-lea de sub dominaţia tătară, îndeosebi pentru controlul gurilor Dunării. Factorii de coeziune ai Uniunii polono-lituaniene s-au dovedit mai puternici decât cei care, dinlăuntru sau din afară, tindeau să o desfacă; în ciuda acţiunii persistente a acestor din urmă factori, îndeosebi regatul ungar şi Ordinul teutonic, principalele puteri prejudiciate de constituirea Uniunii polono-lituaniene, aceasta s-a menţinut şi şi-a consolidat poziţia de mare putere în Europa la sfârşitul secolului al XIV-lea şi în cursul celui de al XV-lea.

Asocierea cu Lituania a modificat esenţial politica externă a Poloniei care se angajează acum într-o îndelungată înfruntare cu Ordinul teutonic pentru a-şi asigura ieşirea la Marea Baltică şi într-o rivalitate şi mai îndelungată încă cu Ungaria pentru supremaţie în spaţiul carpato-dunărean, îndeosebi pentru stăpânirea gurilor Dunării şi a Chiliei.

4. – *Lupta pentru gurile Vistulei*[4]. Traficul comercial între apusul şi răsăritul Europei prin Marea Baltică, „Mediterana nordului", a luat o deosebită

[4] Pentru rolul Mării Baltice în comerţul internaţional în evul mediu târziu, v. M. Malowist, *Croissance et régression en Europe. XIV-e–XVIII-e siècles. Recueil d'articles,* Paris, 1972. Situaţia internă şi politica externă a statului baltic dominat de Ordinul teutonic e larg tratată în

amploare în a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi în secolul al XV-lea, antrenând, firește ca pretutindeni, o luptă îndârjită pentru controlul drumurilor comerciale şi al punctelor cheie care le dominau. Postavul produs în Flandra, Brabant şi Anglia se îndreaptă acum în cantităţi din ce în ce mai mari spre Europa răsăriteană şi, prin mijlocirea acesteia, spre Orient; în schimb, Apusul solicită tot mai multe produse economiei agricole a Europei răsăritene, în primul rând a zonei baltice; cu deosebire sunt căutate cerealele şi lemnul, materie primă necesară construcţiilor navale. Atracţia tot mai mare exercitată de comerţul pontic şi deschiderea unor noi şi însemnate legături între centrele producătoare de postav ale Apusului şi centrele comerţului pontic, legături dintre care unele treceau prin Marea Baltică, au sporit simţitor în această vreme funcţia comercială a acesteia şi avantajele participării directe la comerţul baltic. Pentru Polonia, despărţită teritorial de Marea Baltică de la începutul secolului al XIV-lea, în urma cuceririi gurilor Vistulei şi a Pomeraniei de către Ordinul teutonic, accesul direct, liber de intermediari, la ţărmul baltic a devenit tot mai imperios necesar, pe măsura integrării ei în reţeaua de legături comerciale ale regiunii.

Alt factor însemnat în realizarea acestui obiectiv a fost opoziţia tot mai îndârjită a stărilor privilegiate din teritoriile controlate de către Ordinul teutonic, nobilimea şi oraşele, faţă de seniorul lor colectiv. Stingherite în aspiraţiile lor politice, de participare la conducerea provinciilor din care făceau parte, şi în aspiraţiile lor economice, de exclusivismul Ordinului şi de activitatea sa comercială, nobilimea şi oraşele îşi orientează tot mai mult speranţele de emancipare spre Polonia; etapa finală a încorporării Pomeraniei de către Polonia a început tocmai cu insurecţia stărilor privilegiate împotriva Ordinului teutonic.

Faptul care a modificat raportul de forţe între Polonia şi Ordinul teutonic şi a permis regalităţii polone să reia cu succes lupta pentru asigurarea ieşirii la Marea Baltică a fost crearea Uniunii polono-lituaniene. Un şir de războaie şi de păci fragile s-au succedat până când cele două puteri asociate au triumfat împotriva Ordinului teutonic. Cea dintâi care şi-a realizat aspiraţiile a fost Lituania, al cărei cneaz, Vitold, a recucerit Samogiţia (1404), separând din nou teritoriile apusene şi cele răsăritene ale Ordinului teutonic. Refuzul Or-

---

sinteza lui K. Górski, *L'Ordine teutonico. Alle originii dello stato prussiano,* Torino, 1971. Bătălia de la Grünwald a fost tratată monografic mai recent, de St. Kuczinsky, *Wielka wojna z Zakonem krzyzacim w latach 1409–1411,* Warszawa, 1955; pentru politica lui Sigismund de Luxemburg faţă de Polonia, până la Grünwald, v. Z. Nowak, *Polityka pólnoćna Zygmunta Luksemburskiego do roku 1411*, Toruń, 1964; pentru Războiul de treisprezece ani, M. Biskup, *Trzynastoletnia woyna z zakonem krzyzackim 1454–1466*, Warszawa, 1967.

dinului de a se resemna cu această pierdere şi hotărârea Poloniei de a relua lupta au dus în anii următori la prima mare înfruntare militară între cele două tabere.

Incitat de regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, care în 1392 formase planul de a dezmembra, în cooperare cu cavalerii teutoni, Uniunea polono-lituaniană şi statul polon însuşi, Ordinul se angajează într-un şir de acte de forţă care au declanşat în 1409 războiul. Marea victorie câştigată la Grünwald (Tannenberg, 15 iulie 1410) de coaliţia polono-lituaniană sprijinită de contingentele puterilor asociate, între care şi cel trimis de domnul Moldovei, a marcat începutul declinului Ordinului teutonic. Deşi succesul militar nu a fost însoţit de câştiguri teritoriale corespunzătoare, din pricina unui şir de factori – retragerea prematură a lui Vitold şi a trupelor sale în Lituania, rezistenţa încununată de succes a marelui maestru al Ordinului la Marienburg şi perspectiva unui război cu Ungaria în urma intrării în acţiune a lui Sigismund –, bătălia de la Grünwald a înclinat totuşi balanţa în favoarea uniunii polono-lituaniene. Chiar dacă în urma păcii încheiate cu Polonia (Toruń, 1411), Ordinul teutonic nu a suferit pierderi teritoriale – în afara Samogiţiei –, totuşi prestigiul său militar a fost grav amputat; ca urmare a acestui fapt, şi prestigiul intern al Ordinului a scăzut, iar revendicările nobilimii şi ale orăşenilor s-au intensificat.

Nici următorul război între Polonia şi Lituania, pe de o parte, şi Ordinul teutonic, de cealaltă (1414–1422), încheiat prin tratatul de la Melno, nu a adus modificări teritoriale majore; el a confirmat însă declinul Ordinului teutonic. Amânată timp de încă trei decenii, ca urmare a disensiunilor care s-au ivit între Polonia şi Lituania la sfârşitul domniei lui Vitold şi în anii următori morţii sale, punerea de acord a statutului politic şi teritorial cu raportul real de forţe s-a produs în urma *Războiului de treisprezece ani* (1454–1466), încheiat cu o înfrângere zdrobitoare pentru Ordinul teutonic.

Dezlănţuit de revolta stărilor privilegiate din Pomerania grupate în *Liga prusacă* împotriva Ordinului teutonic şi de apelul lor la regele Poloniei, războiul a început cu proclamarea încorporării Prusiei la regatul polon (*Actul de încorporare,* 6 martie 1454). În ciuda rezistenţei sale prelungite, mult mai eficace decât păreau să o anunţe desfăşurările iniţiale, Ordinul a fost silit în cele din urmă să se încline în faţa superiorităţii forţelor externe şi interne conjugate împotriva sa şi să capituleze. Al doilea tratat de pace de la Toruń (19 octombrie 1466) în preambulul căruia apare între beligeranţi, de partea polonă, şi Ştefan cel Mare, a constatat înfrângerea cavalerilor teutoni care au fost siliţi să renunţe în favoarea regatului polon la gurile Vistulei şi la teritoriile situate la apus de fluviu, denumite de acum înainte *Prusia regală*; au

rămas în stăpânirea Ordinului teutonic teritoriile de la răsărit de fluviu, dar cu titlul de feudă a regatului polon.

Al doilea tratat de la Toruń a pus capăt situaţiei create cu mai bine de un secol şi jumătate înainte de Ordinul teutonic care înlăturase Polonia de la Marea Baltică. Eliberat de stingheritorul intermediar teuton, comerţul baltic al Poloniei s-a dezvoltat rapid influenţând puternic viaţa economică şi social-politică a ţării. Consolidată de câştigul teritorial însemnat realizat în urma *Războiului de treisprezece ani* şi de contracţia corespunzătoare a puterii Ordinului teutonic, redus acum la situaţia de stat vasal, legată mult mai strâns decât în trecut de marele ducat al Lituaniei, Polonia a înregistrat un simţitor spor de putere şi prestigiu care i-a îngăduit să se angajeze într-o politică hegemonică de largă anvergură în a doua jumătate a secolului al XV-lea. În 1471 unul din membrii dinastiei, Vladislav, ajunge rege al Boemiei, iar în 1490 rege al Ungariei.

5. – *Rivalitatea pentru gurile Dunării*[5]. Înlăturarea dominaţiei Hoardei de Aur din teritoriile apusene pe care le controlase până la mijlocul secolului al XIV-lea a lăsat teren liber de manifestare rivalităţilor pentru stăpânirea acestui întins spaţiu. În rândul întâi al competiţiei pentru dominarea teritoriilor din care s-a retras autoritatea mongolă au fost Polonia şi Ungaria, la care s-a adăugat Lituania, care revendica teritoriile ruse apusene.

Rivalitatea ungaro-polonă s-a manifestat în germene din vremea ofensivei comune a celor două regate împotriva tătarilor, în ciuda încercării lor de a reglementa prin tratate statutul teritoriilor smulse dominaţiei Hoardei de Aur. Ajuns rege al Poloniei în 1370, după moartea lui Cazimir cel Mare, Ludovic de Anjou a desprins Haliciul de coroana polonă în 1378 – după contraofensiva sa victorioasă împotriva lituanienilor care invadaseră provincia – şi l-a alipit la Ungaria. Unul din principalele interese disputate în cadrul competiţiei pentru cnezatul Halici era legătura cu bazinul pontic prin „drumul tătar", care lega diversele itinerarii ale comerţului hanseatic cu Marea Neagră, prin oraşul Halici şi mai târziu prin Lemberg.

---

[5] Pentru rivalitatea drumurilor comerciale continentale care străbăteau ţările române şi pentru concurenţa puterilor central şi sud-est europene pentru controlul gurilor Dunării, v.: O. Górka, *Zagadnienie czarnomorskie w polityce polskiego srednowiecza*, I, *1359–1459*, Warszawa, 1933 (extras din „Przeglad historyczny", I, 2); P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Age*, în „Revista istorică română", III, 1933, p. 172–193; Ş. Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XV, 1976, 3, p. 421–436; idem, *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare: puncte de reper*, în „Revista de istorie", 28, 1975, p. 15–31.

Constituirea Uniunii polono-lituaniene a avut şi în această privinţă urmări hotărâtoare şi imediate. La începutul anului 1387, Rusia haliciană reintră sub dominaţie polonă, iar câteva luni mai târziu, Moldova aderă şi ea la noua constelaţie de puteri, prin omagiul depus de Petru Muşat regelui Vladislav la Lemberg.

Desăvârşirea unităţii teritoriale a Moldovei care la sfârşitul domniei lui Petru Muşat sau la începutul celei a lui Roman devine stat pontic a atras şi o însemnată modificare de itinerariu comercial în această parte a Europei; de la sfârşitul secolului al XIV-lea şi tot mai mult în cursul secolului următor, drumul tătar îşi pierde însemnătatea în avantajul drumului moldovenesc, care lega Lembergul de Cetatea Albă şi, prin acest însemnat port, de principalele centre ale Mării Negre. Mai mult decât atât, întemeindu-se pe alianţa polonă, Moldova preia prin Chilia controlul gurilor Dunării, primejduind grav interesele drumului comercial care lega centrul Europei, prin Ungaria, Transilvania şi Ţara Românească de Marea Neagră. Aceste modificări de ordin comercial şi politic petrecute în regiunea gurilor Dunării la sfârşitul secolului al XIV-lea au deplasat centrul de greutate al rivalităţii polono-ungare din cnezatul Halici în Moldova şi au făcut din problema gurilor Dunării şi a Chiliei principalul punct de fixare a rivalităţilor politice şi a conflictelor militare în spaţiul carpato-danubian.

Rivalitatea ungaro-polonă pentru gurile Dunării a dat naştere unui şir de confruntări politice şi militare, prin interpuşi, pretendenţi instalaţi la domnie în Moldova de oştile celor două ţări, şi unui şir de reglementări negociate ale problemei Chiliei. În 1395, Sigismund de Luxemburg, ieşit din criza succesiunii dinastice, întreprinde o mare expediţie militară în Moldova, acţiune care a redat probabil Ungariei libera folosinţă a gurilor Dunării. Noua încordare care a intervenit în raporturile dintre cele două regate în legătură cu războiul între Polonia şi Ordinul teutonic (1410) s-a răsfrânt şi la gurile Dunării, blocate din nou pentru regatul ungar. În cursul negocierilor de la Lublau care au restabilit pacea între Ungaria şi Polonia (1412), libera folosire a gurilor Dunării a fost asigurată din nou celei dintâi, în cadrul unui vast program de acţiune antiotomană. Potrivit prevederilor acordului de la Lublau, domnul Moldovei era îndatorat să participe la lupta împotriva turcilor, iar în caz contrar ţara urma să fie împărţită în două de Ungaria şi Polonia, cea dintâi rezervându-şi Chilia şi cea de-a doua Cetatea Albă. Actul de partaj de la Lublau trădează interesul fundamental – drumurile de legătură cu bazinul pontic şi îndeosebi gurile Dunării – care a animat rivalitatea polono-ungară în secolele XIV–XV în spaţiul românesc.

Cu preţul compromisului realizat cu Polonia în 1412 şi reînnoit în câteva rânduri, Sigismund de Luxemburg a reuşit să asigure regatului său, cu scurte întreruperi, legătura cu Marea Neagră prin gurile Dunării. Compromisul a fost prelungit şi în timpul uniunii personale polono-ungare sub regele polon Vladislav (care a domnit şi în Ungaria între 1440 şi 1444). Dar în anii următori, rivalitatea celor două puteri s-a manifestat făţiş în Moldova în legătură cu problema Chiliei. După un şir de acţiuni şi contraacţiuni ungare şi polone, Iancu de Hunedoara instalează în 1448 o garnizoană ungară la Chilia, asigurându-se astfel de ceea ce constituia obiectivul principal al acţiunilor sale în Moldova.

Convulsiunile interne din Moldova în anii următori, până la înscăunarea lui Ştefan cel Mare, s-au desfăşurat în cadrul creat de acţiunile militare şi politice ale Poloniei, menite să anuleze situaţia creată de Iancu de Hunedoara în 1448, şi de contraacţiunile regatului ungar pentru a păstra Chilia. Ştefan însuşi, de îndată ce şi-a orientat politica în direcţia Poloniei, şi-a fixat drept principal obiectiv de politică externă recâştigarea Chiliei, obiectiv pe care, după un eşec în 1462, îl realizează în 1465.

Replica la acţiunea reuşită a lui Ştefan a fost marea campanie întreprinsă de Matiaş Corvin în Moldova la sfârşitul anului 1467 şi încheiată cu un eşec desăvârşit. În locul Ungariei, absorbită de alte fronturi, intră acum în scenă, cu revendicări asupra Chiliei, Ţara Românească, ceea ce avea să ducă la lupte îndârjite între cele două ţări române, până la intrarea în acţiune a turcilor şi la cucerirea gurilor Dunării de către ei (1484).

Deschizând perspectiva înlăturării dominaţiei otomane de la gurile Dunării, marea expediţie întreprinsă de Ioan Albert în 1497, încheiată cu retragerea precipitată a oştii polone în Moldova, a reaprins încă o dată vechea rivalitate polono-ungară pentru Chilia.

II. – EUROPA SUD-ESTICĂ

1. – *Declinul puterii bizantine şi afirmarea Serbiei*[6]. Una din trăsăturile principale ale evoluţiei raporturilor internaţionale în Europa sud-estică în secolele XIV–XV a fost progresiva contracţie a Imperiului bizantin până la dispariţia sa totală în 1453 odată cu cucerirea Constantinopolului de către turci.

---

[6] Pentru situaţia Imperiului bizantin şi a celorlalte puteri balcanice, v. Ch. Diehl şi colaboratorii, *L'Europe orientale de 1081 à 1453*, Paris, 1945; *The Cambridge Medieval History*, vol. I, *The Byzantine Empire*, 1. Cambridge, 1966; G.Ostrogorski, *Storia dell'Impero bizantino*, Torino, 1968; D. Obolensky, *Il Commonwealth bizantino. L'Europa orientale dal 500 al 1453*, Bari, 1974.

Restauraţia imperială înfăptuită doar parţial de Mihail VIII Paleologul şi urmărită de acesta cu preţul maximei încordări a resurselor umane şi financiare ale statului bizantin şi al unor grave renunţări în raport cu Apusul catolic îşi manifestă tot mai puternic slăbiciunile în timpul succesorilor săi, Andronic II (1282–1328) şi Andronic III (1328–1341).

Secătuirea surselor de venit ale Bizanţului, îndeosebi a celor provenite din comerţ şi vămi, a silit conducerea imperiului să-şi restrângă drastic forţele armate. Sub Andronic II, Imperiul bizantin, care îşi întemeiase în trecut acţiunea internaţională pe o puternică thalasocraţie, renunţă la flota sa de război, resemnându-se la condiţia de modestă putere terestră; încercările târzii de reconstituire a unei puteri navale bizantine, în vremea lui Ioan VI Cantacuzino, avea să se încheie cu un eşec, ca urmare a opoziţiei hotărâte a genovezilor, beneficiari ai declinului puterii navale bizantine.

Paralel cu lichidarea flotei au fost reduse forţele terestre pe care imperiul nu le mai putea menţine la nivelul atins în vremea lui Mihail VIII. Apăsate de o fiscalitate din ce în ce mai strivitoare, unităţile de ostaşi agricultori din Asia Mică se destramă încă de la sfârşitul domniei restauratorului imperiului, lăsând tot mai mult teritoriile bizantine din această zonă pradă agresiunii emiratelor turceşti.

Declinul rapid al capacităţii sale militare a accelerat destrămarea Imperiului bizantin, supus unei presiuni puternice din afară, din partea vecinilor săi sârbi şi bulgari în Europa, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, şi turci în Asia Mică şi apoi în Tracia, după instalarea lor definitivă pe continentul european (1354). Concomitent, Bizanţul a continuat să piardă însemnate poziţii insulare în favoarea Genovei şi a Veneţiei, centre care, ca şi în trecut, influenţează puternic viaţa politică a imperiului.

Ameninţarea otomană asupra teritoriilor europene ale Imperiului bizantin şi a înseşi capitalei sale şi incapacitatea acestuia de a-i face faţă, cu mijloace proprii, a silit conducerea Bizanţului să-şi rezeme tot mai mult speranţele de salvare pe sprijinul puterilor europene. În alegerea aliaţilor însă s-au manifestat două direcţii divergente în a doua jumătate a secolului XIV: cea urmată de împăratul Ioan V Paleologul, de colaborare cu Apusul catolic şi de acceptare a condiţiei acestuia, Unirea cu Roma; cea preconizată de conducerea bisericii bizantine, sprijinită de majoritatea populaţiei, care refuza să accepte Unirea şi care căuta alternativa la această politică în colaborarea cu statele ortodoxe din Peninsula Balcanică. În prima direcţie s-au înscris câteva însemnate iniţiative diplomatice ale împăratului Ioan V Paleologul – călătoria sa la Buda în 1365–1366, urmată de cea la Roma în 1369, unde împăratul a acceptat Unirea, pe care însă a respins-o biserica bizantină; în cea de-a doua direcţie

se înscriu inițiativele patriarhilor Calist și Philotei Kokkinos, care prin reconcilierea cu biserica sârbă și bulgară au netezit calea spre cooperarea politică și militară cu statele balcanice.

Locul de frunte între puterile balcanice, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, îl ocupă regatul sârb în plină ascensiune, care își manifestă tot mai hotărât veleitățile de hegemonie în sud-estul Europei. Folosind slăbiciunea Imperiului bizantin, Serbia își extinde stăpânirile în detrimentul acestuia, cucerind, în vremea regelui Milutin I (1282–1321), nordul Macedoniei, cu însemnatul centru de la Skoplje; incapabil de o reacție eficientă, Bizanțul a fost silit să se resemneze și cu această pierdere teritorială.

Afirmarea aspirațiilor hegemonice ale Serbiei în Peninsula Balcanică a continuat sub Ștefan Uroș III (1321–1331) care, folosind conjunctura favorabilă creată de lupta pentru tron între Andronic II și Andronic III, și-a extins aria de dominație în Macedonia. Încercarea Bizanțului de a recupera teritoriile pierdute și de a stăvili, în cooperare cu Bulgaria, progresele regatului sârb s-au spulberat în urma marii victorii câștigate de oștile sârbe împotriva țarului bulgar și a aliaților săi la Velbjud (28 iunie 1330).

Bătălia de la Velbjud a deschis faza celei mai puternice afirmări a regatului sârb pe planul relațiilor internaționale sub Ștefan Dușan (1331–1355). După încorporarea unor noi părți din Macedonia bizantină, împreună cu centrul de la Ohrida, în primii săi ani de domnie, Ștefan Dușan reia expansiunea în condițiile favorabile create de lupta pentru domnie dintre Ioan V Paleologul și Ioan VI Cantacuzino. Extinderea ariei sale de dominație în detrimentul celei a Bizanțului, atât în Albania cât și în Macedonia și Tracia, trezește veleități imperiale în Ștefan Dușan care se proclamă în 1345 „împărat al sârbilor și al Romeilor" și creează instituția corespunzătoare a patriarhiei sârbești.

Țelul suprem al acțiunii lui Ștefan Dușan, cucerirea Constantinopolului, s-a dovedit însă irealizabil, ca urmare a refuzului Veneției de a colabora cu flota la împlinirea acestui proiect și din pricina amenințării unei acțiuni militare ostile din partea Ungariei. Încercarea lui Ștefan Dușan de a conjura primejdia unui atac ungar prin înțelegere cu papalitatea s-a încheiat și ea, după negocieri prelungite, cu un eșec. Îndată după dispariția lui Ștefan Dușan, factorii de disoluție pe care personalitatea lui i-a comprimat au acționat rapid provocând destrămarea „imperiului" său, fragmentat acum într-un șir de state autonome. Ca și țaratul bulgar, împărțit în trei formațiuni independente în secolul XIV, regatul sârb se destramă după moartea lui Ștefan Dușan, devenind o pradă lesnicioasă pentru cuceritorii turci.

Când insuficiența politicii de sprijinire pe alianța celor două state balcanice ortodoxe a devenit evidentă, în ultimele două decenii ale secolului al

XIV-lea, Bizanțul a reluat negocierile cu Apusul în vederea unirii bisericești, condiția prealabilă a relansării cruciatei. Realizată într-un târziu la conciliul de la Florența (1439), Unirea nu avea să dea rezultatele așteptate de conducerea Bizanțului; ultimele acțiuni întreprinse de puterile catolice s-au dovedit incapabile să salveze ceea ce mai rămăsese din Imperiul bizantin.

2. – *Lupta între Genova și Veneția pentru controlul Strâmtorilor și al comerțului pontic*[7]. Tratatul de la Nymphaion prin care Bizanțul își asumase obligația de a interzice venețienilor navigația în Marea Neagră a înlăturat singura concurență primejdioasă pentru comerțul genovez, lăsând practic în mâna negustorilor republicii ligure exploatarea principalelor drumuri comerciale care asigurau prin bazinul pontic legătura lumii mediteraneene cu Asia Centrală și Extremul Orient. Timp de trei decenii, genovezii au vegheat la menținerea acestei situații privilegiate care le-a îngăduit să realizeze imense beneficii și să facă din așezarea lor de la Caffa unul din cele mai însemnate centre comerciale ale Europei medievale.

Încercarea venețienilor la sfârșitul secolului al XIII-lea de a rupe interdictul genovez și de a-și deschide drumul cu forța spre Marea Neagră, pentru a întemeia la rândul lor contoare proprii privilegiate, a eșuat. Primul „război al Strâmtorilor" care a opus Veneția și Genova în cadrul concurenței lor pentru comerțul în Marea Neagră, război desfășurat în ultimul deceniu al secolului al XIII-lea, s-a încheiat cu o pace albă, care lăsa genovezilor beneficiile cele mai însemnate ale comerțului pontic.

Folosind declinul puterii navale bizantine și nevoia tot mai evidentă a Bizanțului de a se sprijini pe mijloacele lor navale, genovezii și-au consolidat pozițiile în Imperiul bizantin la începutul secolului al XIV-lea. Pera, așezarea genoveză care asigura legătura între Mediterană și bazinul pontic, obține noi și însemnate privilegii din partea împăratului Andronic II Paleologul în 1303–1304 și își sporește considerabil veniturile vamale, în detrimentul vămilor imperiale. Mai mult decât atât, genovezii intră acum în stăpânirea insulei Chios (1304), importantă poziție strategică și economică, asupra căreia împăratul bizantin nu mai exercită decât o autoritate nominală.

O nouă etapă a rivalității veneto-genoveze în Marea Neagră începe odată cu masiva penetrație a venețienilor în bazinul pontic în condițiile favorabile

[7] Gh. I. Brătianu, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle*, Paris, 1929; idem, *Les Vénitiens dans la Mer Noire au XIV-e siècle La politique de Sénat en 1332–1333 et la notion de Latinité*, Bucarest, 1939; idem, *La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, Monachii, 1969; M. Balard, *La Romanie Génoise (XII-e – début du XV-e siècle)*, Paris, 1978; Ș. Papacostea, *„Quod non iretur ad Tanam". Un aspect fondamental de la politique génoise dans la Mer Noire au XIV-e siècle*, în „Revue des études sud-est européennes", XVII, 1979, 2, p. 201–217.

create de lupta dezlănțuită la Genova între facțiunile guelfilor și ghibelinilor, conflict care s-a repercutat și în coloniile din Mediterana răsăriteană și în Marea Neagră. Folosind dificultățile Genovei, îndeosebi atitudinile divergente ale metropolei și ale coloniilor ei pontice, veneții ocupă poziții comerciale de primă însemnătate în Marea Neagră, mai întâi la Trapezunt (privilegiul împăratului Alexios II din iulie 1319), apoi la Bizanț, unde obțin largi concesii pentru comerțul în imperiu și în Marea Neagră (privilegiul împăratului Andronic II Paleologul din octombrie 1324); această masivă străpungere venețiană în bazinul pontic a culminat cu instalarea unei așezări la Tana, la gura Donului, în temeiul unui privilegiu acordat de hanul Uzbek al Hoardei de Aur (1333).

Succesul veneților în bazinul pontic, după mai mult de jumătate de secol de încercări eșuate, a declanșat reacția genovezilor, care își vedeau acum grav amenințată situația de principali intermediari ai legăturii comerciale între Orientul asiatic și Europa Centrală și Apuseană prin Marea Neagră. Întârziată din pricina crizei interne a Genovei și a urmărilor ei, reacția genoveză a suferit o nouă amânare ca urmare a războiului pe care cele două republici italiene, atacate simultan de Hoarda de Aur, au trebuit să-l poarte împotriva acesteia. Dar la sfârșitul războiului cu tătarii (1343–1347) în cursul căruia Caffa a fost asediată zadarnic de trupele hanului Djanibek, genovezii își proclamă fățiș programul de înlăturare a prezenței veneției de la Tana, tendință care se manifestase de altminteri și în cursul conflictului cu Hoarda de Aur. Măsurile adoptate de genovezi pentru a-i împiedica pe veneții de a mai face comerț la Tana, măsuri între care cea mai gravă a fost blocarea Bosforului, au declanșat „al doilea război al Strâmtorilor" (1350–1355). Obstrucția genoveză la intrarea în Marea Neagră a provocat riposta Veneției, căreia i s-a alăturat Aragonul (1350) și apoi Imperiul bizantin sub Ioan VI Cantacuzino (1351), într-o supremă încercare de emancipare de sub tutela din ce în ce mai vlăguitoare a Genovei. Marea bătălie navală din Marea de Marmara – bătălia Bosforului – (februarie 1352) – a rămas însă nedecisă, iar după retragerea flotei venețiene în Mediterana, Imperiul bizantin, incapabil să reziste cu slabele sale mijloace flotei genoveze, a fost silit să capituleze, să renunțe la efortul de reconstruire a unei puteri navale proprii și să se resemneze cu fortificațiile construite de genovezi în jurul așezării lor de la Pera, care făceau din vechiul cartier al capitalei imperiului un adevărat „stat în stat" (6 mai 1352).

Războiul împotriva Veneției s-a prelungit încă timp de trei ani, fără ca Genova să reușească să-și impună programul; pacea încheiată la 1 iunie 1355 cu republica rivală lăsa să subsiste contoarul venețian de la Tana, care însă nu avea să-și reia activitatea, potrivit clauzelor tratatului veneto-genovez, decât trei ani mai târziu.

În cursul celui de „al doilea război al Strâmtorilor", în toiul confruntării navale din Marea de Marmara, s-a statornicit alianţa dintre Genova şi turcii otomani, al căror concurs a permis flotei genoveze, blocată de forţele navale ale adversarilor ei, să reziste. Cu scurte intermitenţe, cooperarea dintre genovezi şi turcii otomani avea să devină una din realităţile de seamă ale relaţiilor internaţionale în Europa sud-estică, până la mijlocul secolului al XV-lea.

Statornicirea prezenţei veneţiene în nordul Mării Negre în urma păcii din 1355 a accelerat tendinţele fundamentale ale politicii genoveze manifestate în această regiune încă din deceniul anterior; într-adevăr, pentru a stăvili penetraţia veneţiană în această zonă, genovezii desăvârşesc acum acţiunea de preluare sub control direct a poziţiilor strategice şi comerciale cheie de pe ţărmul nordic şi apusean al Mării Negre, care se aflaseră înainte sub stăpânirea tătară sau bizantină. Ocuparea principalelor centre de pe ţărmurile Crimeii (Cembalo şi Soldaia), a aşezărilor de la Chilia şi Licostomo la gurile Dunării şi controlul instaurat la gurile Niprului (castelul Lerici) le-a asigurat genovezilor posibilitatea de a înlătura concurenţa veneţiană din vastele teritorii dominate din punct de vedere comercial de aceste aşezări.

Instaurarea controlului genovez asupra celei mai întinse părţi a ţărmului pontic dominat în trecut de tătari a declanşat un război de lungă durată cu Hoarda de Aur care, timp de un sfert de secol, s-a străduit să recupereze însemnatele poziţii pierdute la Marea Neagră. În cele din urmă însă, Hoarda de Aur, silită să se resemneze cu pierderea poziţiilor sale pontice, a sancţionat printr-un tratat stăpânirea genoveză asupra întregii fâşii de ţărm crimean situată între Cembalo şi Soldaia (1387).

Rivalitatea permanentă cu Veneţia în Mediterana orientală şi în Marea Neagră a apropiat tot mai strâns Genova de un alt mare adversar al republicii lagunelor, regatul ungar. Dacă alianţa încheiată de genovezi cu regele Ludovic de Anjou în timpul celui de „al doilea război al Strâmtorilor" nu a dus la o cooperare militară efectivă, cucerirea ţărmului dalmat de către unguri, care l-au smuls veneţienilor în 1358, şi legătura cu genovezii la Dunărea de Jos au deschis calea cooperării celor două puteri pe tărâm comercial. Deosebită însemnătate a avut în această privinţă deschiderea unui mare drum comercial care lega Marea Neagră şi gurile Dunării cu Europa Centrală pe Dunăre sau prin Transilvania şi efortul de a stabili un intens trafic comercial între centrele dalmate, aflate acum sub autoritatea regatului ungar, şi interiorul continentului european.

Progresele acestei politici de cooperare comercială între regatul ungar şi genovezi care tindeau să restrângă simţitor aria negoţului veneţian în Europa, precum şi un şir de conflicte în Mediterana orientală au fost la originea celui

de „al treilea război al Strâmtorilor", cunoscut sub denumirea de „războiul de la Tenedos" sau „războiul Chioggiei" (1376–1381).

Amenințată de succesele adversarilor ei și de perspectivele negative pe care i le deschideau, Veneția încearcă să împiedice dezvoltatea situației într-o direcție defavorabilă intereselor ei fundamentale; în 1376, Veneția reia un vechi proiect, care își croise drum prima oară în timpul precedentului război cu genovezii, și obține din partea împăratului Ioan V Paleologul insula Tenedos; stăpânirea acestei insule, așezată la intrarea în Strâmtori, ar fi dat veneților posibilitatea să intercepteze întreaga circulație între Mediterana și Marea Neagră.

Acțiunea venețiană a provocat reacția genovezilor și a forțelor solidare cu ei, în primul rând regatul ungar, care a intrat la rândul său în acțiune. Început la Tenedos, conflictul s-a deplasat apoi în vecinătatea Veneției, asediată naval de genovezi, care au ocupat insula Chioggia, și terestru de oștile regatului ungar. Amenințată acum să piardă însăși poziția ei de mare putere comercială și politică, Veneția desfășoară o remarcabilă rezistență care îi îngăduie să-și salveze interesele fundamentale. Pacea încheiată la Torino (1381) o silea însă să renunțe la stăpânirea insulei Tenedos și să recunoască dominația regatului ungar asupra coastei dalmate. În schimb, ea își vedea confirmat dreptul de a menține colonia de la Tana, care urma să-și reia activitatea doi ani după încheierea păcii.

Pacea de la Torino a confirmat situația creată în bazinul pontic după instalarea veneților la Tana; dacă genovezii și-au păstrat preponderența în Marea Neagră, îndeosebi în Crimeea și pe țărmul apusean, veneții au reușit să-și păstreze pozițiile câștigate în deceniile precedente, situație care avea să se mențină până în vremea cuceririi bazinului pontic de către turci.

Ca și precedentul război veneto-genovez pentru Marea Neagră, războiul de la Tenedos a înlesnit mult progresele puterii otomane în sud-estul Europei.

3. – *Expansiunea otomană în Peninsula Balcanică; cruciata antiotomană*[8]. De la mijlocul secolului al XIV-lea, raporturile internaționale în sud-

[8] Pentru pătrunderea și cuceririle otomane în Peninsula Balcanică și încercările de a o stăvili, v. N. Iorga, *Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe (1342–1362)*, în „Byzantinische Zeitschrift", XV, 1906, p. 179–222; O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'Union des églises et pour le défense de l'Empire d'Orient, 1355–1375*, Warszawa, 1930; A. S. Atiya, *The Crusade in the later Middle Ages*, London, 1938; Fr. Babinger, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrchaft in Rumelien, 14.–15. Jahrhundert*, Brünn – München – Wien, 1944; *The Cambridge Medieval History*, vol. IV; *The Byzantine Empire*, 1, Cambridge, 1966; I. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*, Monachii, 1967; *A History of the Crusades*, vol. III, *The fourteenth and fifteenth centuries*, ed. H. W. Hazard, Wisconsin, 1975.

estul Europei au fost dominate de rapida afirmare a puterii otomane şi de încercările statelor creştine de a o opri.

Rezemată pe o forţă militară deosebit de eficientă, expansiunea otomană a progresat fulgerător în Peninsula Balcanică, în conjunctura favorabilă creată de incapacitatea de apărare a Imperiului bizantin, de destrămarea ţaratului bulgar şi de fărâmiţarea puterii în Serbia după moartea lui Ştefan Duşan.

Ocuparea oraşului Gallipoli în 1354 de către trupele turceşti conduse de Suleiman, fiul lui Orcan, a asigurat legătura între turcii anatolieni şi cei instalaţi în anii şi deceniile anterioare în Tracia, în împrejurările favorabile create de luptele dinastice la Bizanţ. Extinderea rapidă a ariei lor de dominaţie în Tracia prin noi cuceriri (1361, Didymotichos, 1361, (?), Adrianopole şi 1363, Filipopole), consolidate prin colonizări masive de elemente turceşti din Asia Mică, a provocat prima mare reacţie a lumii catolice faţă de noua primejdie care se profila în sud-estul Europei. Expediţia victorioasă a regelui Ludovic I de Anjou la Vidin, în 1365, care deschidea perspectiva unei mari acţiuni antiturceşti, l-a determinat pe împăratul Ioan V Paleologul să întreprindă o călătorie la Buda, unde s-a angajat să accepte Unirea cu Roma. În anul următor, o expediţie navală condusă de contele Amedeu de Savoia recucereşte de la turci oraşul Gallipoli, întrerupând astfel legătura între cele două mari zone ale dominaţiei otomane. Elanul acestei duble ofensive care părea să vestească noi acţiuni decisive în vederea eliminării turcilor din Europa a scăzut însă brusc în anii următori în urma eşecului Unirii la Bizanţ, în ciuda adeziunii personale a împăratului Ioan V la Roma, în 1369. Turcii europeni au obţinut astfel răgazul necesar pentru a-şi relua cucerirea în Tracia. În 1371, la Cirmen, pe Mariţa, turcii înfrâng oastea regelui sârb Vukaşin şi a despotului Uglieşa, care încercaseră să le stăvilească expansiunea, eveniment care a provocat o sensibilă modificare a relaţiilor internaţionale în sud-estul Europei. Îndată după înfrângere, cnezii sârbi din regiunile sudice ale regatului recunosc suzeranitatea turcă; în 1373, Imperiul bizantin acceptă şi el suzeranitatea otomană, angajându-se să plătească tribut Porţii şi să participe la acţiunile ei militare, cale pe care a urmat-o şi ţaratul de Târnovo.

O nouă conjunctură favorabilă, cea creată de izbucnirea războiului veneto-genovez din 1376–1381, a permis lui Murad I să obţină din partea Bizanţului retrocedarea oraşului Gallipoli şi să restabilească astfel o legătură continuă între stăpânirile sale anatoliene şi cele europene. Oprită din nou de victoria regelui Ludovic de Anjou în 1377, expansiunea otomană se desfăşoară furtunos în anii de criză pentru regatul ungar care au urmat morţii celui de al doilea rege angevin. Momentele cele mai de seamă ale acestei expansiuni au fost ocuparea Sofiei (circa 1383/1385), a Nişului (1386) – eveniment

care atrage după sine intrarea în vasalitatea turcă a cneazului sârb Lazăr –, a oraşelor Serres şi Salonic (1387). Nici marea victorie câştigată de sârbi, bulgari şi bosniaci la Pločnic în 1387 nu a putut opri cuceririle turceşti. Revenit din Asia Mică, Murad I e ucis la Kossovopolje, dar oastea sârbă a cneazului Lazăr e zdrobită (iunie 1389). Revolta ţarului Şişman de la Târnovo a fost reprimată de Baiazid I, succesorul lui Murad, prin ocuparea capitalei acesteia şi anexarea ţaratului (1393).

Atingând linia Dunării în urma acestor mari succese, turcii ameninţă direct Ungaria şi Ţara Românească, aceasta din urmă fiind acum silită pentru prima oară să plătească tribut. Asigurat din direcţia Dunării, Baiazid începe asediul Constantinopolului. Pe temeiul acestor succese a căror încununare prin cucerirea Bizanţului părea iminentă, Baiazid asumă, cu asentimentul califului din Cairo, titlul de „sultan al Rum" (imperiul de răsărit). Reacţia târzie a puterilor europene la aceste rapide progrese turceşti s-a încheiat cu catastrofa de la Nicopole (25 septembrie 1396), care a dovedit superioritatea organizării militare otomane asupra celei a feudalităţii europene.

Vertiginoasa expansiune otomană nu a fost oprită nici de rezistenţa popoarelor balcanice şi nici de cruciata venită din Apus ci tot de o putere islamică rivală, imperiul lui Timur Lenk. Rivalitatea dintre cele două puteri pentru controlul Asiei Mici a dus în cele din urmă, după repetate încercări de conciliere, la marea bătălie de la Ankara (20 iulie 1402) în cursul căreia oastea lui Baiazid a fost zdrobită şi sultanul însuşi a căzut în captivitatea adversarului său. Puternica manifestare, după Ankara, a tendinţelor particulariste în cadrul statului otoman, încurajate de adversarii acestuia, care au sprijinit pe diverşii pretendenţi la domnie, a oprit timp de peste un deceniu elanul cuceririi turceşti. Puterile creştine s-au dovedit însă incapabile să folosească prilejul favorabil creat de criza statului otoman pentru a pune capăt dominaţiei sale în sud-estul Europei.

Domnia lui Mehmet I (1413–1421) a însemnat în acelaşi timp restaurarea puterii centrale în statul otoman şi reluarea expansiunii sale în Europa şi Asia Mică. Dacă încercarea de a înzestra statul otoman cu o însemnată forţă navală, capabilă să sprijine decisiv politica sa de cucerire, a fost zdrobită de veneţieni la Gallipoli (mai 1416), dacă expansiunea turcilor în Marea Egee a fost astfel oprită pentru o jumătate de secol, în schimb cuceririle lor se succed rapid, în acelaşi interval, pe continent.

Direcţia principală a acţiunii militare turceşti în vremea lui Mehmet I a fost Dunărea de Jos, de unde venea şi principala primejdie pentru dominaţia otomană în Peninsula Balcanică. Campaniile întreprinse împotriva Ungariei (1415), Ţării Româneşti (1416, 1420) şi a cetăţilor pontice ale Moldovei

(1420) au permis statului otoman să se fixeze solid la Dunărea de Jos şi chiar să ocupe poziţii la nordul fluviului (cetăţile Giurgiu şi Turnu); readusă la situaţia de stat tributar al Porţii otomane în urma acestor acţiuni militare, Ţara Românească devine pentru câteva decenii obiect de rivalitate şi confruntare între regatul ungar şi Imperiul otoman.

Expansiunea otomană înregistrează noi însemnate succese sub Murad II (1422–1451), care readuce Bizanţul în situaţia de stat tributar al Porţii otomane (1424), recucereşte Salonicul de la veneţieni (1430), înaintează în Epir şi relansează ofensiva la Dunărea de Jos, al cărei principal succes a fost cucerirea fortăreţei Golubaţ (1428); în două rânduri oastea otomană invadează acum Transilvania (1432 şi 1438).

Agravarea primejdiei turceşti atât pentru Bizanţ cât şi pentru Europa Centrală a readus pe primul plan al preocupărilor cercurilor politice ale lumii creştine problema cruciatei şi cea a unirii bisericii răsăritene cu cea apuseană. După negocieri prelungite care au dus la un şir de compromisuri în problemele controversate a fost proclamată la Florenţa Unirea celor două biserici (iulie 1439), act de care erau legate angajamentele de acţiune militară antiotomană ale puterilor catolice. În acest cadru se desfăşoară ultimele mari încercări de a salva Bizanţul şi de a înlătura dominaţia otomană din Europa sud-estică.

Acţiunea militară cea mai însemnată întreprinsă sub semnul Unirii de la Florenţa a fost ofensiva regatului ungar sub regele Vladislav I (1440–1444), care a realizat uniunea personală între Ungaria şi Polonia.

Eliminând unul din antagonismele politice din centrul Europei care înlesnise mult progresul puterii otomane la Dunărea de Jos, uniunea polono-ungară a creat o situaţie deosebit de primejdioasă pentru dominaţia Porţii în sud-estul Europei. Puternica acţiune militară a regatului ungar, al cărui principal exponent a fost Iancu de Hunedoara, părea să apropie sfârşitul stăpânirii turceşti în Peninsula Balcanică. Preluând ofensiva, după repetatele incursiuni turceşti în Transilvania şi Ţara Românească, Iancu de Hunedoara, care a reuşit în câteva rânduri să realizeze unitatea de acţiune cu ţările române transcarpatice, pătrunde adânc în teritoriul otoman. Campania din 1443 s-a încheiat cu un mare succes; dar în anul următor, noua campanie menită să elimine pe turci din Europa s-a încheiat cu catastrofa de la Varna (noiembrie 1444), în cursul căreia a murit însuşi regele Vladislav, fapt care a pus capăt uniunii ungaro-polone şi a îndepărtat Polonia de la politica antiotomană. O nouă încercare a lui Iancu de Hunedoara de a înfrunta puterea otomană în Peninsula Balcanică, în cooperare cu aliatul său Gheorghe Castriotul, supranumit Skanderbeg, care răsculase Albania împotriva turcilor, a fost înfrântă de sul-

tanul Murad II la Kossovopolje (1448). Calea era acum deschisă pentru o acţiune otomană decisivă împotriva Bizanţului.

Cucerirea Constantinopolului a revenit fiului lui Murad II, sultanul Mehmet II Cuceritorul (1451–1481). Înţelegând însemnătatea intereselor în joc la Constantinopol, Mehmet II a pregătit cu excepţională grijă din punct de vedere militar şi diplomatic asediul Bizanţului. Armistiţiul încheiat de noul sultan cu Ungaria şi cu Veneţia nu a avut alt sens decât de a neutraliza aceste forţe, potenţial cele mai primejdioase în momentul suprem al atacului împotriva capitalei Imperiului bizantin, care a căzut la 29 mai 1453.

Cucerirea Constantinopolului de către Mehmet II a însemnat nu numai sfârşitul Imperiului bizantin, ale cărui ultime fragmente, Morea şi Trapezuntul, aveau să intre şi ele în decurs de un deceniu sub dominaţia otomană; fapt mult mai însemnat, ea a adus şi statornicirea acestei dominaţii în sud-estul Europei. De acum înainte ideea cruciatei antiotomane, în declin la sfârşitul secolului anterior, pierde tot mai mult teren, iar dominaţia otomană se întinde treptat asupra întregii Peninsule Balcanice cuprinzând teritoriile care rămăseseră până atunci în afara ei. Dar intrarea Constantinopolului sub stăpânire turcească a mai atras şi modificarea statutului Strâmtorilor şi a situaţiei Mării Negre, evoluţie cu consecinţe de mare însemnătate pentru istoria popoarelor balcanice şi a riveranilor bazinului pontic.

4. – *Instaurarea dominaţiei otomane în Marea Neagră*[9]. Instaurarea stăpânirii turceşti la Bosfor a marcat şi începutul unei noi etape în istoria Mării Negre. Încă din primii ani după cucerirea Constantinopolului, Imperiul otoman aduce în condiţia de tributari puterile riverane ale Mării Negre care nu îi erau supuse încă dinainte. Moldova, Caffa – împreună cu întregul sistem de colonii genoveze pe care-l prezida –, Imperiul de Trapezunt, acceptă acum (1455/1456) să plătească tribut sultanului şi să-i recunoască autoritatea. Angajat în luptele de la Dunăre împotriva regatului ungar şi în încercarea de a preveni prin cucerirea Belgradului orice nouă acţiune din această direcţie – încercare care a eşuat în vara anului 1456 –, Mehmet II îşi limitează în această primă etapă ţelurile faţă de Marea Neagră la impunerea tributului şi la sa-

[9] M. Malowist, *Kaffa kolonia genueńska na Krymie i problemu wschodni w latach 1453–1457,* Warszawa, 1947; C. M. Kortepeter, *Ottoman imperial policy and the economy of the Black Sea region in the sixteenth century,* în „Journal of the American Oriental Society", 86. 1966, p. 86– 113; Gh. I. Brătianu, *La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane,* Monachii, 1969; Ş. Papacostea, *Die politischen Voraussetzungen für die wirtschaftliche Vorherrschaft des Osmanischen Reiches im Schwarzmeergebiet (1453– 1484),* în „Münchener Zeitschrift für Balkankunde", I, 1978, p. 217– 245.

tisfacerea nevoilor de aprovizionare ale aparatului său militar. Modificarea statutului de dependenţă creat în aceşti ani şi încorporarea ţărmului pontic aveau să vină ca reacţie la încercările puterilor riverane de a se elibera de forma de dominaţie care le fusese impusă.

Prima din aceste reacţii ale Mării Negre împotriva stăpânirii otomane a venit de la Trapezunt, care, sub protecţia hanului turcmen Uzun Hasan şi în cooperare cu principatele georgiene şi cu emirul din Sinope, s-au răsculat, refuzând să mai plătească tribut (1460). Desfăşurată în legătură cu pregătirile de cruciată preconizate la congresul de la Mantova, organizat din iniţiativa papei Pius II, acţiunea a atras reacţia imediată a lui Mehmet II. În cursul campaniei din 1461, sultanul cucereşte Sinope şi Trapezuntul şi încorporează în imperiul său întregul ţărm meridional al Mării Negre. În Europa a intrat în acţiune Ţara Românească, sub Vlad Ţepeş, care a atacat şi nimicit dispozitivul otoman de la Dunărea de Jos. Campania sultanului din 1462, deşi neconcludentă din punct de vedere militar, a reuşit să readucă Ţara Românească în orbita puterii otomane şi să o elimine ca factor activ al coaliţiei antiotomane.

A doua etapă a cuceririi ţărmului pontic s-a desfăşurat în cadrul marelui război veneto-turc (1463–1479) pentru supremaţia în Marea Egee. Coaliţia organizată de Veneţia după 1470 – an în care Mehmet II a cucerit Eubea, făcând demonstraţia marii puteri navale turceşti recent constituite – a antrenat în acţiune din nou Marea Neagră. Folosind situaţia favorabilă creată de noua ofensivă a lui Uzun Hasan, Ştefan cel Mare, domnul Moldovei, smulge Ţara Românească sferei de influenţă a Porţii otomane, ameninţând poziţiile imperiului de la Dunărea de Jos. După ce a respins oastea otomană comandată de beglerbegul Rumeliei, Soliman (Vaslui, ianuarie 1475), Ştefan s-a străduit să lărgească coaliţia antiotomană, antrenând în luptă şi puterile din Crimeea, pentru a face legătura cu Uzun Hasan. Marelui program pontic al domnului Moldovei, sultanul i-a răspuns cu expediţia navală care a dus la cucerirea Caffei (iulie 1475) şi a întregului ţărm al Çrimeii. În urma acestei expediţii, hanatul tătar al Crimeii a intrat sub suzeranitatea Porţii otomane, eveniment care a modificat radical situaţia politică în Europa răsăriteană.

Încercările imediate ale lui Ştefan de a restabili situaţia din Crimeea şi de a alunga stăpânirea turcească au fost abandonate o dată cu ieşirea Veneţiei din luptă (1479), fapt care a sancţionat dominaţia otomană în Morea, Albania şi în Marea Egee. Noua încercare a Moldovei de a înlătura dominaţia otomană de la Dunărea de Jos, în cooperare cu Ungaria, în 1481, imediat după moartea lui Mehmet II, a eşuat şi ea. Trei ani mai târziu, în vara anului 1484, noul sultan, Baiazid II, întreprinde o campanie terestră şi navală împotriva

Chiliei şi a Cetăţii Albe – ultimele mari centre libere ale bazinului pontic – şi le cucereşte.

Cucerirea ţărmului pontic de către Imperiul otoman, urmare a preluării controlului Strâmtorilor în 1453, a avut consecinţe multiple pe plan local şi general. Din punct de vedere politic, Poarta otomană, prin poziţiile strategice însemnate pe care le-a ocupat, a fost în măsură să exercite o influenţă directă asupra statelor riverane aflate în aria ei de acţiune directă. Din punct de vedere economic, ea a preluat marile venituri vamale ale centrelor pontice încorporate în teritoriul său şi a început să organizeze exploatarea resurselor economice ale regiunilor riverane, exploatare care avea să se agraveze în secolele următoare. Pe un plan mai general, cucerirea bazinului pontic de către turci a pus capăt marii funcţii îndeplinite de acesta în secolele anterioare, ca zonă de legătură directă între lumea apuseană şi cea a orientului asiatic. Urmarea acestei situaţii, agravată în deceniile următoare de noile cuceriri turceşti în bazinul răsăritean al Mediteranei, a fost accelerarea tendinţei lumii apusene de a găsi noi drumuri spre Orient şi sporirea decalajului între Europa apuseană şi cea răsăriteană.

ÎNTEMEIEREA MITROPOLIEI MOLDOVEI: IMPLICAŢII CENTRAL ŞI EST-EUROPENE*

Întemeierea mitropoliei Moldovei a fost, ca şi cea a Ţării Româneşti, rezultatul întâlnirii dintre voinţa ţării, adică a domniei ei, de a-şi desăvârşi neatârnarea prin obţinerea unei surse proprii de legitimare spirituală a puterii supreme, şi efortul patriarhiei ecumenice de a recupera poziţiile pierdute în Europa răsăriteană în favoarea catolicismului. Spre deosebire însă de Ţara Românească, evoluţia a fost în cazul Moldovei mai lentă şi mai întortocheată; faptul se explică prin cadrul internaţional diferit în care s-a produs în Moldova desăvârşirea statului de sine stătător în sfera vieţii bisericeşti[1].

Tendinţa Moldovei de o obţine o instanţă bisericească superioară în legătură fie cu Roma, fie cu Bizanţul – cele două centre de legitimitate spirituală supremă a creştinătăţii medievale – s-a manifestat clar încă din primii ani de neatârnare, în zilele lui Bogdan şi ale succesorului său imediat, Laţcu. Cum în contextul politic dat singura soluţie posibilă pentru realizarea ţelului amintit era apelul la papalitate, aceasta a fost şi direcţia urmată de Laţcu; venind în întâmpinarea aspiraţiilor voievodului Moldovei, curia papală i-a acordat o epis-

---

* Comunicare susţinută la 25 martie 1987 la *Societatea română de studii bizantine*. Publicată în „*Românii în istoria universală*", III, 1, 1988, p. 525–541.

[1] Lucrările de bază pentru tema dezbătută sunt următoarele: N. Dobrescu, *Întemeierea mitropoliilor şi a celor dintâi mănăstiri din ţară*, Bucureşti, 1906; N. Iorga, *Condiţiile de politică generală în care s-au întemeiat bisericile româneşti în secolele XIV–XV*, Bucureşti, 1913 (extras din „Analele Acad. Rom.", Mem., secţ. ist., s. II, t. XXXV); reeditat în N. Iorga, *Scrieri asupra evului mediu românesc*, ed. Ş. Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 95–112; C. Marinescu, *Înfiinţarea mitropoliilor în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1924, extras din „Analele Acad. Rom.", Mem., secţ. ist., s. III, t. II); V. Laurent, *Aux origines de l'église de Moldavie. Le métropolite Jérémie et l'évêque Joseph*, în "Revue des études byzantines ", V, 1947, p. 158–170; J. Darrouzès, *Les régestes du Patriarcat de Constantinople*, I, *Les actes des Patriarches*, fasc. VI, *Les régestes de 1377 à 1410*, Paris, 1979 (notele explicative ele editorului au valoare de contribuţii monografice); M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, I, Bucureşti, 1980, p. 239–268; Şt. S. Gorovei, *Aux débuts des rapports moldo-byzantins*, „Revue roumaine d'histoire", XXIV, 1995, p. 183–207.

copie în dependenţă directă de ea, cu sediul în oraşul Siret, semn al recunoaşterii existenţei neatârnate a noului stat şi, în acelaşi timp, în formele cele mai răspicate, desprinderea totală din vechea legătură de dependenţă ecleziastică de mitropolia de Halici[2]. Neatârnarea ecleziastică de Halici, recunoscută de papalitate în 1370, însemna însă şi emanciparea Moldovei – cel puţin pe cale indirectă – de pretenţiile de dominaţie ale stăpânitorilor politici ai Haliciului.

Succesul lui Laţcu a fost însă de scurtă durată; preluarea coroanei polone de către Ludovic de Anjou în 1370, instituirea uniunii personale ungaro-polone ca urmare a acestui fapt şi progresiva instaurare a dominaţiei ungare la Halici au sfârşit prin a pune capăt situaţiei create de iniţiativa lui Laţcu. Înfiinţarea arhiepiscopiei catolice de Halici în 1375, din imboldul şi sub controlul lui Ludovic[3], şi anularea autonomiei episcopiei de Siret au semnalizat hotărârea regelui de a readuce Moldova în situaţia de voievodat dependent de coroana ungară, astfel cum fusese în vremea lui Dragoş şi a descendenţilor săi, până la alungarea lor din ţară de către Bogdan[4].

Blocată în direcţia Romei, ţara a încercat să obţină independenţa ecleziastică de la Bizanţ; încercarea a avut loc în împrejurări internaţionale considerabil modificate faţă de cele create de succesele lui Ludovic de Anjou în ultima etapă a domniei lui. Noul context internaţional s-a caracterizat prin

---

[2] „...quod solum et immediate sancte sedi apostolice in spiritualibus subsit...; dictum oppidum Ceretense ac totam praedictam terram seu ducatum Moldaviensem ab omni potestate, dominio, superioritate et jurisdictione ordinaria et diocesana et subiectione episcopali praefati episcopi Halecensis seu gerentis se pro episcopo Halecensi, ac ecclesie Halecensis ac cuiuslibet alterius persone ecclesiastice in ipsius oppido et terra seu ducatu quamcumque spiritualem seu ecclesiasticam potestatem sive jurisdictionem se pretendenti habere et ejus ecclesie et dignitatis totaliter in perpetuum eximatis et etiam liberetis...; Hurmuzaki, I, 2, p. 161.

[3] Wl. Abraham, *Powstanie organizacyi kościóla lacinskiego na Rusi*, I, Lwów, 1904, p. 295–298.

[4] În stadiul actual al informaţiei e imposibil de stabilit la ce dată a fost readusă episcopia de Siret în dependenţa ierarhiei catolice a Haliciului. În 1391, faptul era consumat: „Ad Haliciensem archiepiscopatum Russiae Metropolim longe lateque patentem, ut quae Russiam, Podoliam, Wolchiniam, Pocutiam et Walachiam contineat, per obitum Bernardi assumptus est frater Jacobus Ruchen de Wladna V. kal. Junii..."; L. Waddingus, *Annales Minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, ed. tertia, IX, Quaracchi, 1932, p. 119. Foarte probabil faptul s-a petrecut în legătură cu noul raport stabilit între regatul ungar şi Moldova în ultimii ani de domnie a lui Ludovic de Anjou şi în primii ani de domnie a lui Petru I, aşadar circa 1378–1382. Pentru restabilirea raportului feudo-vasalic între cele două state în acest interval, v. Ş. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în „Revue roumaine d'histoire", XVII, 1978, p. 395. La mărturiile invocate în studiul amintit, se adaugă încă una a cărei însemnătate nu mai are nevoie de a fi subliniată: „Lepoli (Vladislav Jagiello) Petrum Palatinum Moldaviae sive Valachiae cum proceribus ipsius sollenni jurejurando adactos, in fidem et clientelam accepit, cum ii ab Ungaris sub interregno defecissent"; M. Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Basileae, 1528, p. 243.

constituirea uniunii polono-lituaniene în 1385, devenită în scurt timp principala putere în Europa central-răsăriteană, şi prin dezagregarea concomitentă a puterii angevine după decesul lui Ludovic de Anjou (1382), urmat îndeaproape de destrămarea blocului de state şi popoare prinse în aria de hegemonie a regatului angevin. Consecinţă a acestui dublu proces care a atras o masivă deplasare de putere de la regatul ungar la uniunea polono-lituaniană, teritoriile ruse apusene au fost reanexate de coroana polonă în 1387 (cucerirea polonă s-a încheiat la 11 august 1387, când a capitulat garnizoana ungară din Halici). Scurt timp după această mutaţie, în toamna aceluiaşi an, Moldova s-a asociat noii constelaţii de puteri prin mijlocirea omagiului vasalic înfăptuit la Lwów de Petru I al Muşatei în mâinile regelui Poloniei, Vladislav Jagiello. Doi ani mai târziu, în 1389, pentru a se pune la adăpost de o revenire ofensivă a regatului ungar, domnul Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrân, a iniţiat negocieri cu regatul polon prin mijlocirea Moldovei, negocieri care au pus bazele alianţei dintre cele două ţări. În decurs de câţiva ani, aşadar, teritoriile ruse apusene, Moldova şi Ţara Românească au ieşit din aria de hegemonie a regatului ungar şi au intrat, în situaţii diferite, în constelaţia de puteri constituită în jurul uniunii polono-lituaniene.

Noua conjunctură s-a caracterizat nu numai printr-o substituire de hegemonii politice dar şi prin tendinţe noi de politică ecleziastică şi confesională. Spre deosebire de regatul ungar sub angevini, îndeosebi sub Ludovic de Anjou, principalul adversar al confesiunii răsăritene în această parte a Europei, care urmărise implacabil asimilarea aderenţilor ei la credinţa şi ritualul bisericii apusene, regalitatea polonă s-a arătat mult mai dispusă la compromis cu supuşii ei de rit ortodox şi cu forurile bisericeşti superioare care îi guvernau. În acest context politic şi bisericesc favorabil s-a desfăşurat efortul patriarhiei ecumenice de a recupera poziţiile pierdute în deceniul anterior în spaţiul halician şi în Moldova. Reglementarea statutului bisericesc al acestor teritorii avea să fie luată în discuţie cu prilejul întâlnirii la Lwów între Petru I şi Vladislav Jagiello în toamna anului 1387 când cei doi parteneri ai noii legături feudo-vasalice au purtat negocieri cu un înalt reprezentant al imperiului bizantin.

Textul care a consemnat omagiul vasalic prestat de Petru I lui Vladislav Jagiello a înregistrat şi jurământul depus cu acest prilej de domnul Moldovei, consfinţire spirituală a actului laic al închinării vasalice, pe o cruce ţinută în mâini, fapt semnificativ, de un înalt ierarh al bisericii răsăritene, Ciprian, mitropolit al Kievului şi al întregii Rusii[5].

[5] „Super quibus omnibus premissis in testimonium perpetue firmitatis corporale prestitimus sacramentum iuxta ritum et consuetudinem orientalis ecclesie lignum vite in manibus domini Cypriani metropolitani Kijoviensis ore proprio osculantes "; M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 599. Cu drept cuvânt s-a sub-

Semnificaţia acestui act simbolic a fost deseori discutată în istoriografia noastră, nu însă în toată complexitatea sa. Pentru a-l înţelege cât mai cuprinzător, se impune, în prealabil, desluşit sensul prezenţei lui Ciprian la Lwów în toamna anului 1387[6].

Călugărul bulgar Ciprian, „una din cele mai strălucite personalităţi ale ortodoxiei răsăritene în secolul XIV"[7] a îndeplinit un rol de primă însemnătate în înfăptuirea politicii patriarhiei constantinopolitane în lumea ruso-lituaniană în ultimele decenii ale secolului XIV şi în primii ani ai secolului XV, până la moartea sa. Scopul principal al îndelungatei sale misiuni în Europa răsăriteană a fost acela de a asigura controlul patriarhiei asupra lumii ruse şi de a îngrădi progresele catolicismului care ameninţa să sustragă arii întinse influenţei ortodoxiei în această parte a continentului. În 1375, în urma unei misiuni de explorare îndeplinite în anii precedenţi, patriarhia l-a numit „mitropolit al Kievului şi al lituanienilor", adică al teritoriilor ruse şi al populaţiei de rit răsăritean intrate sub stăpânirea lituaniană; act smuls patriarhiei de ducele lituanian Olgierd, sub ameninţarea trecerii forţate la catolicism a supuşilor săi ortodocşi în cazul în care i-ar fi fost refuzată o mitropolie proprie. Noul mitropolit, numit mai mult de nevoie decât de voie de patriarhul Filotei Kokkinos, urma să preia, după moartea mitropolitului în funcţie al Rusiei, aflat atunci la Moscova, controlul asupra „întregii Rusii"[8].

În mai 1387, împăratul Ioan V Paleologul l-a investit pe Ciprian cu o misiune specială în teritoriile ruse apusene[9]. Deşi conţinutul însuşi al misiunii

liniat valoarea simbolică pentru poziţia internaţională a Moldovei în 1387 a îmbinării dintre omagiul vasalic de tip occidental înfăptuit de Petru I cu prilejul întâlnirii sale cu regele Vladislav Jagiello şi jurământul pe cruce al domnului potrivit ritualului bisericii răsăritene; Şt. S. Gorovei, *Aux débuts des rapports moldo-byzantins*, p. 207. Dublul legământ al domnului exprimă îndoita orientare a ţării peste care domnea: spre Polonia, ca reazem împotriva expansiunii ungare, spre Bizanţ, pentru legitimarea spirituală a puterii domneşti şi a statului de sine stătător.

[6] Pentru evoluţia situaţiei bisericeşti în teritoriile ruse apusene în această vreme, v. A. M. Ammann, *Abriss der ostslavischen Kirchengeschichte*, Wien, 1950, p. 97–110; F. Tinnefeld, *Byzantinisch-russische Kirchenpolitik im 14. Jahrhundert*, în „Byzantinische Zeitschrift", LXVII, 1974, p. 373–383; J. Meyendorff, *Byzantium and the Rise of Russia. A study of byzantino-russian relations in the fourteenth century*, Cambridge, 1981, p. 191–260.

[7] J. Meyendorff, *Byzantium and the Rise of Russia*, p. 197

[8] *Ibidem*, pp. 193–195, 197, 200–201. Pentru titlul mitropolitan originar purtat de Ciprian, v. *ibidem*, p. 200, n. 1.

[9] F. Miklosich – J. Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, II, Vindobonnae, 1862, p. 98–99; J. Darrouzès, *Les régestes*, I, 6, p. 118–119; Fr. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, 3. Theil, München und Berlin, 1965, p. 72, nr. 3486 ; cf. J. Meyendorff, *Byzantium and the Rise of Russia*, p. 239. Istoricii bisericii bizantine şi ai celei ruse par să ignore cu desăvârşire prezenţa lui Ciprian la Lwów în toamna anului 1387, cunoscută doar din actul de închinare a lui Petru I. La rândul lor, istoricii români nu au remarcat sensul prezenţei lui Ciprian în Rusia Mică în 1387, caracterul imperial, aşadar direct politic, al misiunii sale.

nu e divulgat de actul patriarhal care o menţionează, rostul ei e evident legat de marile transformări politice petrecute sau în curs de desfăşurare în spaţiul rus apusean şi în Moldova ca urmare a prăbuşirii dominaţiei angevine şi a constituirii uniunii polono-lituaniene.

Informaţii directe cu privire la negocierile purtate la Lwów de mitropolitul Ciprian cu regele Poloniei şi cu domnul Moldovei nu ne-au rămas; şi totuşi unele din rezultatele lor se pot deduce din evenimentele petrecute ulterior în teritoriile ruse apusene şi în Moldova precum şi din însăşi ceremonia jurământului pe cruce de către Petru I.

Misiunea lui Ciprian din toamna anului 1387 s-a încheiat cu un succes parţial imediat şi cu un eşec major în perspectivă. Succesul a constat în recâştigarea parţială pentru credinţa răsăriteană şi pentru obedienţa, măcar formală, de patriarhia de la Constantinopol a teritoriilor ruse apusene şi a Moldovei. Confirmarea în funcţie a mitropolitului Antonie al Haliciului, a cărui numire fusese propusă de Cazimir al Poloniei şi obţinută din partea patriarhiei în 1370 sub ameninţare, a însemnat implicit şi recunoşterea apartenenţei de Constantinopol a ansamblului diocezei haliciene, care la data aceasta cuprindea şi Moldova. Dar acest succes moral incontestabil era umbrit de faptul că mitropolitul Antonie fusese de la început candidatul coroanei polone, nu al patriarhiei, şi că, judecând după indiciile certe desprinse din evenimentele următoare, Ciprian nu a reuşit să obţină câştig de cauză pentru patriarhie în problema dreptului de a-l desemna pe viitorul mitropolit de Halici, drept de care depindea controlul efectiv asupra diocezei şi a credincioşilor cuprinşi în limitele ei. Convulsiunile din anii următori dezlănţuite de lupta în jurul acestui drept nu lasă loc la nici un dubiu cu privire la rezultatul negocierilor din 1387. O constatare similară se impune şi în cazul Moldovei.

Întâlnirea dintre mitropolitul Ciprian, emisar imperial şi fruntaş al bisericii bizantine, şi Petru I, domnul Moldovei, la Lwów în toamna anului 1387 a fost primul contact oficial cunoscut între Moldova şi Bizanţ. Din faptul că domnul Moldovei a jurat credinţă pe cruce în mâinile înaltului exponent al autorităţilor bizantine supreme, împăratul şi patriarhul, se desprind câteva concluzii însemnate.

În primul rând, e evident că la această dată, Petru I părăsise confesiunea catolică pe care o împărtăşise până atunci[10] şi că aderase sau revenise la cre-

[10] Un indiciu în acest sens este donaţia făcută în 1384 mănăstirii dominicane din Siret; DRH., A. Moldova, I, p. 1–2. Un altul, mai direct, e referinţa lui Ioan de Sultanieh la apartenenţa domnului şi „în special" a mamei sale Margareta la confesiunea occidentală, latină, urmare a convertirii lor; Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnare*, p. 190. Afirmaţia mai categorică în privinţa Margaretei se explică prin revenirea ulterioară a lui Petru la ortodoxia răsăriteană; Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârşitul veacului XIV*,

dinţa răsăriteană pe care o mărturisea marea majoritate a locuitorilor ţării sale. Constatare mai însemnată încă, faptul că domnul Moldovei a jurat credinţă în mâinile mitropolitului Ciprian şi nu în cele ale mitropolitului de Halici e un indiciu limpede al acceptării de către Bizanţ, *acum cel mai târziu*, a dreptului ţării la o mitropolie proprie; constatarea nu exclude posibilitatea unor negocieri prealabile în această chestiune între domnia Moldovei şi patriarhia din Constantinopol. În acest caz însă, la Lwów a fost doar *confirmat* un acord de principiu anterior cu privire la înzestrarea Moldovei cu un scaun mitropolitan propriu[11]. În sfârşit, e evident că acordul moldo-bizantin realizat sau consfinţit la Lwów s-a bucurat de consimţământul regatului polon; pe lângă alte împrejurări, acest factor explică opţiunea Moldovei în favoarea suzeranităţii polone care îi lăsa o libertate mult mai largă în problemele confesionale decât fusese dispus să-i acorde regatul ungar. A rămas în schimb nerezolvată la Lwów în 1387 chestiunea de însemnătate decisivă a desemnării viitorului mitropolit al Moldovei în momentul dispariţiei şi încetării păstoriei mitropolitului în funcţie al Haliciului, care urma să producă şi desprinderea efectivă a Moldovei de dioceza haliciană.

Aşadar, acordurile de la Lwów între Bizanţ, de o parte, Polonia şi Moldova, de altă parte au lăsat să subsiste un grav dezacord care în scurt timp avea să capete proporţiile unui antagonism acut. Conflictul a decurs din hotărârea fermă a celor două state de a-şi rezerva dreptul de desemnare a titularilor scaunelor mitropolitane din teritoriile aflate în dependenţa lor şi din voinţa nu mai puţin categorică a patriarhiei de a apăra ceea ce considera a fi una din prerogativele ei cele mai de seamă; un conflict tipic medieval între o biserică imperială cu veleităţi de universalitate, care înţelegea să păstreze controlul efectiv asupra bisericilor din aria ei de hegemonie spirituală, şi statele în for-

---

Bucureşti, 1942, p. 108, contestă apartenenţa la catolicism a lui Petru, invocând jurământul său pe cruce din 1387, potrivit ritului bisericii răsăritene. Ea nu ţine seama de modificarea de situaţie politică şi de trecerile obişnuite da la o confesiune la alta în această vreme.

[11] Întemeierea mitropoliei „Maurovlahiei" a fost cu aproximaţie datată de unii cercetători fie înainte de 1386–1387, vreme în care s-a presupus în general că a fost redactat textul care înregistrează faptul (*Ektesis Nea. v. Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, ed. H. Mihăescu, R. Lăzărescu, N. S. Tanaşoca şi T. Teotoi, Bucureşti, 1982, p. 312=FHDR), fie după 1391. Pentru unele din opiniile formulate în această privinţă, v. Şt. S. Gorovei, *Aux débuts des rapports moldo-byzantins*, p. 183; argumentele care se opun datării timpurii au fost invocate de J. Darrouzès, *Les régestes*, p. 449–451. Ipoteza potrivit căreia abia după 1387 Moldova a cerut un mitropolit la Constantinopol, întemeiată tocmai pe faptul că la Lwów Petru a depus jurământul în mâinile lui Ciprian şi nu în cele ale unui mitropolit propriu, nu ţine seama de etapele procesului, de distincţia între solicitare, negocieri, hotărârea de principiu de a crea instituţia şi, în sfârşit, numirea titularului ei; ipoteza a fost emisă de N. Iorga, *Condiţiile de politică generală*, p. 110.

mare sau în proces de consolidare, hotărâte să controleze cât mai îndeaproape bisericile din aria lor de dominaţie temporală.

Limitate în timp la durata existenţei mitropolitului Antonie al Haliciului, acordurile de la Lwów nu i-au supravieţuit. Moartea mitropolitului în 1391 a lăsat teren liber de manifestare contradicţiilor de interese ale părţilor în joc.

Informată despre moartea lui Antonie, patriarhia s-a grăbit să-şi afirme dreptul de a decide în problema succesiunii la scaunul mitropolitan rămas vacant, încredinţând administrarea diocezei Haliciului unui localnic, „ieromonahul Simion din Rusia Mică", în aşteptarea unei reglementări definitive. Dar, fapt ciudat la prima vedere, pentru nu a fi luată prin surprindere de eventuala moarte a lui Simeon, patriarhia a încredinţat supravegherea situaţiei ecleziastice din dioceza haliciană voievodului maramureşean Baliţa şi fratelui său Dragoş, pe care patriarhul îi desemnează drept „conducătorii de acolo" („οἱ ἐκει ἄρχοντες")[12]. Surprinzătoarea iniţiativă a patriarhiei, care a conferit autoritate în materie ecleziastică în dioceza Halici celor două căpetenii maramureşene cu stăpâniri aflate în limitele regatului ungar, şi care, fapt încă mai însemnat, au întreţinut relaţii excelente de cooperare cu conducerea acestuia, atât în zilele lui Ludovic de Anjou cât şi sub succesorul acestuia, Sigismund de Luxemburg, se impune scrutată în întreaga ei semnificaţie. O altă hotărâre patriarhală, simultană cu cea amintită, aduce în privinţa aceasta un început de lămurire.

În august 1391, patriarhia a acordat statut de stavropighie mănăstirii de la Peri a celor doi fraţi maramureşeni, nobilii Baliţa şi Dragoş („εὐγενέστατοι αὐταδελφοι"), aşadar statut de lăcaş mănăstiresc în dependenţă directă de scaunul patriarhal, conferind în acelaşi timp egumenului calitatea de "exarh al ţinuturilor supuse mănăstirii", cu largă jurisdicţie asupra clerului din regiune. Mai mult încă, actul patriarhal a conferit voievodului Baliţa şi lui Dragoş – acesta din urmă se deplasase personal la Constantinopol pentru a negocia cu patriarhul – dreptul de a-l numi pe succesorul egumenului în funcţie la decesul acestuia[13].

E neîndoielnic, cum s-a observat în repetate rânduri, că instituirea stavropighiei din Peri a consacrat autonomia bisericească a teritoriilor din Maramureş şi din zonele învecinate aflate sub controlul direct al descendenţei lui

[12] „Iar dacă acesta (Simeon) va muri între timp, atunci principii de acolo, voievodul Baliţă şi fratele său Dragoş, să aibă îngăduinţa de a alege un altul în fruntea bisericii, pe care şi acela să o cârmuiască în aceleaşi condiţii în care o va face şi ieromonahul Simeon"; FHDR, IV. p. 233.

[13] FHDR, IV, p. 233.

[14] Pentru însemnătatea politico-bisericească a privilegiului din august 1391, v. între alţii I. Mihaly, *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV*, Sighet, 1900, p. 111; N. Iorga, *Studii şi documente*, XII, p. XL; I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice*, Cluj–Sibiu, 1944, p. 85–91 (autorul subliniază atât tendinţa spre autonomie a celor doi fraţi

Dragoş „descălecătorul" Moldovei[14]. Dar tot atât de neîndoielnică e constatarea că faptul s-a înscris într-o arie de decizii încă mai largă şi că în înţelegerea dintre patriarhie şi cei doi nobili români din Maramureş e implicit şi un acord bizantino-ungar. E evident că legătura dintre patriarhie şi Drăgoşeştii de strictă fidelitate faţă de coroana regală ungară, fidelitate răsplătită chiar în această vreme de Sigismund de Luxemburg[15], s-a făcut cu învoirea sau cu convenţa conducerii regatului ungar. O asemenea evoluţie presupunea însă o considerabilă modificare a atitudinii regatului ungar faţă de credinţa răsăriteană, schimbare care efectiv s-a produs în zilele lui Sigismund de Luxemburg[16]. Spre deosebire de predecesorul său pe tronul ungar, care a urmărit cu rigoare absolută idealul de „unitas fidei" în regatul său şi s-a dovedit intransigent în negocierile cu Bizanţul, Sigismund a manifestat o înclinaţie puternică spre dialogul interconfesional şi spre compromis între cele două biserici; înclinaţie larg favorizată de criza puternică a bisericii catolice, împărţită timp de câteva decenii de schisma papală în arii de obedienţă diferite şi antagonice.

Negocierile patriarhiei cu cei doi fraţi maramureşeni, statutul de stavropighie acordat mănăstirii lor din Peri, dreptul de supraveghere recunoscut lor asupra mitropoliei de Halici au fost primul indiciu al apropierii bizantino-ungare în vremea lui Sigismund de Luxemburg; altele aveau să apară în anii următori.

Iniţiativa din august 1391 a patriarhiei constantinopolitane privind mitropolia de Halici a constituit un act de ostilitate atât faţă de Polonia cât şi faţă de Moldova; constatare făcută cu decenii în urmă de istoricul polon K. Chodynicki[17] dar rămasă neobservată de istoricii noştri. Într-adevăr, numirea de către patriarhie a unui locţiitor al mitropolitului de Halici sub patronajul lui

---

maramureşeni, cât şi rolul pe care şi-l atribuiau în extinderea influenţei ungare la Halici); Şt. Lupşa, *Biserica ortodoxă română din Ardeal şi Ungaria în vremea lui Iancu de Hunedoara,* în *„Mitropolia Ardealului"*, II, 1957, nr. 3–4, p. 223–224; R. Popa, *Zur kirchlichen Organisation der Rumänen in Nordsiebenbürgen im Lichte des patriarchalischen Privilegiums von 1391*, în „Ostkirchliche Studien", 24, 1975, nr. 4, p. 309–317.

[15] Pentru puternica legătură dintre Drăgoşeşti şi regii Ludovic de Anjou şi Sigismund de Luxemburg, v. I. de Mihaly, *Diplome maramureşene,* passim; E. Lukinich şi colaboratori, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria ilustrantia*, Budapest, 1941, passim.

[16] „Îndată după lupta de la Cossovo, Bizanţul ameninţat intră în legături cu Ungaria noului rege Sigismund, până la hotarele căruia venise primejdia. Călătoria la Constantinopol a maramureşanului Drag avea desigur caracterul unui act politic în acest sens"; N. Iorga, *Condiţiile de politică generală*, p. 23; G. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970, p. 118–119, a sesizat şi semnalat, e drept numai în treacăt, această evoluţie a politicii regatului ungar, exemplificând-o tocmai cu cazul maramureşan.

[17] K. Chodynicki, *Kosciól prawoslawny a Rzecspospolita Polska. Zarys historyczny (1370–1632),* Warszawa, 1934, p. 31–32, care subliniază şi legătura strânsă dintre Drăgoşeşti şi regii Ludovic de Anjou şi Sigismund de Luxemburg.

Baliţa şi Dragoş însemna introducerea în jocul competiţiilor pentru Halici a unui factor dependent de un centru de putere ostil atât Poloniei cât şi Moldovei, anume regatul ungar, care tocmai atunci se afla în plină acţiune de pregătire a „recuperării" poziţiilor pierdute în teritoriile anterior controlate de Ludovic de Anjou în spaţiul rus apusean şi în cel românesc extracarpatic.

În mai multe sensuri gravă a fost hotărârea patriarhiei în privinţa Moldovei. În primul rând pentru că domnul Moldovei, Petru, manifestase şi el nu cu mult timp în urmă veleităţi de a-şi asigura controlul asupra Haliciului şi, desigur, implicit, dreptul de a decide în problemele mitropoliei de Halici; tendinţă care se întrevede limpede din faptul că între elementele teritoriale solicitate şi obţinute ca zălog din partea regelui Poloniei în schimbul împrumutului bănesc pe care i-l acordase se afla şi Haliciul[18]. În al doilea rând, şi mai grav încă, pentru că dreptul de supraveghere al Dragoşeştilor şi indirect al regelui Sigismund asupra mitropoliei de Halici[19] prevestea o nouă încercare de restaurare a suzeranităţii regatului ungar asupra Moldovei. În sfârşit, pentru că patriarhia a încredinţat mandatul la Halici tocmai familiei Drăgoşeştilor, profund ostilă casei domnitoare a Moldovei.

Rivalitatea dintre cele două familii nobiliare maramureşene, cea a Drăgoşeştilor şi cea a Bogdăneştilor, era încă departe de a se fi stins la această dată[20]. Deschisă cu câteva decenii în urmă în Maramureş, la începuturile domniei lui Ludovic de Anjou, cel mai târziu, rivalitatea şi-a găsit în Moldova principala arie de manifestare, odată cu alungarea din ţară a descendenţei lui Dragoş de către Bogdan. Ludovic de Anjou nu a renunţat nici la sfârşitul domniei la gândul de a-i restaura pe Drăgoşeşti la cârma voievodatului care se emancipase prin Bogdan de sub dominaţia sa[21] şi, desigur, proiectul nu a lipsit nici din programul lui Sigismund în 1390, când făcea pregătiri în vederea unei acţiuni militare în Moldova. De altminteri, efortul cel mai susţinut al patriarhiei de a-şi impune punctul de vedere atât la Halici cât şi în Moldova coincide în linii generale, sub raport cronologic, cu încercarea lui Sigismund de a-şi restaura dominaţia asupra ambelor teritorii.

Programul lui Sigismund de recuperare teritorială ale cărui prime indicii apar imprecis în 1388 s-a conturat mult mai limpede în anii următori. În toamna anului 1390, pregătirile de campanie împotriva Moldovei erau în curs

---

[18] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 603– 606.

[19] K. Chodynicki, *Kościół prawoslawny*, p. 31.

[20] Pentru rivalitatea dintre Bogdăneşti şi Drăgoşeşti, intensă încă în această vreme, v. N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, Bucureşti, 1937, p. 214– 215.

[21] În 1378, regele întrevedea încă posibilitatea restaurării dinastiei lui Dragoş în Moldova; Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnare*, p. 190.

de desfăşurare[22]. Deşi, foarte probabil, din motive necunoscute, operaţia nu a avut loc, pregătirile vădesc totuşi hotărârea regelui de a nu se resemna cu pierderile teritoriale suferite de regatul său în anii precedenţi. Programul de restauraţie al lui Sigismund de Luxemburg nu viza numai Haliciul şi Moldova ci şi Ţara Românească. Cântărind gravitatea primejdiei, Mircea, de curând înscăunat în domnia Ţării Româneşti, s-a aliat cu Moldova şi Polonia[23], alianţă pe care a reconfirmat-o în 1391[24]. În 1391, aşadar, amploarea programului lui Sigismund în teritoriile ruse apusene e pusă în lumină de înţelegerea dintre Drăgoşeşti şi patriarhia din Constantinopol[25]. Făcând un pas înainte în 1392, Sigismund pune la cale împărţirea teritorială a regatului polon, operaţie la săvârşirea căreia erau invitaţi să se asocieze Ordinul teutonic şi principii moravi şi boemi, rudele sale; partea pe care şi-o rezerva regele Ungariei din prada polonă, împărţită înainte de a fi capturată, cuprindea, între altele, teritoriile ruse apusene, a căror recuperare ar fi atras, evident, şi readucerea Moldovei la obedienţă[26].

Perseverenţa lui Sigismund în această direcţie părea să-l apropie de reuşită în 1392–1393. Încă din 1392, Ţara Românească, sub apăsarea ameninţării otomane, devenită directă, a revenit la cooperare cu Ungaria; în acelaş timp sau în 1393 cel mai târziu, principele lituanian al Podoliei, Feodor Koriatovici, urmând tradiţia de fidelitate a familiei sale faţă de regatul ungar, s-a asociat acţiunii antipolone a lui Sigismund de Luxemburg. Fapt mai grav, domnul Moldovei, Roman, s-a desprins din alianţa cu Polonia spre care păruse să încline la începutul domniei[27], şi şi-a trimis trupele în Podolia în sprijinul lui Koriatovici[28] sau pentru a i se substitui la controlul provinciei. Tot atunci,

[22] Data informaţiei la care se referă notiţa atribuită anului 1388 (Hurmuzaki, I, 2, p. 309), potrivit căreia Sigismund s-ar fi împăcat în acest an cu Vladislav Jagiello pentru a aduce la supunere Moldova şi Ţara Românească , e incertă; v. şi I. Minea, *Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund de Luxemburg*, Bucureşti, 1919, p. 7. Pentru pregătirile de campanie din 1390, v. Hurmuzaki, I, 2, p. 333; DRH, D, I, p. 125; cf. R. Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, în „Analele Universităţii Bucureşti", Seria ştiinţe sociale, Istorie, XV, 1966, p. 61.

[23] Hurmuzaki, I, 2, p. 315–316, 322, 323–324.

[24] Hurmuzaki, I, 2, p. 334–335.

[25] Cu privire la încercarea lui Sigismund de a-şi promova interesele politice în teritoriile haliciene prin mijlocirea Drăgoşeştilor, v. T. Gostynski şi R. Ciocan, *La famille de Dragosh en Pologne*, în „Balcania", VII, 1945, p. 141–144 şi mai ales lucrările polone la care se referă.

[26] Z. Nowak, *Polityka północna Zygmunta Luksemburskiego do roku 1411*, Toruń, 1964, p. 52–58.

[27] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 607–608.

[28] Textul din cronica rusă care aminteşte concursul militar oferit de Roman lui Feodor Koriatovici e citat de P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1944, p. 239; v. şi A. Czolowski, *Sprawy woloskie w Polsce do r. 1412*, Lwów, 1891, p. 12.

probabil, el a revendicat Pocuţia dacă nu a întreprins chiar acţiuni militare pentru a o obţine[29]. Intrarea sa în coaliţie cu Sigismund a fost chiar presupusă de unii cercetători; evoluţia se situează în ordinea posibilului dar nu e atestată documentar[30]. În urma acestui şir de evenimente, întregul sistem politic în spaţiul carpato-dunărean, astfel cum se constituise el în urma mutaţiilor de situaţii din 1387, era ameninţat să se prăbuşească.

În vicisitudinile împrejurărilor politice şi militare din aceşti ani s-a produs şi încercarea patriarhiei ecumenice de a recâştiga controlul asupra bisericii ruse apusene şi a Moldovei.

În august 1391, după cum s-a văzut, patriarhia a dat o soluţie, fie ea şi numai provizorie, problemei succesiunii la scaunul mitropolitan al Haliciului printr-un act de autoritate care înfrunta pretenţiile regalităţii polone, şi tot atunci a creat o stavropighie cu funcţie cvasiepiscopală pentru teritoriile Drăgoeştilor. Dar – afirmă N. Iorga – „exact în acelaş an 1391, Patriarhul trimise, cum vom vedea, un delegat ca să aducă în legătură cu dânsul Biserica, începătoare, a Moldovei“[31]; şi mai departe: „în adevăr, faţă de această Biserică, aşa de nehotărâtă ea însăşi în rosturile ei, patriarhul Antonie, creatorul stavropighiei lui Balica şi Dragu, trimisese nu ca un informator, ci ca mitropolit pe un Teodosie, pe care Petru al Muşatei refusă să-l primească“[32]. În 1391, aşadar, toate entităţile teritoriale dependente anterior, până la decesul mitropolitului Antonie, de mitropolia de Halici, aveau ierarhi canonici recunoscuţi de patriarhie.

---

[29] În 1395, la începutul anului, boierii moldoveni se angajau faţă de regele Poloniei, în numele domnului lor, Ştefan, „să nu mai vorbească nici un cuvânt despre Colomeea şi despre Sneatin şi despre Pocuţia... “; M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 609– 610. Indiciul e clar că tensiunea dintre Moldova şi Polonia în 1393–1394 a avut la bază neînţelegerea cu privire la Pocuţia şi că Roman, folosind situaţia grea a regatului polon, a încercat să rezolve în sensul prevederilor convenţiei din 1388 situaţia teritoriului contestat.

[30] C. Cihodaru, *Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie“, Iaşi, V, 1968, p. 30. Domnia lui Roman s-a prelungit în a doua jumătate a anului 1394, când i-a pus capăt reacţia polonă care l-a adus în scaunul Moldovei pe Ştefan.

[31] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, Bucureşti, 1937, p. 215.

[32] *Ibidem*, p. 314; acelaşi an, 1391 e indicat de N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, I, ed. II, Bucureşti, 1929, p. 59, unde însă Teodosie e calificat drept „emisar“ al patriarhiei din Constantinopol. Oscilaţia lui N. Iorga între cele două calităţi pe care le atribuie lui Teodosie – emisar patriarhal sau mitropolit al Moldovei numit de patriarhie – se explică prin imprecizia unicului text care îl aminteşte; o soluţie definitivă în această chestiune nu poate fi găsită pe temeiul documentaţiei disponibile.

Datarea mai timpurie a misiunii lui Teodosie în Moldova nu e acceptabilă pentru cine socoteşte că problema ocupării scaunului mitropolitan al ţării nu a devenit actuală, cel puţin pentru patriarhia constantinopolitană, decât începând din 1391.

Actul de autoritate al patriarhului ecumenic a dat însă greş; nu numai Moldova dar şi Polonia au respins soluţiile pe care a încercat să le impună patriarhia constantinopolitană. În chiar anul 1391 sau 1392 cel mai târziu, Vladislav Jagiello a impus pe scaunul de Halici pe propriul său candidat, episcopul Ioan de Luţc, pe care l-a trimis în 1393 la Constantinopol spre confirmare. Încercarea patriarhiei de a anula hotărârea lui Jagiello şi de a impune un alt candidat la Halici, la sugestia mitropolitului Ciprian, s-a lovit de intransigenţa regelui, care şi-a menţinut în continuare în scaun protejatul[33]. Nici în Moldova patriarhia nu s-a resemnat cu refuzul domnului şi a numit un mitropolit în persoana lui Ieremia în 1392 sau 1393, la sfârşitul domniei lui Petru sau, mai probabil, la începutul celei a fratelui său Roman[34]. Refuzul domnului de a-l accepta pe noul mitropolit numit de patriarh căruia i-a opus un mitropolit propriu în persoana episcopului Iosif, după precedentul creat de Vladislav Jagiello, a dat caracter dramatic confruntării dintre domnia Moldovei şi patriarhia din Constantinopol.

Domnia lui Roman, fratele lui Petru I şi tatăl lui Alexandru cel Bun, a concentrat în scurta ei durată câteva din cele mai de seamă tendinţe ale evoluţiei statului în Moldova în secolele XIV şi XV.

Extinderea teritorială a ţării spre sud e înregistrată de titlul asumat de domn în actele de cancelarie în care figurează nu numai în calitate de „voievod al Moldovei" dar şi de „moştenitor al întregii Ţări Româneşti de la munte până la malul mării"[35]. Formula pare a sugera cuprinderea în ţara Moldovei nu numai a parathalasiei pontice dintre gurile Dunării şi Nistru ci şi a

---

[33] J. Meyendorff, *Byzantium and the Rise of Russia,* p. 249–250; M. Stasyw, *Metropolia Haliciensis (ejus historia et juridica forma)*, Romae, 1960, p. 37 (Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni, Sectio I); D. Obolensky, *A Late Fourteenth-Century Byzantine Diplomat: Michael, Archbishop of Bethleem,* în vol. *Byzance et les Slaves. Etudes de Civilisation. Mélanges Ivan Dujcev.* Paris, 1979, p. 300–303.

[34] În ceea ce priveşte data numirii lui Ieremia la mitropolia „Maurovlahiei", opiniile cercetătorilor oscilează între anul 1391 şi primele luni ale anului 1393 (1391–1392, potrivit lui J. Darrouzès; cf. Şt. S. Gorovei, *Aux débuts des rapports moldo-byzantins*, p. 186) şi sfârşitul 1392– începutul 1393 pentru cei care consideră că conflictul acut între patriarhie şi domnia Moldovei a izbucnit în vremea lui Roman, când a avut loc excomunicarea; *Ibidem*, p. 193. În toate privinţele e greu de apreciat care iniţiative i-au aparţinut lui Petru şi care fratelui şi succesorului său Roman; cel mai probabil e că a existat continuitate de tendinţă între ultimii ani ai domniei lui Petru şi scurta domnie a lui Roman, în timpul căreia s-au precizat şi maturizat trăsături anterioare.

[35] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 607. Titlul lui Roman indică evident o creştere teritorială a ţării; sigur în sud, în direcţia Mării Negre şi, probabil, tot în sud, pe linia Carpaţilor răsăriteni în zona de curbură, unde a integrat măcar o parte din teritoriul „episcopiei Milcoviei", în detrimentul Ţării Româneşti, evoluţie care a dat naştere conflictului teritorial dintre cele două state; Ş. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii şi materiale de isto-

teritoriilor din zona curburii Carpaţilor, până la hotarul istoric dintre cele două state româneşti medievale[36]. Modificare teritorială care avea să genereze între acestea un conflict cu frecvente recurenţe.

Şi spre nord, încercarea lui Roman de a pune în aplicare învoiala dintre Vladislav Jagiello şi Petru cu privire la Pocuţia a dat curs unei tendinţe de lungă durată a politicii externe a ţării.

Afirmarea domniei sub Roman nu a cunoscut numai o dimensiune teritorială ci şi una instituţională, anume proclamarea autocraţiei prin asumarea titlului de „mare singur stăpânitor" sau „marele singur stăpânitor, din mila lui Dumnezeu domn, Io Roman voievod..."[37]. Activitatea cancelariei, funcţia pe care o exercită acum, de confirmare a stăpânirilor de pământ, e un alt indiciu însemnat al progresului realizat de centralizarea puterii în Moldova lui Roman[38]. Acesta pare să fi fost cadrul cel mai propice înscăunării unui mitropolit din iniţiativă locală, opus mitropolitului canonic Ieremia, care îşi face apariţia în actele cancelariei ca mitropolit al „Maurovlahiei" în 1393[39].

Aşadar, actul unilateral al patriarhiei ecumenice a fost respins hotărât atât de Moldova cât şi de regatul polon; ierarhii proprii, numiţi de domn şi respectiv de rege, au fost înscăunaţi în fruntea mitropoliilor Moldovei şi Haliciului. Replica imediată a patriarhiei a fost în cazul Moldovei destituirea „episcopilor mincinoşi" ai ţării, Iosif şi Meletie, şi aruncarea anatemei asupra întregii ţări, în frunte cu domnul[40], iar în cel al Haliciului dispoziţia de excomunicare a mitropolitului impus de rege [41]. Faptul s-a petrecut spre sfârşitul anului 1393, cel mai probabil; în orice caz, în vara anului următor, şansele

---

rie medie", VI, 1973, p. 49–50. Îndreptăţit s-a constatat că titlul lui Roman din 1392 înregistrează existenţa sub stăpânirea sa a „două voievodate"; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iaşi, 1984, p. 189. Spre deosebire de punctul de vedere pe care l-am exprimat în articolul mai sus citat, autorul consideră că cele două voievodate erau cel al Moldovei şi „Valahia Mică mai la nord".

[36] B.P. Hasdeu, *La Valachie jusqu'en 1400*, I, *Extension territoriale*, Bucarest, 1878, p. 1–24.

[37] DRH, A. Moldova, I, p. 3– 6.

[38] Pentru semnificaţia domniei lui Roman în ceea ce priveşte activitatea cancelariei ca instrument al puterii domneşti centralizatoare, v. studiul concludent al istoricilor ieşeni L. Şimanschi şi G. Ignat, *Cancelaria statului feudal moldovenesc*, în "Anuarul Institutului de istorie şi arheologie" – Iaşi, IX, 1972, p. 107–113 şi X, 1973, p. 123–148 (îndeosebi p. 123–139); v. şi. C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, p. 44.

[39] FHDR, IV, p. 233–234; „Rămâne deci ca o cerere pentru mitropolie care jigni pe munteni, «domni a toată Ţara Românească», şi consacră un separatism accidental, să se fi înaintat de Roman, care în toate se înfăţişează ca un organizator..." N. Iorga, *Condiţiile de politică generală*, p.110. În realitate nu a fost cerută o mitropolie, ci numit unilateral, „necanonic", un mitropolit; dar momentul, domnia lui Roman, e corect fixat.

[40] V. referinţele privitoare la anatema patriarhală în scrisoarea patriarhului către Ştefan I din mai 1395; FHDR, IV, p. 247.

[41] F. Miklosich –J. Müller, *Acta Patriarhatus Constantinopolitani*, I, Vindobonnae, 1860, p. 180–181.

instalării efective a lui Ieremia în scaunul Moldovei erau spulberate de vreme ce patriarhia i-a încredinţat o misiune însemnată la Târnovo[42]. Încercarea patriarhiei de a aplana conflictul cu regatul polon la sfârşitul anului 1393 sau la începutul anului următor printr-o misiune diplomatică încredinţată mitropolitului Mihail de Betleem nu a dat rezultate; Vladislav Jagiello a refuzat să renunţe la mitropolitul pe care îl numise la Halici[43]. E incert dacă această misiune a lui Mihail de Betleem s-a extins şi asupra Moldovei; în cazul afirmativ, însă, e sigur că ea nu a dat un rezultat mai favorabil decât în Polonia.

Între timp conjunctura internaţională s-a modificat într-un sens care nu favoriza intransigenţa patriarhiei. În vara anului 1394, după ce Vitold, cneazul Lituaniei, aliat cu Polonia, a zdrobit rezistenţa lui Feodor Koriatovici, Vladislav Jagiello a pregătit acţiunea de recuperare a Moldovei, al cărei domn, Roman, se desprinsese din legătura instaurată în 1387 la Lwów de predecesorul său şi revendica Pocuţia. În iulie 1394, un pretendent, Ştefan I, era pregătit de Vladislav şi Vitold pentru acţiunea preconizată în Moldova. În ianuarie 1395, noul domn, care îl alungase din domnie pe Roman, jură din Suceava credinţă regelui Poloniei, împreună cu boierii săi. În chip special, boierii lui Ştefan se angajează în numele voievodului să renunţe la orice revendicare asupra Pocuţiei[44]. În acelaşi an sau la începutul anului 1396 s-au stabilit raporturi de cooperare între Polonia şi Vlad[45], domnul instaurat de Baiazid împotriva lui Mircea în Ţara Românească. Din înfruntarea cu Sigismund, hegemonia polonă a ieşit consolidată la Halici şi în Moldova şi tindea să cuprindă din nou şi Ţara Românească. Noua încercare a lui Sigismund de a răsturna această evoluţie defavorabilă prin campania pe care a întreprins-o în Moldova în iarna 1394–1395 s-a încheiat cu o înfrângere[46]. Frontul otoman tot mai ameninţător şi imperativele organizării cruciatei aveau să absoarbă în anii următori din ce în ce mai mult energia sa combativă îndepărtându-l de la obiectivul recuperării Moldovei şi a teritoriilor ruse apusene. În iulie 1397, el a încheiat un acord de şaisprezece ani cu Vladislav Jagiello care a consacrat pe durata acestui interval situaţia de fapt din Halici şi Moldova, lăsate în sfera de influenţă a Poloniei[47].

---

[42] FHDR, IV, p. 238–241.

[43] M. Stasyw, *Mitropolia Haliciensis*, p. 38; D. Obolensky, *A Late Fourteenth-Century Byzantine Diplomat*, p. 300–303.

[44] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 609–611. Pentru eventuala încercare a lui Roman de a controla şi Podolia, v. V. Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, Bucureşti, 1982, p. 331.

[45] Hurmuzaki, I, 2, p. 374–375; cf. P. P. Panaitescu. *Mircea cel Bătrân*, p. 249 şi 260.

[46] R. Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, p. 66–72.

[47] Z. Nowak, *Polityka północna Zygmunta Luksemburskiego do roku 1411*, Torun, 1964, p. 67–69; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 274.

În aceste condiţii, Bizanţului patriarhal nu-i mai rămânea altă cale decât cea a concesiilor şi a compromisului. Evenimentele care au marcat relaţiile patriarhiei cu Moldova şi cu Polonia în anii următori, până la reglarea finală a diferendului, au fost trepte ale renunţării la poziţia intransigentă din anii 1391–1393.

În mai 1395, deşi nu renunţase la condamnarea „falşilor episcopi" din Moldova, patriarhul a desemnat un locţiitor de mitropolit în această ţară în persoana protopopului Petru, trimisul noului domn Ştefan, care din primele luni ale domniei a încercat să scoată din impas raporturile cu patriarhia[48]. Mai mult încă, patriarhul sugera, în scrisoarea trimisă domnului, posibilitatea numirii unui nou mitropolit, cu asentimentul domnului, în cazul alungării celor doi episcopi: „atunci ne vom gândi să facem acolo mitropolit cu voia ta..."[49]. Ştefan însă nu s-a arătat mai concesiv în această privinţă decât predecesorii săi. Silit de împrejurări – asediul Constantinopolului de turci, expectativa cruciatei în curs de înfăptuire, pentru realizarea căreia frontul Dunării de Jos, inclusiv ţările române, era esenţial –, patriarhul a trimis în toamna aceluiaşi an, „prin decizie a preaputernicului şi sfântului stăpân autocrat", un reprezentant de frunte, mitropolitul de Mitilene, „în părţile Vlahiei", prin care, fapt demn de reţinut, sunt înţelese ambele state româneşti, Ţara Românească şi Moldova. Emisarul patriarhal era purtătorul unor scrisori către „domnii de acolo" şi al mandatului „de a restabili acolo toate câte ţi-au fost comunicate"; deşi foarte discrete în formularea lor scrisă, recomandările patriarhului către trimisul său lasă să se întrevadă o concesivitate în direcţia „poporului" din „Maurovlahia", nu însă şi acceptarea episcopilor consideraţi rebeli la Constantinopol[50].

Speranţa unei noi acţiuni militare iminente de ajutorare a capitalei imperiului din direcţia Dunării, după dezastrul de la Nicopol, speranţă întreţinută de Sigismund de Luxemburg, a determinat patriarhia să-şi reînoiască efortul de normalizare a raporturilor cu Moldova şi Polonia la începutul anului 1397; acesta a fost sensul noii misiuni încredinţate lui Mihai de Betleem în cele două ţări cu care raporturile continuau să fie încordate din pricina situaţiei nereglementate a mitropoliilor Moldovei şi Haliciului, dintre care cea dintâi, potrivit actului patriarhal, era „lipsită de arhiereul ei legitim din anumite pricini", iar cea de a doua pierduse „supravegherea duhovnicească", „prin moartea propriului ei păstor"[51]. În negocierile cu regele Poloniei, exarhul patriarhal

[48] FHDR, IV, p. 244–251; pentru evoluţia spre concesii a patriarhiei în legătură cu ameninţarea otomană, v. C. Marinescu, *Înfiinţarea mitropoliilor*, p. 18–20.

[49] FHDR, IV, p. 246–247.

[50] *Ibidem*, p. 250–251.

[51] *Ibidem*, p. 252–257.

era autorizat să încurajeze speranţele cu privire la unirea bisericească condiţionată însă răspicat de cooperarea militară polono-ungară în vederea reluării luptei împotriva turcilor[52]. Concomitent însă, patriarhia a încercat din nou să-l convingă pe regele Poloniei să înlăture din scaunul mitropolitan al Haliciului pe Ioan de Luţc, numit „necanonic" cu şase ani în urmă; fără rezultat însă.

Dar imboldul decisiv spre concesii i-a venit patriarhiei în anii următori când şi ameninţarea otomană la Constantinopol a sporit considerabil şi perspectiva unei răsturnări a situaţiei prin acţiunea concomitentă a lui Tamerlan în Asia Mică şi a puterilor creştine în Europa părea pe cale de a deveni realitate. În această evoluţie, frontul dunărean, în cadrul căruia Ţării Româneşti şi Moldovei le revenea un rol însemnat pe care patriarhia nu îl ignora, trebuia susţinut cu orice preţ. Înclinându-se faţă de logica situaţiei, patriarhia, în urma unui schimb de solii cu domnul Moldovei, acum Alexandru, de curând înscăunat, recunoaşte mai întâi calitatea preoţească a lui Iosif[53] pe care până nu de mult îl declarase „episcop mincinos", apoi canonicitatea calităţii sale episcopale[54], obţinută legitim de la Halici, pentru a-l confirma în cele din urmă în funcţia de „mitropolit legiuit" al ţării[55].

Înţelegerea dintre patriarhia ecumenică şi domnia Moldovei a fost parte a unei reglementări generale a situaţiei bisericeşti în fosta dioceză a Haliciului şi chiar în arii mult mai întinse. Tot în 1401 s-a reglementat situaţia mitropoliei de Halici, care a fost absorbită în funcţia de „mitropolit al Kievului, Haliciului şi al întregii Rusii", asumată în temeiul înţelegerii cu Polonia de către mitropolitul Ciprian[56]. În schimbul acestei concesii, Ciprian a promis aducerea la unirea cu Roma a întregii sale dioceze. În fapt, în urma acestui acord, mitropolia Haliciului a dispărut de pe harta administrativă a bisericii răsăritene ca entitate autonomă. În urma măsurilor din 1401, s-a definitivat despărţirea canonică a bisericii moldovene de mitropolia Haliciului.

Înţelegerile încheiate în 1401 de patriarhia ecumenică cu Polonia şi Moldova s-au realizat, după cum s-a văzut, în contextul proiectelor de cruciată şi de unire a bisericilor. Încă îndată după Nicopol au apărut semnele înţelegerii de către conducerea imperiului bizantin, inclusiv cea bisericească, a însemnătăţii participării Poloniei, Ungariei, Ţării Româneşti şi Moldovei la acţiunea militară antiotomană destinată să despresoare Constantinopolul şi să salveze imperiul. Dar cele patru ţări în a căror acţiune asociată imperiul

---

[52] Hurmuzaki, XIV, I, p. 25–27; pentru misiunea din 1397 a lui Mihail de Betleem în Moldova şi Polonia, v. C. Marinescu, *Înfiinţarea mitropoliilor*, p. 14–15.

[53] FHDR, IV, p. 266–267.

[54] Ibidem, p. 270–273.

[55] Ibidem, p. 274–275.

[56] M. Stasyw, *Mitropolia Haliciensis*, p. 38.

muribund şi-a pus o parte din speranţele sale ultime constituiau şi o zonă de coexistenţă a celor două mari confesiuni între care era împărţită creştinătatea; şi tot aici s-au manifestat, deşi vag şi cu reticenţe, tendinţe de apropiere confesională cu speranţa reunificării spirituale a Europei. În politica relativ moderată a regalităţii polone faţă de masa de creştinătate răsăriteană peste care ajunsese să guverneze, în noile tendinţe ale politicii confesionale a regelui Sigismund în regatul său, în coexistenţa liberă a celor două confesiuni în principatele române, îndeosebi în Moldova, s-au manifestat germenii care păreau să prevestească posibilitatea reconstituirii unităţii bisericeşti, şi, pe această bază, a acţiunii comune împotriva primejdiei otomane. Şi, desigur, nu a fost rodul unei simple coincidenţe cronologice, faptul că tot în 1401 apare pentru prima oară menţionat într-un act patriarhal, în titlul mitropolitului Ţării Româneşti, al Ungrovlahiei, adausul de „exarh al întregii Ungarii şi al plaiurilor"[57]; adaus care a consacrat extinderea autorităţii ecleziastice a mitropolitului Ţării Româneşti asupra masei de creştini de rit răsăritean, români în marea lor majoritate, din Transilvania şi Ungaria. Ca şi înfiinţarea stavropighiei de la Peri, extinderea jurisdicţiei mitropoliei Ţării Româneşti asupra teritoriilor cuprinse în regatul ungar a fost neîndoielnic unul din elementele componente ale acordurilor încheiate de Sigismund de Luxemburg cu conducerea imperiului în 1395 şi 1396.

Evenimentele care s-au succedat în Europa centrală şi răsăriteană în ultimii ani ai secolului al XIV-lea şi la începutul secolului XV, sub semnul ameninţării otomane şi al speranţei cruciatei, au pregătit aici evoluţia spre o nouă etapă a dialogului interconfesional atât de susţinut desfăşurat în secolul următor, în cadrul conciliilor, care au devenit una din realităţile şi preocupările dominante ale vremii. Şi tocmai datorită rolului lor în organizarea luptei antiotomane şi situaţiei lor geopolitice, Ţara Românească şi Moldova au fost în permanenţă în evidenţa proiectelor şi dezbaterilor conciliilor secolului XV, începând cu cel dintâi, de la Pisa, care a lăsat o urmă documentară de prim interes cu privire la rolul lor în evoluţia relaţiilor internaţionale, în funcţie de cruciată şi de proiectele de unire europeană.

În rezumat şi concluzie: Mitropolia Moldovei s-a întemeiat în urma desprinderii, cea de a doua desprindere, a bisericii ţării din dependenţa faţă de mitropolia de Halici, fapt acceptat de instanţele supreme ale lumii bizantine cel mai târziu în 1387 când au avut loc la Lwów întrevederile dintre emisarul imperial şi patriarhal, Ciprian, Petru I şi Vladislav Jagiello. Faptul a avut şi valoare de recunoaştere a autonomiei politice şi bisericeşti a Moldovei de către Polonia, atitudine opusă celei a regatului ungar sub regii angevini.

[57] FHDR, IV, p. 266–267.

Acordul de principiu din 1387 a fost ameninţat să se năruie în 1391 când, în urma decesului titularului mitropoliei de Halici, a devenit actuală chestiunea desemnării succesorilor săi atât în noul scaun mitropolitan al Moldovei cât şi în cel al Haliciului. Hotărârea domnului Moldovei şi respectiv a regelui Poloniei de a-şi rezerva dreptul de desemnare a titularilor scaunelor mitropolitane din aria lor de dominaţie teritorială a generat un conflict acut cu patriarhia ecumenică, conflict care s-a prelungit timp de zece ani.

Antagonismul dintre patriarhia constantinopolitană şi cele două state aliate, Polonia şi Moldova, s-a dezvoltat paralel cu rivalitatea dintre regatul ungar sub Sigismund de Luxemburg şi cel polon pentru controlul asupra teritoriilor ruse apusene şi asupra Moldovei, vechi obiect de contestaţie între cele două regate.

În împrejurările deschise de această rivalitate s-a produs începutul apropierii dintre Bizanţ şi regatul ungar în cadrul căreia un rol însemnat a revenit familiei Drăgoşeştilor, dinastia voievodală a Maramureşului, opusă Bogdăneştilor din Moldova.

Conflictul dintre Bizanţ, pe de o parte, şi Moldova şi Polonia, pe de altă parte, a început să se resoarbă după eşecul final al încercării regatului ungar de a recâştiga poziţiile est-carpatice pierdute în 1387. Primejdia otomană, mult sporită după 1395 şi 1396, şi percepută tot mai acut la Bizanţ, a determinat conducerea imperiului şi a bisericii bizantine să adopte măsuri de sprijinire a cruciatei la Dunărea de Jos şi de promovare, în acest scop, a cooperării puterilor din această regiune. Slăbirea progresivă a intransigenţei patriarhiei ecumenice în raporturile cu Polonia s-a desăvârşit odată cu reconcilierea generală din 1401, în cadrul căreia a fost recunoscut ca mitropolit canonic Iosif, candidatul domnului Moldovei.

Apariția statului în evoluția societății românești în secolele XIII-XIV a fost faptul hotărâtor care a asigurat un cadru politic superior și ireversibil continuității romanității răsăritene.

Proces complex, în desfășurarea căruia s-au împletit factori politici, economici, spiritual-bisericești și culturali, aparitia Țării Românești și Moldovei pe harta politică a Europei a fost premisa necesară a evoluției lumii românești de la etnie la națiune și apoi la unitatea națională.

Cartea de față dezbate unele din cele mai de seamă aspecte ale genezei statului în istoria românească, atât realitățile interne constitutive, cât și cadrul internațional în care s-au dezvoltat. Un loc aparte a fost rezervat tradiției istorice cu privire la întemeiere și raporturilor dintre evoluția istorică și reflectarea ei în memoria colectivă a contemporanilor și a generațiilor următoare.

În curs de apariție:

- *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*
  de Gh. I. Brătianu
- *Mircea cel Bătrân*
  de P.P. Panaitescu

ISBN: 973-9413-63-3

Preț: 65 000 lei